נוסח התפילה של יהודי פרס

יד יצחק בן־צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים

נוסח התפילה של יהודי פרס

מהדורה מצולמת של כתב־יד אדלר ENA 23
שבבית המדרש לרבנים באמריקה

מבוא והערות מאת שלמה טל

מכון בן־צבי
לחקר קהילות ישראל במזרח
ירושלים, תשמ"א

מוקדש לזכרם של הורי היקרים
לאבי־מורי ר׳ חיים טיטלבוים־ריכטר ז״ל
נפטר בכט באב תשל״ד

לאמי־מורתי מרת אסתר ז״ל
נפטרה בכד תמוז תשל״ג

שחינכוני לאהבת תורה וחסידות ועשות חסד
יהי זכרם ברוך

יוצא לאור בסיוע המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות

עיצוב וביצוע: פִּינִי — תשמ״א

סְדר־צילום — רפאל חיים הכהן; לוחות אופסט — א.ג.פ.; דפוס —חמד
מסת״ב ISBN 965-235-000-1

תוכן העניינים

חלק ראשון

חלק שני — צילום כתב־יד אדלר ENA 23

הקדמה

סידור זה נוסח פרס, הרואה עתה אור לראשונה, הוא על־פי פאקסימילה של כתב־יד הנמצא באוסף אדלר. לא כללתי את הסליחות שבו, שהן בעיקרן אותן הסליחות שנדפסו בסידור של ר׳ סעדיה גאון. צירפתי לצילום כתב־היד עצמו שלושה מדורות: מדור אחד למראי־המקומות; מדור שני לשינויי־נוסח; ומדור שלישי להערות. במדור לשינויי־נוסח הובאו השינויים שבין נוסח כתב־היד ובין הנוסחאות שבכתבי־יד אחרים שיפורטו במבוא, ואילו במדור הערות הובאו השינויים שבין נוסח כתב־היד ובין הנוסח שבסידורים קדומים מודפסים, כגון: סדר ר׳ עמרם גאון, סידור ר׳ סעדיה גאון, סדר התפילה לרמב״ם כת״י אוכספורד, מחזור ארם צובה (ויניציאה רפ״ז), מחזור רומניא (קושטא של״ד), סידור כאפא־קאראסוב (קרים) (קלעא תצ״ה), מחזור איטאלייאני (ליוורנו תרט״ז) וכן בסידורי תימן וספרד. כמו־כן צוינו השינויים שבין כתב־היד הזה לעומת כתבי־יד שבגניזה, שפירסמו שכטר, אלבוגן, מן ואסף. נוסחים שאין להם מקבילות, לא בכתבי־יד הנ״ל ולא בסידורים הנ״ל, הודפסו בין שני כוכבים: * . . . *.

בהשוואות לא צוין מספר הדפים והעמודים, שכן בנקל ניתן למצוא את המקומות בתפילות המקבילות. אם ההפניה לא היתה לטקסט של תפילה, צוינו גם מראי־המקומות. בהשוואות לקטעי הגניזה צוינו שמותיהם של המפרסמים בלי מראי־מקומות, והכוונה לקטעי הגניזה שפורסמו במקומות שנזכרו בהערות בפעם הראשונה, וכפי שנתפרטו בביבליוגראפיה הנבחרת.

מכון בן־צבי הואיל בטובו לאמץ את הסידור נוסח פרס, ולהוציאו לאור בצורה משוכללת בפאקסימיליה. תודתי נתונה אפוא למכון, לפרופ׳ ש׳ שקד, למר יוסף הקר, למר חננאל גולדברג, למעצב פיני, ומזכירת המכון, שרית נוי, ולאחרונה למנהלו החדש של המכון פרופ׳ א׳ כהן, ולמר מיכאל גלצר על טיפולם בהוצאת הסידור ועל עזרתם. טובה מיוחדת אני מחזיק לספריית בית־המדרש לרבנים באמריקה על שהרשתה לצלם, לעבד ולפרסם את כתב־היד, למנהלה, הפרופ׳ מנחם שמלצר, ולהרב יהודה ברומר. לכל אלה אמורה תודתי על אדיבותם, טרחתם ועזרתם, כל אחד בתחומו.

תודתי אמורה גם להללו שעזרו לי בעבודתי הזאת: למר משה לויאן מאוניברסיטת תל־אביב, לד״ר משה שרון מן האוניברסיטה העברית ולשכני הטוב מר אהרן כהן, שהקדישו מזמנם ועזרו לתרגם מפרסית לעברית את החלקים הפרסיים שבסידור. לפרופ׳ ע״צ מלמד אני מודה על הערותיו במנהגי יהודי פרס; לפרופ׳ שמואל ספראי על שעודד אותי להוציא את הסידור לאור; לפרופ׳ נ׳ וידר, לפרופ׳ מ׳ זנד על הערותיהם, כל אחד כדרכו; לעובדי הספריה הלאומית ולעובדי המכון לתצלומים של כתבי־יד עבריים שע״י האוניברסיטה העברית בירושלים על עזרתם; למכון לאיחזור מידע, פרוייקט השו״ת, באוניברסיטת בר־אילן — על עזרתו במציאת ענייני פרס בשו״ת; לידידי היקר ר׳ אליעזר אלינר ז״ל, מיקירי ירושלים, שהואיל בטובו לעבור על כל העבודה ולהעיר את הערותיו הנבונות, ובייחוד אני מודה לו על פיענוח הרמזים ב״שרח טל ומטר״. חן־חן לכולם ולכל מי שעזרו לי בעצה ובמעשה להביא את עבודתי לידי גמר. ברוכים יהיו.

ירושלים, תשמ״א

ש.ט.

ביבליוגראפיה נבחרת

1. מקורות תלמודיים

תלמוד בבלי.

תלמוד ירושלמי, ויניציה

מכילתא, הוצאת איש שלום, תר״ל (תשכ״ח).

מסכת סופרים, הוצאת היגר, ניו־יורק, תרצ״ז.

2. סידורים ומחזורים

איטליאני = מחזור כל השנה כפי מנהג ק״ק איטאלייאני יצ״ו ב״ח, ליוורנו, תרט״ז.

אר״צ = מחזור ארץ צובה, ויניציה רפ״ז; ויניציה ש״כ.

כפא = סדר התפלות של ימי החול והשבתות... כמנהג ק״ק כפא וק״ק קראסוב ויע״א וכל גלילותיה (האי קרים) קלעא, ה־שקיפה לפ״ג (תצ״ה).

מחזור ויטרי מהדורת הורוויץ, נירנבערג, תרפ״ג.

מחזור לימים הנוראים, ד. גולדשמידט, ירושלים, התש״ל.

סידור כמנהג הלועזים, מנטובה, שכ״ד.

סידור רש״י, הוצאת בובר־פריימאן, ברלין, תרע״ב (ירושלים, תכ״ג).

סידור ר׳ שלמה בר׳ שמשון מגרמייזא וסידור חסידי אשכנז. מהדורת ר׳ משה הרשלר, ירושלים, תשל״ב.

סרס״ג = סדר רב סעדיה גאון, מהדורת מקיצי נרדמים[2], תשכ״ז, לפי כת״י אוקספורד, Ms. Hunt. 448, והמסומן א[א].

סרע״ג = סדר רב עמרם גאון, מהדורת קורונל, ווארשא, תרכ״ח (צילום, ירושלים תשכ״ה).

= סדר רב עמרם השלם, מהדורת פרומקין, ירושלים, תרע״ב.

סרע״ג ג. = סדר רב עמרם גאון, מהדורת דניאל גולדשמידט, ירושלים, תשל״ב.

רומניא = מחזור רומניא חלק ב, קושטא של״ד.

רומניא ג. = מתוך מאמרו של גולדשמידט ״על מחזור רומניא ומנהגו״, ספונות ח, ירושלים, תשכ״ד. בציון סימני כתה״י השונים כפי שצוינו במאמר: פ=פריס 606, ס=פריס 616, ו=ואטיקאן 320.

רמב״ם = סדר התפלה של הרמב״ם על פי כתב יד אוקספורד, מהדורת ד. גולדשמידט, ידיעות המכון לחקר השירה העברית ז, ירושלים תשי״ח.

ת״ק = ספר התכלאל, סדור תפלה קדמון כמנהג יהודי תימן. י״ל ע״י יוסף ש. חבארה, ירושלים התשכ״ד.

תימן = תכלאל, סידור עץ חיים, לר׳ יחיא בר׳ יוסף צאלח, ג״ח, תרנ״ח, (ירושלים תשכ״ב).

תכלאל = שיבת ציון (נוסח תימן מקורי), ג״ח, ערוך בידי הרב יוסף קאפח, ירושלים, תשי״ב.

3. ספרים

אבודרהם השלם, לר׳ דוד בר׳ יוסף אבודרהם, ירושלים, תשכ״ז.

אורחות חיים, לר׳ אהרון הכהן מלוניל, ירושלים, תשט״ז.

האשכול, לר׳ אברהם בר׳ יצחק אב״ד מנרבונא (הראב״י), מהדורת אויערבך. האלברשטאדט, תרכ״ח (ת״א–ניו־יורק, תשכ״ב).

האשכול, מהדורת אלבק, ירושלים, התרצ״ה.

מדרשי תימן, שאול ליברמן, ירושלים, ת״ש.

מחקרים בתולדות ישראל, ח״ב, גדליהו אלון, תשי״ח.

המנהיג, לר׳ אברהם בר׳ נתן הירחי, ירושלים, תשי״א.

המנהיג, מהדורת יצחק רפאל, ירושלים, תשל״ח.

פירוש התפלות והברכות, לר׳ יהודה בר׳ יקר, ירושלים, תשכ״ח.

צרור החיים, לר׳ חיים תלמיד רבינו פרץ והרשב״א, מהדורת שמואל ברח״י חגי, ירושלים, תשכ״ו.

שבלי הלקט, לר׳ צדקיה בר׳ אברהם הרופא, מהדורת בובר, (ירושלים, תשכ״ב).

4. מאמרים

אסף שמחה, מבוא לסידור ר׳ סעדיה גאון, ירושלים, תשכ״ז.

מסידור התפלה בארץ ישראל, ספר דינבורג, ירושלים, תש״ט.

מתוך סידור תפלה קדמון, מספרות הגאונים, ירושלים, תרצ״ג.

וידר נפתלי, לחקר מנהג בבל קדמון, תרביץ לז (תשכ״ח), חוברת 135 ואי׳, 240 ואי׳.

צימלס יחיאל, חקירות בגליוני סדור רב סעדיה, קובץ ר׳ סעדיה גאון, ירושלים, תש״ב.

5. ספרות לועזית

E.N. Adler, "The Persian Jews: their Books and their Ritual", JQR 10 (1898) pp. 584–625.

I. Elbogen, *Der Jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwickling*[3], Frankfurt a/Mein, 1931.

"Die Tefilla für die Festtage", MGWJ 55 (1911), pp. 433f., 586f.

"Studies in the Jewish Liturgy", JQR 19 (1907), pp. 223f.

Finkelstein L.: "The Development of the Amidah", JQR n.s. 16 (1925/26), pp. 1f., 127f.

Levi I.: "Fragments de rituels de prières", REJ 53 (1907), pp. 231f.

Mann J.: "Genizah Fragments of the Palestinian Order of Service", HUCA 2 (1925), pp. 269f.

Shechter S.: "Genizah Specimens", JQR 10 (1898), pp. 654f.

Zunz L.: "Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes etc.", Berlin, 1919.

ראשי־תיבות עיקריים וקיצורים

א — כ״י אדלר ENA 86
א׳ וא׳ א׳ — אלהינו ואלהי אבותינו.
אבה״ע — אבן העזר.
אדמא — כת״י אדלר 4036.
אהצ״ו — אהבת ציון וירושלים.
או״ז — אור זרוע.
אוצה״ג — אוצר הגאונים.
א״ח — אורח חיים; אורחות חיים.
א׳ מ׳ ה׳ — אלהינו מלך העולם.
אר״צ — ארם צובה.

ב׳ א׳ ה׳ — ברוך אתה ה׳.
ב׳ א׳ י׳ — ברוך אתה ה׳.
בחולה״מ — בחול המועד.
ב״י — בית יוסף.
בכתי״י — בכתבי־יד.
ב״פ — ב׳ פעמים.
ב׳ פ׳ — בורא פרי.
בפ״ק — בפרק קמא.

ג — כ״י גאסטר (בריטיש מוזאום) 10576

דבה״י — דברי הימים.
ד״ה — דיבור המתחיל.
ה״ד — הלכה ד׳.
הצב״א — הרב צבי בנימין אויערבאך.

ו׳ — מחזור רומניא כת״י ואטיקאן 320.

ט״ש — טיילור־שכטר.
ט״שלח — כת״י 18/20
ט״שמד — כת״י 18/18
ט״שמה — כת״י 18/25

יר״מ — יהי רצון מלפניך.

כת״י — כתב־יד.

כתי״י — כתבי־יד.
כ״י ו׳ — כתבי־יד ואטיקן.
כנ״ל — כנזכר לעיל.

מח — אוסף מוצרי, קהיר.
מח״ו — מחזור ויטרי.

ס — מחזור רומניא, כת״י פאריס 616.
ס״ס — סוף סימן.
סרס״ג — סידור ר׳ סעדיה גאון.
סרע״ג — סדר ר׳ עמרם גאון.
סרע״ג ג. — סדר ר׳ עמרם גאון, הוצאת גולדשמידט.

עוע״ז — עובדי עבודה זרה.
עמ׳ — עמוד
עצ״מ — פרופ׳ עזרא ציון מלמד.
עשי״ת — עשרה ימי תשובה.

פ — מחזור רומניא כת״י פאריס 606.
פ״ה — פרק ה׳.

ק״ק — קהלה קדושה.

ראב״ע — ר׳ אברהם בן עזרא.
ר״ה — ראש השנה.
רומניא ג׳ — מחזור רומניא, הוצאת גולדשמידט.
רי״צ — ר׳ יחיא צאלח.

ש — כ״י ששון 1045 אלג׳אמע (897).
שבה״ל — שבלי הלקט.
שו״ע — שלחן ערוך.

ת״ק — ספר התכלאל, סדור תפלה קדמון כמנהג תימן, חבארה.

... — נוסח שאינו מופיע בסידורים אשר בביבליוגראפיה

קיצורים לועזיים

HUCA —	Hebrew Union College Annual
JQR —	Jewish Quarterly Review
MGWJ —	Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums
NS —	New Series
OS —	Old Series
REJ —	Revue des Etudes Juives

מבוא

בפרס נתרכזה הפזורה היהודית הקדומה, שראשיתה נעוצה עוד בימים שלפני בניין בית שני, ועדיין פזורה זו קיימת. אף־על־פי־כן מעט מאוד ידוע לנו על יצירתם של יהודי פרס ועל תרבותם. בייחוד דלים המקורות להכרת יצירתם ותרבותם במאות הרביעית, החמישית והשישית לאלף השישי (הן המאות השש־עשרה והשבע־עשרה למספרם). חשוב לנו אפוא כל פרט ופרט, ואף כל רמז, העשוי להרחיב את ידיעותינו להכרת יהדות פרס במאות ההן. אין לך עדות נאמנה יותר מסידור תפילה, המשמש בבואה לצביונו התרבותי, הרוחני והדתי של הדור. מתוך הסידור אתה יכול לעמוד על מנהגיה והליכותיה של יהדות פרס, על מקורות יניקתה והשפעותיה, ובייחוד על נוסח־התפילה המיוחד של יהודי פרס וההווי הדתי שלהם. מן הראוי אפוא להוציא לאור עולם סידור־תפילה נוסח פרס, ששרד בכתב־יד, לתועלת העוסקים בחקר תרבותם של יהודי פרס, ובייחוד לחוקרי נוסחי־תפילה של העדות השונות.

א
יהדות פרס במאות הרביעית, החמישית והששית לאלף הששי

המאות הרביעית, החמישית והשישית לאלף השישי (שש־עשרה — שמונה־עשרה למספרם) היו קשות ביותר ליהודי פרס. היו אלו שנים של שמד ורדיפות אכזריות וימי מפנה לפרס. שושלת חדשה, השושלת הצַפַוִית, תפסה את השלטון, ושלטה בפרס משנת רסב (תחילת המאה השש־עשרה, 1502) עד שנת תצו (השליש הראשון של המאה השמונה עשרה, 1736)[1]. הצַפַוים הכריזו על אמונת השיעים כעל דת המדינה, לכוהני הדת ניתן כמעט שלטון בלי מצרים, והשפעתם היתה ניכרת בכל תחומי החיים. לפי אמונת השיעים, כל "הזרים" טמאים הם ומטמאים במגעם. היהודים הוכרחו לשאת אותות־היכר על בגדיהם, להבדילם משאר עמי הארצות. בערים אחדות הוכרחו לקבל עליהם את דת המוסלמים, ואמנם התחזו כך אבל בסתר השתדלו לחיות כיהודים. מקצתם של יהודי פרס חיו אפוא חיי אנוסים, כבימי המוסלמים בצפון אפריקה במאה השתים־עשרה וכבימי המאה החמש־עשרה בספרד. חיי הדת הכפולים היו תלויים להם מנגד וקשים היו מנשוא. הרדיפות גרמו, שהרבה מן היהודים עזבו את פרס ומצאו מקלט בארצות השכנות[2]. לא ייפלא אפוא, שבתנאים כאלה הצטמצמו והלכו חיי הדת ומנהגיה, יצירות ספרותיות כמעט שלא נוצרו, והקהילה היהודית בפרס התנוונה והלכה[3].

מן התקופה הזאת, שארכה כשלוש מאות שנה, ידועות לנו רק יצירות ספרותיות ספורות, המשקפות בעיקר את אותות הזמן ואת קשי חייהם של יהודי פרס. בשליש הראשון של המאה השש־עשרה עדיין נוצרו יצירות ספרותיות על נושאים מן התנ"ך. בראשיתה של אותה מאה חי בשיראז המשורר עמראני, שהתחיל לכתוב בשנת רפד (1523) בפרסית מליצית את ספרו "פתח־נאמה" (ספר הנצחון), המתאר קורות עם ישראל מִיהושע עד סוף מלכות שלמה, בשילוב אגדות חז"ל. בשנת רצז (1536) סיים עמראני את ספרו השני "גנג'־נאמה" (ספר האוצר), אוצר משלי חכמה ומוסר על רקע פרקי אבות ודברי חז"ל בגמרא[4]. בשנת שסא (1601) מודיע תייר ודיפלומאט איטלקי, וֶקְיֶיטִי, שהתחיל לבדוק את התרגום הפרסי של ספר תהלים וספרי תנ"ך אחרים בעיר לאר בדרום פרס. בלאר ישבו יהודים מתרגמים ומעתיקים, שעסקו בתרגומים או בהעתקת תרגומים של כתבי־הקודש ללשון פרס באותיות עבריות[5].

במחצית השנייה של המאה הרביעית (בראשית המאה

1. Richard N. Frye: *Iran*, London 1960, p. 59. E. J. 13, pp. 312–316.
2. חנינא מזרחי, "תולדות יהודי פרס ומשורריהם", ירושלים, 1966, עמ' 35–39.
3. E.J., שם.
4. W. Bacher: Zwei Jüdisch-persische Dichter, Schahin und Imrani, Jahresbericht der Landes-Rabbinnerschule in Budapest für das Schuljahr 1907/8 (Sonderausgabe) p. 181, 197.
5. ולטר י' פישל, "המורשה הספרותית של יהודי פרס", (להלן: המורשה), תדפיס מתוך הספר "הגות עברית באמריקה", הוצאת ברית עברית עולמית ע"י הוצאת "יבנה", תל אביב, עמ' 119–120.

השבע־עשרה) חי בעיר כאשאן המשורר היהודי באבאי אבן לוטף, שהיה לא רק עֵד למאורעות זמנו אלָא גם אחד מקרבנותיהם. בספרו "כתאב אנוסי", ספר המאורעות של המרת הדת מאונס של יהודי פרס, מתאר המחבר את הרדיפות האכזריות שנרדפו היהודים למן שנת שעז (1617) עד הזמן שעמד בו בשנת תטז (1656), ואת חייהם כאנוסים *תחת שלטונו של עבאס השני (1642–1666)*. בתיאורו קובל המשורר על היעדר אחדות וחוסר מנהיגות בקהילות היהודים שבערי פרס, שגרמו לא מעט לפורעניות ולסבל שהיו מנת־חלקם בעת ההיא[6].

לכרוניקה של אבן לוטף היה המשך על־ידי נכדו, **באבאי אבן** פארהאד, גם הוא מעיר כאשאן, המחקה יפה את תפקיד סבו ומתאר גם הוא את סבלם של יהודי פרס עד שנת תפה *(1725)*[7].

מן התקופה ההיא ידועים לנו עוד שני מחברים, שביצירותיהם משתקפים סבלותיהם של יהודי פרס, והם: המשורר היהודי־פרסי משיח בן רפאל, ומולה חזקיהו מאיספהאן[8]. **האחרון מתאר גם את גבורתם ואומץ־רוחם של מקצת האנוסים.**

לשלטון הצפוים היתה גם השפעה על אירגון הקהילה. לשעבר, בימי הגאונים, כאשר פרס היתה חלק מן הכליפות המזרחית בבגדאד, היו ראש הגולה והגאונים קובעים בענייני דת ודין, והיו ממנים את הדיינים, וכלפיהם היו הדיינים והמנהיגים אחראים למעשיהם. וכך גם היה לאחר הגאונים. ואולם עם עלות הצפוים לשלטון, נותקו הקשרים של יהודי פרס עם היהודים שבארצות אחרות ומזיקתם להם[9]. החיים הקהילתיים, הציבוריים והדתיים התנהלו בכוחות עצמם של יהודי פרס על־פי צו השלטונות. במאה השש־עשרה, כאשר העיר איספהאן היתה לבירת פרס, נעשו יהודי איספהאן נציגיהם של כל יהודי פרס. השלטונות מינו את הדיין שבבירה ואת "הנשיא", המנהיג של היהודים, שהיה גם אחראי לגביית המיסים, ועל־פיהם נחתכו כל העניינים הדתיים, התרבותיים והקהילתיים של יהודי פרס. היהודים חיו בדרך כלל ב"רובע היהודים", שהיה מעין גיטו יהודי, שבו היו בתי־הכנסת, בתי־הספר והמקוואות. בערים אחדות היו גם קיבוצים קטנים של קראים[10].

על חייהם הדתיים של יהודי פרס ניתן ללמוד מתוך הכרוניקה של באבאי אבן לוטף, שנזכרה לעיל. כיוון שאבן לוטף כותב כמוכיח בשער, המגיד ליהודים פשעי מעשיהם ומחדליהם, שומעים אנו מדבריו על מצבם הדתי הירוד של יהודי פרס באותו זמן. אבן לוטף קובל: "הזנחנו את חמשה חומשי משה, ולכן נתננו ה' חמש שנים בידי האיסלם; עזבנו את התורה, והנה נאלצים אנו ללמוד את הקוראן; לא שמרנו את תעניותינו, ועתה מוכרחים לצום כל חודש רמדאן; מנענו את רגלינו מלכת לבית הכנסת, ולפיכך הביא ה' עלינו את ההליכה למסגד"[10א]. "**בקושי אפשר למצוא מנין לתפילה ולאמירת קדיש,** אוכלים לחם בשוק בלי ברכה, אין עוזרים לעניים וכו'"[11]. לא זו בלבד שהיו יהודי פרס פרוצים באותם הימים בעבירות על חוקי התורה, אלא שנעדרה גם האחדות והליכוד בקהילות, ובעיקר חסרה אישיות בעלת שאר־רוח שתדריך את העם. "בימי המבול היה נח, בימים אחרים היה עזרא, בזמננו אין אף אחד בעל שאר רוח"[12], מקונן ביאוש בעל הכרוניקה. החיים הדתיים והמוסריים נראים אפוא בשפל המדרגה באותם הימים.

במאמרו "תולדות יהודי פרס בימי שושלת הספוידים", שפרסם (ציון ב, ספר ג–ד), **מעיר ולטר י' פישל: "נראה לנו שהמחבר (הכוונה** לבאבאי אבן לוטף) נקט בקנה מידה חמור, כי מחבר הכרוניקה עצמו וכמה אישים יהודים אחרים המתוארים בספרו מוכיחים שהמצב לא היה כל כך נורא"[13]. ואמנם כשאנו מעיינים בספרי שו"ת של התקופה הנדונה, נראים גם שביבי־אור ביהדות פרס. קודם־כל היו דיינים או

6. M. Seligsohn, *REJ* 44, (1908) p. 88.
7. שם, 87.
8. פישל, "המורשה".
9. כך היה כנראה מבחינה חיצונית־רשמית. ואולם כלפי פנים נראה להלן שהיתה זיקה לרבני בגדאד וצפת.
10. E.J., שם.
10א. פישל, "המורשה".
11. ו' י' פישל, "תולדות יהודי פרס בימי שושלת הספוידים", הדפסה מיוחדת "ציון", שנה ב, ספר ג–ד, עמ' 288 [16]. וראה הנ"ל, Israel in Iran, The Jews, ed. L. Finkelstein, New York, 1949. p. 838.
12. שם.
13. שם, עמ' 289, הערה 30.

בתי־דין בערי פרס, ששלחו את שאלותיהם ליושבי על מדין בצפת. אמנם מעטות הן השאלות והתשובות שהגיעו מפרס ושנשלחו לשם. במאה הרביעית (השש־עשרה) הגיעו לצפת שלוש שאלות מהורמוז[14] ואחת מאיספהאן[15]; במאה החמישית (השמונה־עשרה) — גם מהמדאן ומכאשאן[16]. אין אנו יודעים אם בערים אחרות היו בתי־דין ודיינים אם לאו, וכן אין אנו יכולים לעמוד על טיבם של השואלים, אם היו הללו תלמידי־חכמים שהגיעו להוראה, או כל כוחם בתיאור העובדות, וזקוקים הם לבעלי הוראה מבחוץ. הספקות מתעוררים בגלל תשובה אחת של ר׳ יום טוב צהלון[17], וזו לשונה: "שאלה. יורונו רבותינו: תלמיד חכם שזכה וזיכהו האל להיות חכם קהלות ומרביץ תורה, ונתמנה מהיותו בן עשרים שנה לשמור משמרת עבודה עבודת הקדש יקרא לה, ועלותו ההרה ההר חמד לשבתו רבני ארץ ישראל וחכמיה הרב כמה״ר יעקב בירב [נכדו של ר׳ יעקב בירב בעל הסמיכה] זלה״ה וחביריו רבני הדור ההוא נמנו וגמרו וכתבו לו איך הרשות נתונה ליישר ולייסר לדון ולהורות בכל אותן הגלילות, כל הקהלות מזרח אשר מחלב ולהלן, כגון קהלת עאנא ובגדד והורמוז וכדומה להן וקהלות מדי ופרס וסביבותיהן וקהלות כורדיסתאן וזאגאם והנלוות והנטפלות אליהן". המדובר הוא בחכם ר׳ דוד בן תאבת, שנסמך בצפת בשנת שנ על־ידי חכמי צפת הנ״ל והם גם מינו אותו ל"מרביץ תורה" על כל הקהילות אשר ממזרח לחלב עד כורדיסתאן ופרס בכלל, ומקום מושבו הקבוע היה בבגדאד[18].

מן התשובה של מהריט״ץ הנ״ל אנו למדים כמה דברים. ראשית, באמצע המאה הרביעית (במאה השש־עשרה) היתה השפעת צפת גדולה מאוד במחוזות המזרחיים, והיתה פרושה ממזרח לחלב עד פרס ועד בכלל. שנית, חכמי צפת מינו חכם שיהיה "לראש, לרב ולדיין ולמרביץ תורה"[19] בפרס, מכורדיסתאן [בחלק הפרסי כנראה] בצפון ועד הורמוז בדרום. מן המינוי הזה משתמע, שבפרס עצמה, מכל מקום בחלק המערבי שלה, לא היו דיינים, או שידיעותיהם בתורה היו מועטות והיו זקוקים לסעד מחכמי התורה שמחוץ לפרס. כנראה מסתמן כבר תהליך של ירידה בידיעת התורה אצל המנהיגים הרוחניים הדתיים בפרס בזמן ההוא. שהרי כארבעים שנה לפני מינויו של ר׳ דוד תאבת הנ״ל, בין שנת שנ ובין שנב[20], ישב בית־דין בהורמוז ודן דיני ממונות. הרדב״ז כותב: "שאלת ממני אודיעך דעתי. בראובן ושמעון שהיו בהורמוז וראובן היה חייב לשמעון ת״ק פרחים זהב ונתן לו משכון . . . ולפי שהיו נחפזים ללכת אחד למזרח ואחד למערב, כתבו כתב ידם וזה נסחו: מודה אני החתום למטה . . . ואם ח״ו לא ימצאו נשב בדין תורה שנינו יחד לקבל הדין עלינו . . . והיה זה יום ג׳ י״ג יום לחדש חשון שנת השי״ב ליצירה פה הורמוז. ולפי שזה אמת חתמנו שמותינו פלוני ופלוני. ושאלת אודיעך הדין עם מי"[21]. ולא רק שבית־דין פעל, אלא שהיהודים נזקקו לדין תורה ולא פנו לערכאות, ובית־דין ניסח את ההסכם שבין הצדדים, חתם עליו ושלחו להרדב״ז למצרים לדעת מה דינו.

כעבור עשרים שנה שוב באה שאלה מהורמוז והפעם לצפת, לבית־דינו של המבי״ט, בעניין גט: "ביום ה׳ ר״ח אדר השכ״ט נמצאתי בבית הוועד עם הרבנים ה״ר דוד ן׳ זמרה וה״ר יוסף קארו יצ״ו על גט א׳ שכתב בהורמוז ונעשה איש א׳ שליח להביאו פה צפת וליתנו ליד אשתו ואמר לו שתאמר לו בשעת נתינה הרי זה גיטיך ששלח ליך בעליך פלוני וכו׳ ע״מ אם לא אבוא מהיום עד סוף ב׳ שנים פה בצפת תהיה מותרת ואם אבוא לא יהיה גט וכו׳. ובא השליח ונתעכב הגט בידו עד קרוב לג׳ שנים, שלא היתה האשה רוצה לקבלו ועכשיו שרצת׳ בא אצלי . . . נראה לי שלא היה מקום לזה הגט עתה שעברו כבר השתי שנים לתתו סתם . . . הלכו לחכמים הנזכר ושניהם

14. **שו״ת מבי״ט ח״ב, סי׳ קלא, לבוב תרכ״א (נדפס בארץ ישראל תשל״ד), עמ׳ לה.** שו״ת הרדב״ז ח״א סי׳ רסה, נדפס בישראל תשל״ב, עמ׳ 84; שו״ת מהר״ם אלשיך, סי׳ קיח, ירושלים תשל״ה, עמ׳ רנט.
15. שו״ת מבי״ט ח״ב, סי׳ קנה, עמ׳ מב.
16. שו״ת צדקה ומשפט לר׳ צדקה הוצין, סי׳ ח, ירושלים תרפ״ו; חוט המשולש, לר׳ יאודה דיוואן, חלק שו״ת סי׳ יח, קושטנדינא תצט.
17. תשובות לקהלת עאנה לרבי יום טוב צהלון, הוציא לאור מאיר בניהו, הדפסה מיוחדת מ"קובץ על יד" ספר ה, ירושלים תשי״א, סי׳ א [סימן רכ״ג].
18. *שם, במבוא, הקהלה היהודית בעאנה, עמ׳ ח.*
19. תשובות לקהלת עאנה, שם סי׳ ב, עמ׳ כא.
20. ראה שם, סי׳ א והערה 2 וסי׳ ב, הערה 14.
21. שו״ת הרדב״ז ח״א, סי׳ רסה, נדפס בישראל תשל״ב, עמ׳ 84.

היו מסכימים לתתו. אלא שה"ר דוד נר"ו היה אומר שיתנהו לה ע"ת מהיום... וה"ר יוסף נר"ו אמר שהיה נראה לו ליתנו בלי תנאי... האשה עגונה... אמרתי... יתנהו... וכן עשו"[22]. ובכן, בעצם הגט שנכתב על־ידי בית־הדין בהורמוז לא מצאו כל פגם, ולא בתנאי ולא בהרשאה ובשליחות, הכול היה כדת וכדין, וכל הפגם לא היה אלא בעיכוב המסירה.

שאלה אחרת הגיעה להמבי"ט מאיספהאן שבפרס: "בפנינו עדים הח"מ בא כ"ר אליעזר בכ"ר אברהם מתושבי אספהאן וכך אמר לנו, הוו עלי עדים, וקנו ממנו בקנין שלם במנא דכשר וכו' וכתבו וחתמו בכל לשון של יפוי כח, להיות לראיה ביד אשתי ביביגב בת כ"ר משה, איך אני ממנה ומרשה לכ"ר יצחק וכ"ר קמל תושבי איספהאן כי בכל עת ובכל שעה שיראו כתב זאת שהיא חתומה מבודאדט וממנצור שיכתבו ויחתמו הנז' כ"ר עמרם וכ"ר יצחק וכר' קמל, אחד מהם יכתוב והשנים יחתמו גט כשר מאחד ועד אלף עד שיצא גט כשר תחת ידם ויתנו לאשתי הנז', וכשיגיע בידה הגט תהיה מגורשת ממנו ומותרת לכל אדם, ואם באולי ח"ו יארע שום תקלה או שום מקרה לאלו שמיניתי והרישיתי, בין לאחד בין לכולם חיי לרבנן שבק, ממנה ומרשה לכל מי שיראה ויודע לכתוב ולקרות מקהלינו ק' איספהאן יצ"ו שיכתוב א' ושנים חתומים, עד שיצא גט כשר מתחת ידם, ויתנו הגט לאשתי הנז' כדין וכהלכה ותהי' מגורשת ממני ומותרת לכל אדם, ועל זה אני נשבע לדעת המב"ה [המקום ברוך הוא] ולדעת הנשבעים באמת ולדעת רבים מפורשים שלא לערער ושלא לבטל לא את הגט ולא את המנויים ולא לאחרים בלי ערמה ובלי תחבולה ובלי מודעא עד סוף כל (המודעות) ובכל עד או עדים שיעידו כנגד שטר זה אני פוסל אותו, לפי שברצון נפשי ובהשלמת דעתי עשיתי זאת. ואם ח"ו לא יבוא ולא יהיה, (אהי') מערער או אפתח פי לדבר שום דבר, מעתה ומעכשיו אהיה מוחרם לכל קהילות ישראל. ילמדנו רבני עיר קדושה צפת תוב"ב תשובה שאלה זאת"[23].

בתשובה הזאת אין תאריך, וגם לא נזכרו החברים שבבית־הדין הרדב"ז ור' יוסף קארו, כפי שנזכרו בתשובה הקודמת. אפשר אפוא להניח, שהשאלה הגיעה בזמן שהמבי"ט עמד בראש הוועד, היינו בין השנים שלה–שמ. באותו זמן היה אפוא באיספהאן בית־דין, היודע לנסח הרשאה למתן גט.

שאלה נוספת הגיעה מהורמוז דרך תורכיה למהר"ם אלשיך: "הנה שלחו מהורמוז לברוסה [היא בורסה שבתורכיה] כתב וז"ל, קהלות קדושות שבעיר ברוסה שורותים אלו להודיע לכם איך בא פה הורמוז איש אחד מעירכם שמו יהודה גבאי... ואמרו שהרגו אותו בדרך אשפאן ה' או ו' מיל מהעיר וזה עדותם מלה במלה, אמרו שהם היו באספהאן... ובעבור השבת נשאר ולא בא עמנו... והודו שהם הרגו אותו... כמו שיראו מכ"ת הכתב שאנו שולחים אותו עם זה הכתב, ואנו ק"ק הורמוז ראינו לשלוח למעלתכם שורותים אלו להודיע למכ"ת הענין שאם אולי יהיה לו שם אשה אם תהיה מותרת בעדות זה, יראו מכ"ת ע"כ לשון הכתב, ויורנו מורנו אם תצא דינה להתיר אם לאו"[24]. והנה "ק"ק הורמוז" גבו עדויות מפי יהודים ומפי "ישמעאלים", וצרפה גם "כתב א' ששלח יוסף פיקו משיראז" למכתב עם גביית העדויות, ושלחה אותם לברוסה, כדי להתיר את אשתו של הנהרג מעיגון. בוודאי היה זה בית־הדין שבק"ק הורמוז שגבה את העדויות וכתב את המכתב. השאלה הועברה מברוסה למהר"ם אלשיך. יש להניח ששלחו את השאלה לצפת, בזמן שמהר"ם אלשיך עמד בראש הוועד, אחרי פטירתו של ר' יוסף קארו ואחרי פטירתו של המבי"ט, היינו אחרי שנת ש"מ. משמע, כעשר שנים לפני מינויו של ר' דוד תאבת לדיין על מדי ופרס והורמוז פעל בית־דין בהורמוז, ולא רק בהורמוז אלא גם באיספהאן. ודאי היו בתי־דין גם בערים אחרות, אלא שידיעות עליהם לא הגיעו לידינו. ואולי אפשר לראות במינויו של ר' דוד תאבת בבגדאד כדיין על ערי פרס מעין מינוי של "רב הגליל", ולאו־דווקא כסימן לירידה בכושרם של רבני פרס ובידיעותיהם.

במחצית השנייה של המאה החמישית ובמחצית הראשונה של

22. שו"ת מבי"ט ח"ב, סי' קלא, לבוב תרכ"א [צילום תשל"ד], עמ' לה.
23. שם סי' קנה, עמ' מב.
24. שו"ת מהר"ם אלשיך, סי' קיח, ירושלים תשל"ה, עמ' רנט.

המאה הששית לאלף הששי (המאה השמונה־עשרה למספרם) שוב אנו מוצאים ידיעות על יהודי פרס בשו"ת של אותה תקופה. ר' יאודה דיוואן, רב בקונשטנדינה, שיצא בשליחות ערי חברון וירושלים וביקר בין השאר גם בערי פרס[25] כותב: "... שראיתי חזות קשה בענין בני א"י שבאים לערי ח"ל [חוצה לארץ] קורדיסתא"ן ופר"ס ובא"י אין אוכלים בנפיחה כידוע ובח"ל הם אוכלין עם המקילין"[26]. על כל פנים היו שוחטים בערי פרס, ובוודאי היתה גם קהילה שדאגה לשוחטים.

שהיהודים בפרס הקפידו לאכול בשר שחוטה, אנו לומדים גם מתשובה אחרת של ר' יאודה דיוואן: "בהיותי בעיר כאשאן נתקבצו כמה יחידי סגולה רוב בנין ורוב מנין וחייהם לשאול הגיעו על מעשה שהיה זה ימים, בהיות שלוחי עה"ק שם תקנו להם כמה תקנות ובכללם הסכימו בנח"ש שלא יבשלו עוד הכרס והראש של הבהמה, יען אינם בקיאים בניקור ומבשלים, וכן היו מוכרים קודם תפלת שחרית, ומשום מגדר מלתא גזרו עליהם שלא יאכלו ולא יבשלו עוד בשוק למכור, וכעת יחידי הק"ק דינא קתבעי, שבהיות המבשלים הנזכרים היה נמכר להם ליטרא של בשר בסלע, ועתה באפס המבשלים הנז' מוכרים הליטרא בסלע וחצי, יען מוכרחים להשליך אותם לכלבים, לפי שבארצותם אין הגויים אוכלים בשר שחוטה מישראל וימשיך להם הפסד גדול בכל יום. ושאלו את פי אם יש להם היתר בדבר הנז' אחר שילמדו המבשלים לנקר כדין ויקבלו עליהם שלא יפתחו החנות עד אחר צאת הקהל מבית הכנסת, אם יש היתר בדבר הנז'. עד הכל יבא דברו הטוב וכן נעשה.

תשובה. מה אענה ומה אומר, הנה אנכי לא אוכל לצאת ולבא בלשון חכמים היותי גולה ומטולטל. אך אמרתי אשנה פרק זה ואשיבה שואלי דבר מפני כבוד הק"ק אשר גומלים טובה עם תושבי עה"ק ולעולם ידם פשוטות לתת כפי מסת ידם לקיו' עיר קדשנו עוז לנו... האמנם אמרתי אני אל לבי, שדעתו מסכמת בנ"ד באופן זה, דהיינו שילמדו לנקר כפי הדין ואחר שיבדקו אותם פעמים שלש יהיה אדם אחד כשר ממונה עליהם עד ג' חדשים, שבכל יום ויום קודם הבישול יראה הניקור והמליחה וההדחה שיהיה כדין, ויקבלו עליהם שלא יפתחו החנות עד אחר תפלה, וישבעו ש"ח [שבועה חמורה] שלא לשנות מכל מה שיורה להם החכם המלמד, ומאחר עשות כל התנאים הללו שרי להם לבשל ולמכור ולאכול ולהאכיל לישראל. זהו מה שעלתה מצדתי בענין הלז שליחא דרבנן הצעיר יאודה דיוואן"[27].

שמענו אפוא, כי יש בכאשאן "קהלה קדושה" הדואגת לבשר שחוטה ולהכשרת הבשר. כן שמענו שמתפללים בכל בוקר שחרית בבית־הכנסת, ושאנשי כאשאן תרמו ביד נדיבה לקיום עיר ירושלים.

את ר' יאודה דיוואן אנו פוגשים "בעיר המדאן יע"א התע"ב"[28], ושם הוא נשאל בעניין חלוקת עסק בין ארבעה אחים, שאחד מהם חלץ לארוסת אחיו. מכאן שהיה בית־דין בהמדאן, או בעיר אחרת, שבו חלץ הנ"ל ליבמתו ארוסת אחיו.

שאלה אחרת, שהובאה לפני ר' צדקה הוצין בבגדאד, מפיצה אור במקצת על חיי יהודי פרס בהתחלת המאה השישית (המחצית השנייה של המאה השמונה־עשרה): "שאלה. ראובן שבא מערי פרס פה בגדאד והניח אשתו ובת קטנה בעיר פרס, ובאותו זמן היו היאודים עליהם גלות הרבה ועול משא מלך ושרים צועקים הב הב ואת מתכונת הלבנים תתנו, ומכין ועונשים שלא כדין טף ונשים. ואשתו הגיעו לפרק אלו הם הלוקין, מלקא להו וממונא משלמי, והכו אותה והיו חובטין אותה במקלות ובעו למשקל סלעין דינרין, והיא עניה לית לה מגרמא כלום. לקחה בהלואה מאדם אחד זוזי בהלואה ונתנה לגוים. ואחר כמה ימים והנושה בא לקחת ממנה את הכסף שהלוה אותה. ואמרה לו אנכי אין לי מה ליתן. אמר לה יש לך בת קטנה תתני אותה לבני לאשה. ומתחילה לא קבלה. אח"כ זוזי אנסוה, ומחמת דוחקה שדיחק אותה לגדל פרע הוכרחה להודות לו שתתן בתה לבנו לאשה. והלכו והביאו אנשים קהל ועדה שבאו לבית האשה והביאו כוס של יין ונתן הבן הכוס והקידושין... והבת באותו זמן כבת שש או כבת שבע... ומעיד נמי

25. ראה בהקדמה לספרו חוט המשולש; א' יערי, מסעות שליח צפת בארצות המזרח, ירושלים תש"ב, נספח ב, עמ' פב.
26. חוט המשולש, חלק שו"ת, סי' ד, קושטנדינא תצט, עמ' ב.
27. שם סי' ה, עמ' ג.
28. שם סי' יח, עמ' יד ע"ב.

ששמע מפי הבת באותו יום שנתקדשה, שאני איני מקבלת באלו הקידושין של זה הבן, ואם יהרגוני איני מתרצה ליקחנו, ומיאנה באותם הקידושין . . . גם שמע מאבי הבת כשהלך מבגדאד להמדאן ששם נעשו הקידושין, צעק על החכם שקדש לבתו עם אותו בחור . . . וגם שמע מפיו לאמר, שאני הולך לפדות לבתי שאחזיר להם מעותיהם שהלוו לאשתי . . . ועתה אם האשה נפטרה לבית עולמה ובתה גדלה . . . ואבי הבת גם כן נפטר. ובא אבי הבן ליקח הבת ולהוליכה עמו לעירו. ושם לא יש יהודים כי אם גויים ולא יש שם לא תפלה ולא עבודה ולא בית הכנסת, כי אם אותו האב והבן דרים שם. והבת ממאנת לילך עמו, ואומרת אם תמות איני לוקחת אותו הבן ואיני הולכת לשם, שקדשה בהמדאן ועתה הם דרים בכורמות שכלם גויים. יורנו רבינו מה דינם של קידושין אלו, אי הוו קידושין ואם יכולה למאן או לא, ושכמ״ה [ושכרו כפול מן השמים]״[29].

אין תאריך בתשובה הזאת. על־כל־פנים היה המעשה לפני שנת תקלג, שבה נפטר ר׳ צדקה הוצין. כאן אנו שומעים בפירוש, שהיה חכם בעיר המדאן והוא עסק בקידושין. ומדברי השואל ״ולא יש שם לא תפלה ולא עבודה ולא בית הכנסת״ אנו למדים, שכל אלה היו בהמדאן. והיו מקדשין אשה בכוס ובזהב ובכסף שבו, כמנהג הפרסי העתיק[30], ולא בטבעת. ונוסח הקידושין היה: ״אריסת לי ומקודשת לי אנתי פלונית בת מ׳ פלוני בהדין כסא דחמרא ומה דאית בה מן כספא ודהבא באנפי סהדי אילן כדת משה וישראל״.

יש לנו בתשובה זו גם ידיעות על חיי המשפחה. ההורים מקדשים בנותיהם בעודן קטנות, אפילו בנות שש ובנות שבע. מקדשים זמן רב לפני הנישואין. הדבר מוכח גם מן התשובה הקודמת שהובאה לעיל משו״ת חוט המשולש, שאחד חלץ לארוסת אחיו, משמע שבין הקידושין והנישואין נפטר האח. כמו־כן ראינו, שהנושה היה לוקח את בת הלווה אשה לבנו, והיה כופה את הלווה עד שאמר רוצה אני.

מכל מה שהבאנו לעיל אמנם אין לנו עדיין תמונה שלמה ורצופה מחיי היהודים בפרס ומההווי הדתי שלהם, בתקופה שאנו דנים בה. ואולם ראינו שהיתה להם שחיטה כשרה, שחיי המשפחה התנהלו על־פי דת משה וישראל על־ידי חופה וקידושין, גיטין וחליצה, ושהיו ערים שהיו בהן בתי־דין ודיינים, ושהיו בהן בתי־כנסת והתפללו בהם יום־יום. מתשובה אחרת של ר׳ צדקה הוצין שמענו, כי פרס היתה שוק טוב למכירת תפילין ומזוזות. סוחר בגדאדי אחד שולח ״תפלין ומזוזות לערי פרס למכור לו את הסחורה הנז׳ ולקנות לו בהם משם סחורה ולשולחה לו לכאן בבגדאד״[31]. קיימו אפוא יהודי פרס מצוות וקשרתם וכתבתם.

תמוהים אפוא במקצת הדברים, שכתב החיד״א בסוף ספרו ״שם הגדולים״: ״ונדלדלה התורה עד שהיום בערי פרס אפילו תפלה אינם יודעים, לא בכתב ולא בע״פ. ורובם אינם יודעים כי אם אשרי יושבי ביתך ופסוק שמע ישראל ולא עוד. והם טובלים קודם תפלתם ונכנסים לבהכ״נ ברעדה שתק״ו יחדיו עד אשרי, וכשמגיע לאשרי אומרים כלם בקול עד סוף אשרי, ושמע עד ואהבת ותו לא, כמו שידעתי מפי מגידי אמת״[32]. אפשר ש״מגידי אמת״ הפריזו קצת בתיאורם, ואפשר שבאמת אין סתירה בין אכילת בשר שחוטה וחיי משפחה בחופה וקידושין ובין עמי־הארצות אפילו בתפילה, וזה וזה נתקיימו בידם. ואולי הגיע המצב של ידיעה בתורה וביהדות לשפל המדרגה, עד שבזמנו של החיד״א לא ידעו אפילו לקרוא בסידור תפילה.

החיד״א נפטר בתקס״ז. ואם נכון הוא שבזמנו ״בערי פרס אפילו תפלה אינם יודעים לא בכתב ולא בעל פה״, כלומר לא השתמשו

29. שו״ת צדקה ומשפט, חלק אבהע״ז, סי׳ ח, ירושלים תרפ״ו. גם ממקורות אחרים אנו לומדים על חיי־משפחה ירודים של יהודי פרס וכורדיסתאן. הורים היו מקדשים את בנותיהם בעודן קטנות, כבנות שש וכבנות שבע. האב היה מקבל בקידושי בתו כסף או שווה־כסף ואפילו דברי מאכל, בעת שבתו עם חבריו בבית־מרזח. היו גם מוכרים את בנותיהם, ואפילו פורעים את חובותיהם בתתם את בנותיהם ללווים במקום הכסף שלוו מהם. ראה *באהלי יעקב* לר׳ *שמחה אסף*, בעמודים 120–123.

30. ראה בפנים, עמ׳ 102ב.

31. הרב שמחה אסף, באהלי יעקב, מתוך שו״ת צדקה ומשפט כת״י, הדפסת צילום מתש״ג, עמ׳ 118.

32. שם הגדולים, הוצאת בן־יעקב, ווילנא תרי״ג (צילום רמת גן, תשי״ד), ח״ב, מערכת ספרים ערך ת, קונטרס אחרון, עמ׳ פא.

בסידור תפילה, אפשר אפוא להבין כיצד עלה בידו של השליח ר׳ יוסף ממאן בשנת תקנ״ג לשכנעם להמיר את נוסח פרס בנוסח ספרד[33]. את נוסח התפילה לא ידעו, סידורים מודפסים בנוסח פרס לא היו, אין לך אפוא דבר קל מלהביא סידורים מליוורנו, ולתתם לידם, שילמדו לקרוא ולהתפלל מתוך הסידור. ומכיון שסידור ליוורנו היו בנוסח ספרד, התחילו אפוא יהודי פרס ויהודי בוכארה להתפלל בנוסח זה.

33. ראה להלן, פרק ט, הערה 3.

ב
מקורות המנהג הפרסי ונוסחו

לכאורה אין דבר זה צריך הסבר. למן תקופת האמוראים, בזמן שבבל היתה תחת שלטון פרס, ועד תקופת הסבוראים ועד סוף תקופת הגאונים[1], היתה בבל המרכז הרוחני שהשפעתו לא הצטמצמה בסביבתו הקרובה אלא הגיעה גם עד הקצה המערבי של אפריקה הצפונית ועד ספרד, וכל שכן בפרס הסמוכה. ולא זו אף זו: לאחר שסמכות השיפוט נחלקה בין שני הגאונים ובין ראש הגולה, היתה פרס מן המחוזות שהיו שייכים לאחת מ״שלוש הרשויות״ השיפוטיות בבגדאד[2]. לשון אחר, פרס היתה סמוכה על שולחנה של בבל בכל ענייני דת ודין, לרבות נוסח, מנהג והווי[3]. לפי זה אפשר היה לכאורה לקבוע, שגם הנוסח הפרסי שבכתה״י מקורו בבל. אלא מאחר שבפרס של מאתיים השנים האחרונות ניכרת השפעת הספרדים בעניני מנהג ונוסח תפילה, הורעה חזקת השפעתה הבלעדית של בבל, ומצווים אנו לבדוק את הנוסח הזה שלפנינו מה מקור יניקתו, וכן מאימתי ועד אימתי היה רווח בפרס.

כבר נאמר בהקדמה לספר זה, שלנוסחים שבכתה״י ישנן מקבילות בסרע״ג, בסרס״ג, בסדר תפילה של הרמב״ם, במחזור ארם צובה, במחזור רומניא, בתכלאל התימני, במחזור האיטליאני, בסידור כפא־קאראסוב (קרים) ובכתבי הגניזה. אולם המקבילות בין כתבה״י ובין סרס״ג מוכיחות, שלא זו בלבד שכתה״י נמצא בתחום השפעתו של סרס״ג, אלא שסידור רס״ג שימש מקור לנוסח כתה״י ושחלקים מסוימים מועתקים ממנו. ואלו הן ההוכחות:

(א) מנינו את מספר המקבילות שישנן בין הסידורים הנ״ל ובין סרס״ג ומצאנו:

1. אסף, תקופת הגאונים, עמ׳ כב.
2. סיפור ר׳ נתן הבבלי, בסדר החכמים וקורות הימים לנויבאור, ח״ב, אוקספורד תרנ״ג, עמ׳ 81–82.
3. ראה אוצה״ג לברכות, עמ׳ 29, ובאבודרהם השלם, י״ם תשכ״ג, עמ׳ עה: ״ורבינו שרירא ורבינו האיי כותבים... לפי שלא נאמר כן בנהרדעא מעולם אהבה רבה לא בשחרית ולא בערבית, ולא בעילם ופרס ומדי״.

בסידור הרמב"ם — *25*, במחזור ארם צובה — *36*, במחזור רומניא — *23*, במחזור איטליאני — *15*, בתכלאל — *23*, בסידור קרים — *28*, בגניזה — *2*. ואילו המקבילות שבין כתה"י ובין סרס"ג — לא פחות ממאה חמישים ושמונה[4].

(ב) בברכת יוצר אור אין "אור חדש על ציון תאיר"[5].

(ג) בכל פעם שאומרים אשרי, מקדימים את הפסוק והוא רחום וכו'[6].

(ד) הקידוש לליל פסח (עמ' 59ב), "אשר קדשנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו" וכו', שעל זה אומר רס"ג: "אבל ג' אחרים שמותר לאמרם הנה אחד מהם הרחבה בקידוש"[7].

(ה) התחלת ההגדה אינה ב"הא לחמא" אלא ב"השתא הכא לישנא בארעא דישראל... ויפסח" (עמ' 61א), וכן בסרס"ג[8]. וגם הניקוד זהה.

(ו) ובהמשך: "ישטוף גביע שני וימלאנו יין, ויתנו ביד ילד פקח, והילד יעמוד על רגליו וישאל" (שם), ובסרס"ג[9]: "וממלאים כוס שני ואם יש שם ילד בר דעת יעמוד על רגליו וישאל מה דבר הלילה הזה".

(ז) ארבע השאלות הן לפי הסדר של סרס"ג (עמ' 118), ולפני "עבדים היינו" כתובה כותרת בערבית: "אל ג'ואב", כלשונה בסרס"ג[10].

(ח) ההגדה מקוצרת היא (61ב–67א) כנוסח סרס"ג[11].

(ט) ברכת הגאולה "אשר גאלנו" מורחבת ב"אתה גאלת" (125) כ"הדיבור השלישי" בסרס"ג[12].

(י) ספירת העומר נאמרת בארמית[13].

(יא) ההבדלה בין שבת ליו"ט, בעמידה של מוצ"ש ליו"ט, מתחילה ב"ותתן לנו" ולא ב"ותודיענו"[14].

(יב) ב"אתה בחרתנו", בברכה הרביעית של יו"ט, אומרים גם את הנוסח "ותודיענו מועדי קדשיך" וכו' כבסרס"ג[15].

(יג) "כל נדרי" לא נזכר כלל בליל יו"כ[16].

(יד) בליל יו"כ מברכים ברכת שהחיינו אחרי תפילת ערבית[17].

(טו) הווידויים בעמידות של יו"כ אומר גם היחיד באמצע הברכה הרביעית, אחרי יעלה ויבוא (עמ' 90א), כסרס"ג: "ורבים מחבירנו מוסיפים בתפלות יום הכפורים אצל זכר ליציאת מצרים"[18].

(טז) סדר קידושין ונוסח הברכות דומים לאלה שבסרס"ג[19]. ברכת האירוסין שבכתה"י נבדלת מזו שבסרס"ג בשני דברים: (1) בסרס"ג הנוסח הוא "וצִוָּנו על העריות", בנוסח תימן[20] "והבדילנו מן העריות", ואילו בכתה"י יש צירוף של שניהם: "וצִוָּנו והבדילנו מן העריות"; (2) החתימה של הברכה בסרס"ג היא: "מקדש ישראל"[21], ואילו בכתה"י: "מקדש בנות ישראל

4. 3א, 3ב(2×), 5א, 5ב(2×), 6א(2×), 6ב, 7ב, 8א(2×), 8ב, 9א, 9ב, 10ב(3×), 12ב, 13ב, 14א(2×), 14ב, 19ב, 20א, 24א(2×), 24ב(2×), 25א, 26א(4×), 29א(2×), 29ב, 31א(2×), 31ב(3×), 32ב, 33א, 33ב, 35א, 35ב, 36א, 36ב, 38א, 38ב(2×), 39א(3×), 40ב, 41א, 42א, 42ב(3×), 43א(2×), 43ב(2×), 44א, 46ב, 53א, 56א, 56ב(2×), 59א, 61א, 64א(2×), 65ב(2×), 66א, 67א(6×), 71א, 71ב(2×), 72א(5×), 72ב, 73א(2×), 74ב, 76א(2×), 79א, 80ב, 81א, 82ב(2×), 83ב(2×), 84א(2×), 84ב(2×), 85א(2×), 86א, 87ב, 88א(2×), 88ב(2×), 92א, 94א(3×), 94ב(5×), 99א(6×), 99ב(2×), 101ב, 102ב, 103א(2×), 103ב, 106א(2×), 107א(2×), 108א, 108ב(3×), 109א, 110א, 110ב(2×), 113א, 117א, 120ב, 122ב, 123א, 124א, 222א.

5. ראה אוצר הגאונים, ברכות, עמ' 32–34; סרס"ג לז, הערה 6. והשווה נ' וידר, שהביא קטע מן הגניזה: "יש אומרים ואור חדש... יוצר המאורות, וזה אסור". Saadya Studies, Manchester, 1943. p. 262.

6. ראה "רב סעדיה גאון", קובץ תורני מדעי, ירושלים תש"ג, עמ' תקלח. הרב יחיאל צימלס "מוכיח" מכאן את השפעת רס"ג על נוסח פרס.

7. סרס"ג עמ' קמא.

8. שם עמ' קלו, ראה הגדה שלמה לרב כשר, ירושלים תשכ"ז, עמ' צט.

9. סרס"ג קלז.

10. שם.

11. שם קלז–קמ.

12. שם קמד.

13. הרב אסף במבוא לסרס"ג (עמ' 29) מביא ראיה מלשון ארמית בספירה להשפעת רס"ג על נוסח תימן.

14. סרס"ג קנא.

15. שם קנ.

16. אוצר הגאונים, נדרים עמ' *92*, הערה ו.

17. סרס"ג רפא.

18. שם רסא.

19. השווה אסף במבוא, שם, שגם מזה הוא מביא ראיה להשפעת רס"ג על נוסח תימן.

20. תכלאל קפא ע"ב.

21. סרס"ג צז.

בקידושין" (102ב). נוסח הקידושין: "אריסת לי ומקודשת לי אנתי פלוני' בת פלוני דדי לי אנא פלוני בר פלוני בהדין כסא דחמרא ומה [דמשקה — בין השיטין] דאית בה מן כספא ודהבא באנפי סהדי אילן כדת משה וישראל, וטוב שהזהב והכסף יהיו בכוס" (102ב–103א). ובסרס"ג: "אריסת לי ומקודשת לי אנתי פלוניתא בת פלוני לדילי פלוני בר פלוני בהדין כסא ובמה דאית ביה [ויהיה בו דבר מכסף], ובהדה כתובה ובמה דכתיב בה"[22]. ובהמשך כתה"י: "ואח"כ יתן החתן את הכתובה בידי הכלה ויאמר: סבי כתובתיכי בידיכי וקבילי קדושיכי שקדושין גמירי מעליי דתיעלין בה ברשותי באנפי סהדי אילן כדת משה וישראל" (103א). ובסרס"ג: "אח"כ הוא לוקח את הכתובה בידו ומוסרה לאשה ואומר: סבי כתובתיך בידיך דתיעלין בה לרשותי כדת משה וישראל"[23].

(יז) בדיני כתובה מתורגמים מאתיים זוז שמגיעים לבתולה: "דאינון עשרים וחמשה מוזי כספאי... ואם תהיה אלמנה תריסר ופלגא" (103ב). ובסרס"ג: "והפחות ממה שצריך לכתב לה בכתובה כ"ה דרהם לבתולה וי"ב דרהם לחוזרת כלומר ללא בתולה"[24].

(יח) בכל התפילות של כל השנה לא נזכרה בכתה"י קריאת התורה, פרט להוראה אחת אחרי שחרית של שבת: "אח"כ יקראו בתורה והפטרה" (36א), רק אחרי כל התפילות והברכות יש קונטרס: "שרח תורה כואנדן" (=דיני קריאת התורה), ובו הברכות לקריאת התורה בציבור, הברכות המיוחדות לשמחת תורה, "כאשר ייגמר כ"ג בחדש תשרי יקראו נ"ג פרשיות בתורה בספר תורה של הצבור, יאמר החזן ברכה זו". "... קדיש ... דעתיד לחדתא עלמא". ואחר־כך בא פירוט קריאת התורה לפסח, לשבועות, לתשעה באב, לראש השנה, ליום כיפור, לסוכות, לשמיני עצרת, לשמחת תורה, לחנוכה ולפורים (118א–125א). בדומה לסרס"ג, שכל ענייני קריאת התורה מרוכזים בסוף הסידור: "עלינו לסיים את הספר הזה בתיאור אפני קריאת התורה ליחיד ולציבור"[25], ולפי אותו הסדר[26]. "יאמרו בגמרם ברוך אלהינו וקדיש יתגדל ומוסיפים בו דעתיד לחדתא עלמא"[25].

(יט) בדיני קריאת התורה ישנם כמה דברים דומים, ואפילו זהים, לאלו של סרס"ג.

(א) בהוראות לקורא בתורה: "יבוא כהן ויפתח פני התורה. כאשר יראה התחלת הפסוק יאמר רבנן ברכו את ה' המבורך, והציבור יאמר ברוך ה' המבורך שמו וזכרו לעולם ועד, ואח"כ יאמר באה אמה אשר בחר בנו... וכאשר יגמור יכסה פני התורה ויאמר ברכה אחרונה..." (118א–118ב). ובסרס"ג: "צריך הקורא לפתוח ולומר ברכו... ועונים לו ברוך ה' המבורך... וגם הוא יאמר עמהם ברוך. ואח"כ יאמר ברוך... וכשגמר זאת יברך ברוך... ולא יפתח בברכו עד שיראה את הפסוק שממנו יתחיל, ולא יברך את הברכה הראשונה אלא כשהספר פתוח בידו, ולא יברך את הברכה האחרונה עד שיכסה את הספר"[27].

(ב) "כאשר תסתיים בכ"ג בחודש תשרי, קריאת נ"ג פרשיות התורה" (120ב). ובסרס"ג: "וכבר אמרנו שהפרשיות הן נ"ג[28] ... והוא שראש שנת הפרשיות הוא יום כ"ד בתשרי, היינו יום שאחרי שמחת תורה"[29].

(ג) "כאשר יחול שבת בחול המועד קוראים ראה... מפטיר וביום השבת והקרבתם, הפטרה היתה עלי יד ה'" (122ב). ובסרס"ג: "ואם יש שבת במשך חוה"מ של פסח קוראים ראה אתה אומר אלי ומפטירין וביום השבת והקרבתם, היתה עלי יד ה'"[30].

(ד) "בנעילה בראשית עד לעשות" (124א). ובסרס"ג: "ויש מוסיפים ומוציאים עוד ספר וקוראים לפני נעילה בראשית..."[31].

22. שם.
23. שם.
24. סרס"ג צז.
25. שם שנח.
26. שם שסט–שעד.
27. שם שנט–שס.
28. שם שסד.
29. שם שסה.
30. שם שע.
31. שם שעא.

(ה) "ענין עצרת ביום הראשון כל הבכור מפטיר ביום השמיני עד סוף הפרשה. הפטרה ויהי ככלות שלמה. ביום השני וזאת הברכה, הפטרה ויהי אחרי מות משה ובתענית כי יצום יקרא ויחל משה" בנשימה אחת שמחת תורה ותענית, ואח"כ "ענין חנוכה" (124ב). וכן בסרס"ג: "וביום הראשון של [שמיני עצרת] כל הבכור וההפטרה ביום השמיני, ויהי ככלות שלמה. ובשני, והוא שמחת תורה, וזאת הברכה ומפטירים ביום השמיני, ויהי אחרי מות משה — ובמנחה של כל צום קוראים ויחל משה... ובחנוכה קוראים... "[32].

(ו) בסוף כתה"י, בעמודים 222א–223ב, ישנם קטעים מלוח פרשיות השבוע לכל השנה, לשנים פשוטות ומעוברות. ונשאר שריד מסוף לוח של שנה בלתי־ידועה, מפרשת ואתחנן עד אתם נצבים, ולוח הפרשיות לשנה שלמה, ולוח ל"שנה שמג(?) שלימין ומעוברת", מפרשת שמות עד אתם נצבים. לצערנו, הלוחות אינם שלמים, לא בכתה"י ולא בסרס"ג. אבל בשרידים שנשארו מדובר בשניהם בפרשת זכור שלפני פורים. והמונח לפרשת זכור בכתה"י הוא: "ופורענות עמ'" [=עמלק] (222ב ו־223א). ובסרס"ג: "והשבת השניה שהיא ח' באדר קוראים פורענות עמלק... והשנה השלישית שהיא י"ג באדר קוראים פורענות עמלק"[33].

(ז) בשנה שיש שבת בין ר"ה ויוה"כ ובין יוה"כ לסוכות, קוראים פרשת נצבים לפני ר"ה, ולפני סוכות קוראים וילך. ובלוח הנ"ל כתוב: "כ"ז באלול נימה [=חצי] נצבים" (222א וב־223ב). ובסרס"ג: "ומהן פרשה המתחלקת לשתים ונקראת בשתי שבתות אם יש צורך בכך, והיא אתם נצבים הנחלקת בוילך משה... שפרשת אתם נצבים אינה מחולקת אלא בשנה שיש שבת בין יום הכפורים וסוכות, כי אז מחלקים את הפרשה וקוראים חציה"[34].

נוסף על ההוכחות הנ"ל ניתן גם להצביע על הסליחות שבכתה"י, שהן זהות בתוכנן גם במספרן וגם בסדרן לסליחות שבסרס"ג. ובכתב־יד א נאמר בפירוש, כי אלה הן הסליחות לרס"ג[35].

פעם אחת נזכר שמו של ר' עמרם גאון, בעניין זימון בבית אבל, וברכת ניחום אבלים בברכת המזון.

כאן גם המקום לציין את הנוסחים, שלדעת החוקר נ' וידר, במאמרו "לחקר מנהג בבל קדמון" (תרביץ לז, [תשכ"ח] חוברת ב, 135–157, וחוברת ג, 240–262), מיוחדים הם למנהג בבל קדמון, והם גם נמצאים בכתה"י: הנוסח הקצר של "זכור רחמיך וכבוש כעסך וכתוב לחיים אנו את כל בני בריתך" (79א), "ותודיענו" במקום "ותתן לנו" (78ב), החתימה "המלך עושה השלום" בברכת השלום בר"ה ויו"כ (79ב), ווידוי ליחיד באמצע תפילת העמידה של יוה"כ (90א). וכן כמה מטבעות־לשון שבתפילת מוסף של מועדים: "ונתרחק מעל אדמתינו" (72א), "אבינו מלכנו אלהינו גלה" (שם). כל אלה מקורם בנוסח בבלי קדמון, ופרט לחתימה בברכת השלום כולם נמצאים גם בסרס"ג.

מכל זה ברור, כי הנוסח שבכתה"י שלפנינו מבוסס על סידורו של רס"ג. אפשר אפוא להניח כי הנוסח הזה היה רווח בפרס מתקופת הגאונים ואילך, והיה נהוג שם גם בזמן שהסופר־המעתיק העתיק מסידור קדמון את כתה"י שלפנינו.

32. סרס"ג שעג.
33. שם שעד.
34. שם, שסה.
35. לפני הסליחות כתוב: "מוקדמה צלותא מן קוול ר' סעדיה בן יוסף ז"צ לברכה ול'" (=ולתחיה). וראה מאמרו של אדלר (גנזי פרס ומדי = The JQR X, o.s. 1898, Persian Jews II p. 604 שעל סמך הסליחות, ובייחוד על סמך הכתובת הזאת שלפני הסליחות הוא קובע, כי הסידור נכתב על־פי סרס"ג.

ג

אופיה של לשון התפילות בנוסח פרס

רגילים אנו היום לראות בנוסח המקובל בסידורים שביד כל אדם, על כל השינויים שבהם, כאילו הוא נקבע על־ידי אנשי כנסת הגדולה. בעיקר רואים כך את שלוש הראשונות ואת שלוש האחרונות שבתפילת העמידה, ואת חתימות הברכות בתפילות העמידה של כל השנה כולה. אולם מתוך קטעי התפילות שנמצאו בגניזת קאהיר מתברר שלא כך הדבר. גם באלה מצויות מטבעות־לשון שאינן בשימוש בסידורים של היום[1], וכך גם בנוסח פרס. מוסיף עליהם נוסח פרס, שיש בו מטבעות־לשון שאין כמותן בקטעי הגניזה, והן־הן המאפיינות את נוסח פרס.

להלן בפרק ד יובאו בפרוטרוט מטבעות־לשון אלה, כאן יובאו רק הדגמות מעטות לפי כללים אלה:

א. הרחבה על־ידי תארים: בברכת אבות: הגיבור והנורא... מלך רם מושל על כל... ומרחם על בניהם ומביא גואל... מלך רחמן אל חי גואל עוזר סומך ומושיע ומגן. בברכת גבורות: ...רופא חולים, עוזר דלים, מתיר אסורים ומשען לאביונים... אב הרחמן אדיר נצח... ממית ומחיה, מוריד ומעלה. מחיה הכל ברחמים רבים.

ב. הרחבה על־ידי "כפל לשון": בברכת התורה: ...לומדי תורתך, ומחזיקי בריתך, ויודעי עדותיך, ונוצרי פקודיך, ומקיימי מצוותיך... פתח עינינו, לבינו, לשונינו, שפתינו אל כל דברי תלמוד תורתך. וכן בברכת ברוך שאמר שלפני פסוקי דזמרה: ...נודיך, נשבחיך, נפאריך, נרוממיך, נמליכך, נקדישך, נעריצך, נודה לפניך, נזכירך ונזכיר את שמך וזכרך. בברכת יוצר אור: המאיר לארץ ולדרין עליה בחכמה, בחן, בחסד, ברֶוַח, ברחמים רבים, בטובו ובחסדו... המלך המהולל, המשבח, המפואר, המיוחד, המנוצח, המתעלה והמתנשא. בברכת אהבת עולם של שחרית: ...להודות לך וליחדך ולשבחך, ולפארך, ולרוממך, ולנצחך, ולסלדך, ואין זולתך.

ג. הרחבה בחתימות של הברכות. הרחבות כאלה ישנן לא רק בטופסי הברכות, אלא גם בחתימות עצמן. בברכה הרביעית שלאחר קריאת שמע של ערבית בשבת (שהיא מורכבת גם מפסוקי ושמרו ופסוקי ברוך ה׳ לעולם): באה המולך בכבודו על כל מעשיו לנצח, משובח שמו עלינו תמיד, הוא מלך הוא מלך והוא ימלוך לעולם ועד אמן. בברכת עבודה שבעמידה: באה האל המחזיר במהרה שכינתו לציון. בברכת הודאה: באה הטוב צדיק שמך ולך נאה להודות. בברכת שלום: באה המברך את עמו ועדתו בשלום. בברכת ברוך שאמר: באה מלך מהולל בדברי שירות [ו]בתשבחות תמיד לעולם ועד. בברכת ישתבח: באה אל מלך גדול התושבחות, אל רב ההודאות, אדון לכל הנשמות אלוה לכל הבריות, יוצר עליות, בורא תחתיות, אבי יתומים ודיין אלמנות האל המלך הבוחר בשירה ורוצה בזמרה, מלך חי העולמים אמן. בברכה שלאחרי ההלל: באה האל המלך המהולל, המשובח, המפואר, המיוחד, המנוצח, המתעלה והמתנשא, הוד והדר בפינו, בפי עליונים, בפי תחתונים ובפי כל הנשמות, הוא מלך הוא מלך והוא ימלוך לעולם ועד אמן.

ד. שינוי בברכות: בברכה החמישית של שמונה־עשרה, בעשרת ימי תשובה: באה "החפץ בתשובה", במקום "הרוצה בתשובה".

ואם בטופסי ברכות וחתימותיהן כך, בשאר חלקי התפילות על אחת כמה וכמה. אין לך כמעט טקסט של תפילה שאין בו הרחבה, אם מעט ואם הרבה, והרחבות אלו תופסות מקום נכבד בנוסח שבכתה"י. חלק גדול של ההרחבות אופייניות הן לנוסח פרס בלבד, שכן אין למצוא כמותן בנוסחים אחרים.

1. ראה שכטר, JQR, o.s., 10, 1898, p. 654–659; אלבוגן, במונאטסשריפט 55, עמ׳ 433–446; 586–599; ש׳ אסף, מסדר התפלה בארץ ישראל, ספר דינבורג, ירושלים תש״ט, עמ׳ 116–131.

ד
המיוחד שבנוסח פרס והמנהגים שבו

עיון בסידורים נוסח פרס שבכתבי־היד מלמדנו, שישנם שינויים בנוסח פרס עצמו בין כתב־יד אחד לחברו. אחרי השוואת הנוסח שבכתה"י לסידורים הנזכרים לעיל (ראה הקדמה), מתברר שהנוסחים בכתה"י, מהם שיש להם מקבילות בסידור קדום זה או זה, ומהן שאין למצוא כמותם במקום אחר. כאמור, הבאנו את כל השינויים במדור לשינויי־נוסח ובהערות. כאן מבקשים אנו להביא דוגמאות מן הנוסחים, שאין להם מקבילות במקום אחר[1], ולציין את המנהגים הפרסיים בתפילה ובהווי הדתי, לפי כתה"י או לפי כתבי־יד אחרים.

התחלת ערבית של שבת. מתחילים באמירת שני מזמורי תהלים: מזמור שיר ליום השבת (צב) וה' מלך (צג), ואחרי "לאורך ימים" מוסיפים דרך שרשור עוד שני פסוקים שמתחילים במלה "אורך": אורך ימים בימינה (משלי ג,טז), אורך ימים אשביעהו (תהלים צא,טז). וכן מוסיפים: ה' אדוננו מה אדיר (שם ח,י) ויומם יצוה ה' חסדו (שם מב,ט).

ערבית לשבת. *החזן מתחיל בפסוקים: זכור רחמיך ה' (שם כה,ו), ה'* הושיעה (שם כ,י) וקורא: רבנן ברכו את ה' המבורך, והקהל עונה: ברוך ה' המבורך שמו וזכרו תמיד לעולם ועד. **בברכת אהבת עולם**, אחרי המלים כי הם חיינו ואורך ימינו: ואור עינינו ועטרת לראשנו . . . **בברכת קדושת השם:** . . . ומשרתיך קדושים . . . **בברכת קדושת היום:** אחרי ככתוב בתורתך, אינו מתחיל בויכולו, אלא ויברך א' . . . לעשות, ובקטע וישמחו במלכותך . . . ויאכלון וישבעון ויתעדנון . . . תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים. **בברכת עבודה:** . . . ואישי ישראל, היום היא תפלתם ותפלתם ועבודתם . . . ותחזינה עינינו לך עין בעין . . . אנא אל נא רוצה עבודה רצה בעבודתנו למען שמיך . . . **בברכת הודאה:** . . . מודים אנחנו לך ומספרים את גדלך ומברכים את שמך כורעים ומשתחוים ומתפללים ומתחננים לפני כסא כבודך באמת . . . רחמיך וחסדיך אשר בכל יום ובכל עת תמיד תעשה עמנו . . . וזכרך לעד . . . מלך מלכי המלכים רבון של העולמים, יודע נעלמים כי אל מלא רחמים . . . ונודה לשמך, ואתה חי לבדך הטוב . . . **בברכת שים שלום:** . . . ישועה וכבוד ארוכה ומרפא ברכה ושלום אל משים שלום גדול מעתה ועד עולם. אחרי הפסוק יהיו לרצון וכו' שבסוף העמידה מוסיפים: צורי בעולם הזה וגואלי ומושיעי לחיי העולם הבא. לפני שאומרים ויכולו שאחרי העמידה מכריז החזן: "שבת להקדיש". **בברכת מעין שבע:** . . . שלומך תפרוס עלינו וצלך תגן בעדנו ברוכים לעד תשימנו אל מלך עושה השלום, ותפרוס עלינו סוכת שלום על כל מקהלות בית יעקב . . . תחילה היא למקראי קודש זכר ליציאת מצרים. **בקדיש תתקבל:** . . . יעשה שלום על כל זרע ישראל, וברוך מנחם ציון עמו הוא בונה ברחמיו את עיר ירושלים ואמרו אמן.

אחרי התפילה אומרים בליל שבת את הפסוקים: אין קדוש כה' (שמואל א ב,ב), אין כאלהינו . . . כי בא מועד, ומוסיפים: אך צדיקים (תהלים קמ,יד) אמר ר' אלעזר . . . ואין למו מכשול (כבנוסח ספרד), ה' חפץ (ישעיה מב,כא), ואנחנו עמך וצאן מרעיתך (תהלים עט,יג)[2]. ומסיימים בפסוקים: ירושלים הרים סביב לה (שם קכה,ב) יהי שם ה' מבורך (שם קיג,ב), ברוך ה' לעולם (שם פט,נג), וברוך שם כבודו (שם עב,יט), ויברכו שם כבודך (נחמיה ט,ה), ולבסוף שלוש מלים: לך דומיה

1. שינויים והוספות של מלה אחת או מלים מספר ישנן בכל תפילה ותפילה בכתה"י, ולא נביא אותן כאן, וכן לא נחזור על כל אלה שהבאנו לעיל בפרק ג. רק הוספות של משפטים שלמים, או אלה האופייניים ביותר לנוסח פרס, נביא בפרק הזה.
2. בין פסוק ואנחנו עמך וצאן מרעיתך ובין זה שלאחריו, ירושלים הרים סביב לה, יש הוראה להגיד "ברכו ועלינו לשבח וגו'". זוהי הוספה מאוחרת, שכן אין דרכו של הכותב להורות לומר דבר שעדיין לא כתוב בסידור. והלא כאן היה לכותב ההזדמנות לכתוב בפעם הראשונה עלינו לשבח, אילו היו אומרים את התפילה הזאת בסיום התפילות. ובכל הסידור אין הוראה נוספת לומר עלינו אחרי תפילה כלשהי. משמע שלא אמרו עלינו לשבח בסיום התפילות. רק מאוחר יותר, אולי בהשפעת הסידורים הספרדיים, הוסיפו את ההוראה. גם כתב־ההוספה שונה מזה של הטקסט.

תהלה (תהלים סה,ב). בפסוקים מן "ירושלים הרים סביב לה" עד "לך דומיה תהלה" סיימו את התפילות. (ראה עמ' 40א, 245ב, 252ב).

מאה ברכות. הראשונה שבברכות היא ברכת המפיל שלפני השינה, ואחריה מוסיפים שני פסוקים: בידך אפקיד רוחי (תהלים לא,ו), אני שכבתי ואישנה (שם ג,ו). הברכה שלאחריה היא: אלהי הנשמה הטהורה... ואתה כוננתה... להחזירה לי לתחית המתים וכו'. אחריהן סדר הברכות הוא כדלהלן: הנותן לשכוי בינה, פוקח עורים, מלביש ערומים, מתיר אסורים, זוקף כפופים, אוזר ישראל, עוטר ישראל, המכין מצעדי גבר, שעשה לי כל צרכי. אחרי הברכה הזאת כתובה הוראה, שאם יצא לצרכיו יאמר: התכבדו מכובדים וכו' וברכת אשר יצר, ורק אחרי ברכת אשר יצר מברכים ברכת על נטילת ידים והמעביר חבלי שנה מעיני כו' עד באה גומל חסדים טובים. כל הברכות דלעיל נאמרות בבית.

בבית־הכנסת מתחילים: ויברכו שם כבודיך... לך משתחוים (נחמיה ט,ה–ו), וממשיכים בברכות השחר: שלא עשני גוי, שלא שמתני עבד, שלא עשני אשה. יהי רצון ורחמים... שתשמרנו ותנצרנו ותצילנו ותחזקנו ותמלטנו... ומחיה רעה ומרוח רעה ומכל חלי רע... ברוך שומר הברית והחסד לאוהביו. **ברכות התורה:**... וצונו לעסוק (כנהוג בנוסח אשכנז) בכל דברי תלמוד תורה והלכה. והערב נא... וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, באה המלמד וכו'. ואחרי הברכה השנייה אשר בחר בנו וכו' אומרים פרשת התמיד וכל פרשת כהנים, ולקט פסוקים: אלהים יחננו (תהלים סז,ב), ושמרתם את דברי הברית (דברים כט,ח), לא ימוש ספר התורה (יהושע א,ח–ט), גואלינו ה' צבאות (ישעיה מז,ד), ישראל נושע (שם מה,יז), אשרי האיש (תהלים א,א–ג). משנת אלו דברים, לעולם יהא אדם וכו' עד ברוך מלך המקדש את שמו ברבים. ולבסוף את הפסוק ויברכו שם כבודיך ומרומם על כל ברכה ותהלה (נחמיה ט,ה). אלו הן האמירות לפני פסוקי דזמרה.

ברוך שאמר. לברכה שלפני פסוקי דזמרה יש מעין מבוא "ברוך שאמר". מבוא זה אינו אחיד בכל הנוסחים, מהם קצר ומהם ארוך[3]. בכתה"י שלפנינו הוא פיוט בחרוזים בעלי שתי צלעות. הצלע הראשונה מתחילה במלה ברוך ואות אחת מאלף בית לפי הסדר, והצלע השנייה מתחילה גם היא בברוך ונגמרת בפסוק או בדימוי של פסוק: ברוך אומר ועושה / ברוך רצון יראיו יעשה. ברוך בורא בראשית / ברוך מגיד אחרית מראשית, וכן עד אות ע. מאות פ ואילך צלע אחת לכל חרוז: ברוך פועל ישועות / ברוך צדיק קורא הדורות, וכן עד ת. ומסתיים: וברוך שאין לפני לא עולה... והכל שלו והכל במאמרו[4]. באה אמה האל האב הרחמן, המלך הגדול והקדוש המהולל בפי עמו בית ישראל, משובח ומפואר ומרומם תמיד בלשון כל חסידיו ועמו ועבדיו, בשירי [דוד — בין השיטין] עבדך בן ישי נהללך ה' א' בשבחו ובשירו ובזמרו,... וזכרך עלינו מלכנו תמיד יחד. באה מלך וכו'.

פסוקי דזמרה (של שבת). מזמור שיר ליום השבת, ה' מלך, יהי כבוד בתוספת הפסוק: כי בו ישמח לבנו (תהלים לג,כא). הפסוק כי לא יטוש (שם צד,יד) הוא סוף הקטע של יהי כבוד. הפסוקים "והוא רחום" ו"ה' הושיעה" משמשים פתיחה ל"אשרי"[5]. כל פרקי הללויה, ואין כופלים את הפסוק כל הנשמה, אלא מוסיפים: ואנחנו נברך יה (תהלים קטו,יח), ברוך ה' לעולם (שם פט,נג), ימלוך ה' לעולם אמן ואמן,

3. ראה התפילה בישראל לי' מ' אלבוגן, תל אביב תשל"ב, עמ' 65; התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, י' היינמן, ירושלים תשכ"ד, עמ' 170; מחרוזת פתיחות ל"ברוך שאמר" לימים נוראים כמנהג המערבים, לשאול זיו, התפרסם ב"זכור לאברהם" קובץ מאמרים לזכר ר' אברהם אלמאליה, ועד עדת המערבים, ירושלים 1972, עמ' 25–35.

4. מתוך כתה"י לא ברור, אם אמרו את המבוא הפיוטי שלפני הברכה גם ביום חול. בחרוז לאות ח נאמר: ברוך המהולל בפי כל נפש / ברוך וביום השביעי שבת וינפש. לכאורה נראה מחרוז זה, כי הפיוט מיועד לשבת. אפשר שביום חול התחילו בברכה עצמה (ראה הערות בפנים).

5. בכל מקום בכתה"י שצוין לומר "אשרי" צוין גם להקדים את שני הפסוקים האלה "והוא רחום" ו"ה' הושיעה" (ראה הערות בפנים).

ויברך דוד . . . לשם תפארתך (דבה״י א כט,י–יג) ויברכו שם כבודך (נחמיה ט,ה).

נשמת כל חי:[6] נשמת כל חי . . . ומפרנס וממלט . . . אנחנו מודים משתחוים ומתפללים ומתחננים לפניך ה׳ אלהינו . . . אין אנו מספיקים טוב להודות . . . ולהשתבח בשמך . . . וכל גרון לך ירונן . . . ובמושב זקנים וחכמים תתנשא לנצח. אחרי ברכת ישתבח מוסיפים: בך בטחו אבותינו . . . בטחו ולא בושו (תהלים כב,ה–ו), ושירת הים מן ויושע עד רופאיך, ושוב מוסיפים: רפאנו ה׳ ונרפא הושיענו ונושע כי תהלתנו אתה. ואנחנו עמך (תהלים עט,יג), שמעו מלכים (שופטים ה,ג), אתוהי כמא רברבין (דניאל ג,לג), והוא מהשני עדניא (שם ב,כא–כה), ועלו מושיעים (עובדיה כא), והיה ה׳ למלך (זכריה יד,ט), כי לה׳ המלוכה (תהלים כב,כט), מלכותך מלכות (שם, קמה,יג), שאתה הוא אדיר בקדושה ולך יאתה המלוכה לבדך; יהי שם ה׳ מבורך . . . מהולל שם ה׳ (שם קיג, ב–ג), ה׳ אדננו (שם ח,י). בפסוקים שלאחרי ברכת ישתבח מסיימים פסוקי דזמרה גם בחול.

בין פסוקי דזמרה ובין קריאת שמע וברכותיה מתעטפים בטלית ומברכים להתעטף בציצית.

שחרית לשבת. מתחילים בפסוקים: זכור רחמיך (תהלים כה,ו), ה׳ הושיעה (שם ח,י)[7]. חצי קדיש וברכו. **ברכת יוצר אור**[8] . . . מגננו מבטחנו אליה ישענו שמע שועתינו מרים קרנינו . . . ו[ה]משמח עולם כולו במאורות שמים כי ברוב חכמה וברוב שמחה נתנם להאיר על הארץ . . . תתברך[9] . . . סלה . . . אשר הם משרתיו אלף אלפי אלפים עומדים לפניך . . . ומלך עולמים ברון יחד [כל] כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים סובבים את כסאו . . . וכולם ברכות בפיהם ורננות בשפתותיהם כסופה ירדופו . . . מרננים מזמרים מקלסים מהללים מיחדים לשם המלך וכו׳. **ברכת אהבת עולם:** . . . וליחדך . . . ונאמר מרחוק נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד. באה הבוחר בעמו ישראל מכל עם באהבה לעד. **הברכה שלאחר קריאת שמע:** אמת ויציב . . . וחזק . . . נכון ונאה . . . נוראים נחמדים נכבדים מתוקנים . . . הראשונים עליך בטחו ואתה הוא משען ומבטח לאחרונים . . . ואין עכבה לישועתיך ואין צור בלתיך כי צור גואל ועוזר ישראל אתה . . . על כן נספר תמיד מעשה פלאיך . . . גאולים הוצאת . . . וברכות ורננות וזמירות למלך נאמן . . . הקדוש ברוך הוא ברוך שמו משה ואהרן ומרים[10] וכל בני ישראל . . . פלא. מי כמכה ממליך כל מלך, כי כל מלך הולך ועובר ובוטל ואובד מן העולם ואתה הוא חי וקיים לעדי עד ולנצח נצחים . . . כי הוא ה׳ אלהינו ירחם עלינו והוא ירויח לנו מהרה מכל צרותינו והוא ישלח רפואה שלמה תמימה לכל מכותינו וימחול ויסלח ויכפר לכל עוונותינו, ויושיענו ויפדנו ויגאלנו גאולת חיים גאולת שלום גאולה שלמה גאולה קרובה גאולה שאין אחריה גלות, וכתוב גואלינו ה׳ צבאות וכו׳.

עמידה של שחרית לשבת. אחרי אבות וגבורות אומרים: לדור ודור נספר שבחך כי אתה לבדך מרום וקדוש. אתה קדוש וכו׳[11]. אחרי העמידה אומרים את הפסוקים שאמרו אחרי פסוקי דזמרה לעיל: ויברך דוד וכו׳, לך ה׳ הגדולה וכו׳ עד על כל ברכה ותהלה.

6. לפני נשמת הקדימו בשבת את הפסוק ״ועתה א׳ מודים אנחנו לך״ שאמרוהו זה עתה. ואולי אמרו בשבת נשמת מיד אחרי שאמרו ״ועתה א׳״ בפעם הראשונה, והשמיטו את הפסוק ״ויברכו שם כבודיך״, ורק בחול אמרוהו.
7. בשני פסוקים אלה מתחילים כל תפילות שבת (ראה עמ׳ 36א, 37א).
8. ראה לעיל פרק ב, אות (ב).
9. לפני המלה תתברך יש סימן לתוספת שנכתבה מאוחר יותר על־ידי צופי הלוי, מסביב לשולי העמודים 29ב–30א, מן ״אין ערוך לך״ עד ״ביום שבת קודש״, תוספת לשבת. משמע, בראשונה לא אמרו זאת בשבת. בוודאי גם זה בהשפעת הסידורים הספרדיים.
10. מן ״משה אהרן ומרים״ עד סוף הברכה יש מקבילות בסידורים (ראה הערות בפנים). הבאנו את הקטע משום שהוא אופייני לסגנונו של נוסח פרס.
11. בעמידה של שחרית לשבת לא צוין לאומרה בלחש, ולא כתוב דבר בעניין חזרת הש״ץ, ואילו בערבית של שבת בעמוד 11 ובערבית של מוצאי שבת בעמוד 81 ישנן הוראות לומר בלחש. אפשר אולי להסיק מכאן, שהקהל לא אמר בשחרית תפילת לחש, אלא הש״ץ הוציא אותם ידי חובתם. אם השערה זו נכונה היא, נוכל גם להסיק כי הש״ץ הוסיף בברכה השלישית של העמידה ״לדור ודור״ וכו׳ לפני ״אתה קדוש״, כי רק בשחרית נמצא ״לדור ודור״. ואם ההשערה אינה נכונה, נצטרך להסיק כי גם בתפילת לחש בשחרית הוסיפו ״לדור ודור״ וכו׳ לפני ״אתה קדוש״.

מוסף שבת. מתחילים בפסוק: זכור רחמיך כמו בערבית ובשחרית, אשרי, מזמור כט, ומוסיפים: ואתה מרום לעולם ה׳, כי שם (דברים לב,ג), ואנחנו עמך (תהלים עט,יג), חצי קדיש, והחזן מוסיף: ותרצה לפניך תפלת בניך כתפילת עמוסיך כתמידי יום קרבן מוסף. אחרי העמידה ולפני קדיש תתקבל אומר החזן: אשריך ישראל וכו׳ (דברים לג,כט), ואחרי קדיש אין כל אמירה נוספת.

מנחה לשבת. מקדימים זכור רחמיך, אשרי, מזמור כט, ואומרים ובא ציון גואל . . . כל חמתו, ומדלגים על הפסוק שלאחריו: כי אתה ה׳ טוב וסלח לכל קוראיך, שאין אומרים אותו בשבת אלא בחול. וממשיכים: מי אל כמוך (מיכה ז,יח–כ), תתן אמת ליעקב . . . ברוך אלהינו ברוך אדוננו ברוך מלכנו ברוך מושיענו . . . ונתן לנו . . . נביא אמת דין אמת . . . ונזכה ונפרה ונרבה ונראה ונירש וכו׳ עד כאשר דברת לאמר. חצי קדיש, ואני תפלתי וכו׳, תכון תפלתי קטרת וכו׳. **הברכה הרביעית** אתה אחד . . . על כן הנחלתנו ה׳ א׳ בשבת בריתך . . . ונאמר אשרי אנוש . . . מעשות כל רע. וישמחו במלכותך וכו׳. אחרי העמידה אומרים צדקתך לפי הסדר בתהלים, ומוסיפים: צדיק אתה ה׳ וישר משפטיך. אחרי קדיש תתקבל אומרים הללויה אודה (תהלים קיא), ומסיימים: ירושלים הרים סביב לה . . . לך דומיה תהלה, כבכל התפילות.

קריאת התורה. ענייני קריאת התורה מרוכזים בסוף הסידור, בעמודים 118א–125א. בהוצאת ספר התורה קורא החזן: ה׳ קנני ראשית דרכו וכו׳ (משלי ח,כב), ואהיה אצלו אמון (שם, שם, ל), כי המצוה הזאת (דברים ל,יא–יד), רוממו ה׳ (תהלים צט,ה–ט), שמע ישראל (דברים ו,ד). ומוסיף החזן: דכרין לטב ועוד יהוי דוכר נכון לט[ב] לשם טב לכון ולקרן זקופה להצלחת עבדין טבין לכל קהלא קדישא הדין למירברביכון ועד זעיריכון, ומן דידע שמהתכון והוא יכתוב יתכון לספר חייא [עם] צדיקיא, מלכא דעלמא יברך יתכון ויפש יתכון ויסגי יומיכון ויעק לדמעקיכון וישיצי כל דחקיכון ותתפרקון ותשתיזבון מכל מרעין בישין, ומרן דבשמיא יהוי בסעדכון לחיים ברחמים ואמרו אמן. ויפתח עזרא הספר (נחמיה ח,ה–ו) הכל הבו גודל לאלהינו תנו כבוד לתורה כהן יעמוד ויקרא בתורה. תורת ה׳ תמימה וכו׳ (תהלים יט,ח–טו), צורי בעולם הזה וגואלי ומושיעי לחיי העולם הבא. אלה החקים (ויקרא כו,מו), וזאת התורה (דברים ד,מד).

מעריב למוצאי שבת. מתחילים במזמור למנצח על הגתית (תהלים ח), והוא רחום עד גאל ישראל. הברכה השנייה שלאחריה היא השכיבנו עם פסוקי ברכה של ברוך ה׳ לעולם . . . ברוך ה׳ בכל עת ברוך ה׳ בכל שעה . . . יראו עינינו וכו׳, וחתימה אחת כדלעיל בשבת.

עמידה של חול. שלוש הראשונות כדלעיל בשבת. אתה חונן[12] ונותן . . . וחנינו וכו׳. השיבנו . . . בתשובה שלמה רצויה . . . ראה נא . . . והצילנו וגואלינו וכו׳. רפאינו . . . מכל חלי ומכאוב . . . רפואה שלמה תמימה וכו׳. ברך . . . למען שמיך שבענו . . . פורעניות המתרגשות ומתחדשות היוצאות . . . והצליח לנו בכל דרכנו וכו׳[13]. למשומדים . . . תקוה ותאוה . . . ותאביד . . . וצורריהם במהרה יכרתו ישמדו ויאבדו ואל תתן תקומה לכל אויבי נפשנו וכו׳. את צמח . . . באה מצמיח לנו קרן ישועה. אב הרחמן אנא שמע קולינו . . . אתה, שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו וכו׳. שלוש אחרונות כדלעיל בליל שבת.

במוצאי שבת, אחרי העמידה בלחש, אומר החזן: יערב לפניך שיח תפלתינו ברצון אמן ואמן, ה׳ אדוננו יחד לבבינו לאהבתך וליראה את שמך. חצי קדיש, ויהי נועם, ואתה קדוש, שיר למעלות אשא, ובפסוקים ירושלים הרים סביב לה עד לך דומיה תהלה מסיימים את התפילה.

12. אף־על־פי שתפילת עמידה זו של חול כתובה בערבית של מוצ״ש, בכל זאת אין בה, ואף לא במקום אחר בכתה״י, הבדלה למוצ״ש בתפילה, ״אתה חוננתנו״. וכן לא מצאתיה בכתבי־יד **א**, **ג**, וש.

13. הברכה הזאת, ברך עלינו, היא גם לקיץ וגם לחורף, שכן אין בכתה״י ברכת ״ברכינו״ נפרדת לקיץ. אף־על־פי־כן אין בברכה ״ותן טל ומטר״, ואף המלה ״גשם״ אין בה.

הבדלה למוצאי שבת. לברכות ההבדלה מקדימים פסוקים אלה: אור זרוע (תהלים צז,יא), אל ה׳ ויאר לנו, הבה לנו עזרת (שם ס,יג–יד), באלהים נעשה חיל והוא יבוס קמינו, באלהים הללנו (שם מד,ט), הודו לה׳ כי טוב (שם קז,א). בברכת המבדיל:... ובין ישראל לגוים... לששת ימי המעשה, עונותינו ימחול וזרעינו ירבה כחול ומהללים בתוף ומחול באה המבדיל בין קודש לחול[14]. אחרי ההבדלה אומרים תחינה להצלחה (ראה בפנים), הפיוט "אליהו הנביא" בשינויים ובהוספות, והפיוט מסתיים: אליהו הנביא, אליהו התשבי, אליהו הגלעדי, אליהו הצרפתי, אליהו הכרמלי, אליהו המעכתי, בוא יבוא ברנה ועמו רעים שמונה ונסיכים שבעה, ממנו יתד וממנו פנה, ונחה עליו רוח ה׳ רוח חכמה ובינה, ובאה הממשלה הראשונה ונדחה ישראל השיב שב[יתם] ולקחים עמים והביאום אל אד[מת]ם, במרעה טוב ארעה אותם, והשיב לב אבות על בנים ועל בני בנים [על] אבותם. ואומרים פסוקי ברכה: ורוח לבשה את עמשי (דבה״י א יב,יט), ויהי דוד (שמואל א יח,טו), בית יעקב (ישעיה ב,ה), ברכת כהנים (במדבר ו,כב–כז), ואמרתם כה לחי (שמואל א כה,ו), שבוע טוב ומבורך וחדש טוב ושנה טובה ומזל גבוה ואריכות ימים ותלמוד תורה עלינו ועליכם ועל כלל עמו בית ישראל לחיים ברחמים [ואמרו] אמן.

שחרית של חול. אחרי ברכות השחר, פסוקי דזמרה, ק״ש וברכותיה, עמידה, תחנונים (בשינויים והוספות — ראה בפנים), וקדושה דסדרא אומרים מזמור לדוד ה׳ רועי לא אחסר (תהלים כג), ומסיימים: ירשלים הרים סביב לה עד לך דומיה תהלה, כדלעיל אחרי כל התפילות.

מנחה של חול. והוא רחום וכו׳, אשרי, ואתה מרום לעולם ה׳, כי שם ה׳ וכו׳, חצי קדיש, עמידה, תחנונים, ואחרי קדיש תתקבל אומרים מזמור כג כמו בשחרית.

ראש חודש. יעלה ויבוא... וזכרון מלכות משיח... לאהבה... לרוח ... לגאולה ולישועה... **באהבה ואתה ברחמיך הרבים**... מלטנו בו מכל צרה, אבד ממנו כל גזרה, **שמחנו**[15] שמחה שלמה, רפאינו והושיענו בעבור כבוד שמיך כי אל רחום וחנון אתה. באמירת הלל אין כופלים את הפסוקים בפרק קיח. קדושה דסידרא אומרים אחרי מוסף.

פסח. ערבית מתחילים מן זכור רחמיך, כמו בשבת. אחרי ברכת השכיבנו מוסיפים: אלה מועדי (ויקרא כג,ה), ואם חל בשבת, אומרים גם ושמרו[16].

סדר ליל פסח.[17] לפני הקידוש שוטפים את הגביע ומוזגים יין לתוכו ואומרים: קוה אל ה׳ (תהלים כז,יד), לך ה׳ הגדולה עד לשם תפארתיך (דבה״י א כט,יא–יג), ומקדשים: אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו רצה בנו ויפארנו וכו׳[18]. על הכרפס מברכים בורא פרי האדמה לפניו ואין מברכים אחריו. "מגלים את השלחן" ופותחים: השתא הכא לשנא בארעא דישראל, השתא עבדי לשנא בני חורין, כל דכפין ייתי וייכול וכל דצריך ייתי ויפסח, מו הדין לחמא עניא דאכלו אבהתנא כד נפקו מארעא דמצרים. ושוב שוטפים את הגביע ומוזגים כוס שני. ילד בר דעת, בעמדו על רגליו, שואל ארבע קושיות לפי הסדר הזה: (א) אין אנו מטבילין; (ב) אוכלין חמץ או מצה; (ג) אוכלין שאר ירקות; (ד) אוכלין בין יושבין בין מסובין. סיפור יציאת מצרים מן עבדים היינו עד הברכה אשר גאלנו — הוא לפי הנוסח המקוצר של רב סעדיה גאון[19]. הברכה אשר גאלנו מורחבת

14. לא רק שאין בה "מעין החתימה סמוך לחתימה", אלא יש בה דברים שאינם מעין הברכה בכלל.
15. מן "שמחנו" יש מקבילות בסידורים אחרים (ראה הערות בפנים).
16. התחלת הברכה הרביעית של חג "אתה בחרתנו" חסרה בכתה״י.
17. כאן חסר לפחות דף אחד. כנראה היו בו הוראות לליל הסדר. ההוראות ששרדו הן בעניין קידוש יקנה״ז, בפסח שחל במוצאי שבת.
18. הקידוש המורחב הזה כתוב בסרס״ג, בעמוד קמא, והוא אחד משלושת הדברים שהגאון התיר לאומרם (ראה בהערות בפנים).
19. בשולי ההגדה הוסיף מאן־דהוא את כל מה שחסר *בנוסח המקוצר*. ההוספה מאוחרת היא, בכתיבה מרובעת.

היא בפיוט האלפביתי "אתה גאלת", שרב סעדיה גאון מתיר לאומרו[20].

כשחל יום טוב במוצאי שבת, אומרים הבדלה בברכה הרביעית, גם היא בנוסח רב סעדיה גאון: "ותתן לנו ה' אלהינו משפטים ישרים ותורות אמת . . . ואת יום השביעי השבת הגדול והקדוש משׁשת ימים קדשת", וממשיך ותתן לנו וכו'[21].

ספירת העומר. סופרים בארמית כמו בסרס"ג: האידנא חד יומא בעומרא, ומוסיפים: יהוי סימן טוב עלינו, הרחמן יחזיר עבודת בית המקדש בימינו ונזכה לספירת העומר לפני המלך המשיח בן דוד בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן. את הבקשה הזאת אומרים ביום הראשון ובכל שבוע מלא, בשאר הימים אין אומרים אותה.

ראש השנה. ערבית של ראש השנה מתחילים במזמור צב, מן טוב להודות לה'. הברכה קדושת השם: אתה קדוש . . . יהללוך סלה מלך חי העולמים. ובכן יתגדל ויתקדש שמך . . . כבודיך ועל זרע אהרן עם קדושך ועל שבט לוי משרתיך, על עירך ועל המוניך ועל עדת ישורון שבטי נחלתיך. ותזכור ברית אב המון, וזכות נעקד בהר חרמון, וצדקת מפצל לח לוז וערמון, (ותצלח) [ותסלח] למחנניך היום הזה כיום מתת אמון. ובכן תן פחדך . . . בלבב שלם. ויכבשו רחמיך את כעסך ויתגוללו חסדיך על כל מידותיך, ותתנהג עם בניך במידת רחמים, ותכנס עמהם לפנים משורת הדין, . . . ובכן תן חן וכבוד . . . ותזכור ברית אב נברא יסוד כל בריה, וזכות הביא לתיבה [כל] בהמה וחיה, וזכות הביט אל שמי עליה, ועקוד הועלה בהר המוריה, וזעקת איש תם נקרא גפן פוריה, ובושת הסתיר פנים ופדה קנויה בשביה, וכהנת חבש מכה טריה, וקנאת השיב תאניה ואניה, את אלה תזכור היום לסוערה עניה, ותיסד היכל ועזרה ולירושלים הבנויה. ואז צדיקים . . . באה אדיר המלוכה המלך הקדוש. חתימת ברכת שלום היא: המלך עשה השלום. והש"ץ מסיים: לך ה' הגדולה וכו'.

מוסף של ראש השנה. כרגיל לפני מוסף מקדימים זכור רחמיך וכו', חצי קדיש, ותרצה וכו'. יעלה ויבוא[21א]. אחרי מלכויות אומרים היום הרת עולם . . . ותוציא לאור משפטנו ותקבל ברחמיך הרבים את סדר קול מלכיותינו קדוש[22]. וכן אחרי זכרונות: את סדר זכרונותינו, ואחרי שופרות: את סדר קול שופרותינו קדוש. אחרי גמר העמידה ולפני הקדיש מוסיף הש"ץ: אל ישוב דך נכלם, עני ואביון יהללו שמיך. ונזעק אליך מצרתינו, תשמע ותושיע.

בעשרת ימי תשובה: בברכה החמישית של שמונה־עשרה חותמים "החפץ בתשובה" במקום הרוצה בתשובה, ובשים שלום "המלך עושה השלום" במקום המברך את עמו ישראל בשלום.

יום כיפור. בערב יום כיפור לפני תפילת מנחה טובלים במקוה ואחר־כך מתפללים. בסוף העמידה מתוודים וידוי קצר[23], ואחרי הווידוי נופלים על פניהם.

ערבית ליום כיפור. מקדימים מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב), והוא רחום וכו'. בעמידה מתוודה גם היחיד בברכה הרביעית, אחרי יעלה ויבוא (ראה הערות בפנים), וכן בכל תפילות העמידה ביום כיפור. אחרי העמידה אומרים סליחות. ברכת שהחיינו מברכים אחרי

20. ההוראות לחלק השני של הסדר שלאחר הסעודה מחוקות לגמרי בכתה"י.
21. בעניין נוסח ההבדלה "ותתן לנו" ראה בהערות בפנים.
21א. בעניין יעלה ויבוא במוסף ראה הערות בפנים.
22. שילוב של "היום הרת" ו"ארשת שפתינו".
23. הווידוי הקצר הוא כבנוסח תימן, וחוזרים עליו בכל העמידות של יום כיפור. מעניין הסדר בו "יהי רצון ורחמים . . . שתמחול לנו את כל חטאתינו ותסלח לנו על כל פשעינו ותכפר לנו על כל עונותינו" פשעינו לפני עונותינו (ראה בהערות). בשישה "ועל חטא" הסדר הוא: בשגגה, בזדון, בסתר, בגלוי, באונס, ברצון. מן הקל אל הכבד. והסדר של "ועל חטאים" הוא: עשה, עולה, לא תעשה שניתק לעשה, קרבן, מלקות ארבעים בבית דין, מיתה בידי שמים, כרת, מיתות בבית דין. חנק, והרג שריפה וסקילה (ראה הערות בפנים).

תפילת ערבית, כבסרס״ג. בשחרית מוסיפים שלוש־עשרה סליחות[24].

מוסף ליום כיפור. מקדימים והוא רחום וכו׳, אשרי עד נספר תהלתך, גם היחיד מתוודה בברכה הרביעית[25], אחרי העמידה מוסיפים שבע סליחות[26] ונופלים על פניהם.

מנחה. גם למנחה מקדימים והוא רחום וכו׳ אשרי, ובא לציון גואל עד כאשר דברת לאמר, חצי קדיש, ואני תפלתי לך ה׳ וכו׳ ואחרי העמידה סליחות כמו בערבית.

תפילת נעילה. כמו במנחה מקדימים גם בנעילה והוא רחום, אשרי, חצי קדיש, והחזן מוסיף: אמרי האזינה ה׳ (תהלים ה,ב–ג). אומרים חתמנו במקום כתבנו. אחרי העמידה מוסיפים שלוש סליחות[27]. במוצאי יום כיפור אומר הש״ץ ״על פי ה׳״ ומתפללים ערבית.

סוכות. לתפילת ערבית מקדימים טוב להודות לה׳, כדלעיל בר״ה, ואם חל בשבת אומרים: אם תשיב משבת רגליך (ישעיה נח, יג) לפני טוב להודות, זכור רחמיך וכו׳. בששת ימי החג, למעט שבת, אומרים הושענות אחרי תפילת שחרית[28].

שמיני עצרת. מתחילים ערבית במזמור קמ. **בשמחת תורה.** אחרי קריאת וזאת הברכה מברך החזן ברכה נוספת: באה אמה אשר נתן משמים מצוות . . . אשר בגלל אבות בנים גדל וכו׳ באה אמה הבוחר באברהם ורצה ביצחק הנחיל תורה לשבטי ישורון על ידי משה רבנו, באה נותן התורה (ראה בפנים ובהערות). אחר הקריאה והברכות אומר החזן קדיש מורחב[29]: יתגדל . . . דעתיד לחדתא . . . ויכנש גלותנא ברחמתיה בחייכון וכו׳.

חנוכה. מנהגים שונים היו במספר הנרות שהדליקו בחנוכה. היו שהדליקו בלילה הראשון של חנוכה נר אחד ובכל לילה הוסיפו נר אחד, והיו שהדליקו בלילה הראשון שלושה נרות, ובכל לילה שלאחריו הוסיפו נר אחד. אף היו שבלילה הראשון הדליקו שמונה נרות, ובכל

24. בערבית ובשחרית אמרו: רחמנא אלהא רחם (ראה בפנים), נפילת אפיים, מרן דבשמיא, אבינו מלכנו . . . עזוז וגבור (מתחנונים של שני וחמישי). נוספו עליהן בשחרית שלוש־עשרה סליחות, כתובות בסוף כתה״י, והמודפסות בסרס״ג בעמ׳ רצ–שד.

25. בעניין וידוי ליחיד בברכה הרביעית ראה הערות בפנים. בכתה״י אין זכר לעבודת יום הכיפורים, אולם בכתב־יד **א** בעמוד תמת צוין, כי מיד אחרי הווידוי אומרים עבודת היום ״אתה כוננת״, מה נהדר וכו׳. חלק מן הסליחות אמרו פסוק עברית ופסוק פרסית. היום מתרגמים כל הסליחות לפרסית (ע״צ מלמד).

26. בסרס״ג עמ׳ שט–שיד.

27. שם, עמ׳ שיד–שטז.

28. בכתה״י אין הושענות בכלל. אבל בכתב־יד **א** יש מבחר של הושענות לכל יום ויום. מתחילים: הושענה הושיענו ה׳, כבסרס״ג רק בהרחבה, ״האדיר והאמיץ״ ״למען אמיתך״. אלה אמרו בכל יום. אחר־כך יש מבחר לכל יום ויום. סידרה אחת שמתחילה ב״ענה״; סידרה שנייה שהפיוט מיוסד על מספר של אותו יום, כגון ביום ראשון: אנא אל אחד וכו׳, ביום שני: בורא עולם באותיות שנים וכו׳, וכן הלאה. ויש ״אחרת״ ״למען אב נזרק״, ו״אחרת״ שכל משפט מסתיים בברכה משמונה־עשרה: . . . המאזינים באה מגן אברהם, המבארים באה מחיה המתים וכו׳, ו״אחרת״ שבכל משפט ישנה ההתחלה של ברכות שמונה־עשרה, ״ענה . . . האומרים ה׳ שפתי תפתח״, ״ענה . . . הבוטחים אתה גבור לעולם ה׳״ וכן הלאה, וכולן לפי אלף־בית. ומסיימים בכל יום ״תתפרקון ותשתיזבון״ . . . הושיעה את עמך וכו׳. הסיום ״תתפרקון ותשתיזבון״ מודפס בסרס״ג, עמ׳ רלט.

29. בכת״י **ג** (11), אחרי הפרק במה מדליקין, שאומרים בליל שבת, כתוב קדיש דעתיד שהוא מיוחד במינו ומן הראוי להביאו בזה: ״וגויד (=ויאמר) יתגדל דעתיד **וזהו יתגדל דרבנן** (כותרת באותיות גדולות בכתב־יד). כי שם ה׳ אקרא ה גד ל. יתגדל . . . דעתיד . . . מן ארעא ולאותבה פולחנא דשמיא לאתריה, ולשכללא היכלא ולנחמא דציון קרתא דקודשא, ולרחמא עלת ולארמא עלוהי קרנא דמשיחא בר דוד מלכא דישראל והוא ימלוך, ויתגלי קודשא בריך הוא, בדיל שמיה ובדיל מימריה ובדיל שבחיה ובדיל יקריה ובדיל קיימיה ובדיל קיימא די גזר עם אבהתנא, וידכר לנא טובנא כיומי קדמנא ויקרב משיחנא ויפרוק יתנא וייחון מיתנא, ויתגלי קבה במלכותיה בשבחיה בהדריה ובהדר זיו שכינת יקריה בעלמיה די ברא, בחייכון וביומיכון בחייכון יתבנא בית מקדשא וביומיכ[ון] ישתכלל היכלא, ובחייכון דכל בית ישראל תצמיח ישועה בעגלא ובזמן קריב לחיים ואמרו אמן. יהא שמיה רבא . . . לעילא ולעילא . . . על ישראל . . . דעסיקין באוריתא ודמפזרין בגלותא ודמלקדמין בצלויי בצפרא וברמשא, די באתרא הדין, ודי באתרא קדישא, ודי בבבל, ודי בכל אתר ואתר בית מותבניהון דישראל, יהא עליכון ועלנא ועליהון חינא וחסדא ורחמי וסייעתא ורווחתא מן קדם אלה שמיא וארעא, ויהא שלמא רבא ופורקנא עלנא ועליכון ועל קהלהון דישראל ואמרו אמן.

לילה הוסיפו שמונה נוספים. אם היתה מזוזה קבועה בחוץ הדליקו נרות חנוכה בחוץ, מצד שמאל, מול המזוזה. ואם בחוץ לא היתה מזוזה קבועה, לא הדליקו בחוץ אלא בפנים, בכניסה לדירה, מצד ימין. בימי חנוכה אמרו בכל יום מזמור שיר חנוכת (תהלים ל). על הנסין אמרו בברכת ההודאה לפני המלים: והטוב כי לא כלו רחמיך (כמו בתימן), והמשיכו ועל כולם[30]. בברכת המזון אמרו על הנסין בין "בפי כל חי תמיד" ובין "כאמור ואכלת ושבעת".

פורים. לפני קריאת המגילה בלילה ברכו שלוש ברכות, ביום רק שתיים, בלי שהחיינו. בברכת הרב את ריבנו שלאחר קריאת המגילה היו משלשים את המלים האחרונות "האל המושיע", ומוסיפים שלוש פעמים: "ברוך המקום", "ברוך ה׳", "ברוך מרדכי", "ברוכה גם אסתר", "ארור המן", וסיימו: ארורה גם זרש אשתו וכל אוהביו ארורים כל הרשעים ברוכים כל הישראלים וגם חרבונה זכור לטוב, ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן.

ערב פסח. בודקין את החמץ כשאוחזין סכין בימין ונר בשמאל. אור לי״ד שואבין מים שלנו ומשאירים אותם תחת כיפת השמים, ולמחרת אופים בהם מצות. שלוש נשים לפחות אופות את המצות, אחת מנפה את הקמח ולשה, השנייה מרדדת, השלישית אופה, כדי למהר באפייתן. בשעת האפיה אסור להזכיר את המלה "לחם", כי אם מצה. "וצדיקים וחסידים" היו צמים ערב פסח, שלא יתגלה להם חמץ בפסח שלא ראוהו בעת בדיקת חמץ. ביום הראשון של פסח אסור לתת מצה לגוי[31].

קידושין ונישואין. לקידושין קוראים "קידוש". אחרי שכתבו את הכתובה[32] מברכים באה אמה... וצונו והבדלנו מן העריות... והתיר לנו את הנשואות... באה מקדש בנות ישראל בקידושין. והארוס מקדש ואומר: אריסת לי ומקדשת לי אנתי פלונית בת מ׳ פלוני [הוי לי אנא פלוני בר פלוני] בהדין כסא דחמרא [דמסקה] דאית בה מן כספא ודהבא באנפי סהדי אילן כדת משה וישראל. לפני ברכת האירוסין מברכים תחילה על יין, או על משקה אחר, ועל הדס. ואחר־כך נותן החתן את הכתובה לארוסתו ואומר: סבי כתובתיכי בידיכי וקבילי קידושיכי שקדושי גמירי מעליי דתיעלין בה ברשותי באנפי סהדין אלין כדת משה וישראל[33]. מי שעשה סעודה בביתו לכבוד החתן — עד שנה ברכו שבע ברכות.

ברית מילה. ביום השמיני מרחיצין את הילד לפני המילה, מכניסים אותו לתוך הקהל, והקהל עומד ואומר "שלום". החזן קורא פרק מן ההלל[34], שיר למעלות אשא, קוראים את הילד בשם, ואחר־כך אם האב מל, הוא מברך "למול את הבן", ו"להכניס בננו בבריתו של אברהם אבינו". והקהל עונה "כשם שהכנסתו" וכו׳, ואם אחר מל — הוא מברך "על המילה". ומברכים "אשר קידש ידיד וכו׳", וכאן אבי הבן מברך שהחיינו, והחזן אומר: תשתלח ותיתי אסותא וכו׳ (ראה בפנים).

סדר סעודה וברכת המזון. אחרי נטילת ידים לפת אומרים: נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, ומברכים המוציא. אחרי זימון אומרים: ברוך הוא וברוך שמו ברוך זכרו גם ברוכה מתנתו לעדי עד ולנצח נצחים ולדורי דורים ולעולמי עולמים. **בברכת הזן:**... לקיים פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, רצון תעטרנו ומזון תכלכלנו והוא יכלכלנו והוא יפרנסנו בכבוד ולא בבזוי, ואברהם זקן בא בימים וה׳ ברך את אברהם בכל, באה הזן ברחמיו את הכל. **בברכת הארץ:**... והנחלת את אבותינו על ארץ חמדה... תורתך תורת משה רבנו. **בברכת הטוב ומטיב:**... אבינו מלכנו מחסנו אדירנו אבירנו

30. כנראה היו משמיטים מן "והטוב כי לא כלו" עד "חסדיך".
31. נהגו בפרס לאפות מצות בכל יום משבעת ימי הפסח (ע״צ מלמד).
32. בנוסח הכתובה היו כותבים: "במדינה פלונית דעל נהר פלוני". ראה בפנים, בעמוד 103ב.
33. כך הוא גם בסרס״ג, בעמוד צז.
34. שמעתי מיוצא פרס, כי קוראים "מן המיצר" עד "הצליחה נא". כך גם המנהג עד היום ביזד.

יוצרנו גומלנו [גואלנו] קדושנו . . . הרחמן ירחם על גלותנו . . . אליהו הנביא זכור לטוב ויברכנו בשמו . . . הוא יבטל כל גזירות קשות קלות וחמורות ומחשבות מננא ומנכון ומכלל כל הברכות האלו לחיים ברחמים ואמרו אמן . . . ברוך מאכילנו ברוך משביענו ברוך משביע נפש רעבים, ברוך מרוה נפש צמאים, ברוך חי העולמים [ברוך הזן את הכל] וברוך טנאך ומשארתיך, ישלח ברכה בכל מעשה [ידינו] ידיך ומלא ברכת ה׳ ים ודרום ירשה, ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן[35].

שלום שלום כנחל קישון, וברכות רבות כגיחון ופישון, ואריכות ימים כאדם הראשון, וקיבול תפלה כקרבן נחשון, וכוח וגבורה כשמשון, חן וחסד מלפני ראשון ואחרון, אלה וכמו אלה והדומים לאלה והגדולים מאלה, אשר נבאו נביאים, ואשר חזו חוזים, עם שאר כל הברכות, החקוקות הנחקקות, הכלולות והנפלאות, הפתוחות והסתומות, הרמוזות והנרמזות, אשר בעשרים וארבעה ספרים סדורות, כלם מאלף ועד תיו, ברנה יבואו ויעלו ויכנשו [ויצברו] ויאתיו על ראש האב — אם המארח זקן — הזקן המתקן, ואם בחור — הבחור הכשר היקר הצדיק. אם למדן — החכם הנבון התחכמן מלא דעה ומצוה כרמון. והמברך ממשיך: כבוד פלוני בר מ׳ פלוני, הקב״ה יברכך וישמרך וינצריך ויפאריך ויתקיים עליך זה מקרא שכתוב כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך. וכאן מוסיף האורח פסוקים המתאימים לשמו של המארח. אם אברהם שמו — ואברהם זקן בא בימים וכו׳, ואם יצחק — ויזרע יצחק וכו׳, אם יעקב — ויעקב הלך לדרכו וכו׳, אם משה — והאיש משה עניו וכו׳, לכל אחד פסוק הראוי לשמו. והמברך ממשיך: ״ועוד הוא יברך וישמור וינצור ויעזור ית כבוד גדולת וקדושת פנת יקרת צהלת מעלת על ראשי כלל היושבים במקום הזה״. ואם יושבים שם ראשי ציבור — ״על ראשי כלל הקהל הקדוש הזה, למגדוליכם ועד קטניכם זקניכם בחוריכם נשיכם טפכם, צור ישראל יברככם וישמריכם וינצריכם ויעזריכם ויתקיים עליכם זה מקרא שכתוב, ה׳ אלהי אבותיכם יוסף וכו׳, ועוד לקיים על זה מקרא שכתוב, ואתם הדבקים וכו׳. וכל בני ישראל ממזרח וממערב מצפון ומים בכלל כל הברכות האלו לחיים ברחמים ואמרו אמן״.

ניחום אבלים. המנחמים, בבואם לנחם אבלים, אומרים פסוקי צידוק הדין ומוסיפים: דוכרן טב וניחות נפשא ומחול תובין ודוכתא מעליתא תהא ברביצת הצדיקים ובמחיצת החסידים בגן עדן, נפשות אבהתנא ואבת[יכון] ומיתנא ומיתיכון ומיתי כל עם ה׳ צבאות, דאתפטרו ועברו מן הדין עלמא ילוה עליהם [שלום]. על מעונם שלום, ועל משכבם שלום, ועל מנוחתם שלום, ועל קבורתם שלום, ועל אסיפתם ינוח שלום, כדכתיב וישב עמי (ישעיה לב,יח). וכאן אומרים בקשות על הנפטר לפי מעמדו. לזקן אומרים: [את] נשמת הזקן הכשר הנפטר לבית עולמו מ׳ פלוני בן פלוני. לבחור — הבחור. לתינוק — הנער הקטן. לאשה — האשה הכשרה הנפטרה לבית עולמה מרת פלונית ברת פלוני. לבתולה — הנערה. לגבר ממשיכים: הקב״ה ישים מלונו מלון טוב מלון נחמד מלון נחשב, עם שבע כתות של צדיקים ושל חסידים בגן עדן. [לאשה: ישים מלונה מלון טוב וגו׳ עם אמותינו שרה ורבקה רחל ולאה בגן עדן]. ולקיים על נשמתו הטהורה ועל רוחו הקדושה קרא דכתיב ונחך ה׳ תמיד (ישעיה נח,יא), אז יבקע (שם, שם ח), בהתהלך תנחה (משלי ו, כב). לאשה — אשת חיל (שם לא,י), שקר החן (שם, שם ל–לא). לנערה — התנערי מעפר (ישעיה נב,ב). ולכולם מוסיפים: יחיו מתיך (שם כו,יט), וידעתם כי אני ה׳ בפתחי (יחזקאל לז, יג–יד), והחיים והשלום והכבוד והניחומים על האבלים המתאבלים באבל הזה, הקב״ה ינחמם מאבלם, וישמחם מיגונם, וידבר תנחומים על לבם ודברים טובים, כדכתיב כאיש אשר אמו וכו׳ (ישעיה סו,יג), נחמו נחמו וכו׳ (שם מ,א–ב), ופדויי ה׳ (שם לה,י), אז תשמח בתולה (ירמיה לא,יב). והנוכחים עונים: ותנוחמו מן השמים.

אם מזמנים בבית האבל אומרים: נברך שמנחם אבלים שאכלנו משלו וגו׳. ובברכת טוב ומטיב, אחרי המלים ״שבכל יום הוא מטיב עמנו״ מוסיפים: אל אמת שופט בצדק שליט בעולמו לעשות . . . [36].

35. הקטע הזה מן ״ברוך מאכילנו״ עד ״אמן ואמן״ הוא סיום ברכת המזון. ואם המברך הוא אורח, מברך הוא את בעל־הבית בברכות הכתובות בהמשך הקטע הזה: ״שלום שלום״, וחוזר ומסיים ״ברוך מאכילנו״.

36. השאר מחוק בכתה״י. אולם זוהי הפעם היחידה שנזכר בכלל שמו של מישהו בכתה״י (פרט לסופר צופי הלוי בעמ׳ 30א) ושמו של רב עמרם גאון בפרט. ובשמו מובא עניין הזימון וברכת ניחום אבלים בברכת המזון. ההמשך יהיה אפוא כפי שכתוב בסרע״ג.

סליחות. לפני הסליחות אומרים פזמון "בשם אלהי אברהם", פתיחה לסליחות[37]. אחרי הפתיחה אומרים: יהי חסדך וכו', אשרי, כי שם ה' אקרא וכו' . . . נספר תהלתך, קדיש, ואומרים את הסליחה "לא בחסד", וממשיכים בסליחות של עשרת ימי תשובה[38].

37. פזמון זה מובא במחזור ארם צובה כפיוט לפרשת שופטים. ונמצאים במחזור זה כמה פיוטים שהתחלתם היא "בשם אלהי אברהם". ראה אוצר השירה ופיוט לדוידזון, אות ב, מס' 1857.

38. הסליחות הן, בעיקרן, אותן הסליחות המודפסות בסרס"ג. בגלל אופיין הפיוטי השונה מזה של כתב היד כולו ובשל דמיונן הרב לסליחות בסרס"ג לא כללנו אותן בספר זה. הואיל וגם חלק זה ראוי לפרסום בכוונתנו לעשות כן בהוצאה מדעית נפרדת בעתיד לבוא.

ה
מקומו של הפיוט בסידור

בכתה"י הפיוט אינו תופס מקום כלל. חוץ מן הסליחות ישנם שני מקומות בכתה"י שניתן לשייך אותם לסוג של פיוט. האחד הוא ההקדמה שלפני ברכת פסוקי דזמרה, ברוך שאמר, כפי שכבר תואר לעיל[1], והשני בברכת יוצר אור, הקטע של "כולם אהובים", שהוא ערוך לפי סדר האלף־בית עד אות ל. ואף־על־פי שכתה"י מבוסס על סידורו של רב סעדיה גאון, כאמור לעיל[2], אין בו לא אזהרות לשבועות, לא עבודת יום הכיפורים במוסף ליו"כ, ולא הושענות לסוכות, שאנו מוצאים אותם אצל רס"ג. אין גם סימנים שהיו הללו בכתה"י ונעלמו, וגם אין אנו מוצאים להם שום איזכור בכל כתה"י. קשה גם להניח שבמקומו של הסופר־המעתיק לא נהגו לאומרם. ובוודאי אין להסיק מתוך חסרונם בכתה"י שבפרס לא אמרו פיוטים כלל, שכן מתוך כתבי־יד האחרים של נוסח פרס אנו יודעים, שגם בפרס נהגו לומר פיוטים. בכתב־יד א אנו מוצאים בחזרת הש"ץ של ראש השנה פיוטים שונים, ובין השאר "ובכן יתנו תוקף לקדושת היום"[3], פסוק עברית ותירגום בפרסית בהרחבה יתרה, עבודת יום הכיפורים "אתה כוננת"[4] והושענות לסוכות[5]. בכתב־יד ג אנו מוצאים אזהרות לר' שלמה אבן גבירול לשבועות[6]. בכתב־יד ש אנו מוצאים פיוטים לשמחת תורה[7]. קשה אפוא להסביר את העדרם של הפיוטים הנ"ל בכתה"י.

1. בפרק ד.
2. בפרק ב.
3. עמוד רג.
4. עמוד תמח.
5. עמוד תקכ"ג.
6. כתב־יד זה אינו ממוספר (המספר הסידורי של הפוטוסטאט הוא 95).
7. כנ"ל (פוטוסטאט 15).

ד

מנהגי יהודי פרס שנזכרים אצל הראשונים

עד כמה שידוע לנו, אין מנהגי יהודי פרס בדורות שלאחר תקופת הגאונים נזכרים אצל הפוסקים. כל המנהגים של יהודי פרס שנזכרים אצל הראשונים הם מתקופת הגאונים. קצתם מובאים בתשובות הגאונים השונים שנדפסו, קצתם מן הגניזה ומרוכזים בגאוניקה של ל' גינצבורג, ורובם מרוכזים באוצר הגאונים של ר' ב"מ לווין.

"תשובת ר' צמח ראש ישיבה [בלי ספק בן פלטוי גאון — הערת ל' גינצבורג] . . . לפיכך סירכא דליבא לית ליה [בדיקותא] וטרפה, וכך מנהג שתי ישיבות דסירכא דליבא לית ליה [בדיקותא] וטרפה. ואנשי מקצת אנדלס ופרס שבודקין אותו, לא יפה הן עושין, מכשירין טרפה בפרהסייא ובידיים". (גאוניקה, ח"ב, עמ' 30).

התשובה הנ"ל נדפסה גם ב"חמדה גנוזה", ירושלים תרכ"ב, בסי' טו, ובמקום "ופרס" כתוב "ובאפס" (?).

" . . . אבל כאשר חפצנו כן יעשו חברינו ותלמידינו ואוהבינו אשר שם וְיִלְמדוּ וִילַמְּדוּ את זאת ויוציאוה למרחוק . . . והנה סבבה בבבל כולה בין כל מביניה וכל פקוחי עין לראות ולהגות בה, ועד אשור וסוריא הגיעה ועד עילם ופרס, וכלם תמיד שומעים תמיד ראש סידרא נט'[ריה] רח'[מנא] אפינו ולא זר ולא נכרי בעיניהם כל שבח אשר ישובח כי אם נכוח עדיהם כדבר דבור על אפניו". (תשובת ר' האי גאון לר' יהודה אלוף בקירואן, גאוניקה ח"ב, עמ' 279, בודליאן, (Fragment 2669 - MS. Heb. d. 47, f 3a-3b).

"ועדיין יש ספרי אפטרתא שיש בהם ענין למנחה לכל השנה. ויש מקומות בארץ עילם ואיי הים של פרס שרגילין בה עד עכשיו" (ר' יהודה בר ברזילי אברצילוני, ספר העתים, בהלכות ברכה ועונג שבת, הוצאת ר' יעקב שור, קראקא, חש"ד, עמ' 271; אוצה"ג, שבת, עמ' 26).

"ונשאלה השאלה לפני רבינו האי ז"ל על הא דאמר ר' מתנא, יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא אין צריך להזכיר של יו"ט, דשמעת מינה דאיכא נביא בשבת במנחה. ובמסכת מגילה תנן, בשבת במנחה קורין שלשה ואין מפטירין בנביא, קשיא הדדי. והשיב כי מקומות יש ומנהגות חלוקות הן ועדיין יש בפרס ומדי ובשאר מקומות הפטרות ידועות בשבת במנחה לכל השנה כולה. אלו דברי הגאון ז"ל" (הרז"ה במאור הקטן לשבת, דף יא ע"א לפי הוצאת ראם, וילנא; אוצר הגאונים, שבת, עמ' 26).

"ואמר מר רב האיי דאשתכח בספר הפטרה עתיקא דכתיב בה בימי פרסאי ביום הראשון של פסח מפטיר מן [יהושע ה'] בעת ההיא עד אין יוצא ואין בא, ולבתר הכי איכא דמתחילין [שם ד' כ"ד] למען דעת [שם ה' א'] ויהי בשמוע (כשמוע) [שם ב'] בעת ההיא עד סוף אפטרתא. ואית דמתחיל ויאמר יהושע אל כל העם התקדשו ושביק עשרין וחמשה פסוקין וקרי למען דעת עד סוף. ואנו מנהגנו מימות הראשונים להפטיר מן בעת ההיא עד אין יוצא ואין בא, אח"כ ויהי ה' את יהושע" (ריצ"ג ח"ב, עמ' קה [שערי שמחה], פירטה תרכ"א; אוצר הגאונים, מגילה, עמ' 60).

"מצינו תשובה לרבינו האיי וזה נוסחה. ומנהגנו לומר תחנונים בהני עשרה ימים לחוד. ושמענו דבמקצת מקומות פרס קיימי מראש חדש אלול ואמרי דביה סליק משה להר זימנא שלישית ונחית בלוחות שניות ביום הכפורים, וכל המוסיף לבקש רחמים [ותחנונים] זכות הוא לו" (ריצ"ג ח"א, מג [שערי שמחה]; אוצה"ג, ראש השנה עמ' 32; [מנורת המאור נר הפ"ב, כלל ב, ח"א, פ"א].

"וששׂ'[אלתם] [תג"ה 2-200 סי' שפו, והיא משאלות בני קירואן בשנת אלף ש"ג לשטרות (שם צד 188, ריש סי' שע"ב) מלפני רב האי] לענין הא דתנן שהאשה מתקדשת בפרוטה ושיעורה אחד משמונה באיסור האיטלקי . . . השיעור שבמצרים פחות מן השיעור שבבבל והשיעור שבפרס זולתי זה וזולתי זה . . . והרי ידענו כי הסלע שהוא חצי השקל הוא חצי כסף מן המטבע של פרסיים. שהרי התלמוד בימי פרסיים בבבל היה והם קראו את הסלע איסתירא דהיא פלגיה דזוזא, ובלא ספק כי היו לפרסיים שינויי באותה שעה מן מטבע שלכסף למטבע של זהב" (ראה אוצה"ג, קידושין, עמ' 21).

"וששׂ'[אלתם] אשכחן בהלכות גדולות [דפוס ווארשא עמוד 158] גבי גיטא דמאן דמיקלע למתא דלית בה ספרא יהודאה ואיכא יהודאי דידעין למקרא כתבא פרסאה כתבין יהודאי פרסית וחתמין על גיטא

ועל כתובתא ושפיר דאמי" (תשובות גאונים — הרכבי סי' רנד סד. עמ' 129; אוצה"ג, גיטין, עמ' 36).

"והילכך גט דכתיב פרסית כשר הוא ואין בה חששא כל עיקר . . . ואע"פ שנכתב בכתב פרסי או בכתב יווני, דהא עברית קא כתבינן ולשון ארמית הוא. ואי הוה כתיב בכתב פרסי נמי דהוא כתיב לאחד מלשוני ארמית או כתב בבלי כשדי שהוא כתב ארמית שלנו גם כשר הוה וכן כל כיוצא בו" (תג"ה סי' רנה, סה; אוצה"ג, גיטין, עמ' 205).

"אמר בורא פרי הגפן ואגיד ביה (פסחים קו ע"א) רב האיי גאון פי': האריך בה רב אשי דברי פיוטים הרבה והרבה אמרי שפר, כענין שמאריכין בה עכשיו בני בצרה ועילם ופרס שאומרים אשר ברא [יין] עסיס ותירוש טוב וכו'" (סרס"ג קמא הערה 7; אוצה"ג, פסחים, פירושים, עמ' 107); "ואית בראיי דמאריכין ואומרין אשר ברא יין עסיס משמח אלהים ואנשים ומילי נפישיתא (בספר העתים 288 בשם רה"ג)". [סרס"ג קמא].

"הא דאמרינן (גיטין יט ע"ב) אמר אמימר האי שטרא פרסא דחתימין עליה שהדי ישראל מגבינן ביה ממשעבדי . . . דלאו חזקת ישראל דידעין כתב פרסי, וכד משכחינן שהדי על כתב פרסי צריכנן למידק בתרייהו עד דמיגלו לן דידעי . . . ומאן דמחזק לן דכתב עברי לא יאדע וכתב עברי וכתב פרסי שויין לגביה צריכינן למידק בתריה דכתב עברי כי דדיקינן (=כדדייקינן) בתריה בכתב פרסי" (תג"ה סי' רלא, עמ' 109; אוצה"ג, גיטין, עמ' 34).

"נמצא גיל מוהרג (סנהדרין צה ע"א) חותם שלטיט שהיו הפרסיין נותנין לעוברי דרך, סימן כי ברשות מלכות הן עוברין. ומי שאין עמו מעכבין אותו שומרי הדרך" (תג"ה סי' רצט, עמ' 144; וראה אוצה"ג לסנהדרין, לרח"צ טויבש, עמ' תצ הערה 86).

"קוקאי ודמינקי (סנהדרין עד ע"ב) אמרו קואק עצים, שהיו פרסיים נוטלין מהם לבית האור כי היה על כל בית מכס לעצים בכל שבת וישראל נותנין בכלל" (תג"ה סי' רצז, עמ' 144; וראה אוצה"ג שם, עמ' תכט).

ז
תיאור כתב־היד

כתב־היד שלפנינו שייך לאוסף של החוקר־האספן אלקן נתן אדלר, הוא נמצא בבית־המדרש לרבנים באמריקה וסימנו: ENA 23 (מיקר. 4522), הסיגנאטורה במכון לתצלומי כתב"י העבריים באוניברסיטה העברית 25424 (להלן: כתה"י)[1]. ספרן בית־המדרש לרבנים באמריקה, שבדק לבקשתי את כתה"י, תיאר אותו כלהלן: "צבע הנייר נוטה קצת לחום, כמו הנייר התימני. גודל העמוד 12.8×20.2 ס"מ. גודל גוף הכתב: 8×15.5 ס"מ. צבע הדיו: שחור. הכתב יפה, מעשה אומן. בדרך כלל הוא ברור מאד, אבל במקומות אחדים ישנן אותיות מטושטשות משתי סיבות: לפעמים ממשמוש ידים, וגם כי לפעמים נדבקו הדפים ובהפרדתם נדבקה הדיו בדף הסמוך. אף במקומות אלה אין קושי בקריאה. העמודים 43א–61א לקו מרטיבות, וביותר לקו העמודים 51ב–53א עמודים אלה נדבקו, ובהפרדתם ירדה הדיו וחלק מהם קריאתם קשה. בכת"י נמצאים הקווים והנקודות המיוחדות לכתב־יד בוכארה"[2]. יש להוסיף כי במקומות אחדים האותיות מטושטשות ואין כל אפשרות לפענחן (54ב–56א). למרבה המזל הטשטוש הוא בהלל המצרי, ואין בכך משום נזק. אולם בעמוד 117ב בנחמת אבלים, אין כל אפשרות לקרוא את הכתב המחוק כולו. בתפילת ערבית של פסח, שהיא תפילת העמידה הראשונה של שלוש רגלים, חסר דף או דפים, ואין בכל כתה"י אלא הפניות לתפילה הזאת שחסרה בו. מספר העמודים בכתה"י הוא 438. בכל עמוד מלא — 17 שורות. הטקסט של כל התפילות מנוקד, חוץ מעמוד 120א ומחציתו של העמוד 120ב, ועמוד 121ב והעמודים האחרונים 213א–223ב. בטקסט עצמו יש הרבה מחיקות של טעויות, אם על־ידי קווים ואם על־ידי נקודות מעל המלים, וכן יש בו הוספות, לפעמים בין השיטין

1. ראה: E.N. Adler, The Persian Jews: II Their Ritual. JQR, 10, o.s. 1898, pp. 603–623

2. הרב יהודה ברומר שלח לי את התיאור לבקשת ידידי כנפשי וחברי־מנוער הרב ברוך הלברשטם שנפטר בינתיים (יהי זכרו ברוך). אני מודה להרב ברומר על אדיבותו וטרחתו.

ולפעמים בצדדים ומסביב לשוליים (עמ' 29ב, 30א, 36א, 61ב, 63ב, 64ב, 65א, 65ב, 67א, 74א, 80א, 108א, 116ב, 121א). ההוספות עצמן קצתן באותו כתב של הטקסט וקצתן בכתב שונה לחלוטין.

ההוראות והמנהגים שבכתה"י רובם כתובים פרסית ומיעוטם עברית. הרבה מהם משולבים בטקסט. ישנם גם עמודים שלמים שאין בהם טקסט של תפילה, אבל כלולים בהם דינים, הוראות ומנהגים, והללו כתובים בשתי עמודות (100ב–101א), בשורות אלכסוניות בכל עמודה ועמודה. ויש עמודים שהם מחולקים לארבע עמודות בקווים מאונכים (101ב–102א), והתוכן שבעמודות כתוב בשורות אלכסוניות ואופקיות, ובצורות גיאומטריות אחרות. עמוד אחד (102ב) מחולק לשתי עמודות בקווים מאונכים, וכל עמודה מחולקת לשתיים, אבל לא על־ידי קווים אלא על־ידי שורות כתובות לאורך העמוד, המהוות את קווי ההפרדה, ומן הצדדים שוב שורות אלכסוניות ואופקיות המהוות צורות גיאומטריות. העמודים 126ב–127א כתובים בצורה גיאומטרית יפה כלהלן: בכל עמוד דימוי שתי דלתות של ארון־קודש עם קישוטים. בשליש העליון של העמוד 126ב יורדים שני קווים עם פרחים או קשרים, והקווים משתלשלים כשתי שרשרות ומחזיקים את הכותרת: "מקדמה ולא בחסד", הכתובה באותיות מרובעות גדולות. מתחת לכותרת כעין שתי דלתות הארון, וקישוטי הדלתות מהווים כתב אלכסוני שבתוך שני המלבנים, וכתוב בהם: "יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך אשרי יושבי ביתך וגו' תא [=עד] נספר תהילתך קדיש גוייד [=יאמר] ובעד [=ואחרי] לא בחסד אגאז כונד [=יתחיל]". ותוך הדלתות עצמן כתוב פזמון: "בשם אלהי אברהם אבטחה", שהוא כעין פתיחה לכל הסליחות הכתובות אחריו.

ח

מבנה כתב־היד והרכבו

כתה"י מחולק חטיבות־חטיבות, ולכל חטיבה כותרת באותיות גדולות ומרובעות. בעמוד הראשון, לרוחבו של העמוד, כתובה מובאה מאזהרות ר' שלמה אבן גבירול, ממצות לא תגנוב, כתריס בפני גניבת כתה"י. המובאה מתורגמת לפרסית, שתהא מובנה גם למי שאינו קורא עברית.

הכותרת של החטיבה הראשונה חסרה. כתה"י פותח בערבית לשבת במלים: "ועלי נבל, עלי הגיון בכנור". מכאן שחסר דף אחד, שבו היו כתובים ארבעת הפסוקים של מזמור צב ושתי מלים מפסוק ה, ובוודאי היתה בו גם כותרת של החטיבה. מצורת הכתב האומרת חגיגיות בהתחלה, אנו למדים שבמזמור צב התחילה ערבית לשבת. המזמור כתוב בשני טורים, וכל טור נתון במסגרת כפולה, דוגמת הפזמון (בעמודים 126ב–127א) "בשם אלהי אבטחה", שהוא "מקדמה לא בחסד", כלומר פזמון שבו פותחים אמירת הסליחות, שגם הוא כתוב בשני טורים ובמסגרות לשם חגיגיות. החטיבה הראשונה מכילה אפוא "קבלת שבת".

החטיבות הבאות הן: "ע ר ב י ת ל ש ב ת": לא נזכר בה קידוש על היין. "א ת ח י ל ל כ ת ו ב מ א ה ב ר כ ו ת": החטיבה הזאת כוללת חלק מברכות השחר ואמירות שנאמרו בבית, ברכות ואמירות שמתחילים לומר בבית־הכנסת, פסוקי דזמרה, נשמת כל חי ושירת הים. "ת מ י ד [=שחרית] ש ב ת": עטיפת טלית וברכתה, הפניה לקדיש, ברכו, קריאת שמע וברכותיה. בברכת "יוצר אור" ישנה הוספה כתובה (בעמודים 29–30א) בשולי העמודים מכל הצדדים, מן "אין ערוך לך" עד "תתברך וגו'", שמוסיפים לומר בשבת יותר מבחול. מתפילת עמידה של שחרית לשבת כתוב רק "ישמח משה" עד "שבת וינפש". לשלוש הראשונות ולשלוש האחרונות וכן לברכה האמצעית מן "וישמחו במלכותך", לכל אלה מפנה כתה"י לערבית של ליל שבת. הסופר־המעתיק לא כתב שנית מה שכתב פעם אחת,

ובחטיבה כתב רק דבר שנתחדש בה ולא נכתב לפני כן. "מוסף שבת": פסוקים שאומר החזן לפני הקדיש ואחריו, ומהברכה האמצעית, "תקנת" עד "ונסכה", ופסוקים שהש"ץ אומר אחרי החזרה. "מנחה שבת": ובא לציון גואל, אתה אחד, צדקתך, הללויה אודה. "מעריב שביך שבת [=ליל אחד בשבת]": למנצח על הגתית, השכיבנו של חול, והאמצעיות של שמונה־עשרה (בלי אתה חוננתנו), ויהי נועם, שיר למעלות אשא. "שרח הבדלה" [=פירוש להבדלה]: פסוקים שלפני ההבדלה, הבדלה וברכותיה, תחינה למוצאי שבת, פיוט אליהו הנביא ופסוקי ברכה. "תמיד הפתה" [=שחרית של שבוע]: תחנונים, מזמור לדוד ה' רועי. "מנחה הפתה" [=של שבוע], כאן יש הפניות בלבד. "תמיד ראש חדש": יעלה ויבוא, הלל בדילוגים בלי ברכות. "מוסף ראש חודש", כאן חסר דף ונשאר הסוף של הברכה האמצעית. "תמיד שבת וראש חדש": הפניות בלבד. "תמוסף שבת וראש חדש": אתה יצרת עד כאמור. הפניה ל"וביום השבת" שבמוסף לשבת, "זה קרבן שבת וקרבן ראש חדש", ושוב הפניה ל"ובראשי חדשיכם" שבמוסף ר"ח, ושוב הפניה ל"וישמחו" שבעמידת ליל שבת, "אלהינו ואלהי אבותינו חדש עלינו את יום שבת ויום ראש חדש הזה לטובה", הפניה למוסף ראש חדש עד "הקרוי עלינו כן יהיה יום שבת ויום ראש חדש הזה קץ וסוף לכל צרותינו תחלה וראש לרוחתינו קדשנו במצותיך", הפניה לליל שבת, "כי בעמך ישראל", ושוב הפניה למוסף ראש חדש, "באה מקדש השבת וישראל וראשי חדשים", והפניה לשלוש האחרונות שבליל שבת. בברכה האמצעית הזאת בלבד ישנן שש הפניות, נוסף על ההפניות לשלוש הראשונות ולשלוש האחרונות.

"מעריב פסח": מן הברכה האמצעית נשארו המלים "אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו", השאר חסר. מן ההגדה של פסח חסרה ההתחלה, ויש בה מברכת המבדיל בין קודש לקודש עד אכילת אפיקומן והוראה לברכת המזון. ההוראות האחרונות לחלק השני של הסדר מטושטשות. "תמיד פסח", חלקי ההלל שדילגו עליהם בראש־חודש וברכות ההלל. "מוסף פסח": "מפני חטאינו" עד "והשיאנו", השאר הפניות. "שרח עומרא" [=פירוש העומר]: ספירת העומר ומקצת דיניה. אחרי ספירת העומר, בפיסקה נפרדת בלי כל כותרת, ישנו נוסח ההבדלה שבתוך העמידה ביו"ט שחל במוצאי שבת. "צלותא עצרת" הפניות בלבד, "מוסף עצרת", פסוקי קרבן מוסף בלבד. "צלותא תענית", נוסח "עניננו" ונוסח "רחם" לתשעה באב. "צלותא ראש השנה": "זכרינו . . . מגן אברהם". "מי כמוך . . . מחיה המתים". קדושת השם של ר"ה, "ותתן לנו . . . ליציאת מצרים", "אוא"א מלוך . . . בכל משלה", "ודברך אמת . . . ויום הזכרון". "זכור רחמיך" וסוף ברכת השלום וחתימתה "המלך עושה השלום". השאר הפניות, ויש כאן שבע הפניות. בתפילת ר"ה היה המתפלל צריך לדפדף שבע פעמים ולהשלים את תפילת העמידה ממקומות שונים ומפוזרים בסידור. וכן בשאר התפילות. "מוסף ראש השנה": פסוקי קרבן מוסף, מלכויות זכרונות ושופרות מן "עלינו לשבח". "צלותא מעלה כפור": וידוי ליו"כ והוראות מענייני היום. "מעריב כפור": הברכה האמצעית עם חמש הפניות, סליחות שאחרי העמידה המתחילות ב"רחמנא", הפניה לנפילת אפיים של חול. "מוסף כפור": פסוקי קרבן מוסף בלבד. "מנחה כפור": הפניות בלבד. "צלותא נעילה": הברכה האמצעית "מה נאמר לפניך", והוראות לומר חתמנו במקום כתבנו. "מעריב סוכה": "ותתן לנו" עד "ליציאת מצרים", השאר הפניות. "מוסף סוכה": פסוקי קרבנות מוסף לכל יום. "מוסף שמיני עצרת": פסוקי קרבנות מוסף. "שרח סוכה": דינים לסוכות. "שרח חנוכה": דיני חנוכה וברכותיה, על הנסין, בימי מתתיהו, מזמור שיר חנוכת הבית. בזה נסתיימו התפילות של כל השנה.

אחרי התפילות של כל השנה כתובים דינים, מהם בפרסית ומהם בעברית. רוב הדינים בעברית מועתקים משלחן ערוך של מרן בעל בית יוסף. הדינים הם בהלכות חנוכה ופורים, דיני בדיקת חמץ, דיני אפיית מצה, דיני קידושין ונישואין ושבע ברכות. נוסח הכתובה ודיניה. "שרח מילה": דיני מילה וברכותיה. "פצל ברכות": ברכות ראייה, ברכות שמיעה וברכת הלבנה. ברכת המזון וברכת מעין שלש. "נחמות אבלים": צידוק הדין והשכבות. "שרח

"תורה כואנדן" [=פירוש קריאת התורה]: קריאת התורה בציבור וברכותיה, האמירות בעת ההוצאה וההכנסה, הברכה "אשר בגלל אבות" לשמחת תורה, ברכה לקהל, ו"קדיש דעתיד".

נוסף לחטיבה הזאת של קריאת התורה ישנן גם חטיבות־חטיבות קטנות, שבהן כתובות ראשי פרקים לפרשיות שקוראים בחגים, בחנוכה, בפורים ובתשעה באב, ומנין העולים לתורה בזמנים אלה. חטיבה מיוחדת, "שרח טל ומטר", יש בה הוראות לחישובים של החודשים השלמים והחסרים. ולבסוף הסליחות, הזהות ברובן לסליחות המודפסות בסרס"ג. לפני הסליחות ישנו פזמון "בשם אלהי אבטחה", שהוא "מקדמה לא בחסד". ו"לא בחסד" זוהי הסליחה הראשונה לעשרת ימי תשובה. שאר הסליחות: שתיים ל־ג בתשרי, יג לשחרית כיפור, ז למוסף, ג לנעילה, ב לעשרה בטבת, ג ל־יג באדר, ב ל־יז בתמוז, יא לתשעה באב. הסליחה־הקינה האחרונה לתשעה באב מקוטעת; מחציתה חסרה. חסרים כאן דפים אחדים. בדף שישנו כתוב קטע ממגילת איכה, מן "מתנובות שדי" (ד,ט) עד "יגענו לא הונח לנו" (ה,ה). כאן שוב חסרים דפים אחדים. בארבעת העמודים האחרונים, בעלי שני טורים כל אחד, נמצא מעין לוח מקוטע לשנים פשוטות ומעוברות, בציון כל יום שבת, באיזה יום בחודש הוא חל, ופרשת השבוע שלו. בסך־הכול כולל הלוח ארבעה־עשר חודש, מפרשת ואתחנן עד סוף אלול, וכל השנה הבאה אחריה. בכך מסתיים כתה"י על 223 הדפים שבו.

ט

כתב־היד בהשוואה לכתבי־יד אחרים

כתה"י שלפנינו אינו הסידור היחיד בנוסח פרס. ישנם עוד סידורים בכתבי־יד בנוסח זה, מלבד קטעים ושרידים קטנים בספריות השונות[1]. סידור אחר בכתב־יד נמצא גם הוא באוסף אדלר, בבית־מדרש לרבנים באמריקה, ENA 86 (מיקר. 4529), [המכון לתצלומי כתבי היד 25431], (להלן: כת"י א). הסידור הזה אינו שלם. אין בו לא תפילות ליום־יום ולא לשבת וליום־טוב ולא לתעניות. יש בו תפילות עמידה מקוטעות לראש־השנה וליום כיפור, סליחות שאחדות מהן מתורגמות אחד מקרא ואחד פרסית, הושענות לסוכות, וסליחות לתעניות.

היה סידור שלישי באוסף אדלר ומסומן בקטלוג ENA 914, שגם אותו מתאר אדלר במאמרו[2], וכעת אין ידוע היכן הוא. כך הודיעוני גם הד"ר מנחם שמלצר מספריית בימ"ד לרבנים, וגם הפרופ' א"ל פינקלשטיין, שהשתמש בו בשעה שכתב את מאמרו "התפתחות העמידה"[3]. כפי שכתב אדלר במאמרו הנ"ל, הרי כתב־יד זה, השלישי במניין, משלים את החסר בכתה"י שלפנינו. נקווה שעוד יימצא, וכך אפשר יהיה להשלים את החסר בכתה"י.

סידור אחר נוסח פרס רשום ב"אהל דוד" של ששון, מספר 1045 אלג'אמע (897), [המכון לתצלומי כתבי־היד 9330] (להלן: כת"י ש). כתב־יד זה הוא רק שריד מסידור, וניזוק קשה. בשבעה מתוך 42 העמודים שבו נשארו בכל עמוד מלים בודדות, שאינן מצטרפות למשפט שלם. בשאר העמודים ישנם קטעים מתפילת העמידה של ר"ה ושל מוסף לר"ה ושל יו"כ, ומספר פיוטים לשמיני עצרת ולחתן. הצד השווה בשלושת כתבי־יד אלה, שאין בהם מאומה מתפילות יום־יום, ולא מתפילות שבת ויו"ט ותעניות.

ב"אהל דוד" רשום "סידור נוסח פרס" נוסף, "אלג'אמע 1143"

1. כגון: קמבריג' T–S. 8H 9/2; T–S. 8H, 23/3; אוקספורד MS. Heb. 93 fol. 57a, b.
2. ראה לעיל פרק ז, הערה 1.
3. JQR n.s. 16, 1925/1926, p. 133.

(959), [המכון לתצלומי כתבי־היד 9601], המוגדר על־ידי ששון בסידור פרסי מן המאה השש־עשרה. אולם ספק גדול הוא אם זהו נוסח פרס. נראה הדבר שהנוסח תימני, אלא שנתגלגל לפרס, או שנמכר בחזקת נוסח פרס. הטעמים שמביאים אותי לפקפק בנוסחו הפרסי הם: (א) אין בין נוסח כתב־יד זה ובין נוסח תימן אלא שינויים מעטים לא־מהותיים; (ב) אין בו מן המטבע שמאפיין את נוסח פרס, אף לא במקום אחד (ראה לעיל בפרק ד); (ג) בכל כתב־היד הזה אין אפילו מלה פרסית אחת; (ד) כל הדינים וכל ההוראות שבו הם בלשון ערבית. אין אפוא לסמוך על זה כעל נוסח פרס.

עוד סידור נוסח פרס נמצא בבריטיש מוזיאום, כתב־יד גאסטר 10576 [המכון לתצלומי כתבי־היד 7399] (להלן: כת״יג). גם כתב־יד זה לוקה בחסר, והוא היה כנראה סידור שהקיף את כל תפילות השנה. נשארו ממנו לפליטה שרידים בלבד מברכת יוצר אור, והפסוקים האחרונים מברכת המזון. אין בו עמידה של חול. כל העמידות שבו, של שבת ושל יו״ט, וכן של הימים הנוראים מקוטעות הן. יש בו הרבה סליחות, טופסי כתובות, חליצה וגיטין, ולבסוף לוח הנקרא ״מחזור רמז לרבי יאשיהו זצ״ל״. מתוך הכפילויות שישנן בכת״י ניכר הדבר, שהוא מורכב מדפים של סידורים שונים.

המקבילות שבין כתה״י ובין כתבי־יד **א ג ש** הן בעיקר בתפילות ר״ה ויו״כ, ומעט בעמידות של שלוש רגלים. השינויים שבמקבילות צוינו במדור לשינויי־נוסח. בברכות השחר, באמירות שלפני פסוקי דזמרה, בעמידה של חול, ובכל מה שנאמר אחרי תפילת העמידה של חול, אין מקבילות בכתבי־היד בכלל. בברכת יוצר אור ישנו שריד בכת״י ג, מן המלים ״ברכות בפיהם״ עד ״והאר את עינינו במצ[ותיך]״. וכן בתפילת שבע של שחרית לשבת, מן ״מכלכל חיים״ עד ״וישתבח שמך וזכרך לעד״ שבברכת ההודאה. עוד קטע נמצא בכת״יג משירת הים, מן ״פלא. נטית ימינך״ עד ״מה אדיר שמך בכל הארץ״, התחלת שחרית לשבת, הפותחת ב״והוא רחום וג׳״, ״ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראינו״, קדיש וברכו, והתחלת יוצר אור עד ״ובורא חשך״. חוץ מאלה אין כל מקבילות בתפילות חול ושבת, להוציא שלוש הראשונות ושלוש האחרונות שיש להן מקבילות בעמידות של ר״ה ויו״כ.

לעומת זאת יש דברים שחסרים בכתה״י כל־עיקר, אבל הם מצויים בכתבי־יד המקבילים. מהם שהחסר הוא השמטה, ומהם שניתן לתלות את החסר בשינויי מנהגים. אין בכתה״י קידוש על היין בליל שבת — וזוהי השמטה ודאית — והוא מובא בכת״י ג (14) ובקטע אוכספורד, MS. Heb. C 93, 75 a. לסוג זה של השמטות אפשר לצרף את עבודת יום הכיפורים ואת ההושענות לסוכות. קשה להעלות על הדעת שהיו קהילות שלא אמרו עבודת היום והושענות, שנהגו לאומרן כבר בתקופת הגאונים, והן מובאות בסרע״ג ובסרס״ג. עבודת היום ״אתה כוננת״ כתובה בכת״י א (תמח–תנז), וכן והושענות (שם, תקכג–תקנז).

ואלה הדברים שחסרים בכתה״י וישנם בכתבי־יד המקבילים, ואשר ניתן לייחסם לשינויי־מנהגים: הפרק במה מדליקין בליל שבת, ואחריו המשנה ״רשב״ג אומר על שלשה דברים״ (אבות א,יח), ופסוקים מן המקרא (תהלים ק,ה; צז,ז; ירמיה יז,יד; וההמשך ״ברוך אלהינו שהבדילנו מן התועים״, כפי שאומרים בסוף ובא לציון) — בכת״י ג (7–10); אוכספורד MS. Heb. C 93. fol. 57a. בשבת בבוקר, בקידושא רבה אמרו תפילה ארוכה: ״רבות עשית״, שהסתיימה בפסוקים: לך ה׳ הגדולה וכו׳ עד לשם תפארתך, פרשת ויכולו כבערב, ומוסיפים ״ועל הר סיני״ וכו׳ (נחמיה ט,יג–יד), ושמרו . . . וינפש. האמירות הללו שלפני קידושא רבה — בכת״י ג (15–18). אין בכתה״י פיוטים לר״ה ויו״כ, פרט לסליחות ביו״כ, ואילו בכת״י א, בחזרת הש״ץ אחרי ברכת גבורות, אומר הש״ץ: ״ולך תעלה קדושה כי אתה הוא מלך, אם רשעתי אללי לי בהתיצבי בתוך קהלי״, ו״רשות לש״ץ: ״רבון העולמים רבונו של עולם״, אחד מקרא ואחד תרגום פרסי. ואחר־כך ״ויעבור״ עד ״ורב חסד ואמת״ (קצב–רב). וההמשך ״ולך תעלה קדושה וגו׳ כי רכובך אין לרכוב(?) ושבחך אין שיעור, רבון העולמים״ וכו׳ (רב–רג). ״ובכן יתנו תוקף קדושת היום״ עד ״ושמינו קראת בשמיך״, כל זה אחד מקרא ואחד תרגום פרסי (רג–רט).

מנהגים שונים היו באמירת מזמורי תהלים בכניסת החג. לפי כתה״י אמרו בכניסת יום כיפור ״מזמור שיר ליום השבת״ (תהלים צב), ואילו לפי כת״י ש (10) — ״לדוד ברכי נפשי״ (שם קג). בכניסת ליל סוכות אמרו, לפי כתה״י, ״טוב להודות לה׳״ (תהלים צב,ב), ואילו

לפי כת״י ש (17) — ״שיר המעלות לדוד שמחתי״ (שם קכב). בשמיני עצרת לא צוין בכתה״י איזה מזמור אומרים בכניסת החג. אולם אפשר לשער, שאם גם בר״ה, גם ביו״כ וגם בסוכות אמרו מזמור צב, בוודאי אמרו אותו מזמור גם בשאר החגים. ואילו בכת״י ש (23) — ״הללויה הללו את ה׳״ (תהלים קמז).

י

קביעת זמנו של כתב־היד וכותביו

בכל כתב־היד אין תאריך, אשר ממנו נוכל ללמוד על זמנו. בקטלוג רשם אדלר ״XIV ?״, כלומר במאה הארבע־עשרה בסימן שאלה, דבר שקשה להולמו. והרי אדלר בעצמו קבע במאמרו[1] שכתה״י הזה מאוחר מכתב־יד א שנכתב בשנת 1564. ואולי טעות דפוס הוא בקטלוג, וצ״ל XVI. על כל פנים, צדק אדלר במאמרו, שאין להקדים את כתיבתו של כתה״י לשנה הנ״ל. שכן בעמוד 46א, כאשר כתב הסופר את סדר ההבדלה על היין במוצאי שבת, השאיר מקום פנוי בין השורה העשירית ובין האחת־עשרה, והוסיף במקום הפנוי דינים בענייני הבדלה, מועתקים מתוך שלחן ערוך, אורח חיים, סימן רטז, סעיף ג, וסימן ריז, סעיף ד. מכאן שהסידור נכתב לאחר הדפסתו של שלחן ערוך או״ח, שנדפס בראשונה בויניציה, ב־יא בכסלו שכה (נובמבר 1564)[2]. ואין כל ספק שהסופר־המעתיק בעצמו כתב את הוספת הדינים משו״ע, ולא איש אחר. ראשית, משום שהסופר בשעת הכתיבה השאיר מקום פנוי להוספה, אף־על־פי שעל־ידי כך נוצר הפסק ברציפות העניין. שנית, ניכר מתוך הכתב שיד אחת כתבה גם את הפנים וגם את ההוספה. וכך קבע גם הפאליאוגראף ד״ר מרדכי בית־אריה מהאוניברסיטה העברית בירושלים בשיחתי אתו. ואין זאת ההוספה היחידה משו״ע או״ח. בעמוד 261ב, בסדר ליל פסח, מעתיק הסופר סעיף ו מסימן תעג, ובהמשך הדברים גם סימן תעד ותעה, ואפילו מעתיק הוא את שם הסימן ואת מספר הסעיפים: ״על כוס שני אין מברכים. א״, וכן ״יתר דיני הסדר ובו ז סעיפים. א״ וכו׳. וגם בהוספות אלו הכתב הוא של הסופר־המעתיק את כתה״י. אין אפוא שום ספק, שהסידור נכתב לאחר הדפסתו של שו״ע או״ח, כלומר לאחר שנת שכה.

קשה יותר השאלה אימתי פסקו יהודי פרס להתפלל בנוסח שלהם

1. ראה לעיל, פרק ז, הערה 1.
2. אוצר הספרים לבן יעקב, ערך שלחן ערוך, מספר 700, עמ׳ 584.

והתחילו להתפלל בנוסח ספרד. כנראה גרם לכך השליח מצפת, ר' יוסף ממאן, יליד טיטואן שבמארוקו, שהגיע לפרס ולבוכארה בשנת תקנג (1793), ושכנע את יהודי המקומות האלה, שהם צאצאים ממגורשי ספרד, והנהיג ביניהם תפילה נוסח ספרד, לפי סידורים שנדפסו בליוורנו[3]. אפשר אפוא להניח, שעד שנת תקנג או סמוך לה היה עדיין נוסח פרס רווח שם.

הכתב הוא כתב בוכארי. אדלר במאמרו הנ"ל כותב, שהוא רכש את כתה"י בבוכארה. הספרן הרב יהודה ברומר, מבית־המדרש לרבנים באמריקא, שתיאר במכתבו אלי את כתה"י, כותב בין השאר שהכתב הוא בוכארי עם כל סימני־ההיכר של כתבי־יד בוכאריים. הפאליאוגראף ד"ר מ' בית־אריה השווה את כתה"י לכתבי־יד בוכאריים שבידו, וקבע שהכתב דומה לכתבי־יד בוכאריים של המאה החמש־עשרה ואילך, אבל אינו דומה לכתבי־יד הפרסיים שבאותה תקופה. לפנינו אפוא סידור נוסח פרס בכתב בוכארי, שכן גם בבוכארה התפללו בנוסח פרס עד הופעתו של ר' יוסף ממאן בשנת תקנג (1793)[4].

לפני הסופר־המעתיק היה סידור קדום יותר, ששימש לו מקור ושממנו העתיק. עדות לכך הנוסחים העתיקים, המיוחדים לנוסח פרס והמורחבים שבכתה"י לעומת הנוסחים בכתבי־יד אחרים. הרי לא מסתבר שההרחבות בנוסח פרס שבכתה"י, שאין למצוא דוגמתן במקומות אחרים, הן מאוחרות יותר לעומת הנוסחים בכתב־יד א למשל, שהם קרובים יותר לנוסח המקובל, והוא נכתב לפני כתה"י שלפנינו. אלא שהסופר־המעתיק הוסיף לפעמים על דברי המקור הוספות, דינים ומנהגים מתוך שו"ע או"ח, או מתוך ספר אחר. ואף־על־פי שעל־ידי ההוספות שהוסיף נוצרו לפעמים סתירות בין דברי המקור שבפנים כתה"י ובין ההוספות, לא חש הסופר בסתירות אלו, מכל מקום לא העיר על כך דבר. לדוגמה, בעמ' 61ב מעתיק הסופר את דברי השו"ע: "ויגביה את הקערה שיש בה המצות ויאמר הא לחמא עניא", בעוד שבפנים אין "קערה" מוזכרת כלל אלא "שלחן", ואין מתחילים ב"הא לחמא עניא" אלא ב"השתא הכא". או בעמ' 100ב: "ומתחילין להדליק הנרות מצד שמאל לצד ימין ליל ראשון נר א' ובכל לילה מוסיף נר א' עד שמנה נרות"... "הנרות הללו", בעוד שבעמוד 98ב מדובר על מנהגים אחרים: "שבלילה הראשון שלשה נרות מדליקים וכל לילה מוסיפים אחד. ויש כאלה שבלילה הראשון שמונה נרות מדליקים ובכל לילה שמונה נרות מוסיפים", ולא נזכר כלל "הנרות הללו". בעמוד 101א נזכרים מונחים: קדיש לעילא, קדיש יהא שלמא, קדיש תתקבל, קדיש דרבנן, עלינו לשבח, בעוד שבפנים כל קדיש הוא קדיש סתם, ואין זכר ל"עלינו לשבח". פעם אחת נזכר "עלינו לשבח" בעמוד 12א, והרי זו תוספת מאוחרת על־ידי סופר אחר, כפי שיתבאר להלן. בעמוד 102א, אחרי הדינים לפורים בפרסית, יש תוספת בעברית בעניין פורים שחל במוצ"ש, ופרטים בעניין תפילת שחרית בפורים. בין השאר נאמר בתוספת: "ואומרים למנצח על אילת השחר כמו שאומר בליל פורים". אבל בדיני ליל פורים, הכתובים לפני זה בפרסית, אין זכר לאמירת למנצח על אילת השחר. בדיני קריאת "ויבוא עמלק" כתוב: "וכופלין פסוק אחרון כדי להשלים לעשרה פסוקים", ואילו בעמוד 125א בדיני

3. א' יערי במבואו למסע בארץ הקדם לאפרים ניימרק, ירושלים תש"ז, עמ' כב: "ר' יוסף בן ר' משה ממאן נולד בטיטואן שבמרוקו, ולפיכך היה ידוע בין יהודי בוכארה גם בשם יוסף המערבי. הוא עלה לארץ ישראל והתישב בצפת, וכשליח צפת הלך לפרס ולבוכארה, והגיע לבוכארה בשנת תקנ"ג (1793), והוא אז בן עשרים שנה. פעולתו חוללה מהפכה גמורה בחייהם הרוחניים של יהודי בוכארה. עד בואו היו יהודי בוכארה מתפללים בנוסח יהודי פרס, שנשתכח בינתים מפי יהודי פרס עצמם, המבוסס על סידור רב סעדיה גאון, וקבלה היתה בידם שהם מצאצאי עשרת השבטים. ר' יוסף ממאן אמר להם שהם יהודים ספרדים מצאצאי גולי ספרד, הנהיג ביניהם את נוסח התפלה של יהודי ספרד והביא להם סידורי תפלה מדפוסי ליוורנו כדי להפיץ את הנוסח הזה. מבחינת האמת ההיסטורית גרם השליח נזק בזה, ואלולא נמצא במקרה סדור־התפלה בנוסח פרס בכתב־יד על ידי החכם האספן א. נ. אדלר מלונדון, היה מנהג זה יורד לתהום הנשיה. אפשר שטעה ר' יוסף ממאן וסבור היה באמת שיהודי בוכארה הם מצאצאי גולי ספרד, אבל אפשר גם שהוא עצמו ידע את האמת אלא התכוון בידעים להפיץ ביניהם מנהג ספרד כדי לקשרם אל אחיהם שבשאר התפוצות. עכ"פ הצליח שליח זה להציל את שארית הפליטה של יהודי בוכארה, השפיע עליהם השפעה עצומה ונעשה למנהיגם הרוחני". ראה גם א' יערי, ספרי יהודי בוכארה, קרית ספר, שנה יח ושנה יט; מנחם אשל, דמויות ראשי בוכארה, עמ' 17. תולדות יהודי בוכארה לנסים בהר"ש טגיר, תל אביב, תשל"א, עמ' 52.

4. ראה הערה 3.

קריאת התורה בפרסית, לא נזכר כלל שכופלין את הפסוק האחרון. וכל הדינים הנ"ל כתובים בהמשך אחר, בפרסית ובעברית לסירוגין, ובכתב־ידו של הסופר־המעתיק. מכאן אנו למדים, כי בזמן שהסופר־המעתיק העתיק את הסידור מן המקור הקדום שהיה לפניו, כבר היה השולחן ערוך נפוץ בפרס־בוכארה, וגם המנהגים הכתובים בסידורי ספרד והמונחים הספרדיים כבר היו רווחים.

בכתה"י ישנן לפעמים שגיאות־כתיב, כגון: "יראה ה' בטחו בה'" וכן "יראה ה' הקטנים", "יאמרו נא יראה ה'" במקום יראי ה' (70א, 71א). "כל מלכת עבודה" במקום מלאכת (69ב, 75א, 80א, 84א, 96א, 97ב). לא ברור אם השגיאות היו במקור שהיה לפני הסופר, או הן של הסופר עצמו. עכ"פ הסופר לא תיקנן. וכן לעניין שגיאות פונטיות, כגון "ותצלח למחנניך" במקום ותסלח (77א). לא ברור אם כך מצא הסופר במקור, או שההגייה הפונטית שלו עצמו הטעתו. או: "שלא יסבטל המרירות" במקום יתבטל (61ב) (הגייה אשכנזית ?).

נוסף על הסופר־המעתיק שהעתיק את הסידור מן המקור שלפניו, הוסיפו גם סופרים אחרים הוראות, דינים וטקסטים בשולי העמודים, ולפעמים גם בתוך הטקסט במקום פנוי. כך, למשל, בעמוד 12א, בשורה השנייה, כתב הסופר־המעתיק את המלים "נספר תהלתך", והשאיר את שאר השורה ריקה, מעין פתוחה שבספר תורה. ובשורה השלישית התחיל: "ירושלים הרים סביב לה". כלומר, את הקטע מן "ירושלים הרים סביב לה" כתב הסופר־המעתיק כפיסקה נפרדת, משום שהקטע משמש כיחידה שבה מסיימים את התפילות (ראה לעיל ד). בא סופר אחר וכתב במקום הפנוי, בכתב־יד שונה מזה של המעתיק, והוסיף: "ברכו ועלינו לשבח וג' ובעד גויד" (=ואח"כ יאמר). בעמודים 29ב–30א הוסיף "הכותב צופי הלוי" מן המלים: "אין ערוך לך" עד "ביום שבת קדש", שמוסיפים בשבת בברכת יוצר אור. בהגדה של פסח, בעמודים 61ב–67א, הוסיף שוב סופר אחר את הטקסט של ההגדה, שהושמט בנוסח המקוצר שבפנים, והוסיפו בשולי העמודים בראשיהם ובתחתיהם באותיות מרובעות.

שלושה סופרים לפחות הוסיפו הוספות בכתה"י, נוסף על הסופר־המעתיק, ובזמנים מאוחרים יותר מזמן שהועתק הסידור מן המקור. וכשם שאין אנחנו יודעים מאומה על אישיותו, חייו וזמנו של הסופר־המעתיק, כך אין אנו יודעים מאומה על שאר הסופרים, פרט לשמו של אחד מהם: צופי הלוי.

יא
הטעמים להעדפתו של כתב־היד על פני כתבי־יד אחרים

כאמור, כתה״י שלפנינו אינו הסידור היחיד בנוסח פרס. אולם מכל כתבי־היד בחרנו בכתה״י הזה להוציאו לאור ולהעלותו מתחום הנשייה מטעמים אלה:

(א) הסידור הזה שבכתה״י הוא היחיד שכמעט שלם;

(ב) הסידור הזה מקיף את תפילות כל השנה, שלא כבכתבי־היד האחרים. הוא מכיל: תפילות יום־יום ושבת ויום־טוב, תפילות ראש־השנה ויום כיפור, דיני תפילה ומנהגיה, סליחות לכל השנה, הגדה של פסח, ברכות ודיניהן, ברכת המזון, דיני קידושין ונישואין וברכותיהם, נוסח הכתובה, סדר מילה וסדר ניחום אבלים, סדר הקריאות בתורה, סדר תעניות וכללי חישוב לוח השנה.

(ג) יש בנוסח כתב־היד מן המייחד והמאפיין את נוסח פרס לעומת הנוסחים שבכתבי־יד אחרים (ראה לעיל פרק ג ופרק ד).

כתה״י הזה לא ראה אור מעולם, חוץ מהקטעים שפרסם אדלר במאמרו על כתבי־יד יהודיים־פרסיים[1]. בקטעים אלה ביקש אדלר להבליט את יחודו של הנוסח הפרסי, ופירסם מה שנראה בעיניו ראוי להדגיש, על־פי רוב בקיצור ולפעמים גם בפיענוח שלא כראוי[2]. מאז ועד היום, כל מי שהביא מובאות מנוסח פרס השתמש במאמרו של אדלר ולא בגוף כתה״י. דבר זה גרם לפעמים לטעויות מצערות[3]. ואולם עם פירסום הפאקסימילה של כתב־היד הזה יבוא הדבר על תיקונו, ויהיה לפני עיני החוקרים הטקסט המלא של התפילה נוסח פרס.

זאת ועוד: נוסח זה שבכתה״י יצא מכלל שימוש גם אצל יהודי פרס בפרס גופא, וגם אצל היושבים בארץ ובכל מקום שיהודי פרס שם נחיתים. זה כמאתיים שנה שיהודי פרס מתפללים בנוסח ספרד, ונוסח פרס עבר ובטל מן העולם (ראה לעיל פרק י, הערה 3). ואלמלא כתבי־יד ששרדו היה נוסח פרס ומנהגיו יורדים לתהום הנשייה. יש אפוא בהוצאת כתב־יד זה לאור משום השבת אבידה.

1. ראה לעיל פרק ז, הערה 1.
2. השווה מאמרו של אדלר, שם, עמוד 609: ״ירושלים תם ל״, במקום: ״ירושלים הסל״ (=הרים סביב לה); בעמוד 618: ״שרח פטיר פורים״, במקום ״שרח פטיר פוכתן״ (=הסבר אפיית מצות).
3. השווה י׳ היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ 106, שורה 7–9, שכתב: ״(כך! בלי מלכות ובלי נוסחות אקב״ו!)״. ואילו בכתה״י בעמ׳ 27, כתוב גם מלכות וגם אקב״ו.

צילום כתב־יד אדלר

ENA 23

בניסת כרדן וכ[illegible]אפי כרדן:

והבועל ארמית ברעתו להצמית:

והגונב בחרמית קנסות נבחרים:

וצוחבת כנעא ארזיז:

בדי אי בניסת שודן ודוזד בונא [illegible]

ארץ

1. מובאה מאזהרות של ר׳ שלמה אבן גבירול מצוות לא תעשה. נכתבה כנראה כדי להרתיע אדם מלגנוב את הסידור. השווה: הרצאות על כתבי־יד עבריים לשטינשניידר, ירושלים, תשכ״ה, עמ׳ 57. | בניסת. תרגום החלק השני של הביטוי ״ומשפט בועליהן להשמיד ולהחרים״. 3. קנסות. באזהרות רשב״ג, בתכלאל, כתוב ״קשוות״ במקום קנסות. 4. וצוחבת = של ״והבועל... נבחרים״.

ועלי נבל עלי
הגיון בכנור
כי שמחתני
יוי בפעלך ב
במעשה ידיך
ארנן מה גדלו
מעשיך יוי מא
עמקו מחשבתי
איש בער
לא ידע וכסיל
לא יבין את
זאת בפרוח
רשעים כמו
עשב ויציצו
כל פעלי און
להשמדם עדי
עד ואתה
מרום לעולם
יוי כי הנה
איביך יוי כי
הנה איביך
יאבדו יתפרדו
כל פעלי און
ותרם כראים
קרני בלתי בשמן
רענן ותבט
עיני בשורי ב
בקמים עלי
מרעים תשמענה
אזני צדיק

1–30. תהלים צב ד–יג.

כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה
שתולים בבית יי בחצרות אלהינו
יפריחו: עוד ינובון בשיבה דשנים
ורעננים יהיו: להגיד כי ישר יי
צורי ולא עולתה בו: יי מלך גאות
לבש לבש יי עז התאזר אף תכון
תבל בל תמוט: נכון כסאך מאז
מעולם אתה: נשאו נהרות יי
נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים
רבים מקולות מים רבים אדירים
משברי ים: אדיר במרום יי עדתיך
נאמנו מאד לביתך נאוה קדש יי
לאורך ימים: אורך ימים בימינה
בשמאולה עושר וכבוד אורך ימים
אשביעהו ואראהו בישועתי: יי
אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ
[illegible] שירו [illegible]

1–5. תהלים צב יג–טז 5–13. שם צג 13. משלי ג טז
14. תהלים צא טז 15. שם ח י 17. שם מב ט.

11. ים. הפסק באמצע פסוק. 13. אורך, שני הפסוקים הבאים המתחילים ב'אורך' יוצרים שרשור אחרי הפסוק האחרון שבתהלים צג. 17. שירו. ו במקום ה, הקרי ולא הכתיב. | אלבוגן בספרו (התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל־אביב תשל"ב, עמ' 83) כותב שבפרס הוסיפו גם תהלים ק וקנ נוסף על צב וצג. לא ידוע לי מקורו. בכתה"י שלפני אינם.

מעריב שב שבת

11 [את הזמנים ומס]דר את [הכוכבים]

2. תהלים כה ו 3. שם כ י

1. מעריב שב שבת = מעריב ליל שבת. 3. זכור. לפני כל תפילה בשבת אומרים פסוק זה, שיש בו זכירת רחמים. ראה להלן, עמ' 29א, 36א, 37א. תפילה כרחמים: 'דרחמיה נינהו', ברכות כ ע"ב. והשווה סידור רבנו שלמה מגרמייזא, עמוד עה: 'ויש שעונין זכור רחמיך כשאומרים יתגדל'. ובסידור רש"י, עמ' 10, וכן במחזור ויטרי עמ' 8: 'מפי רבינו ר' שלמה זצ"ל מראה שעל שם כך עונין הציבור זכור רחמיך וגו' כשמתחיל החזן ביתגדל על שם מידת (רחמיך) [רחמים] זו שהוא זוכר באותה שעה'. וראה שם. בעמ' 64, והשווה צרור החיים, עמ' ה: 'יש בני אדם שאומרים בשעה שמתחיל החזן לומר קדיש, ועתה יגדל נא כח ה' וכו'. ושמעתי למורי הרשב"א ששמע ל[הרמב"ן ז"ל] שאינו שום ענין, אבל שהיה נוהג לומר זכור רחמיך ה' וחסדיך וכו', לפי שאמרו בברכות בפ"ק (ג ע"א) בשעה שאומרין אמן יהא שמיה רבא מברך בבתי כנסיות מנענע בראשו ואומר אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי'. 5. רבנן. הזמנה לקהל לענות לקריאת ברכו מפי הש"ץ, שאין אומרים ברכו אלא בעשרה. מס' סופרים, 10. והיא כעין נטילת רשות. ובקטע השני 'מסדור התפילה בארץ־ישראל' בספר דינבורג, עמ' 119, נמצאה גם כן נטילת רשות זו לפני ברכו. והרב ש. אסף מביא שם (בהערה 4) דברי רא"ח אדאדי, בהשומר אמת דף כא ע"ב, כי חיפש ולא מצא זאת בספרים; והרב אסף מצביע על מה שכתוב כאן בכתה"י הזה. אולם השווה 'בואי תימן' לר' דוד ששון, בהצופה לחכמת ישראל, שנה ח, תרפ"ד, עמ' 315, המציין שזה מנהג בגדד הנמצא בכת"י ששון מס' 200, עמ' 129, וכת"י 201, עמ' 90, וכן בסידור ק"ק חלף, הוצאה שניה חלק א דף עט ע"א. וכן באר"צ ובכפא. ונמצא כן בהרבה סידורים לפי מנהגי הספרדיים. 6.* שמו וזכרו תמיד * . 8. * אל *

13. יומם. כן בסרע"ג ג., בסרס"ג, באר"צ, באיטליאני ובכפא.

14. המעביר. כן באר"צ, ברומניא, בכפא ובאיטליאני.

3ב

[illegible] יי צבאות שמו קדוש [illegible]
ושמו חי וקיים תמיד ב[illegible]
מעריבים ·· אהבת עולם עמך כל
בית ישראל אהבת תורה ומצות חקים ומ
ומשפטים אותנו למדת על כן נודה
לך יי אלהינו בשכבנו ובקומנו ותן
בלבנו ונשיח בחקי רצונך ונשמח
ונעלוז בכל דברי תלמוד תורתך ומ
מצותך לעולם ועד כי הם חיינו ו
ואורך ימינו ואור עינינו ועטרת
ראשנו ובהם נהגה [illegible]
[illegible] וחמלתך ותורתך ויראתך
אל תסיר ממנו לנצח נצחים כי את
תורתך היא עטרת ראשנו ות
ותפארתנו נצח סלה. ברוך [illegible]
[illegible] ישראל לעד
שמע [illegible] אלהינו יי אחד

12 א[הב]תך וחמלתך
16 [את עמו] ישראל לעד.

I. ישעיה מז ד   I7. דברים ו ד

1. קדוש ישראל. כן הוא בסרס״ג וברמב״ם. 2. ושמו. כן ברומניא, באיטליאני ובכפא. | תמיד חסר: ׳ימלוך עלינו לעולם ועד׳. לפי שיטתם של המפסקים ׳אל חי וקים תמיד, ימלוך עלינו לעולם ועד׳. 3. * כל * 5. נודה לך. כך בכפא. 6. ותן... ומצותך. בסרע״ג: ׳תן בלבנו ונשיח בחוקי רצונך ונשמח בדברי תורתך׳. ברומניא: ׳תן בלבנו ונשיח...׳. באיטליאני: ׳תן בלבנו לשיח בחקי רצונך ונשמח ונעלז בדברי תלמוד תורתך ובמצותיך.׳ בכפא: ׳ותן בלבנו ונשיח בחקי רצונך ונשמח ונעלז בדברי תלמוד תורתך ובמצותיך וחקותיך׳.

10. * ואור . . . לראשנו * | עינינו. בלי י אחר האות ע. 12. אהבתך . . . ויראתך. באר״צ: ׳אהבתך וחמלתך וחסדך אל תסר ממנו מלכנו לעדי עד ולנצח נצחים כי תורתך היא עטרת לראשנו ותפארתנו סלה׳. ברומניא: ׳ואהבתך וחסדך . . .׳. בכפא: ׳ואהבתך ויראתך וחסדך ותורתך אל תסר ממנו עד נצח נצחים׳. 13. לנצח נצחים. ברומניא, באיטליאני ובכפא: ׳עד נצח נצחים׳. | כי... סלה. בסרס״ג: ׳כי היא עטרת ראשנו לנצח נצחים׳. (ובערבית לשבת: ׳נצח נצחים׳;) וברמב״ם: ׳ואהבתך לא תסיר ממנו (עד נצח נצח) לעולם ועד כי היא עטרת ראשנו׳. 16. לעד. כן הוא ברמב״ם ובכפא.

ובלחש״ ברוך שם כבוד מלכותו
לעולם ועד

ואהבת את יי אלהיך בכל
לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך
והיו הדברים האלה אשר אנכי
היום על לבבך ושננתם לבניך
ודברת בם בשבתך בבתך ובלכתך
בדרך ובשכבך ובקומך וקשרתם
לאות על ידך והיו לטוטפת בין
עיניך וכתבתם על מזוזות ביתך
ובשעריך

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי
אשר אנכי מצוה אתכם היום
לאהבה את יי אלהיכם ולעבדו
בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי
מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש
ואספת דגנך ותירשך ויצהרך ונתתי

3. דברים ו ה–ט   12. דברים יא יג–כא.

1. ובלחש גויד = ובלחש יאמר.   2. ועד. ע צרויה. ראה מאמרו של ח. ילון, ניקוד ׳לעולם ועד׳ על פי רש״י. פרקי לשון, ירושלים תשל״א, עמ׳ 318. וראה אסף בהקדמה לסרס״ג, עמ׳ 15, הערה 8: ׳הנקוד ׳ועד׳ שנמצא בכ״י זה מיישב את דברי הראב״ע לפסוק ׳ה׳ ימלוך לעולם ועד,׳ שנוהגים לראותם כמשובשים׳.
7. בבתיך. חסרה י אחרי האות ב.

עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת : השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחויתם להם וחרה אף יוי בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר יוי נתן לכם : ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בן עיניכם ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך : וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך : למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יוי לא לאבתיכם לתת להם כימי השמים

11. בין, בלי י.

על הארץ [illegible]
ויאמר יי אל משה לאמר:
דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם
ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם
לדרתם ונתנו על ציצת הכנף פתיל
תכלת: והיה לכם לציצת וראיתם
אתו וזכרתם את כל מצות יי וע
[שיתם] אתם ולא תתורו אחרי
לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם
זנים אחריהם למען תזכרו ועשיתם
את כל מצותי והייתם קדשים
לאלהיכם: אני יי אלהיכם אשר
הוצאתי אתכם מארץ מצרים
להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם:
אמת ואמונה כל זאת וקיים
עלינו כי הוא יי אלהינו
[illegible] ואנחנו ישראל עמו וצאן

2. במדבר טו לז–מא.

15. קַיָּים. כן הוא בסרס״ג. 17–1. וצאן מרעיתו: באר״צ ובכפא:׳ועבדיו וצאן מרעיתו׳.

...תו אמת הוא מלכנו ואין זולתו
ואין כערכו הפודנו מיד מלכים
הגואלנו מכף כל עריצים האל
הנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול
לכל אויבי נפשנו השם נפשנו בחיים
ולא נתן למוט רגלינו המדריכנו על
במות אויבינו וירם קרננו על כל ש
שונאינו האל העושה לנו נסים ונקמה
בפרעה אותות ומופתים באדמת בני ח
חם המכה בעברתו כל בכורי ארץ
מצרים ויוצא ישראל עמו מתוכם מ
מעבדות לחירות עולם המעביר את
בניו בן גזרי ים סוף את רודפיהם
ואת שונאיהם בתהומות ים טבע ראו
בנים את כח גבורתו הודו לשמו מ
מלכותו ברצון קבלו עליהם משה
ואהרן ומרים וכל בני ישראל כשעלו מן

5. תהלים סו, ט.

1. אמת...זולתו. כן הוא בסרס"ג בלי 'הוא', באר"צ, ברומניא ובכפא. 2.*ואין כערכו *. 8. האל. כן ברומניא ובכפא. באר"צ: המלך. 10. * ארץ *. 12. * מעבדות *. 13. בן. בלי י. 14. טָבֵעַ. כן הוא ברומניא. בסרס"ג: טְבֻעַ. 15. כח. כן באר"צ. 16. מלכותו. בלי ו החיבור. | משה ואהרן ומרים. השווה מאן, HUCA II עמ' 307: 'שם שבחו משה ואהרן ומרים בירכוך גדלוך... רוממוך ייחדוך אמרו כ[ולם יחד] בשמחה רבה מי כמוך... פלא ו[מלכותך] קבלו עליהם ועל זרעם לדו[רותם]'. 17. כשעלו מן הים. כן הוא באר"צ, ברומניא ובכפא.

6 א

מן הים : לך ענו שירה בגילה בשפה
בשמחה וצהלה רבא ענו ואמרו כלם
מי כמוכה באלים יי מי כמוכה נאדר
בקודש נורא תהלות עושה פלא : לך
עושה פלא מפי עוללים ויונקים
שירה שמעתה לשמך על שפת
הים יחד כלם בקול אחד הודו וה
וה[...] ואמרו זה צור ישענו.
פצו פיהם ואמרו יי ימלוך לעולם
ועד ונאמ' כי פדה יי את יעקב
וגאלו מיד חזק ממנו. בא"י גאל ישראל :
השכיבנו יי אלהינו לשלום
והעמידנו מלכנו.
לחיים ולשלום ופרוש עלינו סוכת
שלום כדבר שנאמ' וישב עמי בנוה
שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות
שאננות ברוך הפורס סוכת שלום

8 וה[מלי]כו [ענו] ואמרו

3. שמות טו יא 9. שם, יח 10. ירמיה לא י
15. ישעיה לב יח.

1. בגילה... רבא. כן באר"צ בלי 'וצהלה', וכן הוא ב'מעריבים' לימים טובים שמקורם בארץ־ישראל. השווה ע. פליישר, סיני סט, תשל"א, עמ' קכ"ה. 2. רבא. א במקום ה. 4. **לך עושה פלא... בקול אחד. באר"צ בתפילת חול בלי** 'עושה פלא'. בסרע"ג: 'מפי עוללים ויונקים יסדת עז שמעתה על ים סוף יחד כלם הודו'. בסרס"ג: 'לך עושה פלא פיארו פדויים לשמך על שפת הים יחד כלם בקול אחד'. אולם בשחרית: 'מפי עוללים ויונקים שירה שמעת על שפת הים' וכו'. ובאר"צ: 'ראו גבורתך על שפת הים כולם בקול אחד'. השווה י. לוי, REJ 53, עמ' 236. וראה מאן, HUCA II עמ' 320: 'כנמו עוללים ויונקים לי"י המלוכה'. ובכת"י טורין, שם, 321: 'מפי עוללים ויונקים שירה שמעתה'. והשווה אלבוגן, בברכת גאולה של שחרית, מתוך הגניזה של T.S., ב־JQR, 19, 244: 'פלא מפי עוללים ויונקים שירה שמעתה על הים יחד כלם ענו ואמרו ייי מלכנו מלך חי וקים שמך עלינו' וכו'. וברומניא וכפא: 'בשמחה רבא כשעלו מן הים ענו ואמרו כלם מי כמוכ... פלא מפי עוללים ויונקים שירה שמעת ועל שפת הים' וכו'. והשווה **מכילתא, איש שלום, ויהי בשלח, פרשת א תר"ל (תש"ח) לה, ע"א. 8. זה צור** ישענו פצו פה ואמרו. כן בנוסח ארץ־ישראל. ראה אסף, מסידור התפילה בארץ־ישראל; מאן, שם, 323. 15. שנאמ' וישב. כן הוא בסרס"ג. והשווה סידור רש"י, עמ' 257: 'שובה ונחת זו שבת, וכן הוא אומר וישב עמי... שישמרו משמרת שבת יזכו לישב בנוה שלום'. ובכפא: 'ופרוס עלינו סוכת שלום וישבנו בנוה שלום כדבר שנאמר וישב עמי בנוה... שאננות, בא"י הפורס סוכת שלום' **וכו'. ובאר"צ בלי שם ומלכות, כפי שהוא לפנינו. 17. הפורס. ס במקום ש** שמאלית.

6ב

עלינו ועל ישראל עמו ועל ירושלם עיר הקדש ׃ ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם ברית עולם ׃ ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה יוי את השמים ואת הארץ וביום ה השביעי שבת וינפש וישבתו העם ב ביום השביעי ׃ יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת ב באמור לציון מלך אלהיך כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד כי אין לנו מלך אלא אתה ברוך ה המולך בכבודו על כל מעשיו לנצח משובח שמו עלינו תמיד הוא מלך הוא מלך והוא ימלוך לעולם ועד

יתגדל ויתקדש שמיה רבא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה

2. שמות לא טז–יז 7. שם, טז ל.

1. עיר הקדש. כן הוא ברומניא ובכפא. באר״צ: ׳הפורש סוכת שלום עלינו ועליכם ועל כל עמו בית ישראל מנחם ציון הוא בונה ברחמיו את ירושלים׳. 2. צירוף ׳ושמרו׳ לברכת ׳השכיבנו׳ ולחתום חתימה אחת של חול, הוא כמנהג ׳שאר כנסיות ובשאר מקומות׳ שבבבל, כדברי רע״ג בסידורו, עמ׳ כה. וכן באר״צ. בסרס״ג, בתפילת ערבית של חול, ישנה ברכה אחת הכוללת השכיבנו וברוך ה׳ לעולם, וחותם ׳בא״ה מלך אל חי לעד וקיים לנצח משובח שמו תמיד ימלוך לעולם ועד אמן׳. ואילו בערבית של שבת יש לו שתי חתימות: השכיבנו, וחותם ׳בא״ה הפורס סכת שלום על עמו ישראל׳. אחר כך ושמרו, יראו עינינו, וחותם ׳בא״ה המולך בכבודו תמיד לעולם ועד אמן׳. והשווה אוצר הגאונים, ברכות, עמ׳ 7. וראה לקוטי ריצ״ג לח״צ טויבש, ציריך תשי״ב, עמ׳ 14 ובהערות שהן כעין מאסף לכל המחנות. השווה נ׳ וידר, פרקים בתולדות התפילות והברכות, סיני עז סיון-תמוז תשל״ה, עמ׳ קכז. והשווה המנהיג, הלכות שבת, סי׳ ג, עמ׳ 37: ׳על מנהג ספרד שחותמים שומר עמו ישראל ואומרים ושמרו בני ישראל, ישמחו השמים ותגל הארץ וכו׳ בארץ ישראל המולך וכו׳, כתב רב נטרונאי גאון ז״ל דלא מיבעיא לשמואל ...אלא אף לרב דאמר רשות... מברך שתים לפניה ושתים לאחריה וכן מנהג בשתי הישיבות ובבית רבותינו שבבבל, וכן כתב רב שר שלום גאון ז״ל, כי אין מנהג בישיבתו ובבית רבותינו שבבבל לומר שומר עמו ישראל בשבת אלא במקומו חותמין ופרוס סוכת שלומך וכו׳ ואומרים קדיש לאלתר... אבל בשאר בתי כנסיות אומרים שומר עמו ישראל ושמרו וחותמין בהמולך. אבל ברוך ה׳ לעולם אין אומרים לא בישיבה אחרת ולא בבבל כולה׳. 13. * על כל מעשיו... הוא מלך והוא * . | באר״צ: ׳אל מלך נאמן חי לעד וקים לנצח ישתבח שמך וזכרך ומלכותך תמיד עלינו ימלוך לעולם ועד אמן׳. בכפא: ׳המולך בכבודו אל חי וקים תמיד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו לנצח׳. 15. אמן. בעניין עניית אמן אחרי ברכה של עצמו, ברכות מה ע״ב; ירושלמי ברכות פ״ה ה״ד, ט ע״ד. כל העונה אמן אחר עצמו הרי זה מגונה או בור. ראה בסרס״ג, עמ׳ יד, הערה 12, מביא הרב אסף את הגאונים המתירים כאן לענות אמן: ׳אמר רב נחשון ריש מתיבתא בג׳ מקומות יחיד עונה אמן לעצמו. בבונה ירושלים ובהבוחר בעמו ישראל באהבה ובאוהב עמו ישראל באהבה שכן מנהג קדמונים וחסידים הראשונים וכן הלכה (א״ח דף יא ד׳ ובס׳ האשכול הוצ׳ הצב״א וליתא בהוצ׳ אלבק). וזוהי גם דעת רבינו רס״ג. ועי׳ או״ז ח״א סי׳ ק״ד; מגן אבות להמאירי, ענין א׳; מנהיג דיני תפילה סי׳ ל״ד; ב״י ס״ס נ״ט; רטנר אהצ״ו לברכות 132׳.

מלכותיה ויצמח פרקניה ויקרב
מלכות משיחיה ויפרוק ית עמיה
ויכנש גלותא דישראל ברחמתיה
בחייכון וביומיכון ובחייהון דכל ב
בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ו
ואמרו אמן יהא שמיה רבא מברך
לעלם ולעלמי עלמיא יתברך
וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא
ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיה
דקדשא בריך הוא לעילא מכל
ברכתא שירתא תושבחתא ונחמתא
דאמירן בעלמא ואמרו אמן

בעד בלחש גויד

ייי שפתי תפתח ופי יגיד
תהלתך ברוך אתה ייי אלהינו
ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי
יצחק ואלהי יעקב האל הגדול ה

14. תהלים נא יז.

1. פרקניה. פ׳ קמוצה במקום קבוץ מתחתה. 2. * מלכות * 3. ויכנש גלותא דישראל ברחמתיה. השווה אסף, מסידור התפילה בארץ־ישראל ׳ויפרוק עמיה ברחמתיה׳. ברומניא, ברומניא ג., ובאר״צ: ׳יקרב קיציה ויפרוק עמיה ויכנש גלותא ברחמתיה׳. בכפא: ׳ויפרוק עמיה ברחמתיה׳. 10. דקדשא. ק׳ בקמץ במקום קבוץ. 13. בעד בלחש גויד = ואחר כך יאמר בלחש.

שינויי נוסחאות

7. לעלם. בג לעלמא. 8. וישתבח... ויתהלל. בג ישתבח יתפאר יתרומם יתנשא יתהדר יתעלא ויתהלל. 10. לעילא. בג לעילא ולעילא. 11. ונחמתא. בג ונחמתא טבתא.

הגבור והנורא אל עליון מלך רם
מושל על כל גומל חסדים טובים
וקונה הכל זוכר חסדי אבות ומרחם
על בניהם ומביא גואל לבני בניהם
ולזרעם אחריהם למען שמו באהבה
מלך רחמן אל חי גואל עוזר סומך
ומושיע ומגן ברוך אתה יי מגן אב׳
אתה גבור לעולם יי מחיה מתים
אתה ורב להושיע מוריד הטל
אז מוסף רו׳ [illegible] פסח עד מוסף שמיני מוריד הטל
יאמר ואז מוסף שמיני עד מוסף פסח
משיב הרוח ומוריד הגשם מכלכל
חיים בחסד מחיה מתים ברחמים
רבים סומך נופלים רופא חולים
עוזר דלים מתיר אסורים ומשען
לאביונים ומקיים אמונתו לישני
עפר מי כמוכה אב הרחמן אדיר
נצח בעל הגבורות מי דומה לך [illegible]

1–2. ∗ מלך רם מושל על כל ∗ 3. זוכר. בלי ו החיבור. ∗ ומרחם על בניהם ∗ 5. ולזרעם אחריהם. כן הוא בסרס״ג, רק בלי ו החיבור. ובכפא ב־ו. 6. מלך רחמן. הנוסח ברמב״ם: ׳מלך רחמן מושיע ומגן׳. וכן בתימן, ומושיע ב־ו. | אל . . . ומגן. השווה פינקלשטיין: The Development of the Amidah. JQR 16, p. 142, שמביא את הנוסח הזה מכפא בלי ׳סומך׳ ובלי ׳רחמן׳. והשווה תפילת ר״ה בעמ׳ 76ב להלן, גם שם בלי ׳רחמן׳. 8. מחיי. י במקום ה. | ברומניא ובכפא: ׳מלך רחמן אל חי גואל עוזר ומושיע ומגן׳. ובאר״צ: בלי ׳גואל׳. 9. ורב. ב־ו. 10 אז = מן מוסף יום ראשון של פסח עד מוסף שמיני מוריד הטל יאמר, ומן מוסף שמיני עד מוסף פסח יאמר. 12. מחיי. י שנייה במקום ה. 14. רופא. בלי ו החיבור. השווה פינקלשטיין שכתב ב־ו. 15. מתיר. בלי ו. | עוזר דלים. כן באר״צ ובכפא. | ומשען לאביונים. כן הוא בסרס״ג, באר״צ, ברומניא ובכפא. השווה פינקלשטיין שם, שהשמיט נוסח פרס. 17. אב . . . נצח. בכפא: ׳אדיר נצח אדון הגבורות׳. 18. מי. בלי ו החיבור.

שינויי נוסחאות

1. מלך... כל. בש אין. 3. ומרחם על בניהם. בש אין. 5. ולזרעם... באהבה. בש אין. 6. אל... סומך ו... בש אין. 14. סומך... חולים. בש רופא חולים. סומך נופלים. 15. עוזר. בג ועוזר. | מתיר. בש ובג ומתיר. | משען לאביונים. בש אין. 17. אב... נצח. בש אין. | אב הרחמן. בג אין. | מי כמוך... רבים. בש אין.

ממית ומחיה מוריד ומעלה מלך
מחיה הכל ברחמים רבים ונאמן אתה
הוא מלכנו להחיות מתים ברוך אתה
יי מחיה המתים ו אתה קדוש
קדוש זכרך קדוש כסאך קדוש
ומשרתיך קדושים וקדושים בכל
יום תמיד יהללוך סלה כי אל הקדוש
אתה קדשת את יום השביעי ל
שמך תכלית מעשה שמים וארץ
וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל
הזמנים ככתוב בתורתך ויברך אלהים
את יום השביעי ויקדש אתו כי בו
שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים
לעשות ישמחו במלכותיך כל
שומרי שבת וקוראי ענג עם מקדשי
יום השביעי כלם יתענגו ויאכלו
וישבעון ויתעדנון מברכות טובך

II. בראשית ב ג.

1. ומחיה. ב־ה כדין. | * מוריד ומעלה... רבים * 3. הוא מלכנו. כן הוא בכפא. פינקלשטיין השמיט 'מלכנו'. 5. זכרך קדוש כסאך קדוש. כן הוא בסרס"ג וכולן עם ו החיבור. 6. * ומשרתיך קדושים * 7. * תמיד * . 11. ויברך אינו מתחיל מויכולו. ראה טור סי' רס"ח; אבודרהם השלם קמה; אלבוגן בספרו 'התפילה בישראל' עמ' 84, ציין, כי בנוסח פרס אומרים מ'בראשית ברא' עד 'לעשות', והוא מצטט את אדלר ב־JQR X, עמ' 606; בכתה"י הזה אין רק פסוק אחד. 13. מלאכתו. חסרה א. 14. וישמחו. ב־ו החיבור. | כל. כן בסרס"ג. 16. * יום * . | יתענגון... מברכות טובך. באר"צ: 'כלם יתענגו וישבעו מברכות טובך'.

שינויי נוסחאות

2. רבים. בג אין. 3. הוא מלכנו. בש אין. 7. תמיד. בש אין.
17. ויתעדנין. בג ויתעדנון כולן.

זכר למעשה בראשית ותחלה ליום
למקראי קדש זכר ליציאת מצרים
אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא
ברכינו טהרינו קדשנו במצותיך תן
חלקינו בתורתיך שבענו מטובך
ושמח נפשנו בישועתך וטהר את
לבבנו לעבדך באמת והנחילנו יי
אלהינו באהבה וברצון שבתות
וינוחו בם עמך ישראל כי הם אוהבי
שמך בא״י מקדש השבת
רצה יי אלהינו בעמך ישראל
ותפלתם שעה והשב
העבודה בקרוב לדביר ביתך ואשי
היום היא תפלתם ותפלתם ועבודתם
במהרה באהבה תקבל ברחמיך ב
ברצון ותהא לרצון תמיד עבודת
עמך ישראל בימינו ותרצה בנו ות

1. * תחלה . . . מצרים * 4. ברכינו טהרינו. כן באר״צ ובכפא. 6. את לבבנו. וברומניא ובכפא: 'את לבנו'. 8. שבתות. כן הוא בסרס״ג וברמב״ם. 9. עמך. כן באר״צ. | * כי הם *. 13. * בקרוב * . 14. * היום היא תפלתם * השווה מדרש תהלים, בובר, מזמור יז, עמ' סד (127) | * ועבודתם * . ובכפא 'ואשי ישראל בעבודתם'. 15. * ברחמיך * . 16. ותהא. השווה מאן, עמ' 320. 17. עמך. ברומניא ובכפא: 'עמך כל בית ישראל בימינו'. | *ותרצה בנו*.

שינויי נוסחאות

6. ושמח. בג ושמח את. 12. ותפלתם בג ולתפלתם. 14. היום היא תפלתם. בש אין. | ועבודתם. בש אין. 15. במהרה. בש מהרה. 16. ותהא. בג ותהיה. 17. ותרצה בנו. בש עמך ישראל בימינו.

ותחזינה עינינו לך עין בעין בשובך
לנוך לציון כמו אז ברחמים אנא אל
נא רוצה עבודה רצה בעבודותינו
שמיך בא״י האל המחזיר במהרה
שכינתו לציון

מודים אנחנו לך ומספרים
את גדלך ומברכים
את שמך כורעים ומשתחוים ומתפללים
ומתחננים לפני כסא כבודך באמת
שאתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו
לעולם ועד על חיינו המסורים
בידך ועל נשמותינו מלכינו הפקודות
לך על נסיך נפלאותיך טובותיך ר
רחמיך וחסדיך אשר בכל יום ובכל
עת תמיד תעשה והטוב כי לא כלו
רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך
ועל כלם יתברך ויתרומם וישתבח

1. * לך עין בעין * ¦ כנראה הוחלפה המלה ׳ונראך׳ במלה ׳לך׳. ראה שינויי־נוסחאות. 2. לנוך... ברחמים. בתימן: ׳לנוך לציון ברחמים כמאז׳. בסרס״ג: ׳לציון ברחמים ותרצה בנו כמו אז׳. ברומניא ובכפא: ׳בשובך לציון ברחמים כמאז וכשנים קדמוניות׳. באיטליאני: ׳לציון ולירושלים עירך ברחמים כמאז׳. | * אנא... שמיך * 4. * האל * . פינקלשטיין לא העיר על התוספת הזאת. | * במהרה * . השוה שבה״ל, בובר, עמ׳ 18: ׳המחזיר ברחמיו מהרה שכינתו לציון׳. 6. * ומספרים... באמת * 12. * מלכינו * 13. * נפלאותיך... עמנו * 15. והטוב. ב־ו החיבור. 16. יתמו. תכלאל, עמ׳ לג: ׳וכל כת״י העתיקים יתמו׳. 17. ועל כלם... שמך. כן הוא במחזור ויטרי. ברומניא ובכפא: ׳ועל כולם יתרומם ויתברך וישתבח׳. השוה רומניא ג עמ׳ רטז, ושינויי נוסח שם.

שינויי נוסחאות

1. לך עין בעין. בש ונראך עין בעין. כמו אז... שמך. בש ותרצה בנו ובעבודתינו כמאז בקרוב אל מלך רוצה בעבודה. 4. האל. בש אין | במהרה. בש מהרה. בג אין. 6. את. בש אין. 8. ומתפללים ומתחננים. בש אין. 9. באמת. בש. וטוביך ורחמיך וחסדיך שבכל עת אתה עושה עמנו. 13. נפלאותיך טובותיך. בג נפלאותיך ישועתיך וכל טובותיך אשר מעולם ועל חסדיך ורחמיך אשר היו מִימי קדם ושבכל עת ועת אתה עושה עמנו. 15. והטוב... חסדים. בש אין. 16. רחמיך. בג מעשיך. | והמרחם. בג המרחם באמת. | חסדיך. בג חסדיך מעולם קוינו לך. 17. יתברך... מלכינו. בש תתברך לעד מלא רחמים רבים.

4 של העולמים יודע הנעלמים כי אל
5 מלא רחמים כי יחיד אתה ואין זולתך
14 וחיים חן וחסד צדקה ורחמים ישועה
16 אל משיח שלום גדול מעתה ועד

1. * וזכרך לעד * 2. באמת חי העולמים... רחמים. ברומניא: 'וכל החיים יודוך סלה ויהללו ויברכו ויודו לשמך הטוב באמת חי העולמים ונודה לך'. בכפא מסיים: 'האל הטוב'. 3. * מלך... מלא רחמים * 5. כי יחיד אתה ואין זולתך. כן הוא בסרס"ג. 6. * ונודה... הטוב * . 7. * צדיק * . 8. וברכה. המלה תלויה בין השורות. ייתכן שזוהי הוספה מאוחרת, כי 'ברכה' כתובה אחרי 'ורחמים'. 9. בריות. ברומניא ובכפא: 'וריוח'. 11. כולם. מעל ה־מ תלויות האותיות נו. והשווה שבה"ל, עמ' 22: ברכינו אבינו כולם כאחד. אבל מיד אחר־כך הוא גם כן גורס 'כולנו'. | למאור. במקום במאור, או ממאור. 12. מאור. ראה שבה"ל כנ"ל, ובהערה י"ב שם. וראה סרס"ג, עמ' יט, הערה 9, ומילואים ותיקונים לעמ' יט. 13. * ואלהי אבותינו * | * וטובה *. 14. * ישועה... ומרפא * . 16. * אל... עולם *. ברומניא ובכפא: 'תורת חיים אהבה חן וחסד צדקה ברכה ישועה ברחמים רבים ושלום וטוב יהיה בעיניך לברך את כל עמך ישראל תמיד בשלומך'.

שינויי נוסחאות

1. וכל החיים... לבדך הטוב. בש 'וכל החיים יודוך סלה יהללו שמך באמת חי העולמים בעל הרחמים כי טוב רחום וחנון אתה כי יחיד אתה ואין זולתך'. ובתפילת עמידה של סוכות ישנה תוספת תלויה בין השורות, אחרי 'זולתך' ו'נודה לשמך'. 7. צדיק. בש אין. 8. אהבה וחיים. בש אין. 9 בריות. בש אין. 10. ברכה ושלום בש אין. | על ישראל עמיך. בש אין. 11. ברכנו... כי באור פניך. 13. ואלהי אבותינו. בש אין. | תורה... ושלום. בש תורה וחיים כי באור פניך. 13. אלהי אבותינו. בש אין. | תורה... ושלום. בש תורה וחיים אהבה וחסד צדקה ורחמים ברכה ושלום. וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת. שים שלום בעולם ולעמך ישראל תשים שלום גדול מעתה ועד עולם.

ישראל ועדתו בשלום אמן בעד גויד
יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך
יי צורי וגואלי : צורי בעולם הזה
וגואלי ומושיעי לחיי העולם הבא
וסה קדם כם רור ושלום והר אוול
בר רסת צק בעד גד רסת ראסרל [בעד גויד]
שבת להקדיש [illegible] השמים
והארץ וכל צבאם ויכל
אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר
עשה וישבת ביום השביעי מכל מ
מלאכתו אשר עשה ויברך אלהים את
יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת
מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשו
ברוך יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי
אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב
האל הגדול הגבור והנורא אל [illegible]
מלך רם מושל על כל גומל חסדים

2. תהלים יט טו 7. בראשית ב א–ג

1. * ועדתו *| בעד גויד = אחר־כך יאמר. 5. וסה = ושלושה צעדים יצעד אחורה ויתן שלום בראשונה על יד שמאל ואחר־כך על יד ימין. 6. בעד גויד =אחר־כך יאמר. 7. כנראה היה מנהג שהחזן היה מכריז ואומר 'שבת להקדיש' שבשורה 7. ובכפא: 'ואח"כ מתחיל ש"צ סדרו רבנן ויכולו' וכו'. 9. מלאכתו. בלי א, והיא הוספה ותלויה מעל לאות כ. וכן בשורה 11 ו־13. 17. * מלך... טובים * .

שינויי נוסחאות

1. ועדתו. בש אין.

טובים וקונה ברחמיו שמים וארץ
מגן אבות בדברו מחיה מתים . במ
במאמרו האל המלך הגדול והקדוש
שאין כמוהו · המניח לישראל במנוחת
קדשו כי בם רצה להניח לפניו נעבוד
ביראה ופחד ונודה לשמו בכל יום
תמיד כי הוא משים שלום · שלומך
תרום עלינו ועלך תגן בעדנו ברוכים
לעבד תשירנו · אל מלך עושה השלום
ותרום סוכת שלום על כל מקהלות
בית יעקב · מעון הברכות ורב
ההודאות ואדון השלום מברך את
יום השביעי ומקדש השבת ומניח
בקדושה לעם מדושני עונג זכר
למעשה בראשית תחלה היא · למ
למקראי קדש זכר ליציאת מצרים ·
אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא וגו׳

1. וקונה ברחמיו שמים וארץ. מנוסח ארץ־ישראל; ראה: ש. אסף, מסדר התפילה בארץ ישראל, ספר דינבורג, ירושלים תש״ט, עמ׳ 117. 3. האל המלך, שניהם כאחד. כן באר״צ. | הגדול והקדוש. כן באר״צ. 4. שאין. באר״צ: ׳אשר אין׳. | * לישראל * . 5. לפניו נעבוד ביראה ופחד. לפי נוסח ארץ־ישראל בחתימת ההודאה. שאותך נרא ונעבוד. ירושלמי יומא פ״ז ה״א; השווה אסף, מסדר התפילה בארץ־ישראל, ספר דינבורג, עמ׳ 118, ובהערה 9 שם. 7. כי הוא משים שלום, כן הוא בסרס״ג | * שלומך... יעקב * 11. מעון הברכות. כן הוא בסרס״ג ובתימן. השווה ש. אסף, מתוך סידור תפילה קדמון, מספרות הגאונים, ירושלים, תרצ״ג, עמ׳ 77; מדרשי תימן לשאול ליברמן, ירושלים ת״ש, עמ׳ 9. גדליה אלון, תרביץ, יד, עמ׳ 70 (= מחקרים בתולדות ישראל, ח״ב, תשי״ח, עמ׳ 128). ברומניא ובכפא: ׳מעין הברכות אל ההודאות אב האמת אדון השלום מברך השביעי מקדש השבת המניח בקדושתו לעם מודשני עונג זכר למעשה בראשית׳. ובאר״צ: ׳מעין הברכות ואדון השלום׳. 13. * יום * . 14. מדשני. ד בפתח, כן הוא בסרס״ג ובתימן. 15. * תחילה... מצרים * .

בכואנד תא מקדש השבת קדיש
גויר בעד גויר יתקבל צלותנא ות
ותתעבד בעותנא דעם צלותהון וע
עם בעותהון דכל בית ישראל לקדם מרן
דבשמיא ובארעא לחיים ברחמים
ואמרו אמן עושה שלום במרומיו
הוא ברחמיו הרבים ובחסדיו הג
הגדולים יעשה שלום על כל זרעו של
ויברך מנחם ציון עמו הוא בונה
ברחמיו את עיר ירושלים ואמרו אמן
אין קדוש כיי כי אין בלתך ואין
צור כאלהינו אין כאלהינו אין
כאדונינו אין כמלכנו אין כמושיענו
מי כאלהינו מי כאדונינו מי כמלכנו
מי כמושיענו נודה לאלהינו נודה
לאדונינו נודה למלכנו נודה למושיענו
ברוך אלהינו ברוך אדונינו ברוך מלכנו

II. שמואל־א ב ב.

1. בכואנד = יקרא עד 'מקדש השבת', יאמר קדיש ואחר־כך יאמר 'תתקבל'. 3. * דעם * . 4. מרן במקום אבונא. ובאר"צ: 'קדם אבונא אלהא דעבד שמיה וארעה לחיים ואמרו אמן'. 5. * ברחמים * . 7. הרבים... הגדולים. כן באר"צ. 8. * על כל זרע... ירושלים * . ובאר"צ: 'ובזכות אבותינו הקדושים והטהורים והנאמנים יעשה שלום עמנו ועמכם ועם כלל עמו בית ישראל לקיים קרא דכתיב ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום'. 12. אומרים אין כאלהינו בליל שבת. ר' יהודה בר' יקר בספרו פירוש התפילות והברכות, ירושלים תשב"ח, עמ' קכ"ב, נותן טעם לאמירת 'אין כאלהינו' במוצ"ש. ויעקב מאן, 319, אומר: כי אמנם נמצא בגניזה שאמרו אין כאלהינו במוצ"ש. ראה שם בעמ' 324. אולם בהערה 110 מוסיף מאן בין השאר, שאינו ידוע לו משום מקור, שאומרים 'אין כאלהינו' בלילה אחר, חוץ ממוצ"ש. ורוצה לתקן את דבריו של אלבוגן בענין זה בספרו, עמ' 106. אולם מכאן נראה שאמרו 'אין כאלהינו' גם בליל שבת, וכן באר"צ ובכפא. וראה בכל בו: 'ויש שאומרים לעולם אחר שיר מזמור אין כאלהינו ואמר רבי אליעזר א"ר חנינא וכו' בין בערב ובין בבקר'. כל בו, דין תפילת ערבית, תל־אביב תש"ד, פרק כח, כה ע"א. הסדר של 'אין כאלהינו' בגניזה הוא: ברוך, מי, אין, נודה, נברך. (מאן, עמ' 324). ובסרע"ג עמ' יד: מי, אין, ברוך, נודה, אתה. ואצל ר' יהודה בר יקר (שם), מי, אין, נודה, ברוך, אתה. וראה מח"ו, עמ' 106 המביא שתי דעות. באר"צ ישנם 'ברוך' ו'אתה' בלבד.

ברוך מושיענו אתה הוא אלהינו אתה הוא אדונינו אתה הוא מלכינו אתה הוא מושיענו אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי יי' ורב שלום בניך אל תקרי בניך אלא בוניך יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך למען בית יי' אלהינו אבקשה טוב לך יי' יראה בנים לבניך שלום על ישראל שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול יי' חכם למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר ונשענו מתוך וצאן

3. תהלים קב יד 5. שם, קמ יד 6. ברכות סד ע״א 8. ישעיה נד יג 10. תהלים קכב ז–ט 14. שם, קכח ו. 15. שם, קיט קסה 16. ישעיה מב כא 17. תהלים עט יג.

3. אחרי ׳מושיענו׳ ישנו סימן של הוספה בשוליים, אולם ההוספה מטושטשת מאוד, וכנראה התיבות: ׳אתה תושיענו׳. 5. ישבו. ב צרויה. 6. רבי. ר פתוחה ולא חרוקה כמסורת הספרדים והתימנים. (גם היום אומרים יוצאי פרס רַבי בפתח ולא בחיריק. עצ״מ).

מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור
נספר תהלתיך ברכו ועלינו לשבח וג' ובער
ג'יר
ירושלים הרים סביב לה וי״י סביב
לעמו מעתה ועד עולם יהיא שם
י״י מבורך מעתה ועד עולם ברוך
י״י לעולם אמן ואמן וברוך שם
כבודו לעולם וימלא כבודו את כל
הארץ אמן ואמן ויברכו שם
כבודיך ומרומם על כל ברכה ות
ותהלה לך דומיה תהלה :

אתחיל לכת'
מאה ברכות
ואגב אמת ברכתה ישרא' כי שמאה
רוזי ק מאה במויד צון שב רר גאנץ

3. תהלים קכה ב 4. שם, קיג ב 5. שם, פט נג.
6. שם, עב יט 8. נחמיה ט ה 10. תהלים סה ב.

1. הפסוק הזה 'ואנחנו עמך וצאן מרעיתך' וכן הפסוקים שבשורות 8 ו־10 'ויברכו שם', 'לך דומיה תהילה' כתובים בסידור כפא בסוף ערבית לשבת. 2. = 'ברכו ועלינו לשבח וגומר ואחר־כך יאמר'. זוהי כנראה הוספה מאוחרת בכתב־יד אחר, שכן אין זכר בכל כתה"י לאמירת 'עלינו לשבח' אחרי התפילה, ואין דרכו של הסופר לצטט ראשי פרקים עם וגומר אלא אם כן כבר הביא את הפרק עצמו. 'עלינו לשבח' נמצא פעם אחת בלבד בתפילת מוסף של ראש־השנה. 4. יהיא. במקום יהי. 10. דומיה במקום דֻמיה. 13. ואגב = וחובה היא על כל ישראל להגיד במשך מעת לעת מאה ברכות. 14. צון = כאשר הוא בערב לובש בגדי שינה יאמר הברכה הזאת, דהיינו.

כאב רור אין ברכה גויד צון בלא אלהי המפיל חבלי שינה על עיני ותנומה לעפעפי ומשקיע שנת ה התרדמה ומאיר לאישון בת עין יהי רצון ורחמים מלפניך יי אלהי ואלהי אבותי שתצילני מיצר רע ומפגע רע ואל יבהלוני חלומות רעים ולא הרהורים ואל אישן מות ותהא מטתי שלמה לפניך ותאירני מהרה לחיים ולשלום כאור המאיר לכל העולם בכבודו כשר פסוק רחמים בואטר בידך אפקיד רוחי פדית אותי יי אל אמת ; אני שכבתי ואישנה הקיצותי כי יי יסמכני ; ופצל אז קריית שמע בכואטר וכר כלוי צה כאב רור צון שב בירא שוור בר כלוי דאסת בגרדד ואין רא מבואטר

2. ברכות ס ע״ב 12. תהלים לא ו 13. שם, ג ו.

3. בסרע״ג: ׳ומשקיע שנת תרדמה על עפעפי ומנוחה על אישון בת עין׳. ובסרס״ג: ׳המפיל כבלי שנה על עיני ומשקיע שנת התרדמה ומאיר לאישון בת עין׳. והשווה את הנוסח מן הגניזה, מאן 278. 11. בעד = אחר־כך יקרא פסוקי רחמים. 13. ואישנא, א במקום ה ותוקן ב־ה תלויה. 14. ופצל = ופרק מן קריאת שמע יקרא. ויישן על צד שמאל. כאשר בלילה יתעורר, יתהפך על צד ימין ויקרא זאת.

אלהי הנשמה הטהורה שנתתה בי אתה בראתה ואתה יצרתה ואתה כוננתה ואתה נפחתה בי ואתה (תשמרה) בקרבי ואתה עתיד לנטלה ממני ואתה עתיד להחזירה בי לתחית המתים וכל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך יי אלהי רבון כל העולמים ואדון כל המעשים בא"י המחזיר נשמות לפגרים מתים. צון אואג כרוס בשער גויר בא"י או"מ הנותן לשכוי בינה להבחין בין היום ובין הלילה. צון נשם בוכשאוי גויר בא"י או"מ פוקח עורים. צון כריאון כושר גויר בא"י או"מ מלביש ערומים. צון בנשיער גויר בא"י או"מ מתיר אסורים. צון בר כאוי כיור גויר בא"י או"מ זוקף כפופים. צון תיאון בנר

1. ברכות ס ע"ב 11. שם 13. שם 14. שם 17. שם.

1. * הטהורה * | שנתתה ב־ה. 2. * ואתה כוננתה * . 3. תשמרה, בלשון עתיד. 4. * לנטלה * . 5. * לתחית המתים * . ח בקמץ. 9. צון = כשישמע קול קריאת התרנגול יאמר. 11. בין היום ובין הלילה. שתיהן בה"א הידיעה. 12. צון = כשיפקח עין יאמר. 13. צון = כשילבש כתונת יאמר. 15. צון = כאשר יתיישב יאמר. 16. צון = כאשר יעמוד על רגליו יאמר. 17. צון = כשיחגור (אזור) על מותניו יאמר.

13ב

גוייר בגוף אומר עוזר ישראל בגבורה
צון רסתאר כר סר נהר גוייר בגוף
אומר עוטר ישראל בתפארה צון
גאב ברדארד גוייר בגוף אומר המכין
מצעדי גבר צון כנש ודנאוי כוור
גוייר בגוף אומר שעשה לי צרכי
צון בחאגת גאי רוור גוייר התכבדו
מכובדים משרתי עליונים תנו עוז
למלככם ועמדו במקומכם שמרוני
שמרוני עזרוני עזרוני עד שאכנס
ואעשה צרכי ואצא בשלום כי זה
דרכן של בני אדם צון בירון איר
גוייר בגוף אומר אשר יצר את
האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים
חלולים חלולים מהן פתוחים ומהן
סתומים שאם יסתם אחד מן הפתוח
או יפתח אחד מן הסתום לא יוכל

1. ברכות ס ע״א 3. שם. 4. שם 6. שם. 7. שם.
13. שם.

2. צון = כשישים כובע על ראשו יאמר. 3. צון = כשילך יאמר.
5. צון = כשינעל נעל יאמר. 7. צון = כאשר ילך למקום צרכיו יאמר.
8. מכובדים, באר״צ: ״מכובדים קדושים״.| ״עז למלככם״. במקום ״כבוד לאלהינו״.
9. ועמדו במקומכם. כן בסרס״ג. 10. עזרוני. באר״צ מוסיף: ״המתינו לי המתינו לי״. 11. * בשלום * . 12. צון = כאשר יצא [ממקום עשיית צרכיו] יאמר. 15. חלולים. כן הוא בסרע״ג. ובסרס״ג חללים.| מהן פתוחים. כן בנוסח תימן וראה רומניא ג. עמ׳ ריא. 16. * מן הפתוח * 17. * מן הסתום * | * לא יוכל האדם *.

ישרים להתקיים אפילו שעה אחת בא"י הרפא לכל בשר ומפליא לעשות ·· צון רסת בשויר גויר בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים ·· צון רוי בשויר גויר בא"י אמ"ה המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי ומאיר לאישון בת עין יהי רצון ורחמים מלפניך יי אלהי ואלהי אבותי שתרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה ותשלט בי יצר טוב ואל תשלט בי יצר הרע ותגמלני חסדים טובים ותן חלקי בתורתיך ותחזקני במצותיך ותתנני לחן וחסד וברחמים בעיניך ובעיני כל רואי ומכירי בא"י גומל חסדים טובים ·· צון בבית הכנסת רוור בנשיטר בומרה כאטרי אגאו כוער

4. ברכות ס ע"ב 6. שם.

2. הרפא לכל. כן הוא נוסח איטליאני. 3. צון = כשרוחץ ידו יאמר. משמע שאת הברכה הקודמת 'אשר יצר' מברכים בלי נטילת ידיים. וכן משמע מן הסדר בסרס"ג. 5. צון = כשרוחץ פניו יאמר. 7. ומאיר לאישון בת עין. כן הוא ברומניא ובכפא. והשווה רומניא ג. 9. שתרגילני... יצר הרע. כן הוא בסרס"ג ובאר"צ. בכפא: 'לדבר חטא עון ועבירה'. והשווה רומניא ג. כ"י ו'.

12. ותגמלני... ומכירי. בסרס"ג: 'ותחזקני במצותיך ותתן חלקי בתורתיך ותתניני לחן לחסד ורחמים בעיניך ובעיני כל רואי'. ובכפא: 'ותחזקני ותאמצני במצותיך ותתן לנו חלק בתורתיך ותתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו ותגמלנו חסדים טובים מלפניך'. 15. * ומכירי * . 16. גומל חסדים טובים. כן בסרע"ג ג. בסרס"ג ובתימן. בכפא: 'הגומל חסדים טובים'. | צון = כשהולך לבית הכנסת וישב יפתח בקריאת [פסוקי ד]זמרה.

ויברכו שם כבודך
ומרומם על
כל ברכה ותהלה אתה הוא יי׳ [illegible]
לבדך אתה עשית את השמים
שמי השמים וכל צבאם הארץ
וכל אשר עליה הימים וכל אשר
בהם [illegible] בכל אשר בהם ואתה
מחיי את כלם וצבא השמים לך
משתחוים בכל אופן שלא עשני
גוי בכל אופן שלא שמתני עבד
בכל אופן שלא עשני אשה יהי
רצון מלפניך יי׳ אלהינו
ואלהי אבותינו שתשמרינו ותנצרנו
ותצילנו ותחזקנו ותכלכלנו ותמלטנו
היום ובכל יום ויום מנזקי יום [illegible]
לילה מנזקי ים מנזקי יבשה מעזי
פנים ומעזות פנים מפגע רע מיצר
הרע

1. נחמיה ט ה-ו 9. מנחות מג ע״ב 10. שם
11. שם 17. ברכות טז ע״ב

8. מחיי. י במקום ה. 10. שמתני. כן הוא בסרס״ג בכל שלוש הברכות. 11. יהיה רצון ורחמים. בכפא: ׳ובכן יהי רצון ורחמים׳.
13. * ותנצרנו * . 14. * ותחזקנו * | * ותמלטנו * . 15. מנזקי... יבשה. כן באר״צ. בכפא: ׳שתשמרנו מכל רע ותצליחנו בכל דרכינו ותשלח ברכה והצלחה והרוחה בכל מעשי ידינו ותצילנו ותפלטנו היום ובכל יום ויום מעזי פנים ומעזות פנים ממיתה משונה ממיתה חטופה מדבר מחרב מרעב משביה וממשחית וממגפה מכל רע ואסון וחלאים רעים מכל יגון ואנחה מנזקי יום מנזקי לילה מנזקי ים מנזקי יבשה מעין הרע מיצר הרע משטן רע מפגע רע מחבר רע משכן רע מאדם רע מאיש רע מאשה רעה מדין קשה ומבעל דין קשה בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית ומדינה של גהינם׳.

רע משטן רע משחית רע מחבר רע
משכן רע מאדם רע מעושר רעה
ומעניה רעה ומרוח רעה ומכל חלי
רע ומקשה מדין קשה ומבעל דין
קשה בין שהוא בן ברית ובין שאינו
בן ברית ברוך שומר הברית והחסד
לאוהביו אשר קדשנו במצ'
וצונו לעסוק בכל דברי תלמוד תורה
והלכה והערב נא יי אלהינו את
כל דברי תלמוד תורתך בפינו ובפ
ובפיפיות עמך כל בית ישראל ונהיה
אנחנו וזרענו וצאצאינו וצאצאי
צאצאינו כלנו לומדי תורתיך ומ
ומחזיקי בריתך ויודעי עדותיך ונוצ'
פקודיך ושומרי מצותיך עד סוף
כל הדורות אב הרחמן תשים בפינו
ובלשוננו שפתותינו על כל דברי

7. ברכות יא ע״ב   9. שם

2. מאיש. במקום מאדם. 3. * ומחיה... רע * . 6. * ברוך... לאוהביו * . 8. לעסוק. כן בסרע״ג, אבל בסרס״ג 'על' וכן בתימן, באיטליאני, בספרד, ברומניא, באר״צ ובכפא. | * בכל דברי תלמוד תורה והלכה * . 9. והערב ב־ו. 10. כל. כן בכפא. 12. * וזרענו * . 14. * ומחזיקי בריתך * . | ויודעי עדותיך... הדורות. ברומניא: 'ויודעי עדותיך עד סוף כל הדורות'. באר״צ: 'ויודעי שמך ושומרי פיקודיך ועושים חוקי רצוניך ומקיימי תורתך לשמה עד סוף כל הדורות'. בכפא: 'ויודעי עדותך לשמה עד סוף כל הדורות'. | * ונוצרי... מצותיך * . 16. * אב הרחמן... קהלת יעקב * .

תלמוד תורתך עשה למען [illegible]
וזאת התורה אשר שם משה לפני
בני ישראל תורה צוה לנו משה [illegible]
קהלת [illegible] המלמד תורה
לעמו ישראל [illegible] אשר בחר
בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו
ב״א״י נותן התורה
וידבר יי׳ אל משה לאמר צו את
בני ישראל [illegible]
ותשמרו [illegible] את קרבני לחמי
לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב
לי במועדו ואמרת להם זה האשה
אשר תקריבו ליי׳ כבשים בני שנה
תמימים שנים ליום עולה תמיד את
הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש
השני תעשה בין הערבים ועשירית
האיפה סלת למנחה בלולה בשמן [illegible]

4 קהלת יעקב באה המלמד תורה

2. דברים ד מד 3. שם לג ד 5. ברכות יא ע״ב
8. במדבר כח א–ח

1. שמיך ב״י. 8. וידבר. פרשת התמיד מיד אחרי ברכת התורה ואחריה פרשת ברכת כהנים. ראה ספר האשכול, אלבק עמ׳ 10, וכן הוא בתימן, באיטליאני, אשכנז, באר״צ ובכפא.

כתית רביעית ההין לכבש האחד
בקדש הסך נסך שכר ליי ואת
הכבש השני תעשה בין הערבים
כמנחת הבקר וכנסכו תעשה אשה
ריח ניחח ליי אגר שבת באשר ויד
וביום השבת שני כבשים בני שנה
תמימים ושני עשרונים סלת מנחה
בלולה בשמן ונסכו עלת שבת
בשבתו על עולת התמיד ונסכה
וידבר יי אל משה לאמר
דבר אל אהרן ואל בניו
לאמר כה תברכו את בני ישראל
אמור להם יברכך יי וישמרך
יאר יי פניו אליך ויחנך ישא יי
פניו אליך וישם לך שלום ושמו את
שמי על בני ישראל ואני אברכם
אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו

6. במדבר כח ט-י   10. שם ו כב-כז   17. תהלים סז ב

5. אגר = אם שבת הוא יאמר. 10. וידבר. כן הסדר בתימן, באיטליאני ובכפא. 17. מכאן ועד סוף משנת 'אלו דברים' שבעמוד 17א, פסוקים שרובם נמצאים בנוסח איטליאני, באר"צ ובכפא. באר"צ סדר האמירות הוא זה: אלו דברים, אמר ר' זירא, אביי הוה, רבון העולמים אתה צויתנו... ונאמר ושחט... איזהו מקומן. רבי ישמעאל אומר, תנא דבי אליהו לעולם יהא אדם, ה' מלך < פעם אחת > ויברכו שם כבודך... ברכה ותהלה, ברוך ה' לעולם אמן ואמן. אחר־כך ברוך שאמר. 17. הפסוק הזה אינו באיטליאני ולא בכפא, אבל ישנו באר"צ.

סלה ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם למען תשכילו את כל אשר תעשון · לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל · הלא צויתיך חזק ואמץ אל תערוץ ואל תחת כי עמך יי אלהיך בכל אשר תלך · גואלנו יי צבאות שמו קדוש ישראל נושע ביי תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד · לא תבושו בעולם הזה ולא תכלמו לחיי העולם הבא · אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב כי אם בתורת יי חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה

1. דברים כט ח 3. יהושע א ח–ט 9. ישעיה מז ד 10. שם, מה יז 14. תהלים א א–ג

10. ישראל נושע... הבא. אין באיטליאני. ובכפא אין פסוקים אלה במקום הזה, אבל ישנם אחרי שירת הים. 12. לא תבושו בעולם הזה. ראה מדרש תהלים, באבער, פרק עא, א.

והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח - אלו דברים שאין להם שעור הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסד ואלו דברים שאדם אוכל מפירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם וגמילות חסדים וביקור חולים והכנסת אורחים והשכמת לבית המדרש ועיון תפלה והבאת [illegible] שלום שבין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כלם - לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ומודה על האמת ואוהב אמת ודובר אמת בלבבו וישכים ויעריב ויאמר רבון כל ה העולמים ואדון כל המעשים כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים יי אלהינו

3. משנה פאה א, א   11. תנא דבי אליהו פרק כא
15. דניאל ט יח

5. חסד. ביחיד. | חסר: ותלמוד תורה. | ואילו ב־ו.   6. מפירותיהן. ב־מ.
9. לבית. ב־ל.   11. כנגד כלם. הסדר הזה מברכות התורה עד כאן הוא גם הסדר באר"צ ובאיטליאני בלי הפסוק 'ישראל נושע' והמדרש שעליו. בשניהם יש לפני 'לעולם יהא אדם' הוספות מן הגמרא, ממשניות 'איזהו מקומן', 'ברייתא דרבי ישמעאל', מה שאין כאן. והשווה רומניא ג.   12. ובגלוי. תוספת בין השורות ואולי גם בכתב שונה.   13. * ואוהב אמת * .   14. * ויעריב * .
15. * ואדון כלי המעשים * .   17. * ה' אלהינו * .

מה אנו מה חיינו מה חסדינו ומה
ישרינו ומה ישועתינו ומה גבורתינו.
מה נאמר לפניך יי אלהינו ואלהי
אבותינו הלא כל הגבורים כאין לפניך
ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי
מדע ונבונים כבלי השכל כי כל
מעשינו תהו וימי חיינו הבל לפניך שכן
כתוב בדברי קדשך ומותר האדם מן
הבהמה אין כי הכל הבל. אבל
אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם
אוהבך שנשבעת לו בהר המוריה
זרע יצחק עקידך שנעקד על גבי
מזבחך עדת יעקב בנך בכורך ש
שמאהבתך ושאהבת אותו ומרוב
שמחתך ששמחת בו וקראת את
שמו ישראל וישורון לפיכך אנו חייבים
להודות לך ולשבחך ולפארך וליתן

8. קהלת ג יט

1. * ומה ישרינו ומה שנותינו * . 6. כי כל מעשינו. ברומניא ובכפא: "הלא כל מעשימו". 13. מדבחך. בארמית. 14. ושאהבת. ב"ו. | * ומרוב * .
15. וקראת. ב"ו.

להודות לשמך חייבין אנחנו לאמר
לפניך אשרינו מה טוב חלקנו ומה
נעים גורלינו ומה יפה מאוד ירושתנו.
אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים
פעמים באהבה ואומרים תמיד
שמע ישר׳ יי׳ אלהינו יי׳
אחד אתה הוא קודם ל
מה שבראת את העולם אחד אתה
הוא לאחר מה שבראת את העולם
אחד אתה הוא ראשון ואחד אתה
הוא אחרון אחד אתה הוא בעליונים
ואחד אתה הוא בתחתונים אחד אתה
הוא בעולם הזה ואחד אתה הוא
בעולם הבא קדש שמך בעולמך
קדש שמך על עם מקדישי שמך
ובישועתך תרום ותגבה קרננו ות
ותושיענו. ברוך מלך המקדש את

6. דברים ו ד

1. חייבין... לפניך. באר״צ: ׳וחייבים אנו לומר לפניך בכל יום ערב ובקר שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד. אשרנו מה טוב... ואומרים בכל יום פעמיים שמע ישראל׳ וכו׳. ברומניא: ׳וחייבים אנחנו לומר לפניך בכל יום אשרינו׳. בכפא בתוספת ׳שירה בכל יום׳. 7. קודם. לפני התיבה ׳קודם׳ יש סימן של תוספת. אחריה, מחוץ לשורה, ל שוואית. ובצד — התוספת מטושטשת. רואים רק את האות הראשונה שהיא ל, וכנראה שהיה כתוב לְמַה, גם ה־ל השוואית נמשכת לתיבה ׳מה׳ שבשורה הבאה. ובאר״צ: ׳אתה הוא קודם שנברא העולם ואתה הוא אחד אחר שנברא העולם׳. 9. אחד אתה הוא. בתימן: ׳אתה הוא אחד׳. 17. מלך. כן באר״צ.

שמו ברבים ויברכו. שם כבודך
ומרומם על כל ברכה ותהלה. אגר
ואגר חול
שבת כאשר בכותב
ברוך שאמר והיה העולם
ברוך הוא ב' אומר
ועושה. ב' רצון יראיו יעשה. ב' כורת
בראשית. ב' מגיד אחרית מראשית
ב' גוזר ומקיים נורא ואיום. ב' זן
יום יום. ב' רוכב מרכבה. ב' נערץ
ונקדש בסוד קדושים רבה. ב'
המהולל בפי כל נפש. ב' וביום השביעי
שבת וינפש. ב' ואין עוד מלבדו. ב'
ואל עבדיו הנביאים גלה סודו. ב'
בפה תמיד
הן ומשרים לכל. ב' זכרו נשבחו
בפי כל. ב' חי לעד וקיים לנצח. ב'
חנון אשר לו הגדולה והגבורה והתפארת
והנצח. ב' טהור עינים. ב' טם ודבר

1. נחמיה ט ה

2. אגר = אם יהיה שבת (ואם יהיה חול) יקרא. המלים 'ואגר חול' תוספת תלויה בין השורות. הברכה כתובה כאן לפני פסוקי דזמרה של שבת, ואחד החרוזים הוא 'וביום השביעי שבת וינפש'. ייתכן שהיתה ברכה נפרדת לחול, כשם שיש בסרס"ג, ברומניא ובכפא, אבל היא לא נמצאת בכתה"י הזה, ולכן הוסיף המוסיף את המלים 'ואגר חול'. ואולי נאמרה הברכה הזאת גם בחול, והמלים 'וביום השביעי' וכו' הן לשם החרוז בלבד. או שלא התחילו בחול ב'ברוך שאמר' אלא מעיקר הברכה. ראה בסרס"ג, עמ' לב, הערה 19. ההקדמה לברכה מורכבת מחרוזים בעלי שתי צלעות. הצלע הראשונה באותיות א ב עד אות ע, והשנייה על־פי־רוב נגמרת בפסוק או דימוי של פסוק, שהסיומת מתחרזת עם הפסוק. מ־פ ואילך, צלע אחת לכל חרוז. 4. ברוך שאמר... מראשית. כך גם התחלת 'ברוך שאמר' של שבת בכפא וברומניא בשינויים מסוימים, וההמשך לפי א ב, לכל אות משפט אחד בחרוזים, מהם שונים מאלה שלפנינו ומהם דומים לברכה של חול, והיא קצרה הרבה מזו שלפנינו. 6. * ב' רצון יראיו יעשה... עומדת לעד * .

מבין כרובים שנים ב' יה מסתתר
בחביון ב' שומע צעקת עני ואביון
ב' כבודו מלא שמים וארץ ב' בכל
בשליש מדד הארץ ב' דברו שוכן
עליותיו ב' לא ייעף ולא ייגע אין
חקר לתבונתו ב' מעביר אפלה
ומביא אורה ב' מנהג עמו בית ישראל
דרך ישרה ב' נאזר בגבורה ב' [illegible]
סתרים ומגליה שרא עם נהורא ב' שם
שמו השלך וסתר ב' אשר לא ישא
פנים ולא יקח שוחד ב' עושה במרומיו
שלום ב' לרחוק ולקרוב אמר שלום
שלום ב' פועל ישועות ב' צדיק קורא
הדורות ב' קדוש קדוש איום
ונורא ב' רחום וחנון ועמיה גבורה ב'
שדי שוכן עד ב' תהלתו עומדת לעד
וב' שאין לפניו לא עולה ולא שכחה

9. שם. ש שמאלית במקום ס. 13. ברוך צדיק קורא הדורות. לשם השוואה אעתיק מכפא, החל מלאחר 'ברוך מגיד אחרית מראשית'. 'ברוך אלהים חיים ומלך עולם, ברוך בעשרה מאמרות ברא העולם, ב' גוזר ומקיים, ב' דבריו נאמנים להעמיד ולקיים, ב' היושב בשמי עליות, ב' וידע מה שהיה ומה שעתיד להיות, ב' זך וישר שוכן שמי ערץ, ב' חי על בלימה תולה ארץ, ב' טהור עינים, ב' יודע מה בעמקי מים, ב' כביר כח, ב' ליעף נותן כח, ב' מרחם על כל הבריות, ב' נותן מחיה לכל בריה להחיות, ב' סולח ומוחל לעמוסים, ב' עושה לעמו בכל עת נסים, ב' פועל גבורות, ב' צדיק קורא הדורות, ב' קדוש איום ונורא, ב' רחום וחנון ועמיה שרי נהורא, ב' שדי שוכן עד, ב' תהלתו עומדת לעד. ברוך שאין לפניו לא עולה ולא שכחה לא כזב ולא מרמה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד, ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו לעולמי עד'. וכן ברומניא בשינויים. ראה אלבוגן, עמ' 64 ואילך, ובהערות שם; השווה הבקשה הראשונה לרס"ג בסרס"ג, עמ' נח. וראה מאמרו של שאול זיו: מחרוזת פתיחות ל'ברוך שאמר' לימים נוראים כמנהג המערבים, התפרסם ב'זכור לאברהם', קובץ מאמרים לזכר ר' אברהם אלמאליח, ועד עדת המערבים בירושלים, 1972, עמ' 25–35.

לא כזב ולא תרמית לא משוא פנים
ולא מקח שוחד והכל שלו והכל ב
במאמרו. בא"י אל האב הרחמן
המלך הגדול והקדוש המהולל בפי עמו
בית ישראל משובח ומפואר ומרומם
תמיד בלשון כל חסידיו ועמו ועבדיו
בשירי עבדך דוד בן ישי נהללך יי אלהינו
בשבחו ובשירו ובזמרו נודך נשבחך
נפארך נרוממך נמליכך נקדישך
נעריצך נודה לפניך נזכירך ונזכיר
את שמך וזכרך את שמך עלינו
תמיד יחד בא"י מלך מהולל בדברי
שיר בתושבחות תמיד לעולם ועד
מזמור שיר ליום השבת בכואנד
יי לאורך ימים
כבוד יי לעולם ישמח יי
במעשיו יהי שם יי מבורך

16. תהלים קד לא 17. שם קיג ב

2. * והכל שלו והכל במאמרו * . 3. האל... לעולם ועד. הנוסח קרוב מאוד לנוסח רס״ג. 4. תיבת ׳המלך׳ אין בסרס״ג, אבל יש ברומניא ובכפא. 6. ועמו. אין בסרס״ג ולא באר״צ, אבל יש בכפא. 7. דוד. תלויה בין השורות. | בן ישי. אין בסרס״ג ויש ברומניא ובכפא. 8. בשבחו ובשירו ובזמרו. כן באר״צ. בסרס״ג ׳בשבחות ובזמירות׳ וכן בכפא בתוספת: ׳ובשירות׳. בת״ק: בשירו בְשבָחו ובזִמרו. בתימן: ׳בשבחו ובזמירו נודך ונשבחך׳. בכפא: ׳נהודך נגדלך נשבחך׳. וראה נ. וידר, לשוננו, כרך לג, תשכ״ט (תדפיס): למאמרו של ילון ׳במקרא ובסידור׳. 9. נמליכך. בסרס״ג: ׳ניחדך׳. בכפא: ׳נעריצך ונמליכך ונזכירך ונזכיר את שמך׳. 10. נעריצך... נזכירך. אין בסרס״ג. 11. את שמך. סימני מחיקה עליהן. | עלינו מלכנו תמיד יחד. בסרס״ג: ׳מלכנו אלהינו יחד׳. בכפא: ׳וזכרך מלכנו מלך יחיד חי העולמים מלך משבח ומפואר שמו עדי עד לנצח׳. ובשינויים ברומניא. 12. מלך... ועד. כן בסרס״ג. באר״צ בלי ׳תמיד׳. 13. ובתשבחות. כן בסרס״ג. ה־ב מחוקה ובמקומה ו תלויה. | בין השורות 13–14 כתוב: ואם שבת הוא מזמור שיר ליום השבת. 14. בכואנד = יקרא עד ה׳ לאורך ימים.

מעתה ועד עולם ממזרח שמש עד
מבואו מהולל שם ה' רם על כל גוים
ה' על השמים כבודו ה' שמך לעולם
ה' זכרך לדור ודור ה' בשמים הכין
כסאו ומלכותו בכל משלה ישמחו ה'
השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים
ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם
ועד ה' מלך עולם ועד אבדו גוים
מארצו ה' הפיר עצת גוים הניא
מחשבות עמים וגו' עוצו עצה ותפר
דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל
רבות מחשבות בלב איש ועצת ה'
היא תקום עצת ה' לעולם תעמוד
מחשבות לבו לדור ודור כי הוא אמר
ויהי הוא צוה ויעמוד כי בחר ה' ב
בציון אוה למושב לו כי יעקב בחר
לו יה ישראל לסגלתו כי בו ישמח לבנו

1. תהלים קיג ג–ד 3. שם קלה יג 4. שם קג יט 5. דברה"י א טז, לא 8. תהלים י טז 9. שם, לג י 10. ישעיה ח י 12. משלי יט כא 13. תהלים לג יא 14. שם ט 15. שם, קלב יג 16. שם, קלה ד 17. שם, לג כא

6. ויאמרו בגוים. חסרות המלים: ה' מלך. 10 עוצו עצה. כן הוא בסרס"ג, בתימן, באיטליאני ובכפא. 17. כי בו. כן הוא באיטליאני ובכפא.

כי בשם קדשו בטחנו· כי לא יטוש
יי עמו ונחלתו לא יעזב׃
והוא [רחום] יכפר עון ולא ישחית
והרבה להשיב אפו
ולא יעיר כל חמתו· יי הושיעה המלך
יעננו ביום קראנו׃ אשרי יושבי
ביתך עוד יהללוך סלה· אך צדיקים
יודו לשמך ישבו ישרים את פניך·
אשרי העם שככה לו אשרי העם
שיי אלהיו· תהלה לדוד ארוממך
אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד
בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם
ועד· גדול יי ומהלל מאד ולגדלתו
אין חקר· דור לדור ישבח מעשיך
וגבורתיך יגידו· הדר כבוד הודך
ודברי נפלאותיך אשיחה· ועזוז נו
נוראותיך יאמרו וגדולתך אספרנה·
זכר

1. תהלים צד יד 3. שם עח לח 5. שם, כ י 6. שם, פד ה 7. שם, קמ יד 9. שם, קמד טו 10. שם, קמה א–כא

3. **והוא רחום. הפסוק הזה משמש פתיחה ל'אשרי'. וכן בעמ' 252ב, לפני מנחה של חול. והשווה סרס"ג עמ' כה, באשרי שלפני קידושא דסידרא מתחיל בוהוא רחום. וכן באותו העמוד באשרי שלפני תפילת מנחה, ובעמוד מא. וראה הערה 20 בעמוד כה, ותיקון להערה במבוא, עמ'** *29*, **הערה** *59*. **והשווה חקירות ליחיאל צימלס, קובץ ר' סעדיה גאון, ירושלים תש"ב, עמ' תקל"ז. 7. אך צדיקים. הפסוק הזה כתוב בין שני פסוקי אשרי.**

זֵכֶר רַב טוּבְךָ יַבִּיעוּ וְצִדְקָתְךָ יְרַנֵּנוּ·
חַנּוּן וְרַחוּם יְיָ אֶרֶךְ אַפַּיִם וּגְדָל חָסֶד·
טוֹב יְיָ לַכֹּל וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו
יוֹדוּךָ יְיָ כָּל מַעֲשֶׂיךָ וַחֲסִידֶיךָ יְבָרְכוּכָה
כְּבוֹד מַלְכוּתְךָ יֹאמֵרוּ וּגְבוּרָתְךָ יְדַבֵּרוּ·
לְהוֹדִיעַ לִבְנֵי הָאָדָם גְּבוּרוֹתָיו וּכְבוֹד
הֲדַר מַלְכוּתוֹ· מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל ע
עוֹלָמִים וּמֶמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר·
סוֹמֵךְ יְיָ לְכָל הַנֹּפְלִים וְזוֹקֵף לְכָל
הַכְּפוּפִים· עֵינֵי כֹל אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּ וְאַתָּה
נוֹתֵן לָהֶם אֶת אָכְלָם בְּעִתּוֹ· פּוֹתֵחַ
אֶת יָדֶיךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן· צַדִּיק
יְיָ בְּכָל דְּרָכָיו וְחָסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו·
קָרוֹב יְיָ לְכָל קֹרְאָיו לְכֹל אֲשֶׁר
יִקְרָאֻהוּ בֶאֱמֶת· רְצוֹן יְרֵאָיו יַעֲשֶׂה
וְאֶת שַׁוְעָתָם יִשְׁמַע וְיוֹשִׁיעֵם· שׁוֹמֵר
יְיָ אֶת כָּל אֹהֲבָיו וְאֵת כָּל הָרְשָׁעִים

[illegible] ידבר פי ויברך כל
בשר שם קדשו ואנחנו נברך יה מעתה
ועד עולם הללויה ׃

הללויה הללי נפשי את יי אהללה
יי בחיי אזמרה לאלהי בעודי אל
תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו
תשועה תצא רוחו ישוב לאדמתו ביום
ההוא אבדו עשתונתיו אשרי שאל
יעקב בעזרו שברו על יי אלהיו
עושה שמים וארץ את הים ואת
כל אשר בם השומר אמת לעולם
עושה משפט לעשוקים נותן לחם
לרעבים יי מתיר אסורים יי פוקח
עורים יי זוקף כפופים יי אוהב
צדיקים יי שומר את גרים יתום
ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעוות
ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור

2. תהלים קטו יח   4. שם, קמו א–י

2. חסרות המלים: לעולם ועד.

הללויה ·· הללויה כי טוב זמרה
אלהינו כי נעים נוא תהלה בונה ירושלם
יי' נדחי ישרא' יכנס הרופא לשבורי
לב ומחבש לעצבותם · מונה מספר
לכוכבים לכלם שמות יקרא · גדול
אדונינו ורב כוח לתבונתו אין מספר ·
מעודד ענוים יי' משפיל רשעים
עדי ארץ · ענו ליי' בתודה זמרו
לאלהינו בכנור · המכסה שמים
בעבים המכין לארץ מטר המצמיח
הרים חציר · נותן לבהמה לחמה
לבני עורב אשר יקראו · לא בגבורת
הסוס יחפץ · לא בשוקי האיש ירצה ·
רוצה יי' את יראיו את המיחלים
לחסדו · שבחי ירושלם את יי' הללי
אלהיך ציון כי חזק בריחי שעריך :
ברך בניך בקרבך · השם גבולך שלום

1. תהלים קמז א–כ

2. נוא, במקום נאוה.

חלב חטים ישביעך השולח אמרתו
ארץ עד מהרה ירוץ דברו הנתן
שלג כצמר כפור כאפר יפזר משליך
קרחו כפתים לפני קראתו מי יעמוד
ישלח דברו וימסם ישב רוחו יזלו מים
מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו
לישראל לא עשה כן לכל גוי ומשפטים
בל ידעום הללויה - הללויה הללו ו
את יי מן השמים הללוהו כל מלאכיו הללוהו במרומים
הללוהו כל צבאיו הללוהו שמש וירח
הללוהו כל כוכבי אור הללוהו שמי
השמים והמים אשר מעל השמים
יהללו את שם יי כי הוא צוה ונבראו
ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור
הללו את יי מן הארץ תנינים וכל
תהומות אש וברד שלג וקיטור רוח
סערה עשה דברו ההרים וכל גבעות

8. תהלים קמוח א–יד

4. קראתו. במקום קרתו. 9. תוספת ההשמטה בצד: 'הללוהו במרומים', בכתב שונה.

עץ פרי וכל ארזים החיא וכל בהמה
רמש וצפור כנף מלכי ארץ וכל ל
לאומים שרים וכל שופטי ארץ בחורים
עם בתולות זקנים עם נערים יהללו.
את שם יי כי נשגב שמו לבדו הודו
על ארץ ושמים וירם קרן לעמו תהלה
לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו
הללויה ~ הללויה שירו ליי שיר
חדש תהלתו תהלתו בקהל חסידים
ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו ב
במלכם יהללו שמו במחול בתוף וכנור
יזמרו לו כי רוצה יי בעמו יפאר
ענוים בישועה יעלזו חסידים בכבוד
ירננו על משכבותם רוממות אל ב
בגרונם וחרב פיפיות בידם לעשות
נקמה בגוים תוכחות בל אומים לאסור
מלכיהם בזקים ונכבדיהם בכבלי ברזל

8. תהלים קמט א–ט

1. החיא. במקום החיה. 9. תהלתו פעם שנייה מחוקה. 16. בלאומים. מחולקת לשניים: בל אומים.

לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא
לכל חסידיו הללויה · הללויה
הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עזו
הללוהו בגבורתיו הללוהו כרוב גדלו
הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל
וכנור הללוהו בתוף ומחול הללוהו
במנים ועוגב הללוהו בצלצלי שמע
הללוהו בצלצלי תרועה כל הנשמה
תהלל יה הללויה ואנחנו נברך יה
מעתה ועד עולם הללויה ברוך יי
לעולם אמן ואמן ימלוך יי לעולם
אמן ואמן ויברך דויד את יי לעיני
כל הקהל ויאמר דויד ברוך אתה יי אלהי ישראל
אבינו מעולם ועד עולם
לך יי הגדולה והגבורה והתפארת
והנצח וההוד כי כל בשמים
ובארץ לך יי הממלכה והמתנשא לכל לראש

2. תהלים קנ א–ו 9. שם, קטו יח 10. שם, פט נג
12. דבה״י א כט י–יג

8. כל הנשמה וכו׳. הפסוק לא נכפל. 9. באר״צ אחרי פרק קנ: זכור רחמיך (תהלים כה ו), איה חסדיך הראשונים וכו׳, זכור א׳ חרפת עבדיך וכו׳, אשר חרפו וכו׳ (שם פט, נ–נב), ה׳ א׳ אל תשב (דבה״י־ב ו מב). 10. ברוך... ימלוך... ואמן. כך ברומניא, בתימן, באיטליאני וכן בסידור כמנהג הלועזים, מנטובה שכ״ד.

וכל לראש והעושר והכבוד מלפניך
ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה
ובידך לגדל ולחזק לכל ועתה אלהינו
מודים אנחנו לך ומהללים לשם
תפארתך ויברכו שם כבודך ומרומם
על כל ברכה ותהלה אגר שבת כנושר

נשמת בכוונה

ועתה אלהינו מודים אנחנו
לך ומהללים לשם
תפארתך נשמת כל חי תהלל תברך
את שמך יי אלהינו ורוח כל בשר
לך תפאר ותרומם את שמך וזכרך
מלכינו תמיד בכל דור ודור לדור עולם
ועד עולם אתה הוא אל ואין זולתיך
ומבלעדיך אין אלהים ועוד אין לנו
מלך גואל ומושיע פודה ומציל עוזר
וסומך עונה ומרחם זן ומפרנס וממלט

5. נחמיה ט ה   8. דבה״י-א כט יג

5. תפארתיך. ראה בסרע״ג ג, עמ׳ ט, בסרס״ג, עמ׳ לג, הערה 25; ובאשכול הוצאת אלבק, עמ׳ 12: ׳והמנהג המחוור מכל אלו לומר ישתבח אחר ועתה ה׳ אל׳ מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך שהן שירי דוד, על כן טוב לומר עליהן ישתבח. ואחר כך יאמרו אתה הוא לבדך וכו׳. עד סוף כל השירה׳. וראה בהערות שם. 6. אגר = אם שבת הוא קורא ׳נשמת׳. והשווה אסף, מתוך סידור תפילה קדמון, עמ׳ 83: ׳עד ומהללים לשם תפארתך. נשמת כל חי׳. בעניין הרכבה של נשמת, ראה ד. גולדשמידט במבוא מחזור לימים נוראים, התש״ל, עמ׳ כ״ב, הערה 23. 8. ועתה. נכפל הפסוק שנית, בפיסקה חדשה ובאותיות גדולות. הפסוק הזה הוא מעין הקדמה ל׳נשמת׳ וכן בכפא. 10. תהלל תברך. בסרס״ג: ׳תברך תהלל׳, וכן בכפא. 12. שמך וזכרך. כן בכפא. בסרס״ג זכרך. 13. בכל דור. בסרס״ג לדור, וכן באר״צ, בת״ק ובכפא. 14. ואין זולתיך. אין בסרס״ג ולא ברומניא ולא בכפא. 15. ועוד אין. בסרס״ג, בת״ק ובאר״צ: ׳ואין׳. ברומניא ובכפא ׳אין׳, ובאד מא ׳אין לנו׳. 16. מלך... עוזר. ברומניא: ׳מלך גואל עוזר ומושיע פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה אלא אתה ולך אנחנו מודים׳. 17. עונה ומרחם. בסרס״ג: ׳ומרחם ועונה׳. | זז... ומושיע. איז בסרס״ג. אולם באדמא ׳וסומך זן׳. באר״צ: ׳מלך גואל ומושיע פודה ומציל עוזר וסומך זן ומרחם ומפרנס ומכלכל ועונה בכל עת צרה וצוקה אלא אתה׳. בכפא: ׳ועונה לעמו׳. בכפא ישנו בנוסף על הנוסח של שבת נוסח יותר רחב, הנוסח האשכנזי ליום טוב, עד ׳אילו פינו׳. והשווה גם אר״צ. | * וממלט * .

ומושיע בכל עת צרה אלא אתה
ולך אנחנו מודים ומשתחוים ומתפללים
ומתחננים לפניך ייי אלהינו אילו
פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה
כהמון גליו ושפתותינו סודרות
שבח כמרחבי הרקיע ועינינו מאירות
כזיו השמש והירח וידינו פרושות
בזמרה כנשרי השמים ורגלינו קלות
כאילות וקומתינו זקופה כארזים
אין אנו מספיקים טוב להודות לך
ייי אלהינו ולהשתבח בשמך על
אחת מאלף אלפי אלפים ומרוב
רבי רבבות פעמים הטובות הנסים
הגבורות והנפלאות שעשית עמנו ועם
אבותינו מלפנים מעולם ועד הנה
ממצרים ייי אלהינו מבית עבדים
פדיתנו מלכנו ברעב זנתנו ובשבע

2. * משתחווים... אלהינו * | ולך אנחנו מודים. כן בסרס״ג, ברומניא ובכפא. 3. אילו. כן ברומניא. בסרס״ג: ׳ואילו׳ וכן בת״ק ובכפא. 4. ולשוננו. כן בת״ק, ברומניא ובכפא. בסרס״ג ׳לשוננו׳. אולם באד[מא]טש[מד מה]: ׳ולשונינו׳. 5. ושפתותינו... הרקיע. בסרס״ג: ׳ושפתותינו כרחבי הרקיע׳. ובאד[מא] וברומניא: ׳ושפתותינו שבח כמרחבי הרקיע׳. ובכפא: ׳ושפתותינו סודרות שיר ושבח כמרחבי הרקיע׳. 7. כזיו. בכפא: ׳כזיו שמש וירח׳. בסרס״ג: ׳וידינו כנשרי שמים׳ וכן בכפא. 8. * בזמרה * | קלות. כן ברומניא ובכפא. בסרס״ג אין ׳קלות׳. 9. קומתינו זקופה כארזים. בכפא: ׳וקומתינו כארזים׳. 10. * טוב * . 11. * ולהשתבח בשמך * . 12 ומרוב רבי רבבות. בכפא: ׳ומרוב רבבי רבבות׳. בסרס״ג: ׳ומרבוא רבבות׳. ובאד[מא]: ׳ומרבו ריבי רבבות״. השווה שינויי נוסח רומניא ג. 14. והנפלאות. אין בסרס״ג. בכפא: נפלאות. 15. מעולם. אין בסרס״ג, ולא ברומניא וכפא. 17. מלכינו. כן ברומניא ובאר״צ.

הגדול כלכלתנו מחרב הצלתנו מדבר
מלטתנו ומחלאים רעים רבים רפיתנו
צורינו מלכנו ועד הנה עזרונו רחמיך
הרבים יי' אלהינו ולא עזבונו עכשיו
איברים שפלגת בנו ולשון אשר שמת
בתוך פינו ורוח ונשמה שנפחת באפינו
הן המה יודו ויברכו וישבחו ויפארו
וירוממו ויהללו את שם קדשיך על
רוב נסי פלאיך כי כל פה לך יודה
וכל לשון לך תשבח וכל גרון לך ירנן
וכל עין לך תצפה וכל ברך לך ת
תכרע וכל קומה לפניך תיקוד
ותשתחוה ותתפלל וכל הלבבות
ייראוך הקרבים והכליות כלם
יזמרו לשם צדקיך גם כל העצמות
תאמרנה כדבר שנאמר כל עצמותי
תאמרנה יי' מי כמוך מציל עני

16. תהלים לה י

1. הגדול. כן באר"צ. בסרס"ג: 'גדול' וכן בכפא. 2. רפיתנו. בלי א'. כן גם בסרס"ג. באר"צ, ברומניא ובכפא ב־א. 3. * צורנו מלכנו * בת"ק: 'דליתנו מלכנו'. 4. הרבים. כן בכפא. | עכשיו. כן באר"צ ובכפא. ברומניא: ולכן. 5. ולשון אשר שמת בתוך פינו. כן באר"צ, בת"ק ובכפא. ובטש"מה: 'ששמת בפינו'. 7. הן. אין בסרס"ג. 8. ויהללו. אין בסרס"ג ולא ברומניא ובכפא. | את שם קדשיך. בסרס"ג: 'את שמך וזכרך מלכנו'. בכפא: 'וירוממו וינצחו ויקדשו לשמך וזכרך שנקרא עלינו'. על רוב נסי פלאיך. כן בת"ק ובכפא. בסרס"ג: 'על נסי פלאיך'. 10. * וכל גרון לך ירנן * . בכפא: 'וכל שפה לך תהלל'. 12. * תיקוד * בכפא: תכוף. 14. הקרבים והכליות. בסרס"ג: 'וקרבים וכליות'. | * כלם * . 15. לשם צדקיך. בסרס"ג: 'לשמך'. כן גם בכפא. | העצמות. בכפא: 'עצמותיו'. 16. כדבר... תאמרנה. אין בסרס"ג ולא ברומניא. 17. מציל. הרב אסף פרסם בספר דינבורג קטעים מן הגניזה, 'מסידור התפילה בארץ־ישראל', ובקטע השני, בעמ' 119, ישנו חלק מ'נשמת', החל ב'מציל עני'. הקטע דומה לנוסח שלנו בשינויים מעטים. וכן שירת הים אחרי 'נשמת', עד 'כי אני יוי רופאיך', ואחר־כך פסוקים שונים, קצתם אלה שבנוסחנו.

ממנו ועני ואביון מגוזלו וכתוב
שוועת ענוים אתה תשמע צעקת
הדל תקשיב ותושיע וכתוב כי שומע
אל אביונים ה' ואת אסיריו לא
בזה ולא שקץ ענות עני ולא הסתיר
פניו ממנו ובשועו אליו שמע וכתו'
תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם
תקשיב אזנך וכתו' לספר בציון
שם ה' ותהלתו בירושלם אעליר
כלאך ה' אשר עשית למשה בנים
אך שמי לעולם וזה זכרי לדור
דור וכתו' מי ימלל גבורות ה' ישמיע
כל תהלתו וכתו' צדיקים בה' לישרים
נאוה תהלה בפי ישרים תשתבח ובקרב
קדושים תתהלל ובמושב זקנים חכמים
תתנשא לנצח ובמקהלות רבבות
קהל עדת עמך כל בית ישראל נחלתיך

3. תהלים סט לד 4. שם, כב כה 7. שם י יז 8. שם, קב כב 11. שמות ג טו 12. תהלים קו ב 13. שם, לג א

1. וכתוב. אין זה פסוק במקרא. וכן לא כתובה המלה 'וכתוב' בסרס"ג ואף לא בכפא (וראה רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכה ג). 4. בסרס"ג כתוב: 'כי שומע אל אביונים' וגו' 'וכתוב רננו צדיקים'... וכל הפסוקים מן 'כי לא בזה' ועד 'כל תהלתו' אינם בסרס"ג ולא ברומניא. אבל ישנם באר"צ ובכפא, פרט לפסוק 'לספר בציון'. 8. את. אין במקרא. 14–16. בפי... לנצח. בסרס"ג: 'בפי ישרים תתהלל ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תשתבח ובקרב קדושים תתקדש'. אולם ראה שם בשינויי־נוסחאות מכת"י אדלר אד[מא] ומקמברידג טש[מד מה]: 'ישרים תשתבח ובלשון כל חסידים תתפאר ובקרב קדושים תתהלל ובדברי צדיקים תתברך'. ברומניא ובכפא: 'בפי ישרים תתרומם ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל', (כן בת"ק, בתוספת 'כל' חסידים) כנוסח אשכנז. 15. * ובמושב זקנים וחכמים תתנשא לנצח * . 17. קהל עדת. ברומניא: 'עדת... לנחלתיך'. בסרס"ג: 'בית ישראל נחלתך'. וכן באר"צ ובכפא.

מהרה יאמן יאחד יגדל ויגבה וישתבח שמך לעד מלכינו יוי אלהינו בשמים ובארץ כי לך לברך נאה יוי אלהינו. שיר ושבח הלל וזמר עז מלכות וממשלה תהלה גדולה תפארת ברכות הודאות נצח וגבורה מעשה מעד עולם. ולך אנו מודים ולשמך אנו מפארים ולברך אנו מקדישים ומעריצים כי אתה הוא אלהי האלהים ואדני האדנים לא יתמו לעולמים ברוך אתה יוי אל מלך גדול התושבחות אל רב ההודאות אדון לכל הנשמות אלוה לכל ה הבריות יוצר עליונות ובורא תחתיות אבי יתומים ודיין אלמנות הל המלך הבוחר בשירה ורוצה בזמרה מלך חי העולמים אמן. בך בטחו אבותינו. בטחו ותפלטימו. אליך זעקו ונמלטו.

16. תהלים כב ה—ו

1. * מהרה * | יאחד. בסרס"ג ייחד. | יגדל ויגבה וישתבח. בסרס"ג ישתבח בלי ו. בכפא: "יתנשא שמך ויתעלה זכרך בכל דור ודור שאתה הוא מלך על כל המלכים ואדוני כל האדונים וזולתך אין אלהים כי בזרע יעקב תתקדש ובמשפחות ישרון תתעלה מאד יאמן יאחד יגדל וישתבח". 2. יוי אלהינו. בסרס"ג: "המלך הגדול והקדוש". בכפא: "האל המלך הגדול והקדוש". 3. לבדך. וכן ברומניא וכפא. 4. שיר... וזמרה. וכן ברומניא וכפא. | עז מלכות... עולם. בסרס"ג: "עוז וממשלה נצח וגבורה ברכות הודיות מלכות מעתה ועד עולם". ובשינויי־נוסח שם: "אדמא טשלח הלל וזמרה ברכות והודאות (טשלח והודיות) גדולה תהלה ותפארת עוז וממשלה מעתה ועד עולם". ובנוסח של שבת, הערה 7. לפי אדמא טשמד מה: "גדולה תהלה ותפארת עוז [...] וממשלה מעתה ועד עולם". כנראה שבין עוז ובין 'וממשלה' היה 'מלכות', כמו באר"צ ובנוסחנו. ברומניא: 'האל המלך גדול השבחות רב ההודאות ואל ההודאות אדון הנפלאות אדיר בכל המעשים הבוחר בשירי זמרה מלך נאמן יחיד חי העולמים אמן'. ובאר"צ: 'ברוך אתה ה' א' מלך העולם מלך גדול התושבחות אל רב ההודאות בורא כל הנשמות אדון ורבון על כל המעשים הבוחר בשירה ובזמרה מלך חי לעד וקיים לעולמים אמן'. 16. אמן. סוף הברכות של פסוקי דזמרה. ראה לעיל, עמ' 10, הערה 15. | בך בטחו. ראה להלן, עמ' 54, הערה 11.

בך בטחו. ולא בושו. ויושע יי' ביום
ההוא את ישראל מיד מצרים וירא
ישראל את מצרים מת על שפת הים
וירא ישראל את היד הגדולה אשר
עשה יי' במצרים וייראו העם
את יי' ויאמינו ביי' ובמשה עבדו
אז ישיר משה ובני ישראל את
השירה הזאת ליי' ויאמרו
לאמר אשירה ליי' כי גאה גאה
סוס ורוכבו רמה בים. עזי וזמרת
יה ויהי לישועה זה אלי ואנוהו אלהי
אבי וארוממנהו. יי' איש מלחמה יי'
שמו. מרכבות פרעה וחילו ירה בים
ומבחר שלישיו טבעו בים סוף. תהומות
יכסיומו ירדו במצולות כמו אבן. ימינך
יי' נאדרי בכח ימינך יי' תרעץ אויב
וברב גאונך תהרוס קמיך תשלח חרונך

1. שמות יד ל–לא   7. שם, טו א–יח

1. ויושע. בעניין שירת הים אחרי 'ישתבח' ראה רמב"ם, הלכות תפלה, פ"ז, הלכה יג. וכן בסדר התפילה של הרמב"ם על־פי כ"י אוקספורד שההדיר ד. גולדשמידט, עמ' 191, אחרי ברכת ישתבח: 'וקורא השירה עד סופה כמנהג המקום'. וראה לעיל, עמ' 45, הערה 5, וס' המנהיג סי' כד.   11. ויהי לישועה. חסרה המלה 'לי'.

יאכלמו כקש · וברוח אפיך נערמו
מים נצבו כמו נד נזלים קפאו תהמת
בלב ים · אמר אויב ארדף אשיג אחלק
שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו
ידי · נשפת ברוחך כסמו ים צללו כעופרת
במים אדירים · מי כמכה באלים ייי
מי כמכה נאדר בקדש נורא תהלת
עשה פלא · נטית ימינך תבלעמו ארץ
נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך
אל נוה קדשך · שמעו עמים ירגזון
חיל אחז ישבי פלשת · אז נבהלו אלופי
אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמגו
כל ישבי כנען · תפל עליהם אימתה
ופחד בגדול זרועך ידמו כאבן עד יעבור
עמך ייי עד יעבור עם זו קנית תבאמו
ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת
ייי מקדש ייי כוננו ידיך ייי ימלך

ושר · יוי מלכותיה קאים לעלם
ולעלמי עלמיא כי בא סוס פרעה
ברכבו ובפרשיו בים וישב יוי עליהם
את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה
בתוך הים · ותקח מרים הנביאה
אחות אהרן את התף בידה
ותצאן כל הנשים אחריה בתפים
ובמחולות · ותען להם מרים שירו ליוי
כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים
ויסע משה את ישראל מים סוף
ויצאו אל מדבר שור וילכו שלשת
ימים במדבר ולא מצאו מים ויבאו
מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה
כי מרים הם על כן קרא שמה מרה
וילנו העם על משה לאמר מה נשתה
ויצעק אל יוי ויורהו יוי עץ וישלך
אל המים וימתקו המים שם שם לו חק

1. תרגום אונקלוס לשמות טו יח   2. שמות טו יט-כו

5. ותקח מרים. בתימן, בספרד ובכפא מוסיפים פסוקים אלה משמות טו יט-כה, וכן פסוקים שונים אחרים ומקצת מאלה הנזכרים כאן.

שינויי נוסחאות

1. יוי... עלמיא. בג אין.

חק ומשפט ושם נסהו ויאמר אם
שמוע תשמע לקול ייי אלהיך והישר
בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת
כל חקיו כל המחלה אשר שמתי
במצרים לא אשים עליך כי אני ייי
רופאיך: רפאינו ייי ונרפא הושיענו
ונושעה כי תהלתנו אתה ואנחנו
עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם
לדור ודור נספר תהלתיך שמעו מלכים
האזינו רוזנים אנכי לייי אנכי אשירה אזמר
לייי אלהי ישראל אתוהי כמא רברבין
ותמהוהי כמא תקיפין מלכותיה מלכות
עלם ושלטניה עם דר ודר והוא מהשני
עדניא וזמניא מהעדי מלכין ומהקים
מלכין יהב חכמתא לחכימין ומנדעא
לידעי בינה הוא גלא עמיקתא ומסתרתא
ידע מא בחשכא ונהורא עמיה שרא:

7. תהלים עט יג 9. שופטים ה ג 11. דניאל ג לג 13–17. שם, ב כא–כו

6. רפאינו. בג רפאינו ה׳ וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה. כלשון הכתוב בירמיה יז יד..

7. ונואשעה. ב־א. 11. ישראל. כל הפסוקים מן ׳ותקח מרים׳, עד כאן ישנם גם בכפא. | כמא. א במקום ה. 12. כמא. א במקום ה. | מלכותיה. י יתרה. 13.

13. ושלטניה. י יתירה. | מהשני. י במקום א.

14. מהעדי. י במקום ה. | ומהקם. בלי י. 17. מא. א במקום ה. | בחשכא. בלי ו. | עמיה. י יתירה.

ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את
הר עשיו והיתה ליי המלוכה ונאמ׳
והיה יי למלך על כל הארץ ביום
ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד כי ליי
המלוכה ומושל בגוים מלכותך מלכות
כל עולמים וממשלתך בכל דור ודר
שאתה הוא אדיר בקדושה ולך נאה
המלוכה לבדך יהי שם יי מבורך מעתה
ועד עולם ממזרח שמש עד מבואו
מהולל שם יי יי אדונינו מה אדיר
שמך בכל הארץ

תמיד שבת

דר אוול שין ציצית בר סר אנדאזד
וברכה גויד בא״ה אמ״ה אש׳ קדש
במ׳ וצו׳ להתעטף בציצית בעד אגז כונד

1. עובדיה כא 3. זכריה יד ט 4. תהלים כב כט
5. שם קמה יג 8. שם קיג ב–ג 10. שם ח י

11. בכל הארץ. כל הפסוקים מן ׳ועלו מושיעים׳ עד כאן מוסיפים גם בנוסח רומניא וכפא, והפסוק ׳מלכותך׳ וכו׳ מתהלים קמה, שונה: ׳מלכותך ה׳ אלהינו מלכות כל העולמים וממשלתך מלכינו בכל דור ודור. שאתה הוא אדיר... המלוכה׳ (בלי המלה ׳לבדך׳ שבנוסחנו). ובשבת מוסיפים: בכפא: כי שם ה׳ אקרא וכו׳; גדלו לה׳ אתי וכו׳, ׳ועונים גדול ה׳ ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר׳. 12. תמיד. בשם תמיד נקראת תפילת שחרית. 13. דר = כששם ציצית על ראשו ויאמר ברכה. עטיפת טלית בין פסוקי דזמרה ובין ׳יוצר אור׳. ראה ספר כל בו, הוצאת ת״א, סימן ה׳ (עמ׳ ב): ׳ויש נהגו לאומרו < שירת הים > אחר ישתבח ועומד החזן ומתעטף בציצית ומברך בָּאֹה אֱמֹה אֲקֹבֹו להתעטף בציצית ויורד לפני התיבה ופותח ישתבח׳ וכו׳. וכן ברומניא: מתעטף בציצית לפני ׳ישתבח׳. ואילו בנוסחנו — אחר ׳ישתבח׳ ולפני חצי קדיש. והשווה צרור החיים, עמ׳ ז: ׳וגם אמרו בתוספות דמניח אדם תפילין בין גאולה לתפלה... ואין דין זה בטלית. וכן דעת מורי הרשב״א׳. 15. בעד אגז כונד = אחר־כך מתחיל.

ביער זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם
המה ה' הושיעה המלך יעננו ביום
קראנו. אגר גמאעה באשר קדיש
גויר וגויר רבנן ברכו את ה' המבורך
חאזראן גואב גואר ברוך ה' המבורך
שמו וזכרו תמיד לעולם ועד. ברוך
אתה ה' אלהינו יוצר אור ובורא חושך
עושה שלום ובורא את הכל אל אחד
ואין לו שני בורא ומשיל מי אל כמוהו.
המאיר לארץ ולדרין עליה בחכמה
חנן בחסד ברוח ברחמים רבים בטובו
ובחסדו מחדש אורו בכל יום תמיד
מעשה בראשית. מה רבו מעשיך
ה' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ
קניניך האל המלך המרומם שמו
לבדו מאז האל המלך המהולל
המפואר המיוחד המנוצח המתעלה

1. תהלים כה ו 2. שם, כ י 13. שם קד כד

1. זכור רחמיך. בפסוק הזה מתחילות כל תפילות שבת. ראה עמ' 3א. 3. אגר = אם יהיה ציבור יאמר קדיש ויאמר רבנן. ראה לעיל עמ' 3א. 5. חאזראן = הנוכחים עונים ואומרים. 6. * שמו וזכרו תמיד * . | בעניין הוספות ל'ברכו' ראה מאן, עמ' 286. ושם, עמ' 293, הערה 63. 8. * אל אחד. . . כמוהו * . 10. ולדרין. כן בסרס"ג. | * בחכמה. . . ברוח * , וראה REJ 53, עמ' 41, בקטעים מן הגניזה, אחי הברכה: 'אור עולם מאוצר חיים אורות מאופל אמר ויהי', 'אשר ברוב חכמה'. וכן אצל מאן, עמ' 295. 11. רבים. כן בסרס"ג. | בטובו, בלי ו החיבור. בסרס"ג 'טובו'. 12. * ובחסדו * | ובחסדו מחדש. בסרס"ג: 'וטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית'. בכפא: 'המחדש טובו בכל יום תמיד מעשה בראשית'. | * אורו * . 15. * האל * | שמו. כן ברמב"ם, עמ' 192. וכן בנוסח תימן, ברומניא ובכפא. | * האל המלך * | המהולל. כן ברומניא ובכפא 17. * המיוחד המנוצח המתעלה * .

שינויי נוסחאות

1. זכור. בג במקום הפסוק 'זכור' נאמר 'והוא רחום'.

והתנשא וטוב שמו לעד מימות עולם
יי אלהי עולם מלכנו ברחמיך הרבים
חוס וחננו וחמול ורחם עלינו אדון
עזנו וצור משגבינו מגננו מבטחנו
סלה ישענו שמע שועתנו מרים קרננו
משגב בעדנו חננו ועננו וריבה את
ריבנו והמשמח עולם כלו במאורות
שמים כי ברוב חכמה וברוב שמחה
נתנם להאיר על הארץ
אל ברוך גדול דעה הכין ופעל
זהרי חמה טוב יצר כבוד לשמו
מאורות נתן סביבות עזו פנות צבאות
קדושים רוממי שדי תמיד מספרים
כבוד אל וקדושתו תתברך יי אלהינו
לעד בשמים ממעל ועל הארץ מתחת
ועל כל שבח מעשה ידיך והמאורות
אשר יצרת גם המה יפארוך סלה

1. וטוב... עולם. ברמב״ם: ׳וטוב מימות עולם׳. וכן בתימן. 2. יוי. באר״צ: ׳אלהי עולם ה׳ מלכנו׳. | מלכנו. כן ברמב״ם וכן בתימן, ברומניא ובכפא.
3. חוס וחננו וחמול ו... באר״צ: ׳חוס וחמול ורחם׳. 4. * מגננו... ישענו *. 5. שמע. בסרס״ג: ׳שמע שועתנו חננו ועננו׳ וכן ברומניא כת״י. ובאר״צ ובכפא גומר: ׳וריבה ריבנו׳. | * מרים קרננו * . 7. * והמשמח... הארץ *. 10. ראה אלבוגן עמ׳ 13. 11. זוהרי. כן ברומניא ובכפא. ובסרס״ג: ׳זוהר׳. 12. צְבָאוֹת בסמיכות. וכן ברומניא, בת״ק ובכפא. 13. תמיד מספרים. בת״ק וברומניא: ׳יספרו לאל קדושתו׳. 14. כאן יש סימן לתוספת לשבת, הכתובה מסביב לשני העמודים 29ב–30א משלושת הצדדים של כל עמוד. מן התוספת לשבת שנכתבה בשוליים משמע, שבזמנים קדומים לא הוסיפו בשבת על זה שאמרו בחול. 16. ועל כל. ברומניא ובכפא: ׳ועל כל שבח מעשי ידיך ועל המאורות אשר עשית גם הם יפארוך סלה׳. ברומניא כת״י: ׳אשר יצרת׳.
בשוליים למטה: אין ערוך. בכפא: ׳תתברך ה׳ אלהינו אין כערכך ואין זולתך אפס בלתך ומי דומה לך׳. וברומניא כת״י בלי המלים ׳תתברך ה׳ אלהינו׳. | דומי. י במקום ה וה־מ בסגול. | לימות. ברומניא ג. ובכפא: ׳בימות׳.
בשוליים מימין: לתחית. ברומניא ג. ובכפא: ׳בתחית׳. | * המלך * | מי. במקום ואין. | לתחית הח׳ בקמץ, כהגיית התימנים. | אותו. בכפא: הודו. | שברא. ברומניא כת״י ובכפא: ׳שבראם׳. | בדעת. ברומניא כת״י ובכפא: ׳בדעה׳.
בשוליים למעלה: ומפיקים. ברומניא כת״י ובכפא: ׳מפיקים׳. | ששים. בלי ו. כן בת״ק. ברומניא כת״י ובכפא.

תתרומם לעד לנצח עוזינו מלכנו
בוראינו בורא קדושים ישתבח שמך
וזכרך לעד מלכינו ואל אלהינו יוצרנו
יוצר משרתים אל אשר הם משרתיו
אלף אלפי אלפים עומדים לפניו
עולם ומשמיעים את קולם ושומעים
ביראה יחד קול דברי אלהים חיים כסא
ומלך עולמים ברון יחד כוכבי בקר
ויריעו כל בני אלהים סובבים את
כסאו כלם אהובים וכלם ברורים
כלם גבורים וכלם קדושים
כלם הדורים וכלם ותיקים
כלם זכים וכלם חסידים
כלם טהורים וכלם ישרים
כלם כבירים וכלם לובשים עוז
ותפארה וכלם ברכות [illegible]
[illegible] בשבתותיהם בסוכה [illegible]

8. איוב לח ז

1. * תתרומם * | לעד. כן ברמב״ם ובתימן. 2. * בוראינו * 3. * וזכרך * | לעד מלכינו. בכפא: ׳מלכינו לעד׳. | * יוצרנו * . 4. אל. כן ברומניא ג. ובכפא. | * הם * 5. * אלף אלפי אלפים * | * לפניו *. 6. ומשמיעים. ברמב״ם ׳ומשמיעים את קולם יחד׳. וראה שם, הערה 17. וכן נוסח תימן. | * ׳ושומעים ביראה * 7. קול. ברומניא ובכפא: ׳בקול׳. 8. * עולמים * | * ברון... אלהים * | כל. תלויה ואינה במקרא. 9. סובבים את כסאו. כן בכפא. 10. כלם... עוז ותפארת. לפי א ב עד ל וכן בכפא בתפילת שבת. ראה אלבוגן, עמ׳ 14. 13. חסידים. בכפא: ׳חפצים׳. 16. * וכלם... ירדופו *.
בשוליים למעלה: באימה. ברומניא כת״י: ׳וביראה׳. | קוניהם. כן בסרע״ג ג, בתימן, בספרד, ברומניא כת״י ובכפא. | והתקין ברומניא כת״י ובכפא: ׳והכין׳. | יתנו לו. כן בסרע״ג ג.

בשוליים משמאל: ואופנים וחיות הקדש. ברומניא כת״י: ׳וחיות עם אופני הקדש׳. בכפא: ׳וחיות אופני הקדש׳. | שבת. ברומניא ג. ובכפא: ׳אשר שבת׳. | השביעי. ברומניא ג. ובכפא: ׳שביעי׳. | לאל שבת. ברומניא ג. ובכפא ׳שבת אל עליון׳. | ויום. ברומניא ג. ובכפא: ׳ביום׳. | שבת ויקר. ברומניא ג. ובכפא: ׳שבח יקר וגדולה וקדושה יתנו למלך שנתן מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קדש׳. * צור *

בשוליים למטה: כאן רשם ׳הכותב צופי הלוי׳ את שמו. וכנראה מהשוני בכתב, שהסופר הזה כתב רק את ההוספות מסביב.

פותחים את פיהם בקדושה ובטהרה
מברכים משבחים מפארים ומרננים
מזמרים מקלסים מהללים מיחדים
לשם המלך האל הגדול והגבור והנורא
טהור וקדוש הוא וכלם קוראים
זה לזה ומקבלים עליהם זה מזה ונותנים
רשות שבח זה לזה להקדיש להעריץ
ליוצרם בנחת רוח בשפה ברורה ובנעימה
טהורה קדושה כלם כאחד לעומתם
ביראה ואומרים קדוש קק יי צבאות
מלוא כל הארץ כבודו והאופנים
וחיות הקדש מתנשאים סלה בקול
רעש גדול ברוך כבו אדיר וחזק
נורא יחד לעמתם משבחים ואומרים
ברוך כבוד יי ממקומו · לאל הברוך
[illegible] נעימות יתנו למלך נאמן אל
חי וקיים רם ונשא לו זמירות יאמרו ·

10. ישעיה ו ג 15. יחזקאל ג יב

2. מברכים משבחים ומפארים. בכפא: 'מברכים משבחים מעריצים ומקדישים'. והשווה רומניא ג. בשינוי־נוסח. | * מרננים... מיחדים * 3. מקלסים. בעניין אמירת מקלסים ראה בסרס"ג, עמ' לו, הערה 1. 4. לשם. במקום 'את שם'. וכן ברומניא ובכפא. | המלך האל. ברומניא ובכפא: 'האל המלך'. 5. * טהור * | * קוראים * 6. ומקבלים עליהם עול. ברומניא כת"י ובכפא: 'וכלם מקבלים עליהם את עול מלכות שמים באהבה'. 7. * שבח * | להקדיש להעריץ. ברומניא ובכפא: 'להעריץ להקדיש'. ברומניא כת"י 'להעריץ'. 8. נעימה. תואר השם. 9. קדושה. תואר ולא שם. באר"צ: 'בשפה ברורה ובנעימה טהורה קדושה לאלהי עולם ה' היושב כבודו על כסא רם ונשא. יתגדל ויתקדש שמך במקהלות ישראל עמך כמו שרפי מעלה העומדים באימה וביראה מעריצים ומקדישים שם כבוד מלכותך. זה מזה מקבלים ואומרים ק.ק.ק'. ברומניא ובכפא: 'ובקדושה'. ברומניא כת"י: 'ובנעימה קדושה'. 12. * סלה * 13. ק' מבוטלת. | ברוך כבו' מבוטלות. | * אדיר... יחד * . 15. הברוך. בה' וכן ברומניא ובכפא. 16. * שירה * | * נאמן * . 17. * רם ונשא * | לו זמירות יאמרו. כך הוא בסרס"ג.

שינויי נוסחאות

2. משבחים... מיחדים. בג משבחים מזמרים מהללים מיחדים. 4. הגדול. בג אין. 8. נעימה טהורה קדושה. בג בנעימה קדושה טהורה. 13. אדיר. בג לאדיר. 14. לעומתן. בג לעומתם.

שירות ותשבחות לפניו ישמיעו. ורננות יפציחו. כי הוא ואין בלעדו פועל גבורות עושה חדשות בעל מלחמו' ובעל נחמות זורע צדקות בורא רפואות נורא תהלות מצמיח ישועות ועורך כל הנבראות והמחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית כדבר שנאמ' לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו והתקנת מאורות לשמיח עולם בא"י יוצר המאורות

אהבת עולם אהבתנו יי' אלהינו חיים למדתנו חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו מלכנו בעבור כבוד ובעבור אבותינו הצדיקים והחסידי' אשר בטחו בך ותלמדמו חקי חיים לעשות רצונך כן תחיינו ותחננו עלינו. אב הרחמן המרחם רחם נא

8. תהלים קלו ז

1. שירות ותשבחות לפניו ישמיעו. כן ברומניא, ברומניא כת״י ובכפא. | * ורננות יפציחו * . 2. * ואין בלעדו * . 4. * ובעל נחמות * . 6. * כל * | והמחדש. בסרע״ג ג. 'ומחדש טובו בכל יום תמיד מעשה בראשית', וכן ברומניא ובכפא. בסרס״ג: 'ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית'. כנראה היתה זאת גם הגירסה המקורית בסידור הזה, ויד זרה הוסיפה בין השיטין את המלה 'אורו'. | * אורו * תלויה. 9. עולם. כן הוא נוסח אר״צ ותימן. אין כאן 'אור חדש על ציון תאיר, ונזכה כלנו במהרה לאורו'. השווה סרע״ג ד, ע״ב; סרע״ג, פרומקין צו, ע״ב; סרע״ג ג.: 'בשם אדונינו סעדיה, ואין חותמין באורו של משיח' וכו'. וראה ספר האשכול, אלבק, התרצה, עמ' 13; האשכול לרצב״א, הלברשטט, תרכב (ת״א תשכ״ב), עמ' 9 הערה 3; סרס״ג עמ' לז, הערה 6; שבלי הלקט השלם, סי' יג; אוצר הגאונים לברכות, עמ' 32–34. וראה נ. וידר Saadia Studies, מנצ'סטר 1943, עמ' 262. 11. אהבת עולם. כן בסרס״ג. | דברי חיים. כן בכפא. 12. * חמולה *. 13. מלכנו... הצדיקים. בכפא: 'אבינו מלכנו חננו בעבור אבותינו הצדיקים'. וכן בהוספה. 14. * והחסידים * . 15. ותלמדמו. כן בסרע״ג, וכן במחזור אהלי יעקב, ח״א, עמ' 194. 16. * תחיינו * .

שינויי נוסחאות

4. בורא... ישועות. בג מצמיח ישועות בורא רפואות נורא תהלות. 11. דברי. בג ודברי. 13. מלכנו. בג אבינו מלכנו. 14. והחסידי. בג אין. 16. רצוניך. בג רצוניך כרצוניך.

31 ב

ופדינו ותן בלבבנו להבין להשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולנצור ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ומצותך מאהבה והאר את עינינו במצותיך והדבק את לבנו לאהבתך ויחד לבבנו ליראה את שמך ותמלוך עלינו מהרה אתה הוא לבדך כי שם קדשך באמת נקרא עלינו ויי' עשה עמנו בעבור כבוד שמך האל הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תגביה ותרום קרננו והושיענו במהרה בקרוב למען שמך כי בך בטחנו לא נבוש כי בשמך הגדול והקדוש חסינו לא נכלם ולא נבוש עד עולמי עד כי אבינו מלכינו ואלהינו אתה בגילה ונשמחה בישועתך ברחמיך הרבים וחסדיך הגדולים הנאמרים

1. * ופדינו * . 2. * ולנצור * . 4. * ומצותך * | מאהבה. במ׳. 5. במצותיך. כן הוא בסרע״ג, ברמב״ם, בתימן, באר״צ, ברומניא ג, ובכפא, וכן בקטעים מן הגניזה שפרסם אלבוגן בJQR 19 עמ׳ 224. | והדבק. כן באר״צ. ובגניזה שם: ׳ודבק לבנו ביראתיך ויחד... ותמלוך עלינו מהרה אתה לבדך ושם קדשך באמת נקרא עלינו בעבור שמך האל הגדול הגבור והנורא מהירה באהבה תאיר עינינו ותושיענו בך בטחנו לא נבוש ובשמך חסינו לא נכלם ולא נכשל עד עולמי עד כי בנו בחרת מכל עם ולשון׳. | * לאהבתיך * . | בכפא: ׳והאירה עינינו במצותיך ודבק לבינו ביראתך והכן ויחד לבבינו לאהבה וליראה את שמך׳. ברומניא חסרה המלה ׳והכן׳. 6. ומלוך... לבדיך. כן הוא בסרס״ג, ברמב״ם, בתימן ובאר״צ, ובכולם בלי המלה ׳וי׳ שהיא כאן תלויה. 7. כי... עלינו. כן הוא בסרס״ג (בלי ׳כי׳ רק ׳ולשם׳), ברמב״ם, בתימן ובאיטליאני, ברומניא, באר״צ ובכפא, בכפא: ׳קדשך הגדול׳. 8. * ה׳ * | עשה... הגדולים. כן בסרס״ג מ[ח] (אוסף מוצרי קהיר). בשינויים מסוימים בסרס״ג, ברמב״ם, בתימן ובאיטליאני, ברומניא כת״י, באר״צ ובכפא: ׳עשה עמנו חסד ורחמים < באר״צ: צדקה וחסד > בעבור כבוד שמך האל המלך הגדול הגבור והנורא מהרה באהבה תרים ותגביה קרננו ותמלוך עלינו לעולם ועד׳. 12. בך. ברומניא, באר״צ ובכפא: ׳כי בך׳. 13. כי בשמך. כן ברומניא ובאר״צ. בכפא: ׳ובשמך׳. | והקדוש. ברומניא ובכפא אין. 14. עד עולמי עד. כן ברומניא כת״י ובאר״צ. בכפא: ׳לעד ולעולמי עד׳. 15. מלכנו. כן באר״צ. אבל בסרס״ג מ[ח], ברימניא ובכפא אין. 17. * הנאמרים * .

שינויי נוסחאות

2. לשמור... ולקיים. בג אין.

יעזרונו ויסובבונו אל יעזבונו נצח סלה
לעולם ועד והבא עלינו ברכה ושלום
ותבשרנו בשורות טובות ותשמיענו חיים
מארבע כנפות הארץ והוליכנו מהרה
קוממיות לארצנו ובה נשכון לעולם
ועד כי אל מלך פועל ישועות לעמך
ישראל אתה כי בנו בחרת ואותנו
קדשת מכל עם ולשון וקרבתנו לשמך
הגדול והקדוש להודות לך וליחדך
ולשבחך ולפארך ולרוממך ולנצחך
ואין זולתך וכתוב כי יעקב בחר לו יה
ישראל לסגולתו ונאמר מרחוק יי נראה
לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך
חסד בא״י הבוחר בעמו ישראל מכל
עם באהבה לעד
שמע ישראל יי אלהינו יי אחד
ברוך שם כבוד מלכותו

11. תהלים קלה ד 12. ירמיה לא ב 16. דברים ו ד

1. יעזרונו ויסובבונו. כן באר״צ בתוספת: 'ויסמכונו ו...'. 2. * לעולם * | ועד. באר״צ, ברומניא ובכפא: 'לעד'. 3. מהרה. באר״צ: 'מהר והבא'. | ותבשרנו... מהרה. ברומניא ובכפא: 'ובשורות טובות מהרה תשמיענו מארבע כנפות כל הארץ'. באר״צ: 'ברכות וחיים ושלום ובשרנו בבשורות טובות והשמיענו שלום מציון ומארבע כנפות הארץ והוליכנו מהרה קוממיות לארצנו ולנחלת אבותינו'. 5. ובה... ועד. כן באר״צ בתוספת: 'כימי קדם סלה'. 6. כי אל מלך... אתה. בסרס״ג: 'כי מלך' וכו'. 7. ואותנו קדשת. כן באר״צ ובכפא. 9. והקדוש. כן באר״צ. | להודות לך. ברמב״ם: 'להודות לך וליחדך ולרוממך' וכן בתימן. 10. ולשבחך ולפארך. כן באר״צ וברומניא כת״י. | * ולנצחך. . . זולתך *. ובאר״צ: 'ולאהבה את שמך כי יחיד אתה ואין זולתך ואין דומה לך'. 11. וכתוב. . . לסגולתו. כן באר״צ ובכפא. 12. * ונאמר. . . חסד. 13. ואהבת. השווה מאן, עמ' 320, בתפילת ערבית, לפני חתימת הברכה השנייה שלפני קריאת־שמע מובאת רק המחצית השנייה של הפסוק הזה. 14. * מכל עם * . 15. * לעד * .

לעולם ועד ואהבת את יי אלהיך
בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך
וגו' תא אני יי אלהיכם
אמת ויציב נכון וקיים ישר
ונאמן אהוב וחביב
ונעים נורא ואדיר מתוקן ומקובל
צדיק וחזק טוב ויפה נכון ונאה הדבר
הזה לעולם ועד בו בטחנו. מימי
אמת אלהי עולם מלכנו. צור יעקב מגן
ישענו. לדור ודור הוא קיים ושמו
קיים וזכרו קיים כסאו נכון קיימת
ודבריו אמת חיים קיימים נוראים
נחמדים נכבדים מתוקנים לעולם
ולעולמי עולמים מושך חסד לאוהביו
וצדקתו לישרי לב אמת הוא על א
אבותינו עלינו על בנינו על דורותינו
ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך

ו. דברים ו ה

3. וגומר תא = וגומר עד אני ה' א' אמת. 4. אמת. . . ונאה. יש כאן עשרים (עשרה זוגות) תארים, כל תואר שני ב־ו החיבור, ולא חמישה־עשר עם ו החיבור כל אחד, כמקובל. ובת"ק שמונה זוגות וכל תואר שני ב־ו. 7. צדיק. בסרס"ג: 'וצדיק'. | * וחזק * | * נכון ונאה * . 8. * בו... בראשית * . 11. * זכרו קיים * . 12. * אמת * | * נוראים * . 13. * נכבדים מתוקנים * . ברומניא ובכפא: 'נאהבים'. 14. מושך... לב. כן הוא במחזור ויטרי עמ' 65 וכן גם ברומניא כת"י. *15.* * אמת הוא * על אבותינו עלינו. כמו בנוסח ספרד ואשכנז. ואילו בסרע"ג ג. בסרס"ג, במחזור ויטרי, באיטליאני, ברומניא ובכפא: 'עלינו על אבותינו'. 17. * אמת * .

על הראשונים ואמת על האחרונים
הראשונים עליך בטחו. ואתה הוא
ותבטח לאחרונים דבר טוב וקיים לעד
ובאמונה חק נתן ולא יעבור באמת
שאתה הוא אלקינו. מלכנו מלך אבותינו.
גאלנו כשגאלת את אבותינו. יוצרינו.
וצור ישועתינו. פודנו ומצילנו ומלטנו
מעולם הוא שמך ועלינו באהבה
נקרא ואין לנו עוד אלהים זולתיך
עכבה לישועתיך ואין צור בלתיך כי
צור גואל ומושיע ישראל אתה
עזרנו עוזר את אבותינו אתה
מגן ומושיע את בניהם
אחריהם בכל דור ודור ברום עולם
מושבך ומשפטיך עד מרום
עד אפסי ארץ אמת אשרי איש
שישמע אל מצותיך חקיך

1. * ואמת * . 2. * הראשונים... לאחרונים * . 4. באמת ובאמונה. בבי״ת, וכן בסרע״ג ג. וברומניא ו. 5. יוי. בין השיטין. 6. * כשגאלת * . וראה Genizah Specimens לשכטר, JQR 10, עמ׳ 656: ׳אמת שאתה הוא ה׳ אלקינו ואלקי אבותינו לעולם ועד אתה הוא מלכנו ומלך אבותינו אתה למען שמך גאלינו כשגאלתה את אבותינו אמת מעולם הוא שמך ועלינו נקרא באהבה ואין עוד אלקים זולתך׳. והשווה מאן, עמ׳ 294; ואסף ׳מסדר תפילה בארץ ישראל׳ עמ׳ 116. וברומניא: ׳ואתה הוא למען שמך מהר וגאלינו כגאלת את אבותינו׳. בכפא: ׳גאלינו׳ בלי ו. 7. * ומלטנו * . 8. ועלינו באהבה נקרא. ראה לעיל 6. 9. * ואין עכבה... אתה * . 12.. עוזרנו. בסרס״ג: ׳עוזר את אבותינו׳. ברומניא כת״י: ׳עוזרנו ועזרת אבותינו׳. 13. את בניהם. בסרס״ג בלי ׳את׳. 15. עד מרום. כן בכפא. 17. אל. כך הוא בסרס״ג, בתימן, באיטליאני וברומניא כת״י. | * חקיך... משפטיך * ברומניא כת״י: ׳אל מצותיך חקיך ותורתך ודברך׳. בכפא: ׳למצותיך׳.

מצותיך משפטיך ותורתך ישים על
לבו ואמת אתה הוא אדון לעמך ומלך
גבור לריב ריבם · אמת אתה הוא
ראשון ואתה הוא אחרון ומבלעדיך
אין לנו מלך גואל ומושיע על כן
תהליך מעשה פלאיך :

אמת ממצרים גאלתנו יי
אלהינו מבית עבדים
פדיתנו מלכינו כל בכורי ארץ מצרים
בדבר הרגת בהם ובאלהיהם שפטים
גדולים עשית ועל אודות שבטי
ישראל נחלתיך בכורך גאלת גאולים
הוצאת ים סוף בקעת זדים טבעת
ים יבשה עשיתי ידידיך עברו ויכסו
מים צריהם אחד מהם לא נותר
על זאת שבחו אהובים ורוממו
לאל נתנו ידידים הדר זמירות שירות

3. להריב. במקום לריב. 5. * על... פלאיך. * 9. * מלכינו * | * ארץ *
10. בדבר... נחלתיך. כן בסרס״ג בשינויים: ׳כל בכורי מצרים בדבר הרגתה [בהם] ובאלהיהם שפטים עשית על אדות שבטי עמך ישראל נחלתך ים סוף קרעתה לפני בניך ותעבירם בתוכו באהבה בחרבה ואת כל רודפי בניך ואויבי עדתך וצוררי נחלתך הבאים אחריהם כלם כסמו ים, אחד מהם לא נותר׳. באר״צ: ׳כל בכורי מצרים... על ישראל עמך ונחלתך... סוף קרעת׳. ברומניא ובכפא ובאיטליאני: ׳אמת במצרים נגלית כל בכוריהם הרגת בכורך <בכפא: ישראל> גאלת ים סוף בקעת זדים טבעת ים יבשה עשית <באיטליאני: ים ליבשה שמת> וידידים עברו ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר׳. והשווה רומניא ג. ושינויי־נוסח שם. | ׳ובלאלהיהם. במקום ובאלהיהם. כנראה היה כתוב ׳ובאליליהם׳ ותיקנו ׳ובאלהיהם׳. *12.* * גאולים הוצאת * . ב־ו של גאולים יש גם חולם וגם שורוק. 14. עשית. כתוב עשיתי ביו״ד בסוף ותוקן בקמץ מתחת לאות ת. 17. * הדר *. | באר״צ: ׳הדרת׳.

גדולות קדושות תושבחות הודאות
וברכות ורננות וזמירות למלך
אל חי וקיים רם ונשא גדול וגבור
איום ונורא משפיל גאים עדי ארץ
ומגביה שפלים עד מרום מוציא אסירים
פודה ענוים עוזר דלים עונה לעמו
בעת שועם אליו תהלה לאל עליון
הקדוש ברוך הוא ברוך שמו משה
ואהרן ומרים וכל בני ישראל כשעלו
מן הים לך ענו שירה בגילה ברנה
בשמחה ותהלה רבה ענו ואמרו כלם
מי כמכה באלים יי׳ מי כמכה נאדר
בקדש נורא תהלות עושה פלא מי
כמכה ממליך כל מלך כי כל מלך
חולף ועובר ונוטל ומועבר מן העולם
ואתה הוא חי וקיים לבדך עד לנצח
נצחים זה צור ישענו פצו פיהם

12. שמות טו יא

1. גדולות קדושות. כן באר״צ. בסרס״ג: ׳זמירות שירות תשבחות הודאות׳.
2. * וברכות ורננות וזמירות * | * נאמן * . 3. חי... גדול. ברומניא כת״י: ׳למלך אל רם ונשא חי וקים׳. בכפא: ׳למלך אל רם ונשא׳. | וגבור איום. ברמב״ם: ׳גדול גבור ונורא׳ וכן בתימן. השווה לוי ב־REJ 53, עמ׳ 236: ׳גבור ונורא׳.
7. תהלה. כך בסרע״ג ג. 8. * הקדוש... שמו * . 9. ואהרן... וכל. ראה לעיל עמ׳ 5ב, בתפילת ערבית. | **כשעלו מן הים. באר״צ, ברומניא ובכפא: ׳לך ענו שירה** בשמחה רבה כשעלו מן הים ענו ואמרו כלם׳. ברומניא כת״י: ׳משה ובני ישראל כשעלו מן הים לך ענו שירה בגילה ברנה בשמחה רבה ענו כלם ואמרו מי כמוך׳. 13. מי כמכה ממליך... ואמרו. השווה מאן, עמ׳ 295: ׳מי כמוך ממליך כל מלך. כל מלך חולף ועובר ונוטל ממלוכתו ואתה חי וקיים לבדך. זה צור ישעינו פצו פה ואמרו י״י מלכינו. ובו ישמח לבינו ותרום קרנינו בישועתו (בישועתנו) בא״י צור ישראל וגואלו׳. והשווה אלבוגן, מתוך הגניזה ב־JQR 19, עמ׳ 244: ׳מי כמכה... פלא מפי עוללים ויונקים שירה שמעת על הים יחד כלם ענו ואמרו יוי מלכינו מלך חי וקיים שמך עלינו יוי יוצרינו יוי הושיענו חוס ורחם עלינו ברחמיך הרבים כי אל חנון ורחום טוב אתה יוי מלך יוי ימלך לעולם ועד קיים עלינו יוי אלהינו מלכותו וכבודו גדלו ותפארתו וקדושתו וקדושת שמו הגדול הוא יוי אלהינו ירחם עלינו וירוח לנו מכל צרותינו ויגאל גאולה שלמה וימלך עלינו מהרה לעולם ועד בא״י צור ישראל וגואלו אמן׳. 14. כי כל מלך. השווה מכילתא ויהי בשלח פרשה ח (מהדורת איש שלום תר״ל (תש״ח) מא ע״א).

יוי ימלוך לעולם ועד · יוי מלכינו לב
קינו · קיים יוי אלהינו עלינו כבודו
והודו וגדלו וקדושתו וקדושת
שמו הגדול כי הוא אלהינו הוא ירחם
עלינו והוא ירויח לנו מהרה מכל
צרותינו והוא ישלח רפואה שלמה
תמימה לכל מכותינו ויחוס ויסלח
ויכפר לכל עונותינו ויושיענו ויפדינו
ויגאלינו גאולת חיים גאולת שלום
גאולה שלימה גאולה קרובה גאולה
שאין אחריה גלות וכתוב גואלינו
יוי צבאות שמו קדוש ישראל ושמו
חי וקיים תמיד ונאמר כי פדה יוי את
יעקב וגאלו מיד חזק ממנו ברוך אתה יוי
גואל ישראל - יוי שפתי תפתח
ויגיד תהו׳ בכואנד תא מחיה המתים
ואגר גמטות חתגיד בשערבואנד

1. שמות טו יח 11. ישעיה מז ד 13. ירמיה לא י
15. תהלים נא יז

1. יוי מלכינו... מיד חזק ממנו. השווה סרע״ג, עמ׳ יט; סרס״ג, עמ׳ לח, ובהערה 6. השווה לוי, REJ 53, עמ׳ 236, ובהערה 4 שם. ושם הפסוק בירמיה לפני הפסוק בישעיה; והשווה גם מאן, עמ׳ 294 ו־307. 4. הוא ירחם. השווה מכילתא איש שלום, ויהי בשלח פ׳ א, (לה ע״א). 10. גאולה שאין אחריה גלות. ראה מאן, עמ׳ 307. בתפילת ערבית: ׳קיים יוי אלהינו כבודו וגדלו וקדושתו וקדושת שמו הגדול ויגאלנו גאולה שלימה שאין אחריה שעבוד בא״י צור ישראל וגואלו׳. והשווה מכילתא, שם, לד ע״ב. ובאר״צ: ׳קַיֵּם עלינו ה׳ א׳ אהבתו כבודו והודו ועוזו וגדלו וקדושתו וקדושת שמו הגדול והקדוש הוא ה׳ א׳ הוא יחוס וירחם עלינו ירויח מהרה מכל צרותינו וצרינו וישלח רפואה תמימה שלמה קרובה נכונה ימלוך עלינו לעולם ועד. וכתוב גואלינו ה׳ צבאות... ונאמר כי פדה׳. 12. קדוש ישראל. ברומניא כת״י: ׳קדוש ישראל כי אין זולתך גואל לגאול ב׳ א׳ י׳ גאל ישראל׳. 16. בכואנד = קורא עד מחיה המתים. 17. ואגר = ואם ציבור נוכחים קורא.| נראה כי מדובר כאן, שהש״ץ מוציא את הרבים ידי חובתם בתפילה בקול רם, מאחר שאינו מדבר כאן לא בעניין תפילת לחש ולא בעניין חזרת הש״ץ, לא כאן ולא בסוף העמידה בעמ׳ 36א. ורק בתפילות ערבית של שבת בעמ׳ 7א ובתפילת ערבית של מוצאי שבת בעמ׳ 42א צויין: ׳ואומר בלחש׳.

נקדישך ונעריצך ונשלש לך קדושה
משולשת וכן כתוב על יד נביאך וחוזך
וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי
צבאות מלוא כל הארץ כבודו ׃
כבודו והודו וגדלו ועזו ותפארתו
וקדושתו מלא עולם משרתיו שואלים
זה לזה איה מקום כבודו יחד לעומתן
לעומת שרפים משבחים ואומרים ברוך
כבוד יי ממקומו ממקומך מלכינו
תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנו
לך מתי תמלוך ותבנה ציון בקרוב
בחיינו ובימינו לעולם ועד תשכון
תתגדל ותתקדש בתוך ירושלים
ירושלים עירך לעדי עד ולנצח נצחים
ועינינו תראינה בבנין עירך מלכות
עוזך כדבר האמור בשירי קדשך
על יד דוד עבדך משיח צדקך ימלוך

3. ישעיה ו ג   8. יחזקאל ג, יב   17. תהלים קמו, י

1. נקדישך... נביאך. כך הוא הנוסח בסרס"ג וברמב"ם וכן נוסח תימן. באר"צ: ׳על יד ישעיה נביאך׳. ברומניא ובכפא: ׳נקדישך ונעריצך מלכנו ונשלש לך קדושה כסוד אילי קדש וכן כתוב על יד נביאך׳. ובכפא אומרים בשבת: נקדש את שמך בעולם. 2. * וחוזך * . 5. כבודו והודו. כן בכפא בקדושה של שבת. ברמב"ם: ׳כבודו וגדלו׳, וכן באר"צ. | ועזו ותפארתו וקדושתו. בכפא: ׳ועזו וגדלו ותפארתו ומלכותו׳. 7. * יחד לעומתן לעומת שרפים * . 10. עלינו. באר"צ: ׳ותמלוך עלינו בחסד וברחמים כי מחכים אנו לישועך מתי תמלוך ותבנה ציון בקרוב בחיינו במהרה בימינו למענך עשה לא למעננו. למען בריתך עם ישיני חברון אבותינו, תשכון...׳. 11. ותבנה ציון בקרוב. בכפא: ׳תבנה עיר ציון בקרוב׳. 12. בחיינו ובימינו. כן הוא ברמב"ם, בתימן ובכפא. בסרע"ג: ׳בימינו ובחיינו׳. 13. מקהלות. כן באר"צ, בתוספת: ׳ולדורי דורות... ועינינו תראינה במלכות עוזך בבנין עירך׳. 14. ירושלים... נצחים. בכפא: ׳ירושלים עיר קדשך לדור ודור לעדי עד ולנצח נצחים׳. 15. במלכות עזך. כן בכפא. 16. בשירי קדשך. בכפא: ׳בשיר חוזך׳. השווה רומניא ג. בעמוד רכ: ׳הקדושה בחזרת הש"ץ כמו בחול׳. ובמוסף לשבת נוסח הקדושה הוא: ׳כתר יתנו לך... לך ישלשו ושבחך בכל יום תמיד יחדשו כדבר האמור... כבודו (והודו הוס׳ פס) וגדלו מלא עולם... ובדברי קדשך... (אבל בכת"י פס בא כאן נוסח... ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנו לך. מתי תמלוך בציון בקרוב בחיינו בימינו (במהרה בימינו ס). תשכון ותתגדל ותתקדש בתוך ירושלים עירך לעדי עד ולנצח נצחים. ועינינו תראינה מלכות (במלכות ס) עוזך כדבר האמור בשירי קדשך על ידי דוד משיח צדקך (על ידי... צדקך הוס׳ פ׳) ימלוך...׳.

שינויי נוסחאות

2. וכן כתוב. בש כדבר שנאמר. | נביאך וחוזך. בג ישעיהו נביאך. 5. כבודו והודו וגדלו כן בש. | ועזו ותפארתו וקדושתו. בש אין. | וקדושתו. בג אין. 7. יחד... שרפים. בש אין. | כבודו יחד לעומתן. בג כבודו להעריצו יחד לעומתם. 8. שרפים. בג השרפים. 10. עלינו. בג בחסד וברחמים. 11. לך. בג לך לישועתך. | תמלוך ותבנה ציון. בש תמלוך בציון. 12. בחיינו... ועד. בג בחיינו במהרה בימינו למענך עשה ולא למענינו ולמען בריתך עם ישיני חברון אבותינו. | לעולם ועד. בש ובג אין. 13. מקהלות. בש אין. 14. לעדי עד. בש לדור ודור. בג לעדי עד ולדורי דורות ולנצח נצחים. 15. עינינו. בש ובג ועינינו. | בבנין עירך. בש אין. 16. במלכות עוזך. בג במלכות [...] בבנין עוזך. | האמור. בש שנאמר.

35 ב

יוי לעולם אלהיך ציון לדור ודור
לדור ודור נספר שבחך כי אתה
לברך מרום וקדוש אתה קדוש
תא האל הקדוש
ישמח משה במתנת חלקו כי
עבד נאמן קראת לו כליל
תפארת בראשו נתנה בעמדו לפניך
על הר סיני קבל תורה ונתן לישראל
דברי אלהים חיים לשבטי ישורון
לוחות אבנים הוריד לנו משה בידו
וכתוב בהם שמירות שבת שכן כתוב
בתורתיך ושמרו בני ישראל את השבת
לעשות את השבת לדורותם ברית
עולם ביני ובין בני ישראל אות היא
לעולם כי ששת ימים עשה יוי את
השמים ואת הארץ וביום השביעי
שבת וינפש וישמחו במלכותיך וגו'
תא

12. שמות לא טז–יז

2. * נספר שבחך. . . וקדוש * 4. תא. = עד האל הקדוש. ויש כאן גם לדור ודור וגם אתה קדוש. 6. נאמן. תלויה. 8. קבל. . . ישורון. כן בכפא. 9. דברי אלהים חיים. בכפא: 'דברי חיים'. 10. משה. ברומניא ובכפא אין. 11. שמירות. כן גם בסרס"ג. ברומניא ובכפא: 'חוק שמירת שבת'. 17. וישמחו במלכותך וגומר. לעיל, עמ' 8א.

שינויי נוסחאות

2. נספר שבחך. בש נגיד. | כי אתה... וקדוש. בש לנצח נצחים קדושתך נקדיש ושבחך אלהינו מפינו לא ימוש לעולם ועד כי מלך גדול וקדוש אתה. רק לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש ושבחך ועוזך יוי [אלהינו] מפינו ומפי זרעינו לא ימושו לעולם [ועד כי] אל נורא גדול וקדוש אתה. אתה קדוש...
9. שני. בג ושני. אבל ה־ו תלויה כתוספת מאוחרת. 10. הוריד לנו משה בידו. בג הוריד בידו. 11. שמירות. בג שמירת. | שכן. בג וכן.

תא בטוב ויקדש השבת רצה' ותורה
ושים שלום בעד ויברך דוד וגומ' לך
יוי בכואנד תא אכיל וקדיש גויד ב
בעד תורה ואפטרה בכואנד

מוסף שבת

זכור רחמיך וגומ' תהלה לדוד בכואנד
תא יברך את עמו בשלום ואתה יוי
לעולם יוי כי שם יוי אקרא הבו גודל
לאלהינו ואנחנו עמך וצאן מרעיתך
נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך
קדיש גויד ותרצה לבניך תפלת בניך
כתפלת עמוסיך כתמידי יום קרבן
מוסף יוי שפתי תא האל הקדוש
תקנת שבת רצית קרבנותיה צוית
פירושיה עם סדורי נסכיה מענגיה

7. תהלים צב ט 8. דברים לב ג 9. תהלים עט יג

1. תא = עד. 2. בעד = אח"כ 'ויברך דוד' וגומ', 'לך יוי'. לעיל עמ' 23ב. 3. בכואנד... גויד = יקרא עד הסוף ויאמר קדיש. לא מצינו במקום אחר שאומרים בשבת אחרי עמידה של שחרית ויברך דוד. | בעד... בכואנד = אחר־כך יקרא תורה והפטרה. אין כל זכר להוצאה והכנסה של ס"ת, של הגבהה וגלילה, 'מי שברך', וכדומה, הכרזת ר"ח. 6. זכור. ראה עמ' 3א ועמ' 29א. | בכואנד תא= יקרא עד 'יברך את עמו בשלום'. כנראה הכוונה לכל 'אשרי' וגם מזמור כט עד הסוף. 11. קדיש גויד = יאמר קדיש. | כל הפסוקים, חוץ מפסוק 'כי שם ה' אקרא' וכו', לא מצינו שאומרים אותם לפני תפילת מוסף בשבת | * ותרצה... מוסף * . אולם בסידור כפא אחר חצי קדיש: 'הרחמן הוא ירחם עלינו וישמע ויאזין ויקשיב וישעה וירצה לקול תפלתנו עם קול תפילת תחנת שועת עמו כל בית ישראל הוא יפקדם ויפקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם ויעתר לנו מלכנו בתפילת מוספינו ברחמיו הרבים ואמרו אמן'. 13. תא = עד.
14. תקנת. כך גם בסרע"ג ג., בסרס"ג ובכפא.

לעולם כבוד ינחלו טועמיה חיים
זכו וגם האוהבי דבריה גדולה בחרו
אז מסיני שנצטוו עליה אבותינו
יי אלהינו להקריב לפניך קרבן
מוספין ותמידין כראוי לו ויהי רצון
ורחמים מלפניך יי אלהינו ואלהי
אבותינו שתעלינו לארצינו ותטעינו
בגבולינו ושם נעשה ונקריב לפניך יי
אלהינו את קרבנות חובותינו תמידין
כסדרן ומוספין כהלכתן את מוסף
יום השביעי השבת הגדול והקדוש
הזה נזכה נעשה ונקריב לפניך
כמצות חקי רצונך כמו שכתבת עלינו
בתורתיך על ידי משה עבדיך כאמור
וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים
ושני עשרונים סלת מנחה בלולה בשמן
ונסכו וכ' עולת שבת בשבתו על עולת
התמיד

15. במדבר כח ט–י

2. האהבי. בנסמך ובה', וכן באיטליאני בספרד, ברומניא ובכפא. 3. שנצטוו. ב"ש. | * אבותינו * . 4. * לפניך קרבן * | קרבן... לו. כך בסרס"ג. 6. ורחמים. כן בכפא. 11. * השביעי * | *הגדול והקדוש * . 12. נזכה. נזכה. באר"צ: 'נזכה ונעשה'. 13. * חקי * . 17. וכ', וכתוב.

התמיד ונסכה · וישמחו במלכותיך
וישמחו במלכותיך וגומ׳ תא כאול
מקדש השבת רצה ומודים ושים
שלום וגויד אשריך ישראל מי כמוך
עם נושע ביי מגן עזריך ואשר חרב
גאותיך ויכחשו אויביך לך ואתה על
במותימו תדרוך קדיש גויד ושלום :

מנחה שבת

זכור רחמיך וגומ׳ תהלה לדוד וגו׳
תא את עמו בשלום · ואתה מרום
לעולם ייי ובא לציון גואל ולשבי פשע
ביעקב נאם ייי ואני זאת בריתי אתם
אמר ייי רוחי אשר עליך ודברי אשר
שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך
ומפי זרע זרעך אמר ייי מעתה
ועד עולם ואתה קדוש יושב תהלות

4. דברים לג כט 10. תהלים צב ט 11. ישעיה נט כ–כא 16. תהלים כב ד

2. תא = עד. 4. וגויד = ויאמר אשריך ישראל וגומ׳. כן ברומניא ובכפא. | כמכה. במקרא כמוך. 7. קדיש גויד = יאמר קדיש. | ושלום. מן המלה הזאת למדים, שלא הוסיפו אמירות אחרי עמידה של מוסף. 9. זכור... לעולם ה׳. ראה למעלה, עמ׳ 36א.

ישראל וקרא זה אל זה ואמר קדוש
קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו
ומקבלין דין מן דין ואמרין קדיש
בשמי מרומא עלאה בית שכינתיה
קדיש על ארעא עובד גבורתיה
קדיש בעלם ועלמי עלמיא יי צבאות
מליא כל ארעא זיו יקריה ותשאני
רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול
ברוך כבוד יי ממקומו ונטלתני
רוחא ושמעית בתרי קל זיע סגי
דמשבחין ואמרין בריך יקרא
דיי מאתר בית שכינתיה יי ימלך
לעולם ועד יי מלכותיה קאים
לעלם ולעלמי עלמיא יי אלהי
אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה
זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך
והכן לבבם אליך והוא רחום יכפר עון

1. ישעיה ו ג 3. תרגום יונתן שם 7. יחזקאל ג יב 9. תרגום יונתן שם 12. שמות טו יח 13. תרגום אונקלס שם 14. דבה״י־א כט יח 17. תהלים עח לח

6. בעלם. כן בת״ק, בתימן. ראה סידור עץ חיים עמ׳ סט. 13. קאים. א׳ בחיריק, וכן בכפא.

עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. דר סדר יומו הכתה בוכאננד: כי אתה יוי טוב וסלח ורב חסד לכל קוראיך מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא. ישוב ירחמינו. יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו. מימי קדם. ברוך הגבר אשר יבטח ביוי והיה יוי מבטחו בטחו ביוי עדי עד כי ביה יוי צור עולמים ויבטחו בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך יוי ברוך יוי יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה יוי צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה יוי

3. תהלים פו ה 5. מיכה ז יח–כ 11. ירמיה יז ז
12. ישעיה כו ד 14. תהלים ט יא 15. שם סח כ
16. שם מו יח 17. שם פד יג

2. דר... בוכאננד = <זה> יקרא בסדר יום של <ימות> השבוע. 'סדר היום' זה הוא קידושא דסידרא. 3. ובגאיי אן = ובמקום זה, כלומר במקום והוא רחום, אומרים כי אתה... קוראיך <כי אין אומרים והוא רחום בשבת>, וכן בכפא, הפסוק בלתי־מנוקד. בטש נגמר כאן ובא לציון גואל ובהמשך מזמור כ כולו והפסוקים ה' צבאות עמנו וכו', ה' צבאות אשרי אדם וכו', צדקתך צדק לעולם וכו'. 4. בכואננד = יקראו. 5. מי... חטאתם. כן הוא בסרס"ג, בתימן, באר"צ ובכפא. 11. ברוך... דורשיך ה'. הפסוקים האלה לפני 'ברוך ה' יום יום' וכו'.

צבאות אשרי אדם בוטח בך. ה' אדונינו
מה אדיר שמך בכל הארץ. ברוך אלהינו
ברוך אדונינו ברוך מלכנו. ברוך מושיענו.
ברוך בוראינו שבראנו לכבודו. שהבדלנו.
מן התועים והודיענו דרכי חיים. ונתן
לנו את תורתו תורת אמת נביא אמת
דין אמת חיי עולם נטע בתוכנו. על
ידי נביא נאמן משה רבנו. אב הרחמן
הוא יפתח לבנו בתלמוד תורתו. והוא
יתן בלבנו אהבתו ויראתו לעשות מצות
חקי רצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש
חפצה למען שלא ניגע להבל ולא
נלד לבהלה. כן יהי רצון ורחמים מלפניך
ה' אלהינו ואלהי אבותינו אב הרחמן
מלך יעקב שנשמור חקיך ומצותיך
בעולם הזה ובתורתך נהגה יומם ולילה
כדי שנחיה ונזכה ונפרה ונרבה ונראה
ונירש

ו. תהלים ח י

2. ברוך. נוסח תימן ואר"צ: 'ברוך אלהינו ברוך אדונינו ברוך בוראינו'.
3. * ברוך מלכנו ברוך מושיענו * . 4. שהבדלנו. כן בסרס"ג, בת"ק ובתימן. 5. והודיענו דרכי חיים. כן באר"צ ובכפא. 6. את תורתו. כן באר"צ ובכפא. * נביא אמת דין אמת * . 7. חיי בלי ו. כן הוא בסרס"ג ובת"ק
8. * נביא נאמן * | משה רבנו. כן הוא בתימן. | אב הרחמן... תורתו. כן הוא בתימן בלי המלה 'אב'. 9. * והוא * . 10. * מצות * | חקי רצונו. כן באר"צ. 11. ובנפש חפצה. כן בתימן, באיטליאני, באר"צ ובכפא.
12. שלא. כן הוא במח"ו ובאר"צ ובכפא. | * להבל * . 13. כן... אלהינו. כן הוא בתימן באר"צ ובכפא. בכפא: 'שכן' במקום כן. 14. ואלהי אבותינו... יעקב. כן באר"צ ובכפא. 15. ומצותיך ... ולילה. בכפא: 'שנשמור חקיך בעולם הזה ובתורתך ובמצותך נהגה יומם ולילה'. 17. כדי שנחיה ונזכה. כן באר"צ. בתימן: 'כדי שנזכה'. | * ונפרה ונרבה * .

ונירש תורה ותשובה ומצוה ומעשים
טובים בעולם הזה ולימות המלך [המשיח]
בן [דוד] לחיים ולחיי העולם [הבא] צדקתך צדק
לעולם ותורתך אמת ועתה יגדל נא
כח ייי כאשר דברת לאמר [גויד] קדיש
ואני תפלתי לך ייי עת רצון אלהים
ברוב חסדיך ענני באמת ישעך [תכון]
תפלתי קטרת לפניך משאת כפי
מנחת ערב ייי שמעתי עו// תא
האל הקדוש אתה אחד ושמך
אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד
בארץ עטרת תהלה ותפארת [ישועה]
מנוחה וקדושה לעמך נתת אברהם
יגל יצחק ירנן יעקב ובניו ינוחו בו
למשה עבדך בסיני אמרת כן [לך]
וקנינו לך על כן הנחלנו ייי [אלהינו]
בשבת בריתך מנוחת אהבה וערבה

3. תהלים קיט קמב   4. במדבר יד יז   6. תהלים סט יד   7. שם קמא ב   15. שמות לג יד

1. *ותשובה ומצווה* . ובאר"צ: 'טובה וישועה קרובה'. | ומעשים טובים. כן הוא בסרס"ג ובאר"צ.   2. ולימות... הבא. באר"צ: 'לימות המלך המשיח בן דוד ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא'. בתימן: 'ולימות המשיח כדי שנזכה ונירש טוב לחיי העולם הבא'. ובכפא: 'ונזכה ונחיה ונראה ונירש את שני ימות המשיח לטובה לברכה לששון ולשמחה ולזכות ולמעשים טובים ליראת אלהים ולתלמוד תורה. ולשם טוב ולחיים ולחיי העולם הבא'.   3. לחיים. כן בכפא.
5. קדיש גויד = יאמר קדיש.   6. ואני... ערב. כן בכפא. ויש שם פסוק נוסף: 'הקשיבה לקול שועי' וכו'. ברומניא ג. מובאים שבעה פסוקים.   7. תכון. פסוק הנאמר בנוסח ספרד לפני תפילת מנחה. | לא מוזכרת קריאת התורה בשבת במנחה.   9. תא = עד.   12. עטרת תהלה ותפארת ישועה. כן הוא בסרע"ג, בסרס"ג, ברמב"ם, באר"צ ובתימן.   15. למשה... לך. כן בסרע"ג ג. בסרס"ג, באר"צ ובאיטליאני.   16. * על כן... בריתך * . באר"צ: 'הנחילנו ה' א' מנוחת אהבה'.

מנוחת אמת ואמונה מנוחת שלום
ושלוה השקט ובטח מנוחה שלמה
שאתה הוא רוצה בה ובשביעי רצית
בו וקדשתו חמדת ימים אותו קראת
ונאמ' אשרי אנוש יעשה זאת ובן
אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו
ושומר ידו מעשות כל רע ' וישמחו
וגומ' תא למול הקדיש השבת ' רצה
ומודים ושים שלום ·· צדקתך כהררי
אל משפטיך תהום רבה ת' אדם ובהמה
תושיע יי' ' וצדקתך אלהים עד מרום
אשר עשית גדולות אלהים מי כמוך
ו' צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת
צדיק אתה יי' וישר משפטיך קדיש
גויד ואומ' מזמור בבואו הללויה
אודה יי' בכל לבב בסוד ישרים ועדה
גדולים מעשי יי' דרושים לכל חפציהם

5. ישעיה נו ב 9. תהלים לו ז 11. שם עא יט 13. שם קיט קמב 14. שם שם קלז 15. שם קיא א–כ

2. ושלוה. ברומניא ובכפא אין 'ושלוה'. 3. * הוא * | * ובשביעי... וישמחו וגו' * . באר"צ: 'וידעו עמך ועדתך כי מאתך היא מנוחתם ועל מנוחתם יודו ויברכו ויקדשו לשמך זכר למעשה בראשית. תחילה היא לימי מקרא קודש זכר ליציאת מצרים'. 8. תא = עד. 9. צדקתך. הפסוקים לפי סדרם במקרא, כן גם בסרע"ג ג. ובכפא. 14. צדיק. פסוק שרגילים לאמרו בצידוק הדין.
15. קדיש גויד = יאמר קדיש ויקרא מזמור זה.

חכמיהם הוד והדר פעלו וצדקתו עומדת לעד · זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום יי טרף נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים מעשה ידיו אמת ומשפט נאמנים כל פקודיו סמוכי' לעד לעולם עשוים באמת וישר פדות שלח לעמו צוה לעולם בריתו קדוש ונורא שמו ראשית חכמה יראת יי שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד ירושלים הס״ל

מעריב שב יך שבת

למנצח על הגתית מזמור לדוד יי

11. תהלים קכה ב   14. שם, ח א–י

11. ה ס ל. ראשי־תיבות של 'הרים סביב לה' וגומ'.   12. מעריב שב יך שבת = מעריב ליל אחד בשבת.

אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ
אשר תנה הודך על השמים מפי
עוללים ויונקים יסדת עוז למען צורריך
להשבית אויב ומתנקם כי אראה שמיך
מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים
אשר כוננת מאנוש כי תזכרנו ובן
אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט
מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו
במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו
צנא ואלפים כלם וגם בהמות שדי
צפור שמים ודגי הים עובר ארחות
ימים יי' אדנינו מה אדיר שמך בכל
הארץ והוא רחום וגו' תא גאל
ישראל השכיבנו יי' אלהינו לשלום
והעמידנו מלכנו לחיים ולשלום ופרוס
עלינו סכת שלום והגן בעדנו ותקננו
בעצה טובה מלפניך והסר מעלינו דבר

6. מאנוש. במקום *מה אנוש*, והמלה 'מה' תלויה. 9. במעשה. ה במקום י. 10. צנא. א במקום ה. 13. והוא רחום וגומר עד גאל ישראל. כפי שכתוב לעיל בערבית של שבת, עמודים 3א–6א. 14. השכיבנו. השווה את הברכה הזאת שנאמרה בחול לברכת 'השכיבנו' שנאמרה בשבת, לעיל, עמ' 6א. 15. מלכנו. כן בסרע"ג ג. ובכפא. אולם בסרס"ג וברמב"ם אין 'מלכנו'. אבל ראה בסרס"ג, עמ' כז' הערה 16, מחוך T–S כתוב 'מלכנו'. 16. שלום. ברומניא, באר"צ ובכפא: 'שלומך'. אולם בכפא בשבת: 'שלום'. | והגן בעדנו. בסרע"ג ג.: 'והגן בעדנו והסר מעלינו דבר וחרב ורעב ויגון ושבור שטן מלפנינו ומאחרינו'. ובסרס"ג: 'והגן בעדנו והצילנו מכל צרה ומשחית ושמרנו מכל דבר רע ומפחד לילה ושבור את השטן מלפנינו ומאחרינו כי שומרינו ומצילנו אתה ובצל כנפיך תסתירנו ברוך שומר את עמו ישראל לעד'. 17. מכת... ומשחית. ברומניא ובכפא: 'מכת אויב דבר חרב <בכפא: צרה רעה> רעב ומשחית ומגפה ויגון ואנחה'.

דבר וחרב ורעב ויגון ומשחית שבור
עול השטן מלפנינו ומאחרינו. ומימינו
ומשמאלנו. כי אל שומרנו ומצילנו אתה
ובסתר כנפי רחמיך הרבים תסתירנו.
כדבר שנאמר הנה לא ינום ולא יישן
שומר ישראל ברוך שומר את עמו
ישראל לעד מכל דבר רע ויראו כל
העם ויפלו על פניהם ויאמרו ייי הוא
האלהים ייי הוא האלהים וברוך שם
כבודו לעולם וימלא כבודו את כל ה
הארץ אמן ואמן ואמרו הושיענו
אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים
להודות לשם קדשך להשתבח ב
בתהלתיך כי לא יטוש ייי את עמו
בעבור שמו הגדול כי הואיל ייי ל
לעשות אתכם לו לעם ועלו מושיעים
בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה

5. תהלים קכא ד 7. מלכים־א יח לט 9. תהלים עב יט 11. דבה״י־א טז לה 14. שמואל־א יב כב 16. עובדיה כא

1. ושבור עול. כן באר״צ וברומניא. בכפא: 'והשבת שטן'. 2. מימיננו ומשמאלנו. כן באר״צ. 4. ובסתר... ישראל. כן באר״צ. 6. ברוך. בלי שם של החתימה. כדי שתהיינה שתיים לאחריה ולא שלוש. כן הוא בסרס״ג. ראה בעמ' הקודם, הערה 16, וכן בסדר התפילה של הרמב״ם, עמ' 194. וראה תכלאל, עץ חיים עמ' צא. | ברוך שומר... מכל דבר רע. באר״צ: 'ברוך שומר עמו ישראל לעד'. בכפא: 'בׄ אׄ הׄ שומר עמו ישראל מכל דבר רע לעד אמן'. ברומניא: 'בׄ אׄ הׄ שומר עמו ישראל לעד אמן'. 7. ויראו. בסרס״ג וברמב״ם לפני ויראו: 'ברוך יוי לעולם אמן ואמן'. ומכאן עד סוף הברכה דומה לסרס״ג בשינויים. ברומניא ובכפא יש כאן פסוקים נוספים: 'ימלוך ה' לעולם אמן ואמן. ברוך ה' מציון' וכו'. 'ברוך ה' א' ישראל' וכו'. 'יהיה כבוד' וכו'. 'כי לא יטוש' וכו'.

41ב

ויי [illegible] והיה יי למלך
על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי
אחד ושמו אחד ואלהינו שבשמים
קיים שמך מלכותך עלינו תמיד
לעולם ועד בידך אפקיד רוחי
נפש החיים ונפש המתים אשר בידו
נפש כל חי ורוח כל בשר איש בידך
אפקיד רוחי פדית אותי יי אל אמת
יי הצילה נפשי משפת שקר מלשון
רמיה ישראל נושע ביי תשועת
עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד
עולמי עד לא תבושו בעולם הזה
ולא תכלמו לחיי העולם הבא יהי
יי אלהינו עמנו כאשר היה עם
אבותינו אל יעזבנו ואל יטשנו להטות
לבבנו אליו ללכת בכל דרכיו לשמור
מצותיו וחקיו ומשפטיו אשר צוה את

1. זכריה יד ט 6. איוב יב י 7. תהלים לא ו 9. שם קכ ב 10. ישעיה מה יז 13. מלכים־א ח נז–נח

3. ואלהינו. בסרס"ג בלי ו. 11. לא תבושו. בסרס"ג אין המדרש הזה. השווה לעיל, עמ' 30, הערה 12.

42א

את עונותינו כל הנשמה תהלל יה
הללויה ואנחנו נברך יה מעתה ועד
עולם הללויה [illegible] ברוך יוי
לעולם אמן ואמן ימלוך יוי לעולם
אמן ואמן ברוך יוי ביום ב' יוי
בלילה ב' יוי בערב ב' יוי בבקר ב' יוי
בכל עת ב' יוי בכל שעה ב' יוי בשכבנו
ב' יוי בקומנו ב' יוי כי שמע קול ת
תחנונינו יראו עינינו וישמח לבינו וג'
תא והוא ימלוך לעולם ועד אמן
קדיש גויד יוי שפתי כו' אומר בלחש
תא האל הקדוש
אתה חונן ונותן לאדם דעת ומלמד
לאנוש בינה וחננו יוי אלהינו
מאתך דעה חכמה ובינה והשכל
כי אל דעות ורחמן אתה בא"י חונן
הדעת השיבנו אבינו לתורתיך

1. תהלים קנ ו 2. שם קטו יח 3. שם פט נג

2. ואנחנו. הפסוק הזה אינו בסרס״ג. 3–4. שני הפסוקים: ׳ברוך ה׳ לעולם׳ ׳וימלוך ה׳ לעולם׳ נמצאים אצל הרמב״ם לפני ׳ויראו׳, ובסרס״ג רק פסוק ראשון לפני ׳ויראו׳. 5. ברוך. בסרס״ג הסדר הוא: ׳ברוך ה׳ בבקר ברוך ה׳ בערב ברוך ה׳ ביום ברוך ה׳ בלילה׳. וברמב״ם הסדר כמו בשלנו, רק הוא מקדים את ׳בבקר׳ לפני ׳בערב׳. וכן באר״צ. 6. * ברוך יוי בכל עת... שעה * . 8. ברוך יוי כי. . . תחנונינו. כן באר״צ. 9. וגומ׳ תא. וגומר עד ׳והוא ימלוך לעולם ועד אמן׳. מתפילת ערבית של שבת, עמ׳ 6ב. 11. קדיש גויד = יאמר קדיש. ׳ה׳ שפתי קורא׳ בלחש עד ׳האל הקדוש׳, עמ׳ 7א–8א. | * ונותן * . פינקלשטיין בהביאו מכת״י זה השמיט את המלה ׳ונותן׳. | ומלמד. ברומניא ובכפא: ׳המלמד׳. 14. *יוי אלהינו *. 15. דעה... והשכל. כך הוא בסרס״ג. וחכמה ב־ו באר״צ: ׳דעה ובינה וחכמה והשכל׳. 16. כי... אתה. כן באר״צ. | דעוד. ד במקום ת. | בתפילה הזאת של מוצאי שבת לא נזכרה כלל ההבדלה. 17. לתורתיך. ברומניא ובכפא יש תוספות: ׳ודבקנו במצותיך׳.

42 ב

וקרבנו מלכנו לעבודתך והחזירנו
יחד בתשובה שלמה רצויה לפניך בא'
יי הרוצה בתשובה
סלח לנו אבינו כי חטאנו ומחול
לנו מלכנו כי פשענו מחה
והעבר פשענו מנגד עיניך כי אל
טוב ומטיב וסלח אתה בא' חנון
ומרבה לסלוח
ראה נא בעניינו יי אלהינו וריבה
את ריבנו ודון את דיננו
והצילנו וגואלנו למענך כי מעולם אתה
חיש גואלנו ומושיענו אתה בא'
גואל עמו ישראל
רפאינו יי אלהינו מכל חלי
ומכאוב ורפאנו הושיענו
ועשה והעלה רפואה שלימה תמימה
לכל מכותינו לחיים ולשלום כי מלך
רופא

1. והחזירנו. ברומניא ובכפא: 'והשיבנו'. 2. * יחד * | רצויה. כן באר"צ. 3. הרוצא. א במקום ה. 4. ומחול. בשתי ו. כן הוא בסרס"ג וברמב"ם. וכן לוי ב־REJ 53, עמ' 237. 5. מחה... עיניך. בנוסח הגניזה לפי שכטר, מאן, אסף: 'מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך כי רבים רחמיך'.
7. * ומטיב * | ברמב"ם: 'כי אל טוב וסלח אתה' וכן בתימן ואיטליאני ברומניא ובכפא. 8. ומרבה. כן הוא בסרס"ג, ברמב"ם, בתימן, וכן אצל לוי. 9. נא. כן גם באיטליאני ובכפא. | יוי אלהינו. כן גם ברומניא ובכפא. וריבה... דיננו. כן הוא בסרס"ג. בדפוסי הרמב"ם בלי 'את'. 10. וקנא את קנאתנו. כן באר"צ. 11. * והצילנו וגואלנו * | כי... אתה. כן באר"צ. 12. ומושיענו. הנקודה שלא במקומה. 13. עמו. כן ברומניא ובכפא. השווה פינקלשטיין, המציין שכן הוא ברומניא ואינו מציין כפא. 14. יוי אלהינו. כן הוא ברמב"ם, אצל שכטר, מאן, אסף, תימן ואיטליאני. | * מכל חלי ומכאוב * , פינקלשטיין השמיט זה. מאן: 'ממכאוב ל[בינו] יגון ואנחה ודבר העבר ממנו ותעלה רפואה למכותינו'. והשווה אסף, מסדר התפילה בארץ־ישראל, הערה 8.
16 * תמימה * . 17. לחיים ולשלום. ברומניא ובכפא: 'ולכל תחלואינו לחיים ולשלום'. 17. מלך. כן ברומניא ובכפא.

רופא ורחמן אתה בא׳ רופא חולי
עמו ישראל
ברך עלינו יי אלהינו את השנה
הזאת הבאה עלינו לטובה
ותהי אחריתה ברכה ושבע ושלום
ותן ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו.
למען שמיך שבענו ושבע את כל
העולם כלו מברכות טוביך והרוה
את פני תבל מעושר מתנות ידיך
שמרה והצילה יי אלהינו את השנה
הזאת מכל מיני משחית ומכל מיני
פורענויות המתרגשות והמתחדשות
היוצאות לבוא חוס וחננו וחמול ורחם
עלינו והצליח לנו בכל דרכינו כי אל
טוב ומטיב וסלח אתה בא׳ מברך השנים
תקע בשופר גדול לחירותנו ושא
נס מהרה לקבוץ גליותנו.

1. ורחמן. ברמב״ם: ׳כי אל רופא רחמן אתה׳, וכן תימן. אצל לוי ׳[... כי א]ל רופא ורחמן אתה׳. ברומניא ובכפא: ׳רופא רחמן ונאמן אתה׳. 4. הבאה עלינו. כן ברומניא ובכפא. 5. ותהי... ושלום. כן הוא בסרע״ג ובספרד. 6. ותן... ידינו. כן הוא בסרע״ג ג. בלי ׳הצלחה׳, ברומניא, בכפא ובאיטליאני בתוספת ׳והרוחה׳. 7. * למען שמיך שבענו * | ושבע... פורענויות. כן בסרע״ג ובסרס״ג, ברמב״ם, ברומניא ובכפא. בסרע״ג: ׳ושמרה והצילה לשנה זאת׳. ברמב״ם: ׳ושמרה׳ ב־ו. בכפא: ׳שמור והצל את השנה הזאת׳. 12. * המתרגשות... בעולם * | היוצאות. פינקלשטיין קרא ׳המוצאות׳. 13. חוס... עלינו. בספרד ׳חוס ורחם עליה׳. 14. * והצליח... דרכינו * . 15. וסלח. מחוקה. פינקלשטיין לא ציין את המחיקה. | המענין בברכה הזאת, שהיא אחת בין בימות החמה ובין בימות הגשמים, ונוסח הברכה הזאת של ימות הגשמים היא, ובכל זאת אין בה ׳ותן טל ומטר׳. 17. מהרה. כן בסרס״ג. | לקבוץ. בסרע״ג ג. ׳לקבץ׳, וכן ברומניא ובכפא. בסרס״ג: ׳לקבצנו׳.

קבצנו יחד מהרה מארבע כנפות
הארץ אל נוה קדשך ברנה בא"י
עמו ישראל

השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו
כבתחלה וצדקנו ופדינו
במשפט ומלוך עלינו בחסד וברחמים
ואל נא תרשיענו בדין בא"י מלך
אוהב צדקה ומשפט

למשומדים ולמינים ולזרים
ולכופרים ולרשעים
ואל תהי להם תקוה ותאוה ומלכות
זדון במהרה תעקר ותשבר תכניע
ותאביד וכל אויבי עמך ישראל ות
וצריהם במהרה יכרתו וישמדו
ואל יתן תקומה לכל אויבי נפשנו
שובר אויבים ומכניע זדים
על הצדיקים ועל החסידים ועל גרי

1. קבצנו ברומניא, ובכפא: 'וקרא דרור לקבצנו יחד מהרה'. | קבצנו. בלי ו החיבור. | מהרה. כן הוא גם באיטליאני. 2. אל נוה קדשך. כן באר"צ, ברומניא ובכפא. | ברנה * באר"צ: 'בשמחה'. | נדחה. ב־ה. 5. וצדקנו ופדינו במשפט. ברומניא ובכפא: 'וצדקנו במשפט', אחרי 'ותמלוך עלינו אתה לבדך בחסד וברחמים'. 6. בחסד וברחמים. ברמב"ם: 'אתה לבדך ברחמים בצדק ובמשפט'. וכן בתימן. 7. ואל נא תרשיענו בדין. כן ברומניא ובכפא.
9. למשומדים. כן הוא בסרס"ג, ברמב"ם ובתימן ברומניא ובכפא. וכן אצל שכטר, לוי, מאן ואסף. | ולמינים... ולרשעים. ברומניא ובכפא: 'למשומדים אל תהי להם תקוה והמינים והמלשינים והכופרים והמוסרים כלם כרגע יאבדו'. 11. ואל. ב־ו | * ותאוה * | * תכניע ותאביד * . 14. * וצרריהם * | * ישמדו... נפשינו * .
16. שובר אויבים. בסרס"ג ובכפא: 'שובר רשעים ומכניע זדים'. 17. על הצדיקים... הצדק. כן הוא בסרע"ג, בסרס"ג, ברמב"ם ובתימן. אולם ברומניא ובכפא: 'על החסידים ועל הצדיקים'. אצל שכטר ואסף מתחילה הברכה 'על גרי הצדק'. השווה תוספתא, ברכות ג 25: 'כולל של מינים בשל פרושין ושל גרים בשל זקנים ושל דוד בשל ירושלים. ואם אמרו אלו לעצמן ואלו לעצמן יצא'. וראה שם בשינויי־נוסח: של מינים ושל פושעים במכניע זדים.

גרי הצדק ועל שארית עמך ישראל יהמו נא רחמיך יי׳ אלהינו ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקינו עמהם ולא נבוש כי בשמך הגדול והקדוש בטחנו בא׳ יי׳ משען ומבטח לצדיקים

רחמינו רחם יי׳ אלהינו עלינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ובני את ירושלים בבנין עולם כאשר דברת בא׳ בונה את ירושלים :

את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתיך כי לישועתך קוינו כל היום בא׳ יי׳ לנו קרן ישועה :

אב הרחמן אנא שמע קולינו יי׳ אלהינו שמע וקבל ברחמים

1. עמך ישראל. ברמב״ם: ׳בית ישראל׳. 4. ולא. ב־ו. | כי ...בטחנו. ברמב״ם: ׳כי בשמך בטחנו׳. 5. הגדול. כן באר״צ ברומניא ובכפא: | והקדוש. כן באר״צ. 7. * רחמינו * | רחם... כבודך. כן הוא בסרס״ג בתוספת: ׳ועל היכלך ועל מעונך׳ לפני ׳ועל ציון׳. השווה ירושלמי ברכות, פרק ד, הלכה ג (ח׳ ע״א). 10. ובני, ב־י במקום ה. | ובני...דברת. בסרס״ג: ׳ובנה ברחמיך את ירושלים׳. | ברמב״ם: ׳תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת ובנה אותה בנין עולם במהרה בימינו׳. וכן בתימן. | לא נזכרה הברכה רחם לתשעה באב, לא כאן ולא להלן, בעמ׳ 123א, 221ב ואילך, שבהם מדובר בקריאת התורה וקינות לט׳ באב, אבל היא כתובה להלן, בעמ׳ 75ב. 14. כי. . . היום. כן הוא בסרע״ג, וכן באיטליאני ובכפא. 15. * לנו * | קרן ישועה. ברומניא ובכפא: ׳מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל׳. 16. אב הרחמן. כן הוא בכפא. | * אנא * . 17. * שמע * .

שינויי נוסחאות

7. רחמינו. בג אין.

ב44

ברצון את תפלתנו. ושמע נאקתנו
שמעת את נאקת אבותינו וריקם
מלפניך אל תשיבנו מלכנו והעתר
לנו מלכנו בתפלתנו טרם נקרא ואתה
תעננו. עשה למענך שמע תפלתינו.
כי אל שומע תפלה ותחנונים אתה
שומע תפלה ותחנונים אתה שומע
תפלה עדיך כל בשר יבואו בא״י
שומע תפלה
רצה ומודים ושים שלום
יערב לפניך שיח תפלתינו ברצון אמן
ושמח ה' ארוננו יחד לבבינו לאהבתך
וליראה את שמך קדיש גויד
ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה
ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו
כוננהו. יושב בסתר עליון בצל שדי
יתלונן אומר לה' מחסי ומצודתי

7. תהלים סה ג   14. שם צ יז   16. שם צא א–טז

1. ברצון. בלי ו החיבור. | ושמע נאקתינו... ושמע תפלתינו. באר״צ: 'ריקם אל תשיבנו כי מלא רחמים אתה והעתר לנו מלכנו בתפילתינו ושמע נאקתינו כאשר שמעת את נאקת אבותינו טרם נקרא ואתה תעננו ושמע וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו'. 2. ורקם. ק חרוקה, בלי י. 6. כי אל... אתה. אצל לוי: 'כי אל שמע תפלתנו ותחנונינו'. אצל אסף: 'כי אל חנון ורחום אתה'. ובאיטליאני: 'כי אב מלא רחמים אתה הוא מעולם ולא נשוב ריקם מלפניך, כי אל שומע תפילה ותחנון אתה'. השווה פינקלשטיין, עמ' 162. 7. * שומע... יבואו * . ברומניא ובכפא: '*וקבל ברחמים וברצון את תפילתינו ואת תחינתנו כי אליך עינינו כי אל שומע* תפילה ותחנונים אתה הוא מעולם לא נשיב ריקם מלפניך, כי אב מלא רחמים רבים ונאמן אתה ושמע נא אל בקול תפילתינו כאשר שמעת לתפילת אבותינו הצדיקים בימי קדם'. 13. קדיש גויד = יאמר קדיש.

אלהי אבטח בו כי הוא יצילך מפח
יקוש מדבר הוות באברתו יסך לך
ותחת כנפיו תחסה צנה וסחרה אמתו
לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף
יומם מדבר באפל יהלוך מקרב
ישוד צהרים יפול מצדך אלף ורבבה
מימינך אליך לא יגש רק בעיניך
תביט ושלומת רשעים תראה כי
אתה יי מחסי עליון שמת מעונך
לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב
באהליך כי מלאכיו יצוה לך לשמרך
בכל דרכיך על כפים ישאונך פן תגוף
באבן רגליך על שחל ופתן תדרוך ת
תרמוס כפיר ותנין כי בי חשק וא
ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי יקראני
ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצהו
ואכבדהו אורך ימים אשביעהו ואראהו

5. מקרב. במקום מקטב, ר־ט תלויה מעל האות ר.

בישועתי ואתה קדוש יושב תהלות
ישראל וגומ׳ בכואנד תא כאשר דברת
לאמר קדיש גויד ואין משמור בכואנד
שיר למעלות אשא עיני אל ההרים
מאין יבוא עזרי עזרי מעם
יי עושה שמים וארץ אל יתן ל
למוט רגליך אל ינום שומריך הנה
לא ינום ולא יישן שומר ישראל יי
שומריך יי צלך על יד ימינך יומם
השמש לא יככה וירח בלילה יי יש
ישמרך מכל רע ישמור את נפשך
יי ישמור צאתך ובואיך מעתה וגומ
עולם ירושלים הרים סביב לה
וגומ׳ בעד מבדיל באיד כרד ברין נסח
שרח הבדלה
גאם

1. תהלים כב ד   4. שם קכא א–ח

2–1. ואתה... וגומ׳ בכואנד תא = ׳ואתה קדוש׳ וגומר יקרא עד ׳כאשר דברת לאמר׳; לעיל, עמ׳ 37א–39א.   3. קדיש... בכואנד = יאמר קדיש ויקרא מזמור זה.   12. ישמור. במקום ישמר.   14. וגומ׳... נסח. וגומר, אחר־כך מבדיל צריך לעשות בזה הנוסח.   15. שרח הבדלה = הסבר הבדלה.

גאם יין ודרדסת גירד עויר אור זרוע
לצדיק ולישרי לב שמחה על יי
מצר קראו הבה לנו עזרת מצר ושוא
תשועת אדם באלהים נעשה חיל והוא
יבוס צרינו באלהים נעשה חיל והוא
קמינו באלהים הללנו כל היום ושמך
לעולם נודה סלה הודו ליי כי טוב
כי לעולם חסדו באגר אותו בורא פרי
הגפן אגר גול יאו צרל יאו הורד
יאו נרגס באשר גויר באגר אותו
בורא עצי בשמים
אגר מושך יאו ענבר באשר הו
באו סור נר בסתר באשר גויר בורא
מיני בשמים אגר קיב יאו בתי בשמים
גויר באגר אותו הנותן ריח טוב. ב
בפרות בעד כר צראג ברכה גויר

1. תהלים צז יא 2. שם קיח כז 3. שם ס יג–יד
5. והוא יבוס קמינו. במקרא: צרינו. בתהלים מד ו. בשמך נבוס קמינו 6. שם מד ט 7. שם קז א

1. גאם = יקח גביע יין ביד ויאמר. 5. יבוס. המלה תלויה מעל המלה והוא. 6. קמינו, במקרא רק 'צרינו'. 9. אגר = אם פרח או אהלות או הדס או נרקיס יהיה — יאמר. 11. בין שתי השורות 11 ו־12 כתובות שורות נוספות, קצתן בשולי הגיליון מצד שמאל וקצתן בשורות אנכיות, בין שתי השורות 11 ו־12. ונראה הדבר שהסופר השאיר מקום ריק בכוונה תחילה כדי להוסיף את הדינים האלה. 12. אגר = אם מור או קציעה יהיה. (שמות הבשמים תרגום הם לתהלים מה ט. עצ"מ). | כו... באשנד = שנשים לא קשרו להן. על המלים סימני מחיקה. 14. אגר = כאשר תפוח או חבוש יהיה. 16. בעד = אחר־כך על נר יברך.

בשוליים: על הורד. משו"ע או"ח, סימן רט"ז, סעיף ג.
בין השיטין: בשמים. שם, סימן רי"ז, סעיף ד.

אומ׳ בורא מאורי האש ובר נבון
בעד גויד בגאו׳ אומ׳ המבדיל בין
קדש לחול ובין אור לחשך ובין ישראל
לגוים ובין יום השביעי לששת ימי
המעשה עונותינו ימחול וזרענו
ירבה כחול ומקבלים בתוך ומחול[illegible]
המבדיל בין קדש לחול : יין רמ
בכורד בטול אין בבואער
אלהינו ואלהי אבותינו [illegible]
חסדיך עלינו ומחו[illegible]
רחמנו. וגם לנו יקרב בעלינו [illegible]
תשועה עלינו ונהיה בששת ימי
המעשה מכל חטא שמורים [illegible]
מכל רשע ותחלואים וכל בתינו
טוב מלאים ושלומת רשמים נהיה
רואים ובנביש עד אל תתנו. ובטל
רצון אחרים מכנו רצוננו ועשה [illegible]

1. ובר = ועל הצפרניים יביט ואחר־כך יאמר. 4. לגויים. כך גם בסרס״ג וכן באר״צ. בת״ק, בתימן הוצאת קאפח. 5. * עונותינו... ומחול * באר״צ, אחרי החתימה של ההבדלה ואחרי המלים ׳וטועם היין ואומר׳ כתוב: ׳עונותינו ימחול וזרעינו ירבה כחול המבדיל בין קדש לחול שבוע טוב ומבורך יהא עלינו ועליכם ועל כל כלל עמים בית ישראל׳. ובנוסחנו הכניסו כנראה את האמירה לפני החתימה שלא כדין. לפי ההלכה צריכים לחתום מעין החתימה לפני החתימה. 7. יין = את היין ישתה אחר־כך יקרא זה. 17. עמנו. כנראה היתה המלה הזאת צריכה לשמש ׳שומר דף׳ אבל נכתבה כמלה מן השורה, והיא מיותרת.

עמנו לטובה אות ולא תעלה על לבבינו רוח קנאות ואשר רעותינו חורש ותרתינו דורש תאכלנו איש לא נכח ותקותו היא מפח כדכתיב ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהון ותקותם מפח נפש ־ וכל החושב עלינו מחשבת שלום ולא לרעה ויועץ עלינו השכל ודעה יגה שבילו ויגזר אומר ויקם לך כדכתיב ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור וכתוב בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני ־ ושים עלינו יי אלהינו את ששת ימי המעשה למזון ולמחסה לשמחה ולאורה ולתלמוד תורה ולעטרת צבי לספירת תפארה ותשלח ותביא לנו את אליה הנביא ־ איש אשר קנא קנא לשם

5. איוב יא כ 10. שם כב כח 11. תהלים עג כד

5. תכלינה. ה־ת בחולם במקום בחיריק. 6. מנהון. במקרא מנהם.
10. ותקם. במקרא ויקם. 15. לספירת. במקום לצפירת. 17. קנא לשם. לפי מלכים־א יט יד.

האל אליה אליהו הנביא

איש בעי מזבח בין עי ובין בית אל ליה

איש גזר על הגשם ויחדל אליה וגו'

או דר במדבר מתרחקות מכל גויי הארץ נבדל ליה וג'

איש הרג את נביאי הבעל אליה

וגו' איש ויאמר קראו בקול גדול כי

שיח וכי שיג לו אליה וגו' איש

זעק עניני וזדי ענה אליה וגו' איש

חיה בן צרפית האלמנה אליה וגו' איש

טבל רומח בדם זמרי אליה וגו' איש

יצא לקראת אחאב בן עמרי ליה וגו' איש

כלכלוהו עורבים ולא מת לשחת ליה וגו' איש

לשמנו נתברכה כד וצפחת ליה וגו' איש

מופתיו היו תמיהים אליה וגו' איש

נענה משמי גבוהים ליה וגו' איש

שחו אחריו זדי כוח הבעלים ליה וגו' איש

עצר גשמי רבבות אליה וגו' איש

2. בין עי ובין בית אל. לא ידוע מהמקרא. 3. גזר. מלכים־א יז, ב. 4. במדבר. שם, יט ד טו. 5. הרג. שם יח מ. 6. בקול... שיג לו. שם כז. 8. זעק. שם לז. 9. חיה. שם, יז כב. 10. טבל. במדבר כה, ח. ולפי מאן דאמר אליהו זה פינחס. 11. לקרת. חסרה א. | אחאב. מלכים־א יח ב. 12. כלכלוהו. שם יז ד. 13. נתברכה. שם טז. 14. מופתיו. שם יח לט. 15. נענה. שם טו. 16. שחו. שם לט. 17. עצר. שם יז א.

פוקד על כל בשורות טובות אליהו
איש צף באדרתו ויגלו ב׳ אליהו
איש קרא לברזל עם נברא אליהו
איש רכב על סוסי אש ועלה בסערה
אליהו ז״ל איש שלא טעם טעם מיתה
אליהו ז״ל איש שלא טעם טעם חטא לעולם
אליהו ז״ל איש תיקן כל מגורש וכל הלכה
אליהו ז״ל אשרי מי שראהו בקיצו
אליהו ז״ל אשרי מי שראהו בחלומו
אליהו ז״ל אשרי מי שפגע בו בדרך
אליהו ז״ל אשרי מי שנתן לו שלום
אליהו ז״ל והחזיר לו שלום
אליהו ז״ל אליהו הנביא אליהו התשבי
אליהו הגלעדי אליהו הברתי
הכרמלי אליהו המעכתי בוא יבוא
ברנה ושמו רעים שמנה נסיכים שבעה
שמעו יתר ושמנו כנה ונחה עליו רוח

17. ישעיה יא ב

1. פוקד. מלאכי ג כג-כד. 2. צף. מלכים-ב, ב ח. 3. עם נברא. מלכים-א יח לא. השווה סדר אליהו רבה, הוצאת איש שלום, וויען, תרס״ב, פרק יז, עמ׳ 87. 4. רכב. מלכים-ב ב יא. 5. שלא. שם י. ׳אם יאמר לך אדם שאילו לא חטא אדם הראשון ואכל מאותו העץ היה חי וקיים לעולם? אמור לו אתה: כבר היה אליהו שלא חטא הוא חי וקיים לעולם׳ (פסיקתא דרב כהנא, פרשת שור או כשב), הוצאת בובר, ירושלים תשכ״ג, עו ע״א. 6. שלא טעם טעם חטא. השווה הערה 5. 7. תקן. ׳שמא יבוא אליהו ויטהרנה׳ (פסחים טו ע״א). ׳אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל שומעין לו׳ (יבמות קב ע״א). 15. המעכתי. לא ידעתי מדוע נקרא כך.

יי רוח יקנא. ובינה ועצה הממשלה
הדאושועה ונריה ישראל תשית ש[...]
ולקחום עמים והביאום אל ארצם
במרעה טוב ארעה אותם והשיב
לב אבות על בנים ועל בני בנים
אבותם ורוח לבשה את עמשי ראש
השלישים לך דוד ועמך בן ישי שלום
לך ושלום ל[...] כי עזרך כי עורך
יי אלהיך ויקבלם דויד ויתנם בראשי
הגדוד ויהי דוד לכל דרכיו משכיל
ויי עמו ו [...] בית יעקב לכו ונלכה
באור יי אלהיך ו כאמור וידבר יי
אל משה לאמור דבר אל אהרן ו
בניו לאמור כה תברכו את בני ישראל
אמור להם ו יברכך יי וישמרך
יאר יי פניו אליך ויחנך ישא יי פניו
אליך וישם לך שלום ושמו את שמי על

6. דבה״י־א יב יט 10. שמואל־א יח טו 11. ישעיה ב ה 12. במדבר ו כב–כז

5. מלאכי ג כד. | לשון הכתוב: ׳והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם׳. יש כאן טעות או פאראפראזה. 6. עמסי. בס במקום בש שמאלית. 7. לך. חסרה המלה ׳שלום׳ לפני לך. 12. אלהיך. אין במקרא. 17. בני. המלה היא ׳שומר דף׳, אולם חסרה בראש העמוד הבא.

ישראל ואני אברכם [ואמרתם כה]
לחי אתה שלום וביתך של[ום וכל אשר]
לך שלום שבוע טוב ומבורך [וחדש טוב]
ושנה טובה ומזל גבוה ואריכו[ת ימים]
ותלמוד תורה עלינו ועליכם [ועל כלל]
עמו בית ישראל לחיים ברחמי[ם ואמרו]

1. שמואל־א כה ו   14. דניאל ט יח–יט

1. ואמרתם כה. בכתה״י מטושטשות. 2. אתה. במקרא ואתה. | וכל אשר. מטושטשות. 6. ואמרו. מטושטשת. 8. תמיד הפתה = שחרית של השבוע. שחרית נקראת 'תמיד'. השווה סרס״ג, עמ' רסג, רסד וראה צונץ: Die Synagogale Poesie des Mittelalters, Frankfurt, 1930, p. 69. 9. רחם עלינו וגומר. אולי היו הפסוקים כתובים לפני קבלת שבת בדפים שלא נשתמרו. 10. בכואננד = יקרא עד 'גאל ישראל', עמ' 14ב עד 34ב.
11. בכואנד תא = יקרא עד 'שומע תפילה', עמ' 7א עד 8א, ומ־42א עד 44ב. רצה וכו' מ־8ב עד 10א. 12. ואגר = ואם ב בשבת או ה בשבת יהיה — יאמר.
13. רבון... המעשים. בסרע״ג ג. מתחילים התחנונים במלים: 'רבון כל העולמים ואדוני האדונים'. 14. כי לא. באיטליאני ובכפא מתחילים התחנונים בפסוק טו מדניאל ט: 'ועתה אדני אלהינו אשר הוצאת' וגו'.

[illegible] שה אל תאחר למענך
[illegible] ך נקרא על עירך ועל
עמ[illegible] וירד יוי בענן ויתיצב עמו
שם [illegible] ויקרא בשם יוי ושם נא׳
[illegible] יוי על פניו ויקרא יוי יוי אל
[illegible] וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת
[illegible] גמאעת גואב גויד ויעבור
[illegible] ליח גויד חטאות נעורינו ופשעינו אל
תזכור שם ענוו זכור ברוגז רחם
תזכור ותקשוב לקול קוראיך ויעבור
וגומ׳ וגמאעת גואב גויד ויעבור
שליח גויד ואעבר יוי שכינתיה על
אפוהי וקרא יוי יוי אלהא רחמנא
וחננא מרחיק רגז ומסגי למעבד
קשוט - גמאעת גואב גויד ואעבר
ו שליח גויד נוצר חסד לאלפים נשא
עון ופשע וחטאה ונקה [illegible]

1 [יוי הקשיבה וע]שה אל תאחר למענך
2 [אלהים כי ש]מך נקרא על עירך ועל
3 עמי[ך.] וירד יוי בענן ויתיצב עמו
7 [ובעד]

3. שמות לד ה 5. שם ו 9. חבקוק ג ב 12. תרגום אונקלוס לפסוק שמות לד ו 16. שמות לד ז 17. שם ט

3. עמך. עד כאן הפסוקים שאומרים לפני י״ג מידות של רחמים גם באיטליאני וגם בכפא. אלא שלפני 'וירד ה' בענן' אומרים באיטליאני: 'אל הורית' וכו', ובכפא: 'אל מלך יושב' וכו'. 7. בעד = אחר־כך הקהל יענה ויאמר. 8. שליח גויד = שליח יאמר. 11. וגמאעת = והקהל יענה ויאמר. 12. שליח גויד = שליח יאמר. 15. גמעאת = הקהל יענה ויאמר. 16. שליח = שליח יאמר.

לעוננו ולחטאתינו ונחל[תנו] סלח לנו

1. במדבר יד יט   4. שם כ   5. איכה ג מ–מא   7. שם ה כא

9. ש'. כנראה מחוקה.   14. טוב. אולי הפירוש תיטיב עמנו על משקל חוס עלן הכתוב לפני זה.

רוי בד ויין נהר
מלך מלכי המלכים חטאנו
רחם עלינו ו אהיה אשר אהיה
חטאנו לפנ' רח' עלי' ו צדיק ואמת
רם ע' ממית ומחיה
רחמן יענה עתירתנו ו הרחמ' י
אויבנו ושונאנו הרחמ' יטע
שלום בינינו הרחמ' יצילנו מן החרב
הרחמ' יצילנו מן הדבר הרחמ' יצ'
משוה הרחמ' יצ' ממיתה חטופה
הרחמ' יצ' מחבוט הקבר הרחמ' יצ'
מדינה של גהנם הרחמ' יפתח לנו ש
שערי חיים שערי רחמים שע' אורה
שע' תורה שע' ברכה שע' מחילה
שע' סליחה שע' פרנסה שע' כלכלה
שע' תשובה שע' גן עדן שע' ישועה
הוא רואה בה בעד סה' בעזר גוור חטאנו.

1. רוי = ישים פניו על האדמה ויאמר זאת. 5. חט' לפ רח' עלי'. = חטאנו לפניך רחם עלינו.|ח' ל' ר' ע': כנ"ל. 13. שע'. שערי. 17. בעד = אחר־כך שלוש פעמים יאמר.

צורינו סלח לנו יוצרינו [illegible]
שוב מחרון אפיך והנחם
לעמיך זכור לאברהם ליצחק [illegible]
עבדיך מכסה פשעיו לא יצליח [illegible]
ועוזב ירוחם חטאתי אודיעך [illegible]
כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי [illegible]
ואתה נשאת עון חטאתי סלה
אבינו מלכנו אבינו אתה אבינו
מלכנו אין לנו מלך אלא
אתה אבינו מלכנו רחם עלינו אבינו
מלכנו חננו ועננו אין בנו מעשים
טובים עשה עמנו צדקה ורחמים
ואנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו
זכור רחמיך יי וחסדיך כי מעולם
המה ואל תבוא במשפט עמנו כי לא
יצדק לפניך כל חי אל תנאץ למען
שמך אל תנבל כסא כבודיך זכור

2. שמות לד יב–יג 4. משלי כח יג 5. תהלים לב ה 13. דבה״י־ב כ יג 14. תהלים כה ו 15. תהלים קמג ב 16. ירמיה יד כא

בשוליים: יצון = כאשר ירים פניו מהאדמה יאמר זה.

[אל תפר בריתך אתנו אל תעזבנו יוי]
[אל תרחק ממנו, אל תרחק ממנו כי]
צרה [קרובה כי אין עוזר אל תזכר]
לנו עונות ראשו[נים מהר יקדמונו רחמיך]
כי דלונו מאד קומ[ה עזרתה לנו ופדנו]
למען חסדיך יהי חסדך [יוי עליו כאשר]
ייחלנו לך אם עונות תשמר [יה יוי]
מי יעמוד כי עמך הסליחה [למען תורא]

1. תהלים לח כב 2. שם כב יב 3. שם עט ח 5. שם מד כז 6. שם לג כב 7. שם קל ג–ד 9. שם קג יד 10. שם עט ט 12. חבקוק ג א–ב

5. עזרתה לנו ופדינו. המחצית העליונה של העמוד מטושטשת, וההשלמה בסוגריים מרובעים. 13. יריתי. במקום יראתי. 14. פעולך. במקום פעלך.

[ברוגז זכור לאברהם יצחק] ויעקב משה
[ואהרן דוד ושלמה אלי]הו הנביא זכור
[. . . תזכור וע . . .] פשענו ושגגותינו
[. . . . .] עזוז וגבור קדיש
[גויד תורא בכואננד] דר בׄ שבת ו הׄ שבת
[סדר היום ב]כואננד והוא רחום וגומ׳
[תא ואתה] מרום לעולם ובא לציון גואל
[וגומ׳] תא כאשר

10. תהלים כג א–ו

5–4. קדיש גויד תורא בכואננד = יאמר קדיש ויקרא בתורה. תורא א במקום ה. בב׳ בשבת ובה׳ בשבת. המלה תורא אמנם מטושטשת, אבל האות ר ברורה והאות א בסופה כמעט ברורה. 6. סדר. וקורא בסדר היום. | ׳והוא רחום׳ וגומ׳. הכוונה בוודאי ל׳אשרי׳, שמתחיל בפסוקים ׳והוא רחום׳. ראה לעיל, עמ׳ 220ב. והשווה סרס״ג, עמ׳ כה, ב׳אשרי׳ שאחרי התחנונים ולפני ׳ברוך אלהינו שבראנו׳, מסוף קדושא דסידרא, שגם שם מתחיל מן ׳והוא רחום׳. והשווה חקירות, להרב יחיאל צימלס, בקובץ תורני־מדעי, רב סעדיה גאון, ירושלים תש״ג, עמ׳ תקלח. 7. תא = עד ואתה מרום. ראה לעיל עמ׳ 37א. 8. וגומ׳ תא = וגומר עד ׳כאשר דברת לאמר׳. לעיל, עמ׳ 39א. 9. קדיש גויד = יאמר קדיש אחר־כך יקרא מזמור זה.

52ב

1 [כל ימי] חיי [ושבתי בבית יוי לארך ימים]
2 ירושלם הר[ים סביב לה וגומ׳ תא אכיר]
4 והוא רחום וגומ׳ ואתה [מרום לעולם]
5 יוי כי שם יוי אקרא וגומ׳ [קדיש גויד]
6 יוי שפתי וגומ׳ תא האל הקדוש [אתה]

2. וגומ׳ תא אכיר = וגומר עד הסוף. 3. מנחה הפתה = מנחה של השבוע, כלומר של חול. 4. והוא רחום וגומ׳. ראה לעיל, עמ׳ 101, הערה 6. 5. קדיש גויד = יאמר קדיש. 6. וגומ׳ תא = וגומר עד ׳האל הקדוש׳. לעיל 7א עד 8א. ו־42א עד 44ב. 8. דוי = ישים פניו על האדמה ויאמר. 9. רוי = ירים את פניו מן האדמה ויאמר. 11. וגומ׳. יאמר קדיש ויקרא מזמור, ויסיים. הכוונה כנראה למזמור כג, כמו בעמוד הקודם. 12. תמיד ראש חדש. שחרית של ר״ח.

רחם עלינו וגו' והוא רחום בכואנד
תא [illegible] שפתי תא האל
הקדוש אתה חונן בכואנד תא שומע
תפלה רצה יוי אלהינו בכואנד תא
עבודת עמך ישראל בימינו.
אלהינו ואלהי אבותינו יעלה
ויבוא יגיע יראה ירצה
ישמע יזכר יפקד ימנה ויחשב יבוא
לפניך יוי אלהינו זכרוננו פקדוננו.
וזכרון אבותינו וזכרון ירושלם עירך
וזכרון מלכות משיח בן דוד
עבדיך וזכרון נביאיך וחסידיך וזכרון
עמך כל בית ישראל עבדיך לעירך
למקדשך להיכליך לטובה לברכה
לישועה לאהבה לחיים לחן לחסד
לריוח ולרחמים לגאולה לישועה את
יום ראש החודש הזה באהבה ואתה [illegible]

1. רחם עלינו וגומ'. לא ברור לאלו פסוקים מרמזת ההתחלה. השווה לעיל, עמ' 49א. = והוא רחום בכואנד = יקרא 'והוא רחום' עד 'גאל ישראל'. לעיל, עמ' 20ב--34ב. לא ברור מדוע מן 'והוא רחום' שהוא אחרי 'יהי כבוד' ולא מן 'ברוך שאמר'. 2. יוי שפתי תא. עד האל הקדוש. 3. אתה. יקרא 'אתה חונן' עד 'שומע תפילה'. 4. בכואנד = יקרא 'רצה' עד 'עבודת עמך ישראל בימינו'.

7. יגיע... ימנה. כולם בלי ו החיבור. כן ברמב"ם. ובאר"צ: 'יפקד ימנה יזכר יחשב'. וכן אלבוגן. מונאטסשריפט 55, עמ' 439. 8. ישמע. ברומניא כת"י ובכפא: 'ישעה ישמע'. | יזכר לפני יפקד, כן הוא בסרס"ג. 9. * יוי אלהינו * . 11. * מלכות * . 12. זכרון נביאיך וחסידיך. כן באר"צ. 13. * עבדיך * | לעירך למקדשך להיכליך. אצל אלבוגן שם: 'עירך ארצך היכלך מקדשך מעונך זבולך עדתך נווך פליטתך'. ואצל אסף, עמ' 118: 'עירך מקדשך היכלך מעונך נאוך'. 14. לברכה לישועה, כן באר"צ. 15. * לאהבה * . 16. * לרוח * . באר"צ: 'ולריוח'. | * לגאולה ולישועה * באר"צ: 'לישועה ולגאולה' 17. * באהבה * | * ואתה ברחמיך הרבים * .

שינויי נוסחאות

7. יראה. **בש** ויראה. | ירצה. **בש** אין. 8. ישמע. **בא** וישמע. | יזכר יפקד. **בא** יפקד יזכר. | ימנה ויחשב. כן **בש**. **בא** אין. | יבוא... אלהינו. **בש** יבוא לפניך. **בא** אין. 9. פקדוננו **בש** ו**בא** אין. 10. זכרון. **בא** וזכרון, **בש** וזכור. 11. וזכרון מלכות. עבדיך. כן **בא** בלי 'מלכות'. **בש** אין. 12. זכרון נביאיך וחסידיך. **בש** ו**בא** אין. | וזכרון... ישראל. כן **בש**. **בא** וזכרון כל עמך בית ישראל. 13. עבדיך... להיכליך. **בש** ו**בא** אין. 14. לטובה. **בש** לפניך לטובה. ו**בא** לפניך לפליטה לטובה. | לברכה... ולישועה. **בש** לטובה יוי אלהינו לחן לחסד ולרחמים לחיים ולשלום. **בא** לחן לחסד ולרחמים. 16. את יום. **בש** ו**בא** ביום. 17. באהבה... הרבים. **בא** לרחם בו עלינו ולהושיענו. **בש** אין.

53ב

ברחמיך הרבים זכרנו יי אלהינו בו
לטובה פקדינו מלכנו בו בברכה הושיענו
צורנו בו לחיים טובים מלטנו בו מכל
צרה אבד ממנו בו כל גזרה שמחנו בו
שמחה שלמה רפאינו בו רפואה תמימה
בשרינו בו בשורה טובה בדבר ישועה
ורחמים חוס וחננו וחמול ורחם עלינו
רפאינו והושיענו בעבור כבוד שמך
כי אל רחום וחנון אתה ותרבך
בנו. ותחזינה עינינו לך וגו' ומודים
ושים שלום הללויה הללו עבדי
יי הללו את שם יי יהי שם יי
מבורך מעתה ועד עולם ממזרח
שמש עד מבואו מהולל שם יי רם
על כל גוים יי על השמים כבודו מי
כיי אלהינו המגביהי לשבת המשפילי
לראות בשמים ובארץ מקימי

II. תהלים קיג א–ט

2. פקדינו. בלי ו החיבור. | מלכינו. כן באר"צ. | הושיענו. בלי ו החיבור. 3. * צורנו * מלטנו בו מכל צרה. כן באר"צ בתוספת 'וצוקה'. ברומניא ובכפא: 'בדבר ישועה ורחמים חוס וחננו <בכפא: וחמול> ורחם עלינו והושיענו מלטנו מכל צרה ומחלה מיגון ואנחה חננו ועננו <בכפא: חיינו> והושיענו כי אליך עינינו כי אל מלך חנון ורחום אתה'. 4. * אבד. . . גזרה * | שמחנו. . . שלמה. כן באר"צ. 5. תמימה. כן באר"צ. ברומניא כת"י: 'שלמה'. 6. * בשרינו. . . טובה * | בדבר. בלי ו החיבור. 7. וחמול. אצל אלבוגן שם: 'חוסה אתה יוי אלהינו הגן והרוח הצל וחמול ורחם עלינו והושיענו וחנינו ועניננו והרוח לנו מצרותנו כי אליך עינינו כי אל חנון ורחום אתה לבדך נקראת'. 8. * רפאינו והושיעה בעבור כבוד שמיך * .

שינויי נוסחאות

2. פקדינו מלכנו. כן בש. בא ופקדינו בו. | הושיענו צורנו בו לחיים טובים. בש בלי צורנו. בא והושיענו בו לחיים טובים. 3. מלטנו... אתה. בא בדבר ישועה ורחמים חוס וחננו ורחם עלינו והושיענו כי אל מלך חנון ורחום אתה. בש מלטנו בו מכל צרה ושמחנו בו שמחה שלמה רפאינו בו רפואה תמימה בדבר ישועה ורחמים חוס וחננו ורחם עלינו.

דל מאשפות ירים אביון להושיבי
עם נדיבים עם נדיבי עמו מושיבי
עקרת הבית אם הבנים שמחה הללויה
: בצאת ישראל ממצרים בית יעקב
מעם לועז היתה יהודה לקדשו ישראל
ממשלותיו הים ראה וינס הירדן יסוב
לאחור ההרים רקדו כאילים גבעות
כבני צאן : מה לך הים כי תנוס הירדן
תסוב לאחור ההרים תרקדו כאילים
גבעות כבני צאן מלפני אדון חולי
ארץ מלפני אלוה יעקב ההופכי הצור
אגם מים חלמיש למעינו מים :
יי זכרנו יברך יברך את בית ישראל
יברך את בית אהרן יברך יראי יי
הקטנים עם הגדולים יוסף יי עליכם
עליכם ועל בניכם ברוכים אתם ליי
עשה שמים וארץ : השמים שמים ליי

4. שם קיד א–ח   13. שם קטו יב–יח

10. חולי. בחולם.

ובשם יוי אקרא נדרי ליוי אש[לם]
נגדה נא לכל עמו בחצרות [בית יוי]
בתוככי ירושלם הללויה [הללו]
את יוי כל גוים שבחוהו כל ה[אמים]

4. שם קטז יא–יט 12. שם קיז א–ב 15. שם קיח א–כט

4. מה אשיב. הדילוגים הם כפי סרע"ג ג., ספרד ואשכנז ולא כסרס"ג, רמב"ם ותימן. 15. הודו. בשורוק. 16–17. ח. ח תלויה במקום המלה 'חסדו'.

יראי יוי כי לעולם חסדו
מן המצר קראתי יה ענני במרחב
יה יוי לי לא אירא מה יעשה
לי אדם יוי לי בעוזרי ואני אראה
בשונאי טוב לחסות ביוי מבטח
באדם טוב לחסות ביוי מבטח
כל גוים סבבוני בשם יוי כי אמילם
סבוני גם סבבוני בשם יוי כי אמילם
[illegible] כדבורים דועכו כאש קוצים
[illegible] יוי כי אמילם דחה דחיתני ל
[illegible] יוי עזרני. עזי וזמרת יה
[illegible] שועה קול רנה וישועה
[illegible] צדיקים ימין יוי עשה חיל
יוי רוממה ימין יוי עשה חיל
לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה
יסר יסרני יה ולמות לא נתנני. פתחו
לי שערי צדק אבוא בם אודה יה

[בשם] יוי כי אמילם דחה דחיתני ל
[לנפול ויוי] עזרני עזי וזמרת יה
[ויהי לי לי]שועה. קול רנה וישועה
[באהלי] צדיקים ימין יוי עשה חיל
[ימין] יוי רוממה ימין יוי עשה חיל

(—)

9 עד קרנות המזבח אלי אתה ואו[דך]
10 אלהי ארוממך. הודו ליוי כי ט[וב כי]

7. הפסוקים לא נכפלו. וההלל בלי ברכות. 11. קדיש גויד = יאמר קדיש. 12. בכואנד = יקרא ויגמור...

לכל [צרותינו] תחלה וראש לרוחתינו
[כי] בעמך ישראל
[וחוקי ראשי] חדשים בשמחה להם קבעת
[בָאֹה מקד]ש ישראל וראשי חדשים
[רצה מודים] ושים שלום. אשריך
[ישראל] וגומ׳ קדיש [גויד בעד ובא]
[לציון] גואל וגומ׳ [בכואנד תא כאשר דברת]
[לאמר] קדיש גויד וכתם כונד.
[תמיד]

1. **כאן חסר דף, בו היתה הברכה האמצעית של מוסף ראש חדש. ונשאר רק סוף הברכה.** | אברהם. בסרס״ג: ׳חדשהו עלינו לטובה כרוב רחמיך כמו שנכון זרע אברהם לפניך בגלל שמך הקרוי עלינו ויהיה יום החדש הזה קץ וסוף לצרותינו תחלה וראש לרוחתינו כי בישראל עמך בחרת מכל האומות וחקי חדשים להם קבעת׳. ראה יוסף היינימן, יחסו של רס״ג לשינוי מטבע תפילה, ספר השנה למדעי היהדות והרוח של אוניברסיטת בר־אילן א, רמת־גן תשכ״ג, עמ׳ 224.

5. *** בשמחה *.** 7. **אשריך ישראל וגומ׳. לעיל עמ׳ 37א.** 8. **קדיש גויד =** יאמר קדיש אחר־כך ׳ובא לציון גואל׳ וגומר, יקרא עד ׳כאשר דברת לאמר׳; לעיל, 37א–39א. **קדושה דסידרא נאמרה אחרי מוסף.**

10. קדיש יאמר ויסיים. 13. נמאז תפלה... המצון = כמו בשבת ׳ישמח משה׳ יקרא.

ויבוא בבואנד והלל בדלוג יקרא ושלום

תמוסף שבת וראש חדש

זכור רחמיך וגומ׳ תא וא[תה מרום]

וגומ׳ כי שם יוי אקרא וגומ׳ [קדיש]

גויד יוי שפתי וגומ׳ תא האל הקדוש

אתה יצרת עולמך מקדם כלית

מלאכתך ביום השביעי בחרת בנו מכל

העמים אהבת אותנו ורצית בנו

מכל הלשונות קדשתנו במצותיך

מלכנו לעבודתיך ושמך הגדול

הגבור והנורא עלינו קראת

ותתן לנו יוי אלהינו באהבה שבתות

למנוחה ויום שבת ויום ראש חדש

זכור רחמים וגומ׳ תא וא[תה מרום]

וגומ׳ כי שם יוי אקרא וגומ׳ [קדיש]

1. ויבוא בכואנד = ויקרא ׳יעלה ויבוא׳ ואת ההלל בדילוג יקרא ושלום.
2. תמוסף. אולי ה־ת הוא קיצור המלה ׳תפילת׳. 4. זכור. ׳זכור רחמיך׳ וגומר עד ׳ואתה מרום׳. לעיל, עמ׳ 36א. 6. גויד = יאמר קדיש. ׳ה׳ שפתי׳ וגומר עד ׳האל הקדוש׳. לעיל, עמ׳ 7א–8א. 9. העמים. כן בכפא ובסרע״ג ג. בסרס״ג: ׳האומות׳. | רצית בנו... הלשונות. בסרע״ג ג. ובכפא: ׳ורצית בנו מכל הלשונות׳. בסרס״ג: ׳דוממתנו מכל הלשונות׳. 11. * האל *| הגדול הגבור והנורא. כן הוא בסרס״ג. השווה נ׳ וידר, תרביץ לז, תשכ״ח, עמ׳ 138, הערה 13: ׳לא נשתמרה בסידורי תפילה, פרט לסידור אר״צ׳. 14. * ויום השבת *| ויום... בעדנו. כן בסרע״ג ג. ובסרס״ג.

הזה יום רצון לכפר מפני שחטאנו.
לפניך אנחנו ואבותינו חרבה עירנו
ושמם מקדשנו וגלה יקרינו ונוטל
כבוד מבית חיינו אין יכולין להקריב
לפניך קרבן לכפר בו על עונותינו.
יהי רצון ורחמים מלפניך יי אלהינו
ואלהי אבותינו שתעלנו לארצנו ותטענו
... על ידי משה עבדיך כאמור
וביום השבת וגו' תא ונסכו. זה
קרבן שבת וקרבן ראש חדש ונסכו
ובראשי חדשיכם וגו' תא ושני
תמידין כהלכתן ו ישמחו.
וגו' תא זכר למעשה בראשית
אלהינו ואלהי אבותינו חדש עלינו
את יום שבת ואת יום ראש חדש הזה
לטובה וגו' תא הקרוי עלינו כי זה
יום שבת ויום ראש החדש הזה קרבן

5 [לפניך] קרבן לכפר בו על כל עונותינו
8 [וגומ' תא] על ידי משה עבדיך כאמור

1. מפני. בסרס"ג: 'ומפני'. ברומניא ובכפא: 'אבל משחטאנו'. 4. אין. בלי ו החיבור. | יכולין. ו בשורוק. 5. לכפר בו. בסרס"ג: לכפרה. 6. * ורחמים *. 8. וגומ'. וגומר עד 'על ידי משה'. לעיל, עמ' 36ב. 11. וגומ'. וגומר עד 'ושני תמידין כהלכת' היה צריך להיות לעיל בדף החסר אחרי עמ' 55ב. 13. וגומר עד 'זכר' למעשה בראשית, לעיל, עמ' 8א–8ב. 16. וגומר עד 'הקרוי עלינו'. היה צריך להיות לעיל בדף החסר אחרי עמ' 55ב.

ונסוס לכל בריותנו תחלה ורגשותינו לבוחתינו
קדשנו במצות תא באמת כי בשמך
ישראל וגומ׳ תא בא״ה מקדש השבת
וישראל וראשי חדשים ירצה והודיה
ושים שלום ״ אשריך וגומ׳ ככולו
וקדיש גויד והמאט כור

מעריב פסח

זכור רחמיך וגומ׳ תא גאל ישראל
השכיבנו וגומ׳ תא ועל ירושלם
עיר הקדש׳ אלה מועדי ייי מקראי
קדש אשר תקראו אותם במועדם׳
יראו עינינו וגומ׳ תא והוא ימלך
לעולם ועד אמן ׳ קדיש גויד׳ ייי
שפתי וגומ׳ תא האל הקדוש
אתה בחרתנו מכל העמים אהבת
ותתנו

10. ויקרא כג ד

2. קדשנו. במצותיך עד ׳באמת׳. לעיל עמ׳ 13. 3. וגומר עד ׳ברוך אתה ה׳׳. לעיל עמ׳ 57ב. 5. אשריך. לעיל, עמ׳ 37א, אחרי מוסף של שבת.| וגומר לקרא ויאמר קדיש ויסיים. 8. וגומר עד ׳גאל ישראל׳. לעיל, עמ׳ 3א–6א. 9. וגומר על ׳ועל ירושלים׳. לעיל, עמ׳ 6א–6ב. 12. וגומר עד ׳והוא׳ לעיל, עמ׳ 6ב. 13. קדיש גויד = יאמר קדיש, ׳ה׳ שפתי׳ וגומר עד ׳האל הקדוש׳. לעיל, עמ׳ 7א–8ב.| שני העמודים הבאים הם ריקים. וחסר אפוא המשך תפילת העמידה של שלוש רגלים, ואולי גם עניינים שלפני סדר פסח.

אגר פסח שב״ שבת אכתר דר אוול
ויכלו השמים כוואנר תא אשר ברא
אלהים לעשות בגוד אומו בורא
פרי הגפן בוי כונד וגויד בגוד אומו
אשר קדשנו מכל עם עומ׳ ואגר
פסח שב יק׳ שבת באשר סימן
יקנהז באשר י׳ יין ק׳ קדושה נ׳ נר
ה׳ הבדלה ז׳ זמן דר אוול ברכה
בוויד בעד קדוש יבנו אשר קדשנו
מכל עם בעד נר יאמ׳ בורא
מאורי האש גויד ונכון רא ניער בעד
הבדלה גויד .. בגוד אומו המבדיל
בין קדש לחול ובין אור לחשך ובין
ישראל לגוים ובין יום השביעי לששת
ימי המעשה ובין קדושת שבת
לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום
השביעי השבת הגדול והקדוש מששת

[עמ׳ 58א–58ב ריקים]

1. אגר = כאשר פסח חל בליל שבת, קורא בראשונה ׳ויכלו השמים׳ עד ׳אשר ברא אלהים לעשות׳. 4. בוי כונד = יריח. (יש כאן טעות־סופר, וצריך להיות ׳יסתכל׳. עצ״מ) <אולי הכוונה להריח את היין כדי לברר אם ריחו אינו רע. (ראה בבא בתרא צז ע״ב)>. 5. ואגר = ואם ליל פסח יחול במוצאי שבת.
7. יקנהז באשד = יהיה הסימן יקנהז. 8. דר = בראשונה יברך על היין.
9. בעד = אחר־כך קידוש, כלומר ׳אשר קדשנו מכל עם׳. 10. בעד = אחר־כך על נר יאמר ׳בורא מאורי האש׳. 11. ונכון. ויביט בצפרניים ואחר־כך יאמר הבדלה. 14. לגוים. כן בסרס״ג, ברמב״ם, באיטליאני וברומניא.
17. השבת. כן באר״צ. | הגדול והקדוש. כן בסרס״ג, באר״צ, בתימן ובאיטליאני.

ימים קדשת בא״י המבדיל בין קדש
לקדש דר אוול גאם בשויר וכור יין
כוער ובגויר קוה אל יי חזק ויאמץ
לבך וקוה אל יי ׃ לך יי הגדולה
וגומ׳ תא לשם תפארתך בא״י אמ״ה
בורא פרי הגפן ׃ בא״י אמ״ה אשר קדשנו
מכל עם ורוממנו מכל לשון בחר בנו
ויגדלנו רבה בנו ויפארנו ותרוממה הבדילנו
מכל גויי ארץ חמדה הנחיל אותנו
קדש את שמו בעולם בגלל עבודת
שמשו את רצונו ׃ גבורות רבות
עשה למעננו ואין חקר לנפלאותיו ׃
[illegible] קדושים אותנו קרא [illegible]
נטע שעשועים ׃ ויקדשנו [illegible]
לשמו ראשית לקחנו מכל גויי הארצות
שהם משולים כצבא מרום ומכוונים
ככוכבי הרקיע ׃ ויהיו עליונים

13 ע[דת] קדושים אותנו קרא [כרם] חמדה

3. תהלים כז יד

2. דר אוול = תחילה ישתוף את הגביע וימלאנו יין ייאמר. 5. וגומר. עד 'לשם תפארתיך'. 6. אשר קדשנו. זוהי ההרחבה בקידוש שמביאה רס״ג בסידורו, עמ' קמ״א. והשווה אוצר הגאונים, פסחים, עמ' 107: 'אמר בורא פרי הגפן ואגיד ביה'. 'רב האי גאון ז״ל פי' האריך בה רב אשי דברי פיוטי הרבה. והרבה אמרי שפר כענין שמאריכין בה עכשיו בני בצרה ועילם ופרס שאומרי' אשר ברא יין עסיס ותירוש טוב כו''. וכנראה הפסיקו בזמנים מאוחרים לאמרו בגלל התנגדותו של רס״ג (ראה סרס״ג, שם) והתחילו לומר 'אשר קדשנו מכל עם', שרס״ג התיר לומר. גם באר״צ ובתימן מובא הנוסח הזה. לענין ברכת יין עסיס, ראה וידר, סיני כ, תש״ז, עמ' מג–מח: והשווה גולדשמידט, הגדה של פסח, ירושלים תשכ״ט, עמ' 90, ושם עמ' 92. 9. גויי. במקום גוי. 12. למעננו. במקום למענהו. 15. לקחנו. במקום לקחם. 16. כצבא. בסרס״ג בצבא.

בקרב תבל ונכבדים על כל האומות
זיו פניהם כזיו השמש ומראה
דמותם כמלאכי השרת . להם ראו
מלכים וקמו שרים וישתחוו . למען
יי' אשר נאמן קדוש ישראל אשר
בם בחר . כל רואיהם יכירום כי הם
זרע ברך יי' . ויקדשנו קדושת עולם
ושמו הגדול עלינו קרא אותנו
אחים ורעים ממלכת כהנים וגוי קדוש
ויקריבנו לפני הר סיני ויגישנו לפני
חורב . ויורישנו דברי חיים כתובים
באצבע אלהים הדרו . ויעש לנו נסין וגבורות
[illegible] ויפרקנו מצרינו ויושיענו
מיד [illegible] ויגאלנו מכף אויב .
ותתן לנו יי' אלהינו באהבה מועדים
לשמחה חגים וזמנים לששון
ימים טובים לשובע את [illegible] טוב

5. אשר בם בחר. בסרס"ג: כי בם בחר. 9. אחים ורעים... קדוש. בסרס"ג: 'עדה לשמו סגלה ונחלה מימות עולם'. 12. באצבע אלהים הדרו. בסרס"ג: באצבע הדרו. | נסין וגבורות. שתי המלים מוספות בכתב אחר במקום המטושטשות שבשורה 13. 13. ויושיענו... אויב. בסרס"ג: ויגאלנו מכף אויב ויושיענו מיד שונא. 15. באהבה. בסרס"ג אינה. 17. ימים... ואת. בסרס"ג אינן.

9 ממצרים [מכור] הברזל אותנו מלט
15 לבני ידי[דיו]
16 [כי בנו] בחרת ואותנו קדשת

2. באהבה. בסרס״ג: בשמחה. 6. להיות. בסרס״ג: ולהיות. 7. אתו. בלי ו. 9. מלט. ל קמוצה במקום צרויה. 10. להודיע כי בו עשה ה' נקמות... להודיע כי בו קבלו. בסרס״ג הסדר הפוך. 16. ואותנו. בסרס״ג: אותנו. 17. ומועדי. בסרס״ג: מועדי.

בשמחה וששון הנחלתנו. ב"א ה' מקדש
ישראל והזמנים. ב"א ה' אמ"ה שהחיינו
וקיימנו והגיענו לזמן הזה
יין רא בהנגר ודסת בשויר וברכה
נגויד בער בסתאנד שאך מיאן יע
יענה גורנא
תריד וברכה גויד ב"א ה' אמ"ה בורא
פרי האדמה וברכה אכיר נגויד
כאן רא גליה דהד וגויד השתא הכא
לשנא בארעא דישראל השתא הכא
לשנא בני חורין כל דכפין ייתי ויכול
וכל דצריך ייתי ויפסח. יין הדין
כחמא עניא דאכלו אבהתנא בר
נסקו. מארעא דמצרים. [illegible]
[illegible] דיום רא בשויר וכור יין כונ[illegible]
דסת בודכ' עאקיל [illegible] וכודך
בר פאי ביזר וסואל כונד
מה נשתנה הלילה הזה מכל [illegible]

4–6. יין רא. את היין ישתה וירחץ את הידיים ולא יברך, אחר־כך יקח קלח <ראש> בצל או כרתי כלומר כרשה ויברך. בהגדת יהודי סין, כת"י היבר. יוניון קוליג' מסינסינאטי, שהוציא בית היתומים ישראל בניו יורק ב־1967, **בצירוף** הקדמה מאת פרופ' ססיל רות, גם היא הגדה פרסית (להלן הגדת סין), כתוב בה שברכו על נטילת ידיים גם לפני טיבול הראשון. כך גם בסרס"ג קלו; השווה הגדה שלמה לר' מנחם כשר, מבוא עמ' 98. מנהג זה כנראה מנהג פרסי קדום יותר. (בעניין קדמות מנהגים בהגדת סין, העירני ידידי ד"ר יוסף תבורי מאוניברסיטת בר־אילן, ואני מודה לו על כך). 7. וברכה אכיר נגויד = ולא יברך ברכה אחרונה. 8. כאן = יגלה את השלחן ויאמר. 9. לישנא = לשנה הבאה, ראה סרס"ג, הערת אסף בעמ' קל"ו. בהגדת סין: בבהילו יצאנו ממצרים. הא לחמא עניא... וכל דצריך לפסחא ייתי ויפסח. 11. ויפסח. ע"כ כפי שהוא בסרס"ג. 13–15. גאם דיום = ישטוף גביע שני וימלאהו יין. 15. דסת = ביד ילד פיקח יתנו. | וכודך = והילד יעמוד על רגליו וישאל. וכן בסרס"ג: 'וממלאים כוס שני ואם יש שם ילד בר דעת יעמוד על רגליו וישאל מה דבר הלילה הזה'.

ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח

שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרור ז שבכל ה הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין והלילה הזה כלנו מסובין ו

אל גֿאב

עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו יי אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה ואלו לא גאל הקב״ה את אבותינו ממצרים כבר אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים ולא את אבותינו בלבד גאל אלא אף אותנו גאל כמה שנאמר ואותנו הוציא משם

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן

8. לפי דברים ו כא 14. שם כג

1. שבכל. כך סדר הקושיות בסרע״ג ג.. בסרס״ג, ברמב״ם הנדפס ובת״ק ובתכלאל, והשווה הגדה שלמה למ. כשר. | שבכל. ש חרוקה. | מטבלין. כך בסרע״ג ג. ובסרס״ג. | אפילו פעם אחת. כן בסרע״ג, ברמב״ם, בת״ק ובתכלאל. בסרס״ג אין. 4. מרור. בסרס״ג. ׳מרורים׳. | מרור. מ ו־ר חרוקות. 7. אל ג׳ואב. התשובה. 11. כבר בהגדת סין: עדיין. 13. גאל. בסרס״ג: ׳גאל המקב״ה׳ <המקום ברוך הוא>. | אלא. א חרוקה. 14. שם כג.

בשוליים: הוספות מסביב לטכסט. הטכסט שלפנינו הוא כמו בסרס״ג, ההוספות בשוליים הן מהגדות שבדפוסים. מצד ימין דינים בעברית, אותו הכתב. למעלה ולמטה ומצד שמאל השלמה להגדה, שאינו בטכסט, בכתב־יד שונה. | שני העמודים הבאים הם ריקים.

בשוליים משמאל למעלה: חמץ או מצה. כך בסרע״ג ג. | יהושע. ה־ו הראשונה בשורוק במקום חולם.

בשוליים למטה: ביצאת. במקום ביציאת.

בשוליים מצד ימין: נוטל. לשון שו״ע, או״ח, סי׳ תע״ג סעיף ו. | אדם. טעות־סופר וצ״ל ידו. | הא לחמא. בנוסח פרס לא נהגו להתחיל מהא לחמא, אלא מן השתא הכא, ראה בעמ׳ 61א.

שנה ולא זכיתי שתאמר
יציאת מצרים בלילות עד
שדרשה בן זומא שנאמ׳

למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי
חייך ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות וחכמים אומרים
ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא
לימות המשיח

משם ׀ כנגד ארבעה בנים דברה
תורה אחד חכם ואחד רשע אחד
תם ואחד שאינו יודע לשאל
חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים
והמשפטים אשר צוה יי אלהיכם
אתכם ׀ אף אתה אמור לו כהלכת
הפסח אין מפטירין אחר הפסח
אפיקימון ׀ רשע מה הוא אומר
מה העבודה הזאת לכם לכם ולא
לו ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל
וכפר בעיקר ׀ אף אתה אמור לו
והקהה את שניו בעבור זה עשה
יי לי ולא לך אילו היה שם לא היה
נגאל ׀ תם מה הוא אומר מה
זאת ואמרת אליו בחוזק יד הוציאנו
יי ממצרים מבית עבדים
ושאינו יודע לשאל את פתח לו

4. דברים ו כ 9. שמות יב כו 12. שם יג ח 14. שם יד 19. דברים טז ג

[עמ׳ 62א–62ב ריקים]

2. ואחד. בסרס״ג: ׳אחד׳. 3. ואחד. בסרס״ג: ׳אחד׳. 6. כהלכת. ה צרויה. 7. הפסח. פ צרויה. 8. אפיקימון. בסרס״ג: אפיקמון. 10. לי. בסרס״ג: לו. 11. אף. בסרס״ג: ואף. 13. לך. בסרס״ג: לו. | אילו... נגאל. בסרס״ג: ׳ואלו היה שם לא היה נגאל׳. 17. ושאינו. בסרס״ג: ׳שאינו׳.

בשוליים למעלה: להאביא. א אחרי ה־ה.

בשוליים מצד שמאל: על כוס שני אין מברכים. א. הכותרת הזאת לקוחה מסימן תעד שו״ע, ולבסוף המשך הדינים. | א. שותה. לשון השו״ע, שם. | יתר דיני הסדר ובו ז סעיפים. כותרת המחבר בסימן תע״ה. מכאן ואילך העתיק המעתיק כל שבעת הסעיפים מן השו״ע.

והגדת לבנך ביום ההוא לאמר או הגדת לבנך יכול מראש החדש תלמ' לומ' ביום ההוא לאמור אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומ' בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחין לפניך. מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו שנאמ' ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת

1. שמות יג ח 9. יהושע כד ב–ד

1. או. כן בסרס"ג. 2. הגדת. במקום והגדת. בסרס"ג: 'והגדת'. 3. לאמור. בסרס"ג אין. 6. מונחין. בסרס"ג אין. 11. אברם. במקרא אברהם. בשוליים: מצא. א במקום ה.

לרשת אותו יעקב ובניו ירדו מצרים
ו ברוך שומר הבטחתו לישראל ב
ברוך הוא שהקב"ה מחשב את הקץ
לעשות כמה שנאמ' לאברהם אבינו
בין הבתרים שנא' ויאמר לאברם
ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ
לא להם ועבדום וענו אותם ארבע
מאות שנה ו וגם את הגוי אשר יעבודו
דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול
ו והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא
אחד בלבד עמד עלינו אלא בכל
דור ודור עומדים עלינו לכלותינו.
והקב"ה מצילנו מידם ו צא ולמד
מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב
אבינו שפרעה הרשע לא גזר אלא
על הזכרים ולבן בקש לעקר את
הכל שנאמ' ארמי אובד אבי וירד

5. בראשית טו יג–יד   17. דברים כו ה

1. יעקב. במקום ויעקב.   11. עמד. בסרס"ג: 'עומד'.   15. הרשע. כן בסרס"ג.   16. לעקר. כן הוא בסרס"ג.

וירד מצרימה אנוסה על פי הדבור ו ויגר שם מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור שם כמה שנאמר נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך יי' אלהיך ככוכבי השמים לרוב - ו ויהי שם מלמד שהיו ישראל מצוינין שם לגוי גדול ועצום כמו שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם ו ורב כמה שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדים שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה ו וירעו אותנו המצרים כמה שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ ו

3. דברים י כב   6. שם כו ה   8. שמות א ז
10. יחזקאל טז ז   13. דברים כו ו   14. שמות א י
בשוליים: בראשית מז ד

1. אנוסה. במקום אנוס. | הדבור. בסרס"ג: 'הדבר'. 3. שם. בסרס"ג אחרי המלה 'לגור' 'במתי מעט שנאמר'. 12. עדים. במקום עדיים. 15. פן ירבה... מן הארץ. בסרס"ג אין.

וישימו עליו שרי מסים

ויענונו כמשנאמ׳ למען ענותו בסבלותם
ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום
ואת רעמסס ׃ ויתנו עלינו עבודה
קשה כמשנאמ׳ ויעבירו מצרים
את בני ישראל בפרך ׃ ונצעק אל
יי׳ אלהי אבותינו כמה שנאמ׳
ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך
ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו
ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה
׃ וישמע יי׳ את קולינו כמשנאמ׳
וישמע אלהים את נאקתם ויזכור
אלהים את בריתו את אברהם את
יצחק ואת יעקב ׃ וירא את עונינו
זו פרישות דרך ארץ כמשנאמ׳
וירא אלהים את בני ישראל וידע
אלהים ׃ ואת עמלינו אלו הבנים
שנאמ׳ כל הבן הילוד היארה

ונצעק אל יי׳ אלהי אבותינו כמו שנ׳ וישמע יי׳ את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו

1. שמות א יא 4. שם יג 7. שם ב כג 11. שם כד 15. שם כה 17. שם א כב בשוליים: דברים כו ז

1. וישימו עליו שרי מסים. בסרס״ג אינו, אלא כפי שכתוב בטכסט לפנינו בלי התוספת. 2. ויבן . . . רעמסס. בסרס״ג אין. 16. אילו הבנים. בסרס״ג אין. וראה שם הערה 1: ׳צ״ל: ׳ואת עמלנו אלו הבנים כמשנאמ׳ וכו׳׳.
בשוליים תוספת מצד שמאל לאורך העמוד, בכתב־יד מרובע, והיא שייכת לשורה 5 אחרי המלה ׳בפרך׳. התוספת הזאת איננה בסרס״ג, אלא כמו שלפנינו, והמתקן שהוסיף את התוספת הכניס בטעות ׳כמו ש״נ׳ שלא במקומן.

ויוציאנו יי' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים

תשליכוהו וכל הבת תחיון ואת
לחצנו זה הדחק שנאמ' וגם
ראיתי את הלחץ אשר מצרים
לוחצים אתם ויוציאנו יי' אלהינו
ממצרים לא על ידי מלאך ולא
על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא
על ידי הקב"ה בעצמו ביד חזקה
זה הדבר שנאמ' הנה יד יי' הויה
במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים
בגמלים בבקר ובצאן דבר מאד
ובזרוע נטויה זה החרב שנאמ'
וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם
ובמורא גדול זה גלוי השכינה שנאמ'
או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי
מקרב גוי במסות באותות ובמופתים
ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה
ובמוראים גדולים ככל אשר עשה

ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה אני ולא מלאך והכיתי כל בכור בארץ מצרים אני ולא שרף ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח אני יי' אני הוא ולא אחר

2. שמות ג ט   8. שם ט ג   12. דבה"י א כא טז
14. דברים ד לד   בשוליים למעלה: שם כו ח   בשוליים מצד ימין: שמות יב יב

2. הדחק. כן בסרס"ג. וראה שם בשינויי נוסח: 'הדחק' וגם 'הדוחק'.
4. אלהינו. בפסוק אין. 5. ולא... בעצמו. בסרס"ג: 'לא על ידי שרף לא על ידי שליח לא על ידי הדבר אלא הקב"ה בעצמו'. 7. * על ידי * . 9. בסוסים... מאד. בסרס"ג: בסוסים וגומ'. 13. השכינה. כן בסרס"ג ותכלאל. בשוליים למעלה: תוספת מעל שורה 1, והיא שייכת לשורה 4 אחרי המלה 'אתם'. בשוליים מן הצד: בסרס"ג אין.

יי אלהיכם ממצרים לעיניך
ובאותות זה המטה שנאמר ואת המטה
הזה תקח בידך אשר תעשה בו
את האותות ובמופתים זה הדם
כמה שנאמר ונתתי מופתים בשמים
ובארץ דם ואש ותמרות עשן
דבר אחר ביד חזקה זה הדבר שתים
ובזרוע נטויה שתים ובמורא גדול
שתים ובאותות שתים ובמופתים שתים
ואלו עשר המכות שהביא הקב"ה על
המצרים במצרים ואלו הן דם
צפרדע כנים ערוב דבר
שחין ברד ארבה חשך
מכת בכורות רבי יהודה היה נותן בהן סימן
דצ"ך עד"ש באח"ב רבן גמליאל
אומר כל שלא אמר שלשה דברים
אלו לא יצא בפסח ידי חובתו ואלו פסח מצה ומרורים

2. שמות ד יז 5. יואל ג ג

10. המכות. כך בסרע״ג ג. 14. סימן. כך בסרס״ג וברמב״ם. אבל בסרע״ג ג. ׳סימנין׳. ראה שם בשינויי נוסח. 15. רבן. ב פתוחה. 17. אלו לא יצא בפסח. על המלים ׳לא׳ ׳בפסח׳ ישנם סימנים כדי להחליף את מקומן: ׳אלו בפסח לא יצא׳. על־יד המלה חובתו סומן ג״כ: לסימן שכאן יש תוספת, והיא כתובה בצד שמאל: ׳פסח מצה ומרורים׳. | ומרורים. כך בסרס״ג וברמב״ם. | בסרע״ג ג. כתוב ההמשך שבהגדות הנדפסות: ׳ר׳ יוסי הגלילי אומר׳ וכו׳ עד ׳לכפר על כל עונותינו׳. וכל זה אינו בסרס״ג ולא ברמב״ם.

שפסח הקב"ה על בתי אבותינו ב
מצרים שנא' ואמרתם זבח פסח
הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל
במצרים בנגפו את מצרים ואת
בתינו הציל ויקד העם וישתחוו ו
מצה זו שאנו אוכלים על שום מה
על שום שלא הספיק בצקן של
אבותינו להחמיץ עד שנגלה מיד
שנא' ויאפו את הבצק אשר הוציאו
ממצרים. עוגות מצות כי לא חמץ
כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה
וגם צדה לא עשו להם ו מרורים
אלו שאנחנו אוכלים על שום מה
על שום שמררו את חיי אבותינו
במצרים שנא' וימררו את חייהם
בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל
עבודה בשדה את כל עבודתם אשר
עבדו

2. שמות יב כז 9. שם לט 15. שם א יד

1. שפסח. כנראה חסר כאן המשפט: 'שעשו אבותינו בזמן שהמקדש קיים על שום מה על שום', והוא נמצא בסרס"ג. 6. מצה זו. בסרס"ג: 'מצה זה'. ראה שם בהערות. 7. הפסיק. במקום הספיק. 8. מיד. בסרס"ג אין.
14. שמררו. בסרע"ג ג., בסרס"ג וברמב"ם, 'שמררו המצרים'.

עבדיו עמו ברוך. ובכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים שנאמר ואותנו הוציא משם. לפיכך אנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם למי שעשה לנו את כל הניסין האלו. והוציאנו מעבדות לחירות ונאמר לפניו הללויה. הללויה הללו עבדי יי הללו את שם יי וגו' תא חלמיש למעינו מים. ברוך אתה יי אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו ללילה הזה לאכל בו מצה ומרורים. אתה גאלת את אבותינו ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה. בהיות אבותינו בתוך ארץ מצרים היו מעונים ומשועבדים תחת יד פרעה מלך מצרים. גם

3. דברים ו כג בשוליים: והגדת: שמות יג ח = למען הביא: דברים ו כג

1. ובכל. כן בסרס"ג. 2. לראות. בהגדת סין: 'להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים'. 3. ממצרים. בסרס"ג: 'משם'. | שנאמר... משם. בסרס"ג אין. 4. אנו. א בחטף־פתח. 5. לרומם לגדל ולהדר. בסרס"ג אין, אבל ישנו בכת"י א. ראה שם בשינויי־נוסח. | שתי המלים: 'לגדל ולהדר' היא תוספת באותיות זעירות בכתב־יד של הטכסט, בהמשך השורה לרוחב העמוד, והיא כתובה יותר מוקדם מאשר התוספת בכתב מרובע שבצד שמאל לאורך העמוד. 6. הנסין. כן הוא בסרס"ג. | והוציאנו. ב־ו, כן היא בסרס"ג. 7. ונאמר לפניו הללויה. כן הוא בסרע"ג ג., ברמב"ם ובתכלאל. אבל בסרס"ג: 'ונאמר לפניו הללו עבד' וכו'. 9. וגומ' תא = וגומר עד חלמיש. 12. ללילה. כן הוא בסרס"ג. 13. ומרורים. כן הוא בסרס"ג. | אתה גאלת... גואלם. כל השיר הזה לפי א ב, המסתיים בעמוד 127 שורה 16, הוא 'הדיבור השלישי' שר' סעדיה גאון מביא אותו 'שמותר לאמרם'. ראה בסרס"ג, עמ' קמ"א. 15. בתוך. ו שרוקה במקום חלומה. **בשוליים: והגדת... אבותינו. זוהי תוספת בצד שמאל, בכתב מרובע, השייכת לשורה 3 לפני המלה 'ונאמר', והנמצאת בכל ההגדות המקובלות היום. וכן התוספת השנייה: שעבוד... גדול, השייכת לשורה 7 לפני המלה 'ונאמר'.**

פרו ורבו כעשב הארץ וכארזי
לבנון גבהו בקומה ׃ ויער פרעה
הרשע למחות את שמם ולהאביד
זכרם מקרב תבל ׃ הוא ועמו
בעצת היי ויתחכמו סוד על זרע
ישראל ׃ וימררו את חייהם בפרך
ובמשניה גדול קצרה רוחם ׃ זרע
ישורון אנחה לבש כי יד אויב
עליהם ׃ חי וקים שמע בקולם מלך
מלכי המלכים ברוך הוא האזין ל
להם ׃ טוב וישר גדל מהם משה
יריד חזון הושלח ׃ יחד הרצם
באותת שדי ובמיני נגעים שנשכו
בני חם ׃ כל בכוריהם לבטח מסר
ראשית בטנם לרמי גדול ׃ לכן נהיה
צעקה גדולה במצרים בכי ומספד
בכל חוצתיה ׃ מעבדות לחרות
יצאו

2. הלבנון. בסרס״ג: לבנון. 3. הרשע. בסרס״ג אין. 14. לבטח. במקום לטבח.

אתו ידידים ואין כושל במספר
שבטר (שבטיו) : ניהגם בטובו צור עולמים
ויגיעם לים סוף ברחמים רבים :
סגר הים בהמון גליו שונא רודף
חילו : עיניהם נשאו למרום
לבקש רחמים מאביר יעקב : כלם
פתחו גאולי יי' ושבחו למלכם על
רוב נפלאותיו : צבא רכבו באויבי
עמו להשליך שונאיו אל תוך מצולה
: קרע יי' את מי ים סוף לקיים
שבועה שנשבע לאברהם : ראו
ידידים בנגהי שונאיהם שבידי
על שפת הים : שירה וזמרה
הלל אמר משה רבנו לפני קדוש
: תהלה ותפארת ודברי תושבחות
אמרו גאולים לפני עולם : כן
אבותינו הגיענו בשמחה גילים

2. שבטר. במקום שבטים. ראה בסרס"ג. ובין השורות תלויה המלה 'שבטיו'. 3. ויגיעם. ע קמוצה ובסרס"ג ע צרויה. 10. לקיים. בסרס"ג: 'וקיים'. 11. לאברהם. בסרס"ג: 'לאבותינו'. 12. שהין. ב־י. 14. אמר משה רבנו לפני קדוש. בסרס"ג: 'אמר משה לפני קונו'. 16. גואלם. בסרס"ג: 'ומושיעם' אחרי גואלם. 17. הגיענו. בסרס"ג: 'יגיענו'. אולם בסוף השיר אתה גאלת, בעמ' קמה כתוב: 'הגיענו בשמ' <בשמחה>. וראה שם הערת הרב אסף.

אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים
בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל
שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע
דמם על קיר מזבחיך לרצון ונודה
לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות
נפשינו בא״י גאל ישראל
בעד נטלה דור וברכה גויר [illegible]
אומר אש קו׳ במ׳ וצ׳ ענ׳ ידים
ובסתאנד [illegible] מצא [illegible]
[illegible] נים מצה׳ [illegible]
שבהר [illegible]
ויברך [illegible] וברכה גויר [illegible]
שבת וכאנה המצה בא״י אומר ה
המוציא לחם בא״י אומר אש
קו׳ במ׳ וצ׳ על אכילת מצה [illegible]
[illegible] כור [illegible] מצה׳ [illegible]
מצה׳ [illegible] באר [illegible]

3. מן הזבחים ומן הפסחים. בסרס״ג: ׳מן הפסחים ומן הזבחים׳. וכן בסרע״ג. וראה אבודרהם השלם, עמ׳ רלב. | שיגיע. בסרס״ג: ׳שזרק׳. וראה אבודרהם שם, ׳שיגיע דמם... כך כתבוהו רב עמרם ורבינו סעדיה והרמב״ם ז״ל׳. וראה בסרס״ג, בשינויי־נוסחאות: ׳לפי כת״י אוקספורד ׳ונאכל מן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ומבשר זבח שלמים שיזרק דמם׳. 4. מזבחיך. בסרס״ג: ׳מזבחך׳. | לרצון. בסרס״ג: ׳ברצון׳. 5. ועל פדות נפשינו. בסרס״ג אין.

6. על הכוס השנייה אין מברכים, כפי שנאמר לעיל בעמ׳ 118א, בהוראות שורה

7. על הכוס השנייה אין מברכים, כפי שנאמר לעיל בעמ׳ 63א בהוראות בשוליים, וראה הלכות פסח בקצרה מהרא״ש, דפוס וילנא, עמ׳ קלה, שפוסק כך, והטור והשו״ע סימן תעד. זה בהתאם למנהג הספרדים. ואילו בהגדת סין מברכים גם על כוס שנייה, כמנהג הקדום. ראה טור או״ח, סי׳ תעד. 7. בעד = אחר־כך נוטל ידיו ויברך על נטילת ידיים. 9. ובסתאנד. ויקח שתי המצות והחצי [המצה] שהניח את החצי המצה השבורה בין שתי המצות השלמות ויקח <אותן> בידו ויברך בין בשבת ובין בשבוע <בחול>. הכוונה שגם אם חל פסח באחד מימות השבוע יברך על שתיים שלמות. 15. ובעד. ואחר־כך יחתוך מהמצה האחת העליונה ומהחצי המצה האמצעית בבת אחת ויטבול במלח.

1. תכיה = יאכל בהסיבה כזית בפעם אחת יאכל מכל אחת ואחת. ואם לא יכול, יאכל בהסיבה כזית מברכת המוציא ‹ממצה שברך עליה המוציא› ואחר־כך כזית מברכת אכילת מצה ‹ממצה שברך עליה על אכילת מצה›. 5. ובעד = ואחר־כך יקח קלח מרור ויברך על אכילת מרור. 8. חדר = ויטבלו בחרוסת ויאכלן. | ובעד = ואחר־כך יקח מצה שלישית ויפרוס ממנה ויכרוך עם מרור ויטבל בחרוסת ויאמר זכר למקדש. 11. ומייל = ויאכל בהסיבה. 12 ובעד = ואחר האכילה ‹סעודה› יאכל. 13. ובעד = ואחרי הסעודה יבקשו חצי המצה ששם לאפיקומן ויאכלוהו. השווה לעיל, 63א, שכתוב ׳אפיקימון׳. 16. ובעד = ואחר־כך יטול ידיו ‹מים אחרונים› ויאמר ׳נברך׳. לפי הגדת סין, מברכים על נטילת ידיים על מים אחרונים. גם זה מנהג קדום. ראה בהגדה שלמה לר׳ מנחם כשר, מבוא, עמ׳ 100. ובעד. ואחר־כך יברך על הכוס השלישית וישתה ‹ויאמר› ברכה.

תמיד פסח

זכור רחמיך וגומ׳ תא גאל ישראל
יי׳ שמתי תא הגאל הקדוש ; אתה
בחרתנו מכל העמים וגומ׳ תא
מקדש ישראל והזמנים רצה ומודי׳
ישים שלום ; והלל בכואנד דר דו
רוז ; אוול תמאם ודר שש דיגר
דלוג כונד ; בשאר אומר אוקבוץ
לגמור את ההלל · הללויה הללו
עבדי יי׳ הללו את שם [illegible]
תא חלמיש למעינו מים ; לא לנו

12. תהלים קיג א   14. שם קטו א–יג

1–3. בשלוש השורות המחוקות היו בוודאי הוראות לברכת המזון ולחלק השני של הסדר, והפניות להלל עד גמר הסדר. בהגדת סין נגמר הסדר בגמירת ההלל ובברכה שאחריו, ובברכת מעין שלש על היין ובאמירת ׳אמן חזק׳. ואין שום זכר לברכת השיר, לא להלל הגדול ולא ל׳נשמת כל חי׳.   4. תמיד פסח. שחרית לפסח.   5. זכור רחמיך וגומר עד גאל ישראל. לעיל, עמ׳ 29א עד 34ב.
6. אתה בחרתנו... וגומ׳. עד והזמנים, לעיל, 57א–57ב. יש רק התחלה.
9. והלל בכואנד = ויקרא הלל שלם בשני ימים הראשונים, ובששת הימים האחרים ידלג.   14. תא. עד חלמיש למעינו מים. לעיל, עמ׳ 53ב–54א.

יוי לא לנו כי לשמך תן כבוד על
חסדך על אמתיך למה יאמרו הגוים
איה נא אלהיהם ׃ ואלהינו בשמים
כל אשר חפץ עשה ׃ עצביהם
כסף וזהב מעשה ידי אדם פה
להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו
אזנים להם ולא ישמעו אף להם
ולא יריחון ידיהם ולא ימישון רגליהם
ולא יהלכו לא יהגו בגרונם כמוהם
יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם
׃ ישראל בטח ביוי עזרם ומגנם
הוא בית אהרן בטחו ביוי עזרם
ומגנם הוא יראה יוי בטחו ביוי ע
עזרם ומגנם הוא ׃ יוי זכרנו יברך
יברך את בית ישראל יברך את בית
אהרן יברך יראה יוי הקטנים
עם הגדולים בכואנד תנא מעתה ועד

13. יראה. במקום יראי. 16. יראה. במקום יראי. 17. בכואנד = קורא עד מעתה ועד עולם הללויה. לעיל, עמ' 54א–54ב.

עולם הללויה ׃ אהבתי כי ישמע
יי את קולי תחנוני כי הטה אזנו לי
ובימי אקרא ׃ אפפוני חבלי מות
ומצרי שאול מצאוני צרה ויגון אמצא
ובשם יי אקרא ׃ אנא יי מלטה
נפשי ׃ חנון יי וצדיק ואלהינו מרחם ׃ שומר
פתאים יי דלותי ולי יהושיע ׃ שובי
נפשי למנוחיכי כי יי גמל עליכי ׃
כי חלצת נפשי ממות את עיני מדמעה
את רגלי מדחי אתהלך לפני יי ב
בחצרות החיים ׃ האמנתי כי אדבר
אני עניתי מאד ׃ אני אמרתי בחפזי
כל האדם כוזב ׃ מה אשיב ליי
כל תגמולוהי עלי ׃ כוס ישועות אשא
ובשם יי אקרא ׃ נדרי ליי אשלם
נגדנא לכל עמו ׃ יקר בעיני יי
המותה לחסידיו ׃ אנה יי כי אני

ו. תהלים קטז א-יט

9. מדמעה. במקום מן דמעה. 11. בחצרות. במקום בארצות. 16. נגדנא. במקום נגדה נא.

עבדך אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי ׃ לך אזבח זבח תודה ובשם יי אקרא נדרי ליי אשלם נגד נא לכל עמו ׃ בחצרות בית יי בתוככי ירושלם הללויה ׃ הללו את יי כל גוים שבחוהו כל האמים כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללויה ׃ הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו יאמרו נא בית אהרן כי לעולם חסדו יאמרו נא יראה יי כי לעולם חסדו

מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה יה יי לי לא אירא עו׳ הו׳ הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו ׃ יהללוך יי אלהינו עמנו כל מעשיך וחסידיך וצדיקים עושה רצונך ומקיימי מצותיך ומלמדי תורתיך

5. תהלים קיז א–ב 8. שם קיח א–ו

3. נגד נא. במקום נגדה נא. 11. יראה. במקום יראי. 15. עמנו כל מעשיך. כן הוא בסרס"ג. 16. וצדיקים. בסרס"ג: 'צדיקים'. | עושה. במקום עושי. 17. ומקיימי... תורתיך. בסרס"ג: 'מקימי תורתך'.

71 ב

כלם בית ישר׳ ברנה יודו ויברכו
וישבחו ויפארו וירוממו וינשאו
ויקדישו ויהללו את שם קדשך על
רוב נסי פלאיך כי לך טוב להודות
ולשמך נעים לזמר תמיד יחד
בא״ה האל המלך המהולל המשובח
המפואר המיוחד המנוצח המתעלה
והמתנשא הוד והדר בפינו בפי ע
עליונים בפי תחתונים ובפי כל הנשמות
הוא מלך הוא מלך והוא ימלוך
לעולם ועד אמן קדיש גויד ושלום

מוסף פסח

זכור רחמיך גו׳ תא ואתה מרום
לעולם יי כי שם יי גו׳ קדיש גויד

1. כלם בית ישראל. בסרס״ג: ׳כלם עמך בית ישראל׳. 2. וירוממו... פלאיך. בסרס״ג: ׳וירוממו את שמך׳. 3. על רוב נסי פלאיך. בסרע״ג: ׳כפי גודל נסיך׳. 5. תמיד יחד. בסרס״ג: ׳בכל יום תמיד ומרומם על כל ברכה ותהלה׳. 7. * המנוצח... והדר * . 8. * בפי עליונים בפי תחתונים * . 9. ובפי כל הנשמות. כן הוא בסרס״ג. 10. * הוא מלך הוא מלך והוא * ובסרס״ג: ׳מלך אל חי וקים משובח שמו תמיד ימלוך לעולם ועד׳. יש לציין כי החתימה הזאת בסרס״ג הוא בהלל, בתוך ההגדה של פסח. והיא גם מתחילה בא״ה אמ״ה, דבר שאינו רגיל בחתימה. ואילו בעמ׳ קנד: ׳בא״ה המלך המשובח המפואר המיוחד המנוצח המתנשא בפינו ובפי כל הנשמות מלך אל חי וקים תמיד ימלוך לעולם ועד׳. יש כאן שילוב של שתי הברכות. וראה שם שינויי־נוסחאות. והשווה אסף, מסדור התפילה בארץ ישראל, עמ׳ 122, קטע השייך לברכות הבוקר לפני תפילת שחרית ושם ישנה חתימה: ׳בא״ה האל המשובח המפואר המרומם הנאמן המעולה המקודש המיוחד בפי עליונים ובפי תחתונים ובפי כל הנשמות מלך נאמן אל חי וקים שמך וזכרך ומלכותך בכל דור ודור לנצח נצחים בא״ה מהולל ברוב התשבחות אמן׳. והשווה מאן, עמ׳ 279. וברומניא ובכפא: ׳יהללוך מעשיך ישבחוך עמוסיך יודוך חוסיך כפי גודל נסיך וכתוב כל הנשמה תהלל יה הללויה. בׄ אׄ הׄ מלך מהולל בתשבחות <בכפא: אמן>׳. 11. קדיש גויד = יאמר קדיש ושלום. **13. זכור רחמיך וגומר עד ואתה מרום לעולם ה׳, לעיל, עמ׳ 36א, ויאמר קדיש.**

שינויי נוסחאות

3. קדשך. בא כבודיך. 5. תמיד יחד. בא ומעולם ועד עולם אתה אל.

גו׳ ותרצה וגו׳ ויי׳ שפתי וגו׳
תא האל הקדוש אתה בחרתנו מכל
המיב תא זכר ליציאת מצרים:
אלהינו ואלהי אבותינו מפני
חטאינו גלינו מארצנו ונתרחק מעל
אדמתינו אין אנו יכולין לעלות
לראות ולכרע ולהשתחוות לפניך בבית
בחירתך בבית הגדול והקדוש (בנוה הדרך)
שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה
במקדשך : יהי רצון ורחמים
מלפניך ייי אלהינו ואלהי אבותינו
אב הרחמן מלך יעקב שתשוב ותרחם
עליו ועלינו ברחמיך הרבים ותבנהו
מהרה ותגדל כבודו אבינו
מלכנו אלהינו ואלהי אבותינו גלה
כבוד מלכותך עלינו מהרה והופע
והנשא עלינו לעיני כל חי וקרב

2. תא. עד ׳האל הקדוש׳, עמ׳ 7א–8א.| אתה בחרתנו עד יציאת מצרים, לעיל, עמ׳ 111–113. 4. אר״א. כן הוא בסרס״ג. 5. ונתרחק. כן הוא בסרס״ג. ראה נ. וידר, לחקר מנהג בבל קדמון, תרביץ לז, תשכ״ח חוברת ב, עמ׳ 143, ובהערה 34. 6. אין. בסרס״ג ואין. 7. * לכרע * . 8. בנוה הדרך. וראה רמב״ם עמ׳ 204. ׳בנוה הדרך׳, וכן נוסח אר״צ, תימן ורומניא פ. 9. שנקרא שמך עליו. בסרס״ג: ׳אשר אתה שמך נקרא עליו׳. וראה שם שינויי נוסחאות.

10. ורחמים. כן באר״צ. 11. ואלהי אבותינו. כן באר״צ. 12. אב הרחמן מלך יעקב. כן הוא בסרס״ג ובנוסח איטליאני וברומניא פס, וראה וידר, שם, עמ׳ 144 הערה 38. 13. עליו ועלינו. כן הוא בסרס״ג, ברמב״ם ובנוסח תימן.

15. מלכינו... גלה. בסרס״ג: ׳מלכינו אלהינו גלה׳. והשווה אלבוגן, מונאטסשריפט, 55, עמ׳ 439, מהגניזה, קטע ממוסף של שמיני עצרת. אחרי פסוקי קרבנות היום ופסוקים מן הכתובים המדובר בהם בענייני שמיני עצרת, מתחילים את הברכה האמצעית: ׳או״א גלה כבוד מלכותך׳ וכו׳. וכן שם, בעמ׳ 440, 444, 445. כנראה יש כאן הרכבה של שני נוסחים, גם ׳אבינו מלכנו גלה׳ וגם ׳או״א׳. והשווה וידר, שם, עמ׳ 146, הערה 39, ולדעתו זהו נוסח בבלי קדמון. 17. קרב. בלי ו. כן הוא בסרס״ג.

פזורנו מבין הגוים ונפוצותנו כנס וקבץ
מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברנה
ולירושלם בית מקדשך בשמחת עולם
ושם נעשה ונקריב לפניך יוי אלהינו
את קרבנות חובותינו תמידין כסדרן
ומוספין כהלכתן את מוסף יום טוב
מקרא קדש הזה ואת יום חג המצות
הזה נזכה נעשה ונקריב לפניך ב
באהבה כמצות רצונך כמו שכתבת
עלינו בתורתיך על ידי משה עבדיך :
כאמור ובחדש הראשון בארבעה
עשר יום לחדש פסח ליוי : ובחמשה
עשר יום לחדש הזה חג שבעת ימים
מצות יאכל : ביום הראשון מקרא
קדש כל מלכת עבודה לא תעשו :
והקרבתם אשה עלה ליוי פרים בני
בקר שנים ואיל אחד ושבעה כבשים

II. במדבר כח טז-יט

1. כנס וקבץ. כן הוא ברמב"ם. 4. * יוי אלהינו * . 5. תמידין כסדרן... רצוניך. כל זה חסר בסרס"ג. 6. את מוסף. ברמב"ם: 'ואת מוספי'.
8. * נזכה * . 10. על ידי משה עבדיך. כאן נקודה של סוף פסוק. ובשורה הבאה: 'כאמור ובחודש הראשון' וכו'. אומרים פסוקי קרבן מוסף. השווה סרס"ג עמ' קנב: 'ורבים מחברינו אינם אומרים כלל פסוקים במוסף מפני שחוששים מן הטעות בפסוקים, והם אומרים על ידי משה עבדיך ואח"כ אומרים מלך רחמן רחם עלינו, וזה מספיק בודאי, אבל אם מישהו למד פסוקי כל חג וחג בעל פה בלי להחליף, אמירתם בזהירות עדיפה מהשמטתם'. והשווה שם עמ' רנג.
11. כאמור ובחדש וכו'. כן הוא בסרס"ג. שמביא פסוקי קרבנות. 15. מלכת. במקום מלאכת.

2. ונסכהם. חסרה י. 4. כניסוכו. כן הוא בסרס"ג. 6. טוב... והעתר לנו. בסרס"ג: 'מלך בראשית העתר לנו טוב ומטיב הדרש לנו'. 8. שוב. כן הוא בסרס"ג. 9. ובגלל אבותינו. בסרס"ג: 'בגלל אבותינו'. | בני. במקום בנה. 10. וכונן. בסרס"ג: 'כונן'. 11. ושמחנו. בסרס"ג: 'שמחנו'.
12. והחזיר שכינתך לתוכו. בסרס"ג: 'החזיר שכינה לתוכו'. | ושם יעלו כהנים על עבודתם. בסרס"ג: 'יעלו כהנים לעבודתם'. 13. ולויים... ישב. בסרס"ג: 'ולויים לשירה ולזמרה השב ישראל אל נוהו ושבטי ישורון אל נחלתם וארמון על משפטו ישב'. 16. ושם. בסרס"ג: 'שם'. | * נכרע * .
17. שלשה. במקום שלש. | * פעמים בזמני רגלינו בכל שנה ושנה * .

שנה ושנה ככתוב בתורתך שלש פעמים
בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך
במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג
השבועות ובחג הסוכות ולא יראה
את פני יי אלה ריקם ׃ [illegible] איש
כמתנת ידו כברכת יי אלהיך אשר
נתן לך כי מועדי עמך קראת מועדי
ומועדיהם בשמחה ובששון והשיאנו
תא מקדש ישראל והזמ׳ וכתם [illegible]
[illegible] ושלום

שרח עומרא

ואגב [illegible] ישראל [illegible]
[illegible] ניסן [illegible]
[illegible]
האידנא חד יומא בעומרא יהוה סימן

I. דברים טז טז–יז

7. כי מועדי... בשמחה וששון. כן באר״צ ושם ׳לשמחה ולששון׳. 9. תא. עד ׳מקדש ישראל והזמנים׳. תפילה זאת שאליה הוא רומז איננה בכתה״י. | וכתם = יסיים את התפילה. וכל שני ימי הפסח התפילות הן באופן אחד ושלום. 11. שרח עומרא = הסבר העומר. 12. ואגב = וחייב כל אדם מישראל שבליל י״ו בניסן יברך העומר בנוסח הזה. 15. האידנא. היום יום אחד בעומר. הָאידנא. בסרס״ג: ׳הַאידנא׳. | יהוי. יהיה.

טוב עלינו הרחמ׳ יחזיר עבודת בית
המקדש בימינו ונזכה לספירת העומ׳
לבני המלך המשיח בין דוד בעגלא ובזמן
קריב ואמרו אמן ׳ שב ב׳ תרין יומין
בעומרא שב׳ ג׳ האידנא תלתא יומין
בעומ׳ שב׳ ד׳ ארבעה יומ׳ שב׳ ה׳
חמשה יומ׳ שב׳ ו׳ שתה יומ׳ שב׳ ז׳
האידנא שבעה יומין בעומרא דהוין חד
שבועא יהוי סימן טוב עלינו וגומ׳ שב׳
ח׳ האידנא תמניא יומין בעומרא דהוין
חד שבועא וחד יומא יהוי סימן טוב
בדין נסח בשאר [illegible] שב׳ מ״ט
ודר שב׳ מ״ט מגויה האידנא ארבעין ותשע
יומין בעומרא דהוין שבעה שבועי
שלמי יהוי סימן טוב עלינו וגומ׳ ואגר
שב פסח יא׳ שב׳ עצרת דר שב יר׳ שבת
שמטר אתה בחרתנו בכולהו [illegible] ולעבדך

3. בין. במקום בן. 4. שב ב׳ = ליל שני. 8. דהוין. בסרס״ג: ׳דהון׳.
12. בדין. בנוסח הזה יספור עד ליל מ״ט. 13. ודר. ובליל מ״ט יאמר ׳היום ארבעים ותשעה יום בעומר שהם שבעה שבועות שלמים יהיה סימן טוב עלינו׳ וגומר. 15. שלמי. בסרס״ג: שְׁלָמֵי. | ואגר = ואם ליל פסח או ליל עצרת במוצאי שבת יחול יקרא ׳אתה בחרתנו׳ עד ׳ולעבדך בלבב שלם׳. תפילה זאת שאליה הוא רומז איננה בכתה״י. בשוליים: ואין סופרין. בשו״ע סימן תפט, סעיף ב, בשינוי־לשון קצת. | ונוהגין. שם, תצג. סעיף א ו־ב בשינוי־לשון. | עקבה. חסרה י.

ותתן לנו יי אלהינו באהבה
ותודיענו משפטים ישרים ותורות
אמת חקים ומצות טובים ותנחילנו
זמני ששון ומועדי קדש וחגי נדבה
וחגיגת הרגל ובכור מועד ובין קדושת
שבת לקדושת יום טוב הבדלת ואת
השביעי השבת הגדול והקדוש וששת
ימים קדשת ועויד ותתן לנו יי אלהינו

צלתא עצרת

מלך ומחיה והאל הקדוש אתה בחרתנו
ותתן לנו וגו' את יום טוב מקרא
קדש הזה ואת יום חג השבועות הזה
זמן מתן תורתנו באהבה מקרא קדש
זכר ליציאת מצרים ו אלהינו ואלהי אבותינו
יעלה ויבוא ועו' ...

1. ותתן. כך מתחילה ההבדלה ביו"ט שחל במוצ"ש גם בסרס"ג. וראה וידר, שם, עמ' 156 וההערות. 4. ומועדי קדש וחגי נדבה. בסרס"ג: 'מועד קודש חגי נדבה ותורישנו קדושה שבת כבוד מועד וחגיגת הרגל הזה'. 7. השבת. בסרס"ג אין. 8. וגויד = ויאמר 'ותתן לנו ה' א' באהבה' וגומר ויסיים התפילה. 9. צלתא. תפילת עצרת. 15. תא. עד 'מקדש ישראל והזמנים', 'רצה ומודים', 'שים שלום'. | והלל. יקרא הלל שלם.

שינויי נוסחאות

1. ותתן. בש ותודיענו קדו... <השאר מחוק>.

מוסף עצרת

זכור רחמיך וגו' אשרי יושבי ביתך
וגו' ה' שפתי תא האל הקדוש אתה
בחרתנו וגו' ומפני חטאינו וגו' בכואנד
ואתן כי רב מוסף פסח זכר כרדה
שור תא על ידי משה עבדיך: כאמור
וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה
ליי' בשבועותיכם מקרא קדש יהיה
לכם כל מלכת עבודה לא תעשו:
והקרבתם עלה לריח ניחח ליי' פרים
בני בקר שנים איל אחד שבעה כבשים
בני שנה: ומנחתם ונסכיהם כמדובר
וגו' מלך רחמ' תא מקדש ישראל
והזמנים רצה ומודים ושים שלום:

7. במדבר כח כו–כז

3. תא = עד 'האל הקדוש'. 4. בכואנד = יקרא 'ומפני חטאינו' וגומר. כמו שנזכר במוסף של פסח עד 'על ידי משה עבדך'. 9. מלכת. במקום מלאכת. 13. וגומ'. וגומר 'מלך רחמן' עד 'מקדש ישראל והזמנים'. לעיל, עמ' 73א.

צלותא תענית

ט

אגר מ״ת צ״ש כי ענינו ר״ח בשומע
דר שומע תפלה ודר בתפלת צבור בין
גואל לרופא. עננו יוי אלהינו ביום
צום התענית הזה כי בצרה גדולה אנחנו.
ואל תתעלם מלכנו מבקשתנו. היה נא
קרוב לשועתנו. טרם נקרא ואתה תענה.
כדבר שנאמר והיה טרם יקראו ואני
אענה עוד הם מדברים ואני אשמע
כי אתה האל הפודה בכל עת צרה.
פודה ומציל. בא״י האל העונה לעמו
ישראל בעת צרתם. רפאינו. עונה
ודר תענית ט באב צריך לומר בברכת
רחם יוי אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ...

8. ישעיה סה כד

2. אגר = אם יחיד מתפלל צריך שיקרא עניינו 'בשומע תפילה'. 3. ודר = ובתפילת צבור, בין 'גואל' 'לרופא'. | מבקשתינו. בסרס"ג: 'אל תתעלם אבינו מבקשתנו. ואל תעלם אזנך משמוע תפילתנו'. 10. כי אתה... ומציל. בסרס"ג אין. 10. האל... צרתם. בסרס"ג: 'העונה בעת צרה'. באר"צ: 'העונה לעמו בעת צרה'. 13. ודר = ובתענית ט באב כאשר יגיע לברכת 'רחם'.
14. רחם. הברכה בעמוד 44א מתחילה: 'רחמינו רחם'. | עלינו. כן הוא ברמב"ם, באר"צ וברומניא.

שינויי נוסחאות

5. כי בצרה. בש ענינו כי בצרה. | אל תעלם. בש אל תסתר פניך ממנו ואל תעלם. | אל. בש ואל. 6. ואל תתעלם מלכנו מבקשתינו. בש אין. | היה נא. כך בש. 7. לשועתנו. בש לשועינו. 10. האל העונה. בש עונה. 11. ומציל. בש ופודה ומציל בכל עת צרה וצוקה. | האל... צרתם. בש מטושטש. בג העונה לעמו בעת צרתם. 14. רחם... עלינו. בג רחם עלינו יוי אלהינו.

ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך
ועל העיר האבלה השוממה החרבה
ביד זרים הרמוסה בידם עריצים
היושבת וראשה לה חפוי כאשה עקרה
שלא ילדה ויבלעוה לגיונים ויירשוה
עובדי פסילים ויתנו את נבלת עבדיך
מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ
על כן ציון במר תבכה וירושלם תתן
קולה לבי לבי על חלליהם מעי מעי
על הרוגיהם ראה יי והביטה וראה
את שוממותה ונחמה כי אתה יי
באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה
כדבר שנאמ׳ ואני אהיה לה
נאם יי חומת אש ולכבוד אהיה
בתוכה בא״י בונה ירושלם
את צמח דוד עבדך מהרה
תצמיח וגו׳ ותמאם כונד ושלום

13. זכריה ב ט

1. ועל ציון משכן כבודך. כן הוא בסרס״ג. 2. ועל העיר האבלה. בסרס״ג: ׳ועל העיר האבדה האבלה׳. ברומניא: ׳האבלה החרבה׳. באר״צ: ׳האבלה החרבה והשוממה׳. 4. היושבת... ילדה. כן הוא ברמב״ם ובאר״צ.| היושבת... ונחמה. כן הוא ברמב״ם ובאר״צ. 10. וראה. ברמב״ם: ׳ורחם׳. 15. בונה ירושלים. כן הוא בסרס״ג, ברמב״ם ובאר״צ. ברומניא: ׳אלהי דוד בונה ירושלים׳. נוסח ארץ ישראל. 17. ותמאם כונד = ויסיים ׳ושלום׳.

שינויי נוסחאות

1. ועל... כבודך. בג מופיעה ברכת ׳רחם׳ שלוש פעמים. בפעם הראשונה המלים האלה אינן ובפעם השנייה ישנן. 12. הצתה. פעמיים כתוב ׳הצתה׳, ובפעם השלישית כתוב ׳יסדתה׳ במקום ׳הצתה׳. 13. כדבר שנאמר. בג ככתוב. 15. בונה ירושלים. בג פעמיים בונה ירושלים, ופעם אחת [מנחם] עמו ובונה ירושלים.

76ב

צלותאראש השנה

דר אול טוב להודות בכוטר ומעריב
מגוארד צון שב שבת תא והוא ימלוך
לעולם ועד אמן קדיש ויי שמתי
תא וקונה הכל זכרנו לחיים מלך
רחמן חפץ בחיים לפים חיים כתבינו
בספר חיים למענך מלך אל חי גואל
עוזר סומך ומושיע ומגן ברוך אתה
ויי מגן אברהם : אתה גבור לעולם
תא לישני עפר מי כמוכה אב הרחמן
מלך זוכר יצוריו ברחמים ומחוקקם
לחיים ונאזר בגבורה ונאמן אתה הוא

3. דר אול = בראשונה יקרא 'טוב להודות' ויתפלל מעריב כמו בליל שבת עד 'והוא ימלוך לעולם ועד אמן'. 6. תא = עד 'וקונה הכל'. כנראה בעשי"ת, כשהוסיפו 'זכרנו' השמיטו מן 'זוכר חסדי אבות עד למען שמו באהבה'. ראה לעיל, עמ' 12. וכן השמיטו את המלה 'רחמן' אחרי 'מלך', מפני שכבר אמרו 'מלך רחמן' בתוך 'זכרנו'. | מלך: באר"צ: 'אל מלך'. 7. רחמן. בסרס"ג: 'רחמן חפץ בחיים כתבנו בספר חיים לפניך'. 8. לפניך. באר"צ: 'מלפניך'. רחמן. ברומניא ובכפא: אין המלה 'רחמן', אולם ברומניא ובאר"צ ישנה. | מלך... ומגן. ברומניא: 'וכתבינו בספר החיים למענך אל חי גואל עוזר ומושיע ומגן'. באר"צ ובכפא: 'למענך אלהים חיים אל חי מלך גואל עוזר ומושיע ומגן'. 11. תא = עד לישני עפר. גם כאן השמיטו מן 'אדיר נצחו' עד 'ברחמים רבים'. | מי כמכה, בסרס"ג: 'מי כמוך אב הרחמן זוכר יצוריו ברחמים'. 12. מחוקקם... בגבורה. באר"צ: 'פוקד יצוריו ברחמים וחוקקם לחיים ונאזר בגבורה ואין דומה לך'. בכפא: 'מלך יושב על כסא מרומים ומלא רחמים רבים'. והשווה רומניא ג. בעמוד רכט, שינויי נוסח ב־ו וב־וס. 13. * מלכנו * .

שינויי נוסחאות

6. עד וקונה הכל. בא עד למען שמו באהבה. | מלך. בא מלך רחמן אל. 8. לפניך. בא לפניך אלהים חיים מלך אל חי מושיע וקיים מושיע ומגן. | בג מגן בלי ו. 12. ומחוקקם. בא אין. 13. ונאזר בגבורה. אין. | מלכנו. בא אין.

להחיות מתים ב״א מחיי המתים :
אתה קדוש ושמך קדוש וזכרך קדוש
כסאך קדוש ומשרתיך קדושים ו
וקדושים בכל יום תמיד יהללוך סלה
מלך חי העולמים ובכן יתגדל ויתקדש
שמך יי אלהינו על כל מעשיך על
ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל
ציון משכן כבודך ועל זרע אהרן
עם קדושך ועל שבט לוי משרתיך
על עירך ועל המוניך ועל מרית
שבטי נחלתיך · ותזכור בריתך
אברהמון וזכות נעקד בהר חרמון
וברקת מבצל לה ... ועדמון ותצלח
למחניך היום הזה כיום מתת אמון ·
ובכן תן פחדך יי אלהינו על
כל מעשיך ואימתך על כל מה
שבראת וייראוך כל המעשים וישתחוו

2. אתה קדוש... סלה. ברומניא: ׳לדור ודור נמליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש ושבחך... ועד׳. 5. * מלך חי העולמים * . אין בתפילת שבת וחול. ראה לעיל, עמ׳ 13 | * יתגדל ו... * . 8. * ועל זרע אהרן... כיום מתת אמון * .

13. ותצלח. אולי צ״ל ותסלח. | כל הקטע ׳ובכן יתקדש׳ אין ברומניא אלא מתחיל ב׳ובכן תן פחדך׳. באר״צ: ׳ובכן יתקדש שמך ה׳ א׳ על ישראל עמך׳.

14. כיום מתת אמון. כיום מתן תורה. השווה אבות דרבי נתן פרק לא ג; בראשית רבה, ראש פרשה א; שמות רבה פרשה ל ו; תנחומא, בובר, בראשית ה.

16. מעשיך. ברומניא: ׳יצוריך׳. 17. וישתחוו. ברומניא: ׳והשתחוו׳. ואולי טעות דפוס שם.

שינויי נוסחאות

2. שמך. **בא** ושמך וכן גם בכתה״י הזה בתפילת חול. זכרך... קדושים. **בא** אין. 5. מלך חי העולמים. **בא** מלך חי העולמים בעל הרחמים. | ובכן יתגדל... אמון. **בא** אין.

לפניך כל הברואים ויעשו כלם אגודה
אחת לעשות [illegible] רצונך ולעבדך
בלבב שלם
ויכבשו רחמיך את כעסיך ויתגלו
חסדיך על כל מדותיך ותתנהג עם
בניך במדת רחמים ותכנס עמהם
לפנים משורת הדין כמו שידענו
יוי אלהינו שהשלטון מלפניך עוז
וגבורה בימינך ושמך נכבד ונורא
על כל מה שבראת ובכן תן חן וכבוד
יוי לעמך תהלה ליראיך תקוה
לדורשיך פתחון פה למיחלים לך שמחה
לארצך ששון לעירך צמיחת קרן
עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך
במהרה בימינו.
ואז צדיקים יראו וישמחו
ותזכור ברית [illegible]

2. ולעבדיך בלבב שלם. כן ברומניא. 4. * ויכבשו... הדין * . 8. מלפניך. כן הוא ברמב״ם ובתימן. 9. * נכבד * ברומניא: ׳ושמך נורא ונקדש׳. 10. חן וכבוד. כן ברומניא. 16. ואז... ישמחו. ארבע מלים מחוקות. מן הטעות משמע, שהיה שגור בפי הסופר בלי ׳ותזכור ברית׳. 17. * ותזכור... הבנויה. * . 17. יסוד כל בריה. זה אדם הראשון. לא ברור מה הברית שנכרתה לאדם הראשון, ואולי נרמז למה שנאמר בירמיה לג כה, ׳אם לא בריתי יומם ולילה תקות שמים וארץ לא שמתי׳. ומה שהביאני לפרש על אדם הראשון, כי אחרי זה מדובר בנח, ואחרי נח רמזים לאברהם, ליצחק וליעקב, למשה ואהרן ופנחס. אולם הפרופ׳ הרב עצ״מ העירני, כי הכוונה לאברהם על־פי מדרש רבה בראשית יב, ח: בהבראם — באברהם (בחילוף אותיות). וכן ב״ר, אלבק, עמ׳ 107; וראה בעל הטורים, בראשית ב ד. ועדיין הדבר צריך עיון, כי לשם מה מזכיר את אברהם פעמיים, פעם לפני נח ופעם אחריו?

שינויי נוסחאות

5. חסדיך. בא רחמיך. | כל. בא אין. 6. במדת. בא כלו במדת. 8. מלפניך. בא לפניך. 10. חן. בא אין. 11. יוי. בא אין. 12. פתחון. בא ופתחון. 17-. ותזכור... הבנויה. בא אין. | בריה. בג בריא.

78 א

וזכות הביא לתיבה [כל] בהמה וחיה

הביט אל שמי עליה ועקור כותלה
בהר המוריה ועקדת איש תם עקדה
...ן מוריה ובושת הסתיר בנים ועברה
קנויה בשביה ופקדת חבש מכה
וקנאת השיב תאניה ואניה את לך
תזכור היום לסוערה עניה ותיסר כל
עזרה ולירושלם הבנויה
ואז צדיקים יראו וישמחו וישרים
יעלזו וחסידים ברנה יגילו ועולתה
תקפץ פיה וכל הרשעה כלה כעשן
תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן
הארץ ומלכות הרשעה והעליזה
במהרה תעקר תשבר ותשמד בימינו
ותמלוך אתה הוא יי לבדיך
על כל מעשיך על ישראל עמך ועל
ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך

9. ואז. כן הוא ברמב"ם ותימן. 13. ומלכות... בימינו. כן באר"צ, אלא המלה 'העליזה' מחוקה מאימת הצנזורה. ברמב"ם: 'ומלכות העליזה מהרה תעקר ותשבר', וכן בתימן. והשווה אלבוגן מהגניזה במונאטסשריפט 55, עמ' 595: בלי 'תשבר'. | * הרשעה * . 14. ותשמד בימינו. כן באר"צ. 16. * על ישראל עמך * | ועל ירושלים עירך ועל ציון. כן באיטליאני.

שינויי נוסחאות

1. [כל] תלויה, בג אין. 8. ולירושלים. בג לירושלים 10. ועולתה. כן בא. 12. מֻמשלת. בא מֶמשלת. 13. הרשעה ו . . . בא אין. 14. במהרה. בא מהרה. | תעקר תשבר. בא וג ותשבר. | ותשמד. בא אין. 15. יוי לבדיך. בא יוי אלהינו מהרה. 16. על מעשיך. בג אין. | על ישראל עמך. בא אין. | ועל ירושלים. בא ובירושלים. 17. ועל ציון. בא ובהר ציון.

ונגד זקיניך כבוד ככתוב וחפרה
הלבנה ובשה החמה כי מלך יי צבאות
בהר ציון ובירושלם ונגד זקיניו כבוד
וכתוב ימלוך יי לעולם ועד ונאמ'
ויגבה יי צבאות במשפט והאל הקדוש
נקדש בצדקה בא' אדיר המלוכה
המלך הקדוש
אשר בחרתנו מכל העמים
אתנו עומ' ותתן לנו יי אלהינו
את יום טוב מקרא קדש הזה ואת
יום הזכרון הזה אגר ראש השנה ור
שבת אומר זכרון תרועה ויור ואגר
ור חול אומר יום תרועה באהבה
מקרא קדש זכר ליציאת מצרים
אלהינו ואלהי אבותינו מלוך על
כל העולם כלו בכבודיך והנשא על
כל העולם הארץ ביקריך והופע

1. ישעיה כד כג 4. שמות טו יח 5. ישעיה ה טז

1. ונגד... בצדקה. כן הוא ברמב"ם באר"צ ובתימן. באלבוגן, במונאטסשריפט 55, עמ' 595, מובא רק הפסוק הראשון מישעיה כד כג, ובמקום שני הפסוקים משמות טו יח וישעיה ה, טז, מובאים שם שני פסוקים אחרים מישעיה כט, כב–כג: 'לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה' וכו' עד 'ואת אלהי ישראל יעריצו'. השווה וידר, תרביץ לד, תשכ"ח, עמ' 46, ושם עמ' 147. ראה ליברייך, HUCA 35, עמ' 91–93. 6. אדיר המלוכה המלך הקדוש. כן ברומניא. אלבוגן, שם: 'אדיר המלוכה והאל הקדוש'. בירושלמי, ראש השנה ד ו, 59 ע"א: 'אבהו בשם רבי לעזר: בכל מקום עבר והזכיר אדיר המלוכה, לא יצא. חוץ מן האל הקדוש של ראש השנה ובלבד במוסף... רבי יעקב בר אחא רבי זעורה חנין בר בא בשם רב צריך לומר האל הקדוש'. וכנראה מצרפים שתי החתימות, 'אדיר המלוכה' 'והאל הקדוש'. אצלנו הרכיבו אדיר המלוכה' עם 'המלך הקדוש', והשווה היינימן, עמ' 103.
והשווה אלבוגן, Der jüdische Gottesdienst, עמ' 141, 146, והערותיו בסוף הספר. והשווה מאן, עמ' 325–327. ומסדר התפילה בארץ ישראל, עמ' 129, מביא הרב אסף בתפילת יום כפורים קטע, פאריס IV A 183: 'בא"י אדיר המלוכה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ואת יום צום הכיפורים מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו ישראל ברחמים בעבור שמו הגדול'. וראה נ. וידר, תרביץ לז, תשכ"ח, עמ' *151*. 9. אתנו וגומ'. כאן יש סימן להוספה מצד ימין 'ותודיענו'. והשווה וידר, שם, עמ' 155–157, בעניין שלש צורות של נוסח: 'אתה בחרתנו', והשלישית: 'ותודיענו משפטי צדקך ותלמדינו לעשות מצות חקי רצוניך' לפני הפיסקה 'ותתן לנו'. 11. אגר = אם ראש השנה חל בשבת יאמר 'זכרון תרועה' ואם יחול בחול — 'יום תרועה' וכו'. 14. מצרים. כאן יש סימן לתוספת הכתובה לאורך העמוד בצד שמאל: 'יעלה ויבוא. יקרא עד כי אל רחום וחנון אתה'. כנראה התחיל הכותב 'א' וא' אבותינו' של 'יעלה ויבוא', וטעה והמשיך במקום 'יעלה ויבוא' 'מלוך על כל העולם', ואחר שעמד על טעותו הוסיף את ההערה. בעניין 'יעלה ויבוא' בתפילת מוסף ראה מסכת סופרים, פרק יט, סימן ה, הוצאת היגר, עמ' 327. וכן אלבוגן במונאטסשריפט 55, עמ' 591. וקטעי גניזה שם, מוסף לסוכות בעמ' 444, ומוסף לשמיני עצרת, בעמ' 587. והשווה מאן ב־ HUCA II, עמ' 330, הערה 124 שמביא קטע מ־TS.8H24[4] יעלה ויבוא במוסף ראש השנה.

שינויי נוסחאות

1. ונגד זקיניך... זקניו כבוד. בא אין. 4. ועד. בא אין. | ונאמר... בצדקה. בא ככתוב בדברי קדשך ימלך יוי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. קדוש אתה ונורא שמך ואין אלהי מבלעדיך ככתוב ויגבה... בצדקה. 6. אדיר המלוכה. בא אין. 9. באהבה. בג אין. 10. את יום טוב מקרא קדש הזה. בא (ביום הכיפורים) אין. | ואת יום. בג ויום.

בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארציך וידע כל פעול כי אתה פעלתו (כל) ויבין יצור כי אתה יצרתו ויאמרו כל אשר רוח ונשמה באפו יוי אלהי אלהי ישראל מלך ומלך ומלכותו בכל משלה:

קדשינו במצותך ותן חלקינו (בתורתך) עד לעבדך באמת ודברך אמת וקיים לעד בא"ה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון רצה יוי אלהינו בכו' עד המרחם כי לא יתמו חסדיך זכור רחמיך ו וכבוש כעסיך וכתוב לחיים אנו את כל בני בריתך ועל כלם וגומ' שים שלום וגומ' עד ברכה ושלום פרנסה וכלכלה ישועה ונחמה מחילה וסליחה נזכר נפקד נמנה ונחשב אנו וכל...

2. פעול. פ שוויה, ו חלומה. 4. רוח ונשמה. כן הוא במונאטסש. 55, עמ' 597, אצל אלבוגן. | * אלהים * . 5. * ומלך * . 11. רצה יוי אלהינו, יקרא עד המרחם. 12. זכור... בריתך. כן בסרס"ג בלי המלה 'אנו'. נוסח מקוצר זה מקורו במנהג בבלי קדמון. ראה וידר, תרביץ לז, חוברת ב, עמ' *137*, הערות 5–4. 13. * אנו * . 15. שלום וגומ'. עד ברכה ושלום פרנסה וכו'. אין כאן 'ובספר חיים'. בסרס"ג: 'ובספר חיים ברכה ושלום ישועה ונחמה כלכלה ופרנסה רוח והצלה נזכר ונכתב ונמנה אנו וכל עמך ישראל לחיים ברחמים'. ברומניא: 'ובספר חיים טובה וישועה טובים ולשלום'. והשווה שינויי־נוסח ברומניא ג. באר"צ: 'ובספר חיים ישועה ורחמים פרנסה וכלכלה מחילה וסליחה וכפרה נזכר נפקד נכתב אנו וכל עמך בית ישראל לחיים למען שמך'.

שינויי נוסחאות

2. פְּעוּל. בא וג פָּעוּל. 5. ומלך. בג מָלַךְ. בא אין. 8. ודברך אמת. בא ודברך מלכנו אמת. 12. זכור. לפני 'ועל כולם'. בש אחרי 'ועל כולם'. 13. אנו את כל. בג ואת. | בש וכל. 15. פרנסה... ונחשב. בש בספר חיים ברכה ורחמים ישועה ונחמה כלכלה ופרנסה נזכר ונפקד ונכתב לפניך. 16. מחילה וסליחה. בג אין.

יִשְׂרָאֵל לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ
הַמֶּלֶךְ עֹשֶׂה הַשָּׁלוֹם : לְךָ יְיָ
יקריש גויד ונמאן תמיד ולנחה יד
סאן עסת ודר תמיד ומנחה נקדישך

באיד גופת

מוּסַף רֹאשׁ הַשָּׁנָה

זְכוֹר רַחֲמֶיךָ וגומ׳ תְּהִלָּה לְדָוִד וגומ׳
תא וְאַתָּה מָרוֹם וגומ׳ קַדִּישׁ גויד
וְתִרְצֶה וגומ׳ יְיָ שְׂפָתַי וגומ׳ וּבְכֵן י
יִתְגַּדַּל תא הַמֶּלֶךְ הַקָּדוֹשׁ אַתָּה
בְחַרְתָּנוּ וגומ׳ תא זֵכֶר לִיצִיאַת
מִצְרָיִם אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ

חנני

2. המלך עשה השלום. באר״צ וברומניא: ׳המברך את עמו ישראל בשלום׳. ברומניא ו: ׳עושה השלום׳. ברומניא ס: ׳המלך עושה השלום׳. ראה אסף מסדר התפילה בא״י, עמ׳ 119.,; וידר, שם, חוברת ג, עמ׳ 254, וראה בער, עבודת ישראל, עמ׳ 103. | לך יוי. יקרא ויאמר קדיש, ותפילת שחרית ומנחה אחת היא, ובשחרית ומנחה — ׳נקדישך׳. | מצד שמאל, לאורך העמוד נוסף אחרי המלה ׳נקדישך׳: באיד גופת = צריך לומר. 7. זכור רחמיך. ראה לעיל, עמ׳ 69, לפני מוסף של שבת. 8. תא. עד ׳ואתה מרום׳ וגומר יאמר קדיש. ותרצה וגומר. 10. יתגדל. עד ׳המלך הקדוש׳. 11. בחרתנו. וגומר עד ׳זכר ליציאת מצרים׳. 12. א׳ וא׳ אבותינו. השווה וידר, שם, חוברת ב, עמ׳ 142, הערה 33.

שינויי נוסחאות

1. ישראל. בש בית ישראל. | לחיים ולשלום. בש לחיים ברחמים. 2. המלך עשה השלום. כן בש. 7. זכור רחמיך. בג והוא רחום. 8. ואתה מרום. בג יש פסוק נוסף: כי שם ה׳ אקרא וכו׳.

ומפני חטאינו תא על ידי משה עבדך
כאמור ובחדש השביעי באחד לחדש
מק' קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה
לא תעשו יום תרועה יהיה לכם
ועשיתם עלה לריח ניחח ליי פר
בן בקר אחד איל אחד כבשים בני
שנה שבעה תמימים ומנחתם וגו'
תא ושני תמידין כהלכתן
עלינו לשבח לאדון הכל לתת
גדולה ליוצר בראסית שלא עשנו
כגויי הארץ ולא שמנו כמשפחות
[illegible] שלא שם חלקינו כהם
וגורלינו ככל המונם שהם משתחוים
להבל וריק ומתפללים אל אל לא
יושיע ואנו כורעים ומשתחוים
למלך מלכי המלכים הקב"ה נוטה
שמים ויסד ארץ ומושב הדרו בשמים

12 [הארצות] שלא שם חלקינו כהם

2. במדבר כט א—ב בשוליים: דברים ד לט

1. תא = עד 'על ידי משה'. 3. מלכת. בלי א. 7. ומנחתם. וגומר עד 'שני תמידים כהלכתן'. 10. בראסית. ס במקום ש. 11. הארץ. כן הוא בסרס"ג ובאיטליאני. 12. הארצות. המלה מטושטשת. בסרס"ג: 'הארצות'. וכן גם ברומניא ובכפא. 15. ואנו. כן באר"צ. ברומניא: 'אנו'. והשווה רומניא ג. בשינויי־נוסח. בכפא: 'אבל אנחנו'. 16. נוטה. כן בסרס"ג, באר"צ וברומניא. 17. * הדרו * וראה נ' וידר במאמרו 'בעטייה של גימטריה' וכו', סיני עו, תשל"ה עמ' ט ו־יג (תדפיס). בשוליים: עזו. במקום עזו. | יוי. כן ברומניא. | מלבדו. כן באיטליאני. | הוא. כן ברומניא. | וידעתה. ה יתירה.

ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד
: אוחילה לאל אחלה כנין אשגבך
ממנו. מענה לשון אשר בקהל עם
אשירה עזו אביעה רננות בעד
מכעליון ; וכת' לאדם מערכי לב ומיי'
מענה לשון . וכת' בצדק כל אמרי
פי אין בהם נפתל ועקש . וכת' וי'
שפתי תפתח ופי יגיד תהלתיך ג'ו'
למדני חקיך

על כן נקוה לך יי' אלהינו לראות
מהרה בתפארת עזך להעביר גלולים
מן הארץ והאלילים כרות יכרתון
: לתכן עולם במלכות שדי וכל
בני בשר יקראו בשמיך להפנות
אליך כל רשעי ארץ יכירו וידעו
כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך
תשבע כל לשון לפניך יי' אלהינו
יכרעו

5. משלי טז א 6. שם ח ח 7. תהלים נא יז שם קיט יב

6. מעני. י במקום ה. | וכת... ועקש. כן בכפא. 8. תהלתיך. באר"צ מוסיף: 'וכתוב טוב אתה ומטיב למדני חקיך'. 13. לתכן. בכ'. כן גם בסרס"ג ובתימן.

יכרעו ויפולו ולכבוד שמך יקר יתנו ויקבלו כלם עול מלכותיך ותמלוך עליהם מהרה לעולם ועד: כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד ככ בת' ייי ימלוך לעולם ועד וכ' לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ייי אלהיו עמו ותרועת מלך בו: וכ' ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל ובדברי קדשך כת' כי לייי המלוכה ומושל בגוים. וכ' ייי מלך גאות לבש לבש ייי עז התאזר אף תכון תבל בל תמוט. וכ' ימלוך ייי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. וכ' שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד ייי עזוז וגבור ייי גבור

5. שמות טו יח   6. במדבר כג כא   8. דברים לג ה
10. תהלים כב כט   11. שם צג א   13. שם קמו י
15. שם כד ז–י

13. ימלוך. הפסוק הזה נמצא בסרס״ג, באיטליאני, באר״צ ובתימן.

מלחמה. סלה. שאו שערים ראשיכם
ונשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד
מי הוא זה מלך הכבוד יי צבאות הוא מלך
הכבוד סלה:
ועל יד עבדיך הנביאים נאמ'
כה אמר יי מלך ישראל וגואלו יי
צבאות אני ראשון ואני אחרון ו
ומבלעדי אין אלהים. ונ' ועלו
מושיעים בהר ציון לשפוט את הר
עשו והיתה ליי המלוכה. ונאמ'
והיה יי למלך על כל הארץ ביום
ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד:
אלהינו ואלהי אבותינו. מלוך
תא בכל משלה. קדשנו במצותיך
תא מקדש ישראל ויום הזכרון:
היום הרת עולם והיום יעמיד
במשפט כל יצורי עולם. אם

6. ישעיה מד ו 8. עובדיה כא 11. זכריה יד ט
בשוליים: דברים ו ד

12. בסוף הפסוק יש סימן לתוספת, הנמצאת בצד שמאל לאורך העמוד: ובתורתך (כבו') <כתו'> שמע וכו'. 14. תא. עד 'בכל משלה'. 15. תא. עד 'מקדש ישראל ויום הזכרון'. 17. עולם. כן ברומניא.

שינויי נוסחאות
16. והיום. כן בש ובא היום. 17. עולם. כן בא. בש עולמים.

82א

כבנים אם כעבדים אם כבנים רחמינו
כרחם אב על בנים ואם כעבדים
הנה עינינו תלויות לך כעיני עבדים
עד שתחננו ותרחם עלינו ותצילנו
ותוציא לאור משפטנו הקדוש ברחמיך
הרבים את סדר קול מלכיותינו ברצון
אתה זוכר מעשה עולם
כל יצורי קדם לפניך
נגלו כל תעלומות והמון נסתרות
שמבראשית כי אין שכחה לפני כסא
כבודך ואין נסתר מנגד עיניך
אתה זוכר את כל המפעל וגם
כל היצור לא נכחד ממך הכל גלוי
לפניך יי אלהינו צופה ומביט עד
סוף כל הדורות כי תביא חוק זכרון
להפקד כל רוח ונפש להזכר מעשים
רבים והמון בריות לאין תכלית

1. רחמינו: באר"צ: 'רחמינו אבינו'. 3. הנה. כן באר"צ. | * כעיני עבדים * .
4. * ותרחם עלינו ותצילנו * . 5. לאור. כן באר"צ, באיטליאני ובתימן.
6. * קול * | * קדוש * | אין 'ארשת שפתינו' אלא מיזוג של 'היום הרת עולם' עם חלק מהפיוט 'ארשת שפתינו'. וכן במחזור רומא במלכיות וזכרונות. ראה גולדשמידט, מבוא למחזור לימים הנוראים, ירושלים ה'תש"ל, עמ' מח, הערה 61.
17. בריות. באר"צ: 'נסתרות'.

שינויי נוסחאות

1. אם כבנים. כן בא. בש ואם. | בא כבנים אנו. | רחמינו. בש ובא, רחם עלינו. 2. ואם. כן בש ובא. | כעבדים. בא כעבדים אנו. 3. הנה. בש המלה 'הנה' תלויה בין השורות. בא אין. | תלויות לך. בש ובא לך תלויות יוי אלהינו. | כעיני עבדים. בש ובא אין. 4. ותרחם עלינו ותצילנו. בש ותחיינו.
5. משפטינו. בא משפטינו ודיננו. | ברחמיך. בא ברחמים. 6. הרבים. כן בש. בא וברצון. | את סדר. כן בא. בלי 'את'. | קול. בש ובא אין.
7. זוכר. בש זכור. 12. זוכר. בש זכור.

מראשית כזאת הודעת ומלפנים
אותה גליתה ׃ זה היום תחלת
מעשיך זכרון ליום ראשון כי חוק
לישראל הוא משפט לאלהי יעקב
׃ ועל המדינות בו יאמר אי זו
לחרב אי זו לשלום אי זו לרעב אי
זו לשבע אי זו לחיים אי זו למות
ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים
ולמות מי לא נפקד ביום הזה כי
זכר כל המעשים לפניך בא ואתה
דורש מעשה ופקודתו ועלילות מצעדי
גבר מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי
מעללי איש אשרי איש שלא ישכחך
ובן אדם יתאמץ בך כי דורשיך ל
לעולם לא יכשלו ולא תכלים לנצח
כל החוסים בך כי זכר כל היצור
לפניך בא ואתה דורש מעשה כלם ׃ וגם

9. ביום. כן הוא בסרס״ג, ברמב״ם, באר״צ, בתימן ובאיטליאני. 15. ולא תכלים. כן בסרס״ג, ברומניא ובאר״צ. ברמב״ם: 'וגם לא תכלים'. 16. היצור. כן באר״צ.

שינויי נוסחאות

2. גליתה. כן בא. בש גלית. 5. איזו. כן בא. 9. מי. בא ומי.| כי זכר. בש ובא וזכר. 14. דורשיך. בש דורשיך יוי. 15. יכשלו. בש יבושו, וכתוב בצד 'וקי״ל יכשלו'. 16. היצור. בש וא המעשים.

וגם את נח באהבה זכרת ותפקדהו
בדבר ישועה ורחמים בהביאך את
מי המבול לשחת כל בשר מפני רוע
מעלליהם על כן זכרונו בא
לפניך יי אלהינו להרבות זרעו
כעפרות תבל וצאצאיו כחול הים
ככתוב בתורתך ויזכר אלהים את נח
ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר
אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על
הארץ וישכו המים ׳ וכת׳ וישמע
אלהים את נאקתם ויזכר אלהים
את בריתו את אברהם את יצחק
ואת יעקב ׳ וכת׳ וזכרתי את בריתי
יעקב ואף את בריתי יצחק ואף
את בריתי אברהם אזכר והארץ
אזכר ׳ ובדברי קדשך
כתוב זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום

7. בראשית ח א 10. שמות ב כד 13. ויקרא כו מב 17. תהלים קיא ד–ה

2. בדבר. באר״צ: ׳בפקודת ישועה ורחמים מלפניך משמי שמי קדם׳.

שינויי נוסחאות

1. וגם. ברמב״ם הלא.| ׳ותפקדהו בדבר׳, בא ׳ותפקדוהו לחיים בדבר׳.

17. כתוב. כן בא בש המלה ׳לאמר׳ תלויה.

יי' טרף נתן ליראיו יזכור לעולם
בריתו דבר צוה לאלף דור ' ונא'
ויזכור להם בריתו וינחם כרוב חסדיו
ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב
הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר
כה אמר יי' זכרתי לך חסד נעוריך
אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר
בארץ לא זרועה ' ונא' וזכרתי אני את בריתי אותך
בימי נעוריך והקימותי לך ברית עולם
ונא' הבן יקיר לי אפרים אם ילד
שעשועים כי מדי דברי בו זכור
אזכרנו עוד על כן המו מעי לו
רחם ארחמנו נאם יי' :
יעלה ויבוא תא כי אל רחום
וחנון אתה ' קרב פזורינו מבין הגוים
ונפוצותינו כנס וקבץ מירכתי ארץ
והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלים בית

2. תהלים קה ח 3. שם קו מה 5. ירמיה ב ב
8. יחזקאל טז ס 10. ירמיה לא יט

2. בריתו דבר. בין שתי מלים אלו נשמט חלק מן הפסוק. וכך צ"ל: 'וכתוב זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור'. כן הוא בסרס"ג, ברמב"ם, בתימן, באר"צ ובאיטליאני. 14. יעלה ויבוא. עד 'כי אל רחום וחנון אתה'. יעלה ויבוא בתפילת מוסף. כן הוא בסרס"ג, ברמב"ם, באר"צ, בתימן ובקטעי גניזה של מאן ואלבוגן. 15. קרב. כן גם בסרס"ג, מיד אחרי יעלה ויבוא מתחיל 'קרב פזורינו' וכן באר"צ. 16. כנס וקבץ. כן הוא ברמב"ם.

שינויי נוסחאות

2. הפסוק מתהלים קה, ח נמצא בש ובא. 4. יד. כן בא. | נאמר. כן בא. 15. קרב... אשה ליוי. כן בא. 17. עירך. בא אין.

בית מקדשך בשמחת עולם ושם נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתיך על ידי משה עבדיך ׳ כאמור וידבר יוי אל משה לאמור דבר אל בני ישראל לאמור בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו והקרבתם אשה ליוי ׳ וזכרנו יוי אלהינו בזכרון טוב מלפניך ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם ׳ וזכר לנו יוי אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה אשר נשבעת לאבותינו מיד במוריה ותראה לפניך עקידה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח וכבש רחמיו ל

4. ויקרא כג כג–כה

4. וידבר. כן באר״צ. פסוקי קרבן מוסף בזכרונות אף־על־פי שהזכירם אחרי ׳ומפני חטאינו׳. וכן הוא בסרס״ג, בלי הפסוק הראשון ׳וידבר ה׳ אל משה לאמר׳. 8. מלכת. בלי א. 10. וזכרנו... קדם. כן הוא בסרע״ג ג, ברמב״ם, באר״צ ובתימן. בסרס״ג אין. 14. לאבותינו. כן בסרס״ג. בסרע״ג ג, ברמב״ם, באר״צ, בתימן ובאיטליאני: ׳לאברהם אבינו׳.

שינויי נוסחאות

1. בית מקדשך. בא עיר קדשך. 2. באהבה... בתורתיך. בא את קרבנות חובותינו כמצוה עלינו בתורתיך. בג לפניך יוי אלהינו את קרבנות חובותינו כמו שכתבת. 4. עבדיך. בא עבדך מפי כבודיך. | כאמור. בא אין. 10. וזכרנו... קדם. כל זה אין בא. 12. וזכר. בא וזכור. 14. לאבותינו. כן בא.

לעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם
׃ כן יכבשו רחמיך את כעסיך וטובך
הגדול והקדוש ישוב חרון אפך מעמך
ישראל נחלתך ׃ וקיים לנו יי' אלהינו
את הדבר שהבטחתנו בתורתך על
ידי משה עבדך כאמור ׃
וזכרתי להם ברית ראשונים אשר
הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני
הגוים להיות להם לאלהים אני יי' ׃
כי זוכר הנשכחות אתה הוא
מעולם ואין שכחה לפני כסא כבודך
ועקידות יצחק אבינו לזרעו תזכור
בא"י זוכר הברית ׃
היום הרת עולם תנא את סדר זכ'
וזכרונותינו קדוש ׃
אתה נגליתה בענן כבודך על
הר סיני על עם קדשך לדבר

7. ויקרא כו מה

2. וטובך. כן בסרס"ג. 3. * והקדוש *. 4. ישראל. כן בסרס"ג וברמב"ם: '[ישראל]' וכן בתימן. 7. וזכרתי. יש איפוא בזכרונות שני פסוקים מן התורה, אחרי תשעת הפסוקים של זכרונות. ראה בעמוד הקודם, שורה 4. 12. אבינו. כן ברמב"ם, באר"צ ובתימן. | לזרעו. השווה שינויי נוסח ברומניא ג. 14. עולם. עד את סדר וכו'. | * קול * . 16. נגליתה. ב־ה. | * על הר סיני * .

שינויי נוסחאות

1. ולעבדך. בא אין. | בלבב שלם. בא אין. 2. כעסיך. אחרי המלה הזאת כתוב: בא ויתגוללו רחמיך על מדותיך ותתנהג עמנו במדת הרחמים ואל תתנהג עמנו במדת הדין. | וטובך הגדול והקדוש. בא אין והקדוש. 4. נחלתך. בא ומנחלתיך. 6. כאמור. בא אין.
10. הנשכחות. כן בא. 12. ועקידות. כן בג. בא ועקידת. | אבינו. בא בן אברהם אבינו. | לזרעו תזכור. בא היום לזרעו תזכור. בג המלה 'היום' כתובה כתוספת בשולי העמוד. 17. הר סיני. כן בא.

מן השמים השמעתם קולך ונגלית עליהם בערפלי טוהר גם כל העולם כולו חל מלפניך ובריות בראשית חרדו ממך [illegible] מלכנו. על הר סיני ללמד בעמך תורה ומצות ותשמיעם את הוד קולך ודברות קדשך מלהבות אש בקולות וברקים עליהם נגלית שופר עליהם הופעת ככתוב [illegible] ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה: ונא׳ ויהי קול השופר הולך וחזק מאד משה ידבר והאלהים יעננו. בקול: ונא׳ וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן וירא העם וינעו [illegible]

10. שמות יט טז 13. שם יט 15. שם כ טו

2. בערפלי. פ בחיריק. כן בסרס״ג. 5. בעמך. כן בסרס״ג.

שינויי נוסחאות

2. בערפילי. כן בא. 5. בעמך. כן בא וג.

מרחוק ׃ ובדברי קדשך כתו' עלה אלהים בתרועה יי' בקול שופר וכתו' בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי' ׃ וכת' תקחו בחדש שופר בכסא ליום חגינו ׃ וכתוב הללויה הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עזו · תא כל הנשמה תהלל יה הללויה ׃ ועל ידי עבדיך הנביאים נאמר כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנסו נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו ׃ וכתו' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו ליי' בהר הקדש ובירושלם ׃ וכתו' ויי' עליהם יראה ויצא כברק חצו וכתו' ויי' אלהים בשופר יתקע והלך בצערות תימן

1. תהלים מז ו 3. שם צח ו 4. שם פא ד–ה 6. שם קנ א–ו 9. ישעיה יח ג 11. שם כז יג. 15. זכריה ט יד־טו

4. תקחו. במקום תקעו. 7. ברקיע עזו. עד 'כל הנשמה' וכו'. 10. כנסו. במקום כנשא. 15. ובירושלם. במקום בירושלם. 17. יִתָקַע. במקום יִתְקַע. | בצערות. במקום בסערות.

שינויי נוסחאות

16 וכת'. בא המלה וכתוב תלויה.

תקע ה' צבאות יגן עליהם כן תגן
על עמך בשלומך ותקע בשופר
גדול לחירותינו ושא נס מהרה לקבצנו
קרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו
כנס וקבץ מירכתי ארץ והביאנו
לציון עירך ברנה ולירושלים בית
מקדשך בשמחת עולם ושם נעלה
ונקריב לפניך תמידין כמצוה עלינו
בתורתך על ידי משה עבדך
כאמור וביום שמחתכם ובמועדיכם
ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות
על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו
לכם לזכרון לפני ה' אלהיכם אני
ה' אלהיכם
כי אתה שומע קול שופר ומאזין
תרועה ואין זולתיך בא"י שומע
קול תרועת עמו ישראל היום ברחמים

10. במדבר י י

3. ושא נס מהרה לקבצנו. בסרס"ג: 'ושא נס מהרה לקבוצנו'. 5. וקבץ. כן באר"צ. 7. נעלה ונקריב. כן באר"צ. כמו במלכויות. והשווה רומניא ג. בהערות ובשינויי־נוסח. 16. ואין זולתיך. כן בסרס"ג. 17. היום. כן ברמב"ם: '[היום]', באר"צ, ובתימן.

שינויי נוסחאות

2. תקע. בש א' וא' אבותינו. 3. מהרה. כן בש. | לקבצנו. בש לקבץ גלויותינו. 4. קרב. כן בש. 5. וקבץ. כן בש 6. בית מקדשך. בש עירך. 7. ושם נעלה. בש אין. 8. ונקריב לפניך. בש ונקריב לפניך את קרבנות חובותינו. | תמידין. בש אין. 10. כאמור. בש אין. 15. כי אתה שומע קול שופר. כן בש. 16. ואין זולתיך. כן בש.

היום הרת עולם וגו' תא
את סדר קול שופרותינו
קדוש. רצה. ומודים. ושים שלום.
בעד גויד אל ישב דך נכלם עני
ואביון יהללו שמך ונושע אליך
מצרותינו. תשמע ותושיע
וקדיש גויד ונמאז תמאם כונד
בעד בדאן כי דו רוז ראש השנה
צלותא יך שאן ותקיעה יך שאן
פאמא אגר מועד ראש השנה שבת
אייד שופר נזנד ושבת רא יאד
כונד דר נמאז ודרין דה רוז אז
ראש השנה תא רוז כיפור
ודר ברכה' ב' יום. מי כמוך אב
הרחמן וגו' ודר ג' המלך
הקדוש ודר ברכה ה' החפץ ב
בתשובה ודר יא' המלך המשפט
צלות

4. תהלים עד כא   5. דבה״י־ב כ ט

1. וגומ'. עד 'את סדר' וכו'.   4. בעד = אחר־כך יאמר 'אל ישב' וכו'.
7. וקדיש גויד = ויאמר קדיש ויגמור את התפילה.   8. בעד בדאן = אחר־כך תדע ששני ימי ראש השנה תפילה אחת להן ותקיעה אחת.   10. פאמא = ואילו כאשר מועד ראש השנה חל בשבת אין תוקעים בשופר. ואת השבת יזכרו בתוך התפילה.   12. ודרין = ובתוך עשרת הימים האלה מראש השנה עד יום כיפור, בברכה השנייה — 'מי כמוך אב הרחמן' וכו'. ובברכה ג 'המלך הקדוש'. ואינו מזכיר כאן 'אדיר המלוכה', השווה לעיל, עמ' 278ב. | ובברכה ה 'החפץ בתשובה'. ובברכה יא 'המלך המשפט'.   16. החפץ בתשובה. במקום הרוצה בתשובה. לא מצאנו שיש לשנות בעשי"ת החתימה הזאת. | לא הזכיר: 'וכתוב', 'זכור רחמיך', 'ובספר חיים'.

צלותא מעלה כפור :

ט׳

ואגב אסת בי׳ המה׳ ישרא׳ כל רוו
מעלי׳ כפור ועשובה כונטי וגזל
וחמס וסתם בעז גרדאנגר : ואגר
לשון הרע גיטה צגשור דר חקי
מרויס מחילה חאצ״ל כוער תא״ן
בפור מחילה כררה איר ברו ודיגר
טבילה כוער אונ׳ וצטר מנחה׳ וויארך
המצונאן כו דר חול הטה מיגוחרד
אגר גמאנעת באשר קדיש גויר יי׳
שְׂפָתַי תפא הַמֶּלֶךְ עוֹשֶׂה הַשָּׁלוֹם
בעד — אין וידוי בבואט

1. צלותא = תפילת ערב כיפור. 3. ואגב = וחובה על כל אדם מישראל לחזור בתשובה ערב יום כיפור. 4. וגזל = וגזל וחמס ועוול יחזיר.| ואגר = ואם לשון הרע דיבר כלפי אנשים יבקש מחילה כדי שיימחל לו ביום כיפור. 8. ודיגר = ועוד יטבול בתחילה ואחר־כך יתפלל מנחה כמו בכל ימות החול. 11. אגר = אם יש מניין יאמר קדיש, ׳ה׳ שפתי׳ עד ׳המלך עושה השלום׳. 13. בעד = אחר־כך יקרא וידוי זה.

אנא אלהינו ואלהי אבותינו
שתבוא לפניך תפלתינו
ואל תתעלם מלכנו מתחנתינו. שאין
שאנו עזי פנים וקשה ערף מה נאמר
לפניך בדבר הזה צדיקים אנחנו
ולא חטאנו אבל חטאנו אנחנו
ואבותינו. אשמנו בגדנו גזלנו. דברנו
דופי העוינו והרשענו זדנו חמסנו
טפלנו שקר יעצנו רע כבדנו אזן
כזבנו לצנו מרדנו נאצנו סררנו
עוינו פשענו צררנו קשינו עורף
רשענו שיחתנו תעינו תיעבנו ו
ותעתענו סרנו ממצותיך וממשפטיך
הטובים ולא שוה לנו ואתה צדיק על כל הבא
עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו
מה נאמר לפניך יושב במרום ומה
נספר לפניך שוכן שחקים הלא כל

14. נחמיה ט לג

1. אנא... ואבותינו. כן הוא ברמב"ם, באר"צ ובתימן. 2. שתבוא. ברמב"ם, ברומניא, באר"צ ובתימן: 'תבוא'. 3. מלכנו. כן הוא ברמב"ם, באר"צ ובתימן. | שאין. בסרע"ג ג. 'שאנו'. 4. וקשה... הזה. ברמב"ם ובתימן: 'וקשי עורף שנאמר לפניך'. באר"צ: 'שנאמר לפניך כדבר הזה'. באיטליאני וברומניא: 'וקשי עורף בדבר הזה שנאמר לפניך'. | וקשה. במקום וקשי. | מה נאמר לפניך. בסרע"ג: 'ואיך נאמר לפניך'. 6. אבל... ואבותינו. כן הוא ברמב"ם, בתימן, באר"צ ובאיטליאני. בסרע"ג ג: 'אבל חטאנו'. וכן ברומניא. 9. כבדנו אזן. כן באר"צ. 10. סרנו. במקום סררנו. 12. תעינו תיעבנו. כן הוא ברמב"ם, באר"צ ובתימן. 13. ותעתענו. ב־ו החיבור. | בסרע"ג יש לאית ת רק 'תעבנו' בלבד. 16. במרום. כן בסרס"ג ובאר"צ.

הנסתרות והנגלות לנו אתה יודע
אתה יודע רזי עולם ותעלומות
סתרי כל חי אתה חופש כל חדרי בטן
ורואה כליות ולב אין כל דבר ד
נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך
יהי רצון ורחמים מלפניך יי
אלהינו ואלהי אבותינו שתמחול
לנו את כל חטאתינו ותסלח לנו
על כל פשעינו ותכפר לנו על כל ע
עונותינו ועל חט שחטאנו
לפניך בשגגה ועל חט שחטא לפני
בזדון ועל חט שחטא לפניך בסתר
ועל חט שחטא בגלוי ועל חט שחט
לפניך באונס ועל חט שחטא לפניך
ברצון ועל חטאים שאנו חייבים
עליהם עשה וע חטא שא חיי על
לא תעשה וע חט שא חיי על

1. *·לנו * . 3. חדרי. חסרה ד. 4. ורואה. כן הוא בסרס״ג, ברמב״ם ובתימן. בסרע״ג ג.: ׳רואה׳. 6. ורחמים. ברמב״ם: ׳[ורחמים]׳ וראה הערות שם. והשווה אסף, מסדר תפלה בארץ ישראל, עמ׳ 142, קטע ה: ׳יהי רצון ורחמים׳. 8. חטאתינו... עונותינו. ראה משנה, יומא פרק ג ח; וגמרא, שם לו ע״ב, פלוגתא ר׳ מאיר וחכמים. לר״מ: עון פשע וחטא, לחכמים: חטא עון ופשע. הסדר בנוסחינו דלא כמאן. בסרע״ג ג. וכן נראה בסרס״ג ובאיטליאני כרבי מאיר, ברמב״ם ובתימן כחכמים. והשווה אבודרהם השלם רפ״ג: ׳והמון העם האומרים שתמחול לנו על כל עונותינו ותכפר לנו על כל פשעינו ותמחול ותסלח לכל חטאתינו. ואפשר שהטעם לדבריהם כדי להסמיך לכל חטאתינו לעל חטא׳. 10. חט. בלי א. 11. בשגגה... ברצון. כן הוא בסרס״ג וברמב״ם. אלא ברמב״ם הוספה מן השוליים גם ׳באונס... וברצון׳. ראה הערות שם. ובתימן כנוסחנו. 17. לא תעשה. ברמב״ם: ׳לא תעשה שניתק לעשה׳ לפני ׳לא תעשה׳. וראה הערות שם וכן בתימן. אבל בסרס״ג ישנם רק ׳עשה׳ ו׳לא תעשה שניתק לעשה׳.

שינויי נוסחאות

4. ורואה. כן בש. | אתה. בש אין. 8. את. בש על. | חטאתינו. בש עונותינו. | ותסלח... עונותינו. בש ותכפר לנו על כל פשעינו ותסלח לכל חַטָאתֵינוּ.
13. בַגלוי. בש בְגלוי. | ועל... באונס ועל... ברצון. בש אין. 15. חייבים. בש חייבין. 16. ועל... לא תעשה. בש אין.

לא תעשה שנתן למעשה ועל חטא
שאנו חייבין עליו קרבן ועל חטא שאנו חייבין
עליו מלקות ארבעים בבית דין ו
ועל חטא שאנו חייבין עליו מיתה בידי
שמים ועל חטא שאנו חייבין עליו
כרת ועל חטא שאנו חייבין עליו ארבע
מיתות בבית דין חנק והרג שרפה
וסקילה על שגלויים לנו ועל שאינן
גלויים לנו הגלויים לנו כבר
לפניך יי אלהינו ושאינן גלויים
חטאנו על כלם ואתה יודע
ככתוב בתורתיך הנסתרות לייי
אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם
לעשות את כל דברי התורה
כי אתה סלחן לישראל ומחלן ל
לשבטי ישורון ומבלעדיך אין לנו
מלך מוחל וסולח אלהי נצור

12. דברים כט כח 17. ברכות יז ע״א

2. קרבן... ארבע מיתות בבית דין. זה הסדר ברמב״ם, באר״צ ובתימן. בסרס״ג: ׳מיתה בידי שמים, כרת ומלקות׳. 3. מלקות ארבעים בבית דין. כן הוא בסרס״ג. 7. חנק... וסקילה. כן הוא ברמב״ם ובתימן. בסרע״ג ג. סקילה שרפה הרג וחנק. בסרס״ג: הרג וחנק שריפה וסקילה. וראה סנהדרין פרק ז משנה א, ופרק ט משנה ג. 11. חטאנו על כלם. כן הוא ברמב״ם ובתימן. | ואתה יודע הנסתרות. ברמב״ם ובתימן: ׳כל הנסתרות׳. ובסרס״ג: ׳את שגלויין לנו ושאינן גלויים לנו כבר לפניך גלויין׳. 15. מן העולם. כן הוא בסרס״ג וברומניא. ברמב״ם: ׳(מן העולם)׳ וראה שם בהערות. והשווה רומניא ג. עמ׳ רלג בשינויי־נוסח. ברומניא ו אין ׳מן העולם׳. היו אפוא מנהגים שונים.

שינויי נוסחאות

1. ועל... קרבן. בש אין. 3. בבית דין. כן בש. 4. מיתה. בש הסדר הוא: מיתה בידי שמים, כרת, מלקות וד׳ מיתות בית דין. 7. והֶרג. בש והֵרג. 8. שגלויים. בש שגלויין. | שאנן. בש שאינו. 9. הגלויים... אלהינו. בש אין. 10. ושאנן... ככתוב. בש ושאינו גלויין לנו כבר לפניך הם גלויין כדבר שנאמר. 12. בתורתיך. בש כדבר שנאמר. אולם בתפילת שחרית: לפניך הן גלויין וידועין ככתוב בתורתיך. 15. מן העולם. כן בש. | ומחלן... וסולח. בש ומחלן לשבטי ישורון ודברך אמת וקיים ובלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח ומלפניך סליחה ומחילה לנו יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי וגו׳.

נוצרתי איני כדי ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי עפר אני בחיי קל וחומר אחר במיתתי הרי אני לפניך יי' אלהי ואלהי אבותי ככלי מלא בושה וכלימה ויהי רצון ורחמים מלפניך יי' אלהי שלא אחטא לך ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים אבל לא על ידי יסורין:

יהיו לרצון גויר וג' גאם כם ר רור ושלום דהר ובעד נכילרב נים כוער ובעד טעאם כורך כיש אז כרו שורן אלתאב ו ותענית גירד ואגר כפי ציזי כורך בעד אז כרו שורן כורשיד כפרה אין לו וכאלו לא נתענ

1. כדי. בלי א. וכן בסרע"ג ג. 6. ורחמים. ראה לעיל עמ' 169, הערה 6. 8. אבל. ברמב"ם אין. 10. יהיו. יאמר 'יהיו לרצון' וגו'. | וג' גאם = ושלושה צעדים יצעד אחורה ושלום יתן. 11. ובעד = ואחר־כך יפול על אפיו (= נפילת אפים). 12. ובעד = ואחר־כך יאכל לפני שקיעת החמה.

14. ותענית גירד = ויתחיל בתענית. | ואגר = ואם מי שהוא יאכל משהו לאחר שקיעת החמה, כפרה אין לו וכאילו לא נתענה. והשווה ביצה ל ע"א: 'דהא תוספת יום הכיפורים דאורייתא הוא ואכלי ושתי עד שחשיכה ולא אמרינן להו ולא מידי'. וראה רמב"ם, הלכות שביתת עשור, פ"א הלכה ז.

מעריב כפור

מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת בכוועד
בעד בגויר והוא רחום וגומ׳ ...
שב׳ שבת קדיש גויד ה׳ שְׂפָתַי
צונאך כי דר מעריב ראש השנה
נושלים תא אדיר הַמְּלוּכָה הַמֶּלֶךְ
הַקָּדוֹשׁ אַתָּה בְחַרְתָּנוּ וגומ׳ ות
וַתּוֹדִיעֵנוּ מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ וַתְּלַמְּדֵנוּ
וגומ׳ תא וּלְעָבְדְךָ בְּלֵבָב שָׁלֵם ו
וַתִּתֶּן לָנוּ ה׳ בְּאַהֲבָה אֶת יוֹם צום
הַכִּפּוּרִים הַזֶּה לִמְחִילָה וְלִסְלִיחָה
וּלְכַפֵּר בּוֹ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ בְּאַהֲבָה
מִקְרָא קֹדֶשׁ זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם
ו אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה
וְיָבוֹא וגומ׳ תא כִּי אֵל רַחוּם וְחַנּוּן
אתה

2. מזמור. יקרא מזמור שיר ליום השבת. 3. בעד = ואחר־כך יאמר 'והוא רחום' וגומר כמו בליל שבת. לעיל, בעמ' 2 ישנם שני פסוקים מתהלים, והפסוק 'והוא רחום' אינו שם. אולם במוצאי שבת לפני תפילת מעריב, בעמ' 40ב, כתוב: 'והוא רחום וגומ''. 4. קדיש גויד = יאמר קדיש. 'ה' שפתי', כפי שכתבנו במעריב של ראש השנה. לעיל, עמ' 76ב. 6. תא = עד 'אדיר המלוכה המלך הקדוש'. השווה לעיל, עמ' 150, הערה 6. 8. ותודיענו. השווה לעיל, עמ' 150, הערה 9. 9. וגומר. עד 'ולעבדך בלבב שלם'. 15. ויבוא. וגומר עד 'כי אל רחום וחנון אתה'. לעיל, עמ' 53א–53ב.

אתה בעד· ודוי בכוסער אנא אלהינו

וגו׳׳ תא אבל חטאנו לא על ידי יסורין

בעד אין כגויך אלהינו ואלהי אבותינו

מחול לעונותינו ביום צום הכפורים

הזה מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך

כאמור אנכי אנכי הוא מוחה

פשעיך למעני וחטאתיך לא א

אזכור וכת׳ מחיתי כעב פשעיך

וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך

וכת׳ כי ביום הזה יכפר עליכם

לטהר אתכם מכל חטאתיכם

לפני יי׳ תטהרו כי אתה סולחן

לישראל מן העולם ומחלן לשבטי ישורון לדור

ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל

וסולח אלהינו ואלהי אבותינו מלוך

על כל העולם כלו בכבודך תא

ודברך אמת וקיים לעד בא״י מלך

6. ישעיה מג כה 8. שם מד כב 10. ויקרא טז ל

1. בעד = אחר־כך יקרא וידוי. וידוי ליחיד בברכה האמצעית. בסרס״ג: ׳ורבים מחברינו מוסיפים בתפילות יוה״כ אצל זכר ליציאת מצרים אבל חטאנו... וזה מותר להוסיף׳. וראה אוצה״ג יומא, עמ׳ 39, שכן גם דעת רב האי גאון. וראה המנהיג הלכות יוה״כ, סי׳ ס. והשווה וידר, תרביץ לז, תשכ״ח, חוברת ג, עמ׳ 240–243. 2. תא = עד ׳לא על ידי יסורין׳. המלה חטא מחוקה. 3. בעד = אחר־כך יאמר זה. 12. סולחן. ב־ו. 13. מן העולם. באותיות זעירות, בין השיטין, בין ׳לישראל׳ ובין ׳ומחלן׳. ראה לעיל, עמ׳ 88ב. הערה 15. 15. אלהינו... מלוך וכו׳. לעיל, עמ׳ 78ב מתפילת ר״ה. וכן באר״צ, בתימן וספרד. 16. תא = עד ׳ודברך אמת וקיים לעד׳.

שינויי נוסחאות

3. אלהינו... מחול. בש מלכינו אלהינו סלח ומחול. 4. ביום צום הכיפורים הזה. בא ביום הכיפורים הזה ביום סליחת העון הזה. 5. והעבר פשעינו. כן בא. בש והעבר פשעינו וחטָאתינו. 8. וכתוב. בש ובא ונאמר. 10. וכתוב. בא ונאמר. 12. כי... וסולח. בא אין. בש כי אתה סלחן [לי]שראל מן העולם ומחלן לשבטי ישור[ון] בכל [דו]ר ודור ודברך אמת וקיים לנצח ובל[עדיך אי]ן לנו מלך מו[חל] וסולח לאבותינו ולעונות עמך כל בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה. ברוך אתה יוי מלך על כל הארץ מ[קד]ש ישראל ויום הכיפורים. וכן בסרס״ג. 15. מלוך וכו׳. כן בא.

מוחל וסולח לעונותינו ולעונות כל בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום צום הכפורים ״ רצה ומודים ושים שלום ובעד אין גויד

רחמ׳ אלהא רחם רחמ׳ בריכא רחם

רחמ׳ גברא רח׳ רחמ׳ דיינא רח׳

רחמ׳ הדרנא רח׳ רחמ׳ ותרנא רח׳

רחמ׳ זכאה רח׳ : רחמ׳ חייסא רח׳

רחמ׳ טבא רח׳ : רחמ׳ יקירא רח׳

רחמ׳ כבירא רח׳ רחמ׳ לבישא רח׳

רחמ׳ מרחמנא רח׳ רחמ׳ משיזבנא רח׳

רחמ׳ נטרנא רח׳ רחמ׳ סומכנא רח׳

רחמ׳ עדרנא רח׳ רחמ׳ פרוקא רח׳

רחמ׳ צדיקא רח׳ רחמ׳ קדישא רח׳

רחמ׳ רחימא רח׳ רחמ׳ רחומא רח׳

רחמ׳ שליטא רח׳ רחמ׳ תקיפא רח׳

1. כל בית ישראל. בסרס״ג: ׳ולעונות עמך כל בית ישראל׳. באיטליאני, באר״צ וברומניא: ׳ולעונות עמו ישראל׳. 4. צום. כן ברומניא. 5. ובעד = ואחר־כך יאמר זה.

ש י נ ו י י נ ו ס ח א ו ת

1. מוחל... ישראל. בא מוחל וסולח לעונות עמו ישראל. 2. ומעביר... ושנה. כן בא. בש אין. 4. צום. בש ובא אין.

רחמ׳ ודירא רח׳ רחמ׳ תכתבינו
בספר חיים רחמ׳ תכת׳ בס׳ רחמים
רחמ׳ תכת׳ בספר צדיקים
רחמ׳ תכת׳ בספר ישרים
רחמ׳ תכת׳ בספר ישרים ותמימים
רחמ׳ תכת׳ בספר מחילה
רחמ׳ תכת׳ בספר סליחה
רחמ׳ תכת׳ בספר פרנסה
רחמ׳ תכת׳ בספר כלכלה
רחמ׳ תכת׳ בספר כפרה
רחמ׳ תכת׳ בספר מחילות עון
רחמ׳ תכת׳ בספרא דמלכא משיחה
בר דויד בחיין קשתא בעגלא רחום
וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו בעד
רוי בר זמין נהד וצון רוי אז זמין
ברדארד תחנון בכואנד בעד אז
תחנון אין גויד : מרן דבשמיא

12. משיחה. ב־ה. 14. בעד = אחר־כך ישים פניו בקרקע <׳נפילת אפים׳> וכאשר ירים פניו מהקרקע <יקום מנפילת אפים> יקרא תחנון, ואחרי תחנון יאמר זה. לדעת הרמב״ם, יש נפילת אפיים בכל העמידות של יוה״כ, גם בעמידה של ערבית. ראה הלכות תפילה, פרק ה הלכה טו: וכן בתימן, ראה תכלאל, עץ חיים לרי״צ, חלק ג, עמ׳ פ״ז.

לך מתחננין אנן כעבדא דמתחנן
קדם מריה הב לן שאלתן ובעותן
ולא נהדר ריקן מן קמך
מרן דבשמיא וגו' מרן
דבשמיא לך מתחננין אנן כשביה
דמתחנן לשביה כלהון בני שביה
בכספא ובדהבא מתפרקין ועמך
ישראל ברחמי ובתחנוני ארים ימינך
אצמח פורקנך וידעון כל עממיא
אומיא ולישניא דאנת הוא פרוקא
דישראל וישראל די לך הב לן רעותא
ובעותנא ולא נהדר ריקן מן קמך
מרן דבשמיא וגו'
נפיש חטן קמך עבדנא על
ממרך ולא עבדנא רעותך השתא
בכסופא אתינא למקדריך אניחא על
מחול ושבוק ברחמך לחובן ולחטאן הב

1. מתחנינן אנן. כן הוא בתימן. ובסרע"ג ג. 'לך מתחננן'. 2. קדם מרי. בסרע"ג ג. ובתימן: 'למריה'. | מרי. בלי ה בסוף. 3. מן קמך. בסרע"ג ג. ובתימן: 'מקמך'. 7. ובדהבא. בסרס"ג: 'ודהבא' 8. * ארם... ופורקנא * . 14. * נפיש... וסליחה *. | חטן. בלי א. 15. עבדנא. בסרס"ג: 'עבדינא'. 17. ולחטאן ב־א.

הב לן כפרא מחילה וסליחה ולא
נהדר ריקן מן קדמך מרן דבשמ׳
בעי תיובתא ומזהר על
תיובתא ומקבל בתיובתא כתיב
קבל עמך ישראל בתיובתא ולא יתבר
לבא דכל עבדי תיובתא הב לן לבא
דתיובתא ולא נהדר ריקן מן קדמך
מרן דבשמ׳ וגומ׳
לשובבים ידך פתוחה
ולשבים ומשך מתוחה דרכך ישרה
דרכך לא סגורא מצוי וקרובים
עשרה מצוי וקרוב ימים עשרה
ולמלוח לשבים ביום סליחה
וכפרא אבינו מלכנו וגומ׳ תא
יי עזוז וגבו׳ קדיש גויד
ותמאם כור בדאן כי מעריב
ותמיר ומנחה יך סאן אסר

1. כפרא. ב־א. 3. בעי... עבדי תיובתא. כן בסרס״ג. 6. הב לן לבא דתיובתא. בסרע״ג ג. ׳לתיובתא׳. 12. מצוי וקרוב ימים עשרה. כתוב פעמיים. 14. אבינו מלכנו וגומר. עד ׳ה׳ עזוז וגבור׳. **לעיל, עמ׳ 51א–52א.** וכפרא. ב־א. 15. קדיש גויד = יאמר קדיש ויסיים לקרוא. 16. בדאן = דע שמעריב ושחרית ומנחה אחת היא.

מוסף כפור

והוא רחום וגו׳ תהלה לדוד וגו׳
תא נספר תהלתך קדיש ויאמ׳ יי
שפתי וגו׳ ככתוב תא המלך הקדוש
אתה בחרתנו וגו׳ תא זכר ליציאת
מצרים אלהינו ואלהי אבותינו
ומפני חטאינו וגו׳ את מוסף יום
צום הכפורים הזה נזכר נעשה ונקריב
לפניך וגו׳ תא על ידי משה עבדיך
כאמור ובעשור לחדש השביעי הזה
מקרא קדש יהיה לכם ועניתם את
נפשותיכם כל מלכה לא תעשו ו
והקרבתם עלה ליי ריח ניחח פר
בן בקר אחד איל אחד כבשים בני
שנה

10. במדבר כט ז–ח

3. תא. עד ׳נספר תהלתך׳. יאמר קדיש, ׳ה׳ שפתי תפתח׳ וגומר, לעיל, עמ׳ 36א, 7א–8א; יקרא עד ׳המלך הקדוש׳. 5. ׳אתה בחרתנו׳ וגומר עד ׳זכר ליציאת מצרים׳. לעיל, עמ׳ 257ב (רק ההתחלה). 9. לפניך. וגומר עד ׳על ידי משה עבדיך׳. 12. מלכה. בלי א.

שנה שבעה תמימים יהיו לכם
ומנחתם ונסכיהם כמדובר וגו׳
תא ושני תמידין כהלכתן : אנא
אלהינו וגו׳ תא לא על ידי יסורין · אבל
אלהינו ואלהי אבותינו מחול ·
לעונותינו · וגו׳ תא ודברך אמת
וקיים לעד כאו׳ מלך מוחל וגו׳
תא מקדש ישראל ויום צום הכפורים ·
רצה ומודים ושים שלום · סלח לנו
אבינו וגו׳ סליחותיה בכואער
רחמ׳ אלהא רחם וגו׳ נפילת פנים
כונד ומרן דבשמיא לך בכואער
ואבינו מלכנו · תא אכיר קדיש גויד

מנחה כפור

והוא רחום וגו׳ תהלה לדוד וגו׳

3. תא = עד ושני תמידין כהלכתן. 4. וגומר. עד 'לא על ידי יסורין'. לעיל, עמ' 287ב–89א. 6. וגומר. עד ודברך אמת. עמ' 90א. 8. תא. עד מקדש ישראל וכו', עמ' 90ב. 10. אבינו וגומר. סליחות יקרא ואחר־כך רחמנא. לעיל, עמ' 90ב. 11. נפילת פנים כונד = יעשה נפילת אפיים 'ומרן דבשמיא לך יקרא'. לעיל 91א. 13. 'ואבינו מלכנו' עד הסוף, לעיל 51א–52א. | קדיש גויד = יאמר קדיש. 15. תהלה לדוד. אומרים 'אשרי' במנחה.

ובא לציון וגו' תא ועתה יגדל נא
כח יי' כאשר דברת לאמר ׃ קדיש
גויד ואני תפלתי לך יי' עת רצון וגו'
יי' שפתי בכואנר עוגנון כידי בולם
עשתים רחמנא להא וגו' לרין דבשמיא

צלותא נעלה

וקוא רחום וגו' תהלה לדוד וגו'
קדיש גויד אמרי האזינה יי' בינה
הגיגי הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי
כי אליך אתפלל יי' שפתי בכואנר
בגאי כתבינו בספר חיים חתמינו
בספר חיים גויד וגו' אתה בחרתנו
וגו' תא כי אמת עשית ואנחנו ה'
הרשענו. מה נאמר לפניך יושב במרום
ומה

8. תהלים ה ב–ג

1. ובא לציון. במנחה ולא בנעילה. | תא. עד 'ועתה יגדל נא'. לעיל, עמ' 37א–39א. 3. גויד = יאמר קדיש. 4. ה' שפתי. יקרא כפי שכתבנו למעלה, עמ' 92ב. 5. רחמנא וכו'. לעיל, עמ' 90ב–91א. 7. תהלה לדוד. גם בנעילה אף־על־פי שאמרו במנחה. 8. קדיש גויד. יאמר קדיש. 10. ה' שפתי יקרא. 11. בגאי = במקום 'כתבנו בספר חיים' יאמר 'חתמינו בספר חיים'. 13. וגומר. עד 'כי אמת'. 14. מה נאמר. נוסח סרס"ג בשינויים מועטים. | במרום, כך בסרס"ג.

ומה נספר לפניך שוכן שחקים כי
עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו
מלספר כי אתה יי טוב וסלח ורב
חסד לכל קוראיך מה אנו מה
חיינו מה חסדינו מה כחינו מה
צדקינו מה שנותינו מה גבורתנו
מה נאמר לפניך יי אלהינו ואלהי
אבותינו הלא כל הגבורים כאין
נגדך ואנשי השם כלא היו וחכמים
כבלי מדע ונבונים כבלי השכל
כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל לפניך
שכן כתוב בדברי קדשך ומותר
האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל
ואתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו
לעמוד לפניך בלבב שלם כי מי יאמר
לך מה תפעל ומה יתאונן אדם
גבר על חטאיו ותתן לנו יי אלהינו

12. קהלת ג יט 16. איכה ג לט

1. כי עונותינו... ולספר. כן בסרס״ג ובאר״צ. 3. כי אתה. בסרס״ג: ׳ואתה׳. | כי אתה... קוראיך. כן בסרס״ג ובאר״צ. ברמב״ם ובתכלאל אין. 4. מה אנו... גבורתנו. בסרע״ג ג.: ׳מה אנו, מה חיינו, מה חסדנו, מה צדקנו, מה ישענו, מה מעשינו, מה כחנו, מה גבורתנו׳. בסרס״ג: ׳מה אנו ומה חיינו, מה חסדנו, מה גבורתנו ומה אמונתנו׳. ברמב״ם: ׳מה אנו, מה חיינו, מה חסדינו, מה צדקינו, מה מעשינו׳, וכן גם בתכלאל. באר״צ: ׳מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקנו מה ישרנו מה כחנו מה גבורתנו׳. 6. מה שנותינו. כן ברומניא ס. 9. נגדך. כן ברומניא. 10. כבלי השכל. באר״צ מוסיף: ׳ויודעים כבלי בינה׳. 11. כל מעשנו. בסרס״ג: ׳וכל מעשינו׳. 12. שכן... קדשך. כן ברומניא ובאר״צ. בסרס״ג אין. ברמב״ם ׳[ככתוב בדברי קד׳]׳, וכן בתכלאל. 14. ואתה. כן בסרס״ג. ברמב״ם, באר״צ ובתכלאל: ׳אבל אתה׳. | מרוש. במקום מראש. 15. * בלבב שלם * . 16. ומה... חטאיו. כן בסרס״ג, באיטליאני, ברומניא ובאר״צ. בסרע״ג ג., ברמב״ם ובתכלאל: ׳ואם יצדק מה יתן לך׳.

שינויי נוסחאות

3. כי... קוראיך. כך **בא**. 5. מה חסדינו... גבורתינו. כך **בא**. 7. ואלהי אבותינו. **בא אין**. 8. כל. **בא אין**. 10. ונבונים... תהו. **בא אין**.
12. שכן... קדשך. **בא אין**. 14. ואתה. **בא** אבל אתה. 15. בלבב שלם. **בא אין**. 16. תפעל. כן **בא**. | ומה... חטאיו. כן **בא**.

את יום צום הכפורים הזה חק (מחילה)
לכל דורותינו למען עזל ונעשה לו
ונשובה לעשות רצונך ולעבדך בלבב
שלם : כדבר שנאמ' דרשו יי' בהמצאו
קראוהו בהיותו קרוב יעזוב רשע
דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל
יי' וירחמהו : ואל אלהינו כי ירבה
לסלוח : ואתה אלוה הסליחות (חנון)
ורחום יי' ארך אפים ורב חסד
ורוצה אתה בתשובתם השבים יי'
אתה חפץ במיתתם כדבר שנאמ'
אמר אליהם חי אני נאם יי' אלהים
אם אחפוץ במות הרשע כי אם
בשובו מדרכיו וחיה ונאמר שובו
שובו מדרכיכם הרעים ולמה (תמותו)
בית ישראל החפץ אחפוץ במות (רשע)
נאם יי' אלהים הלא בשובו מדרכיו (וחיה)

4. ישעיה נה ו–ז 12. יחזקאל לג יא 14. שם 16. שם יח כג

1. צום. כן באר״צ. בסרע״ג ג., בסרס״ג. ברמב״ם ובתכלאל אין. 2. דורותינו. כן בסרס״ג. 3. ונשובה. בסרס״ג: ׳ונשוב׳. | ולעבדיך. בסרס״ג ובאר״צ אין. בסרע״ג ג. ברמב״ם ובתכלאל: ׳ונשוב לעשות חוקי רצונך׳. באר״צ מוסיף: ׳בלבב שלם׳. 8. ואתה. בסרס״ג: ׳כי אתה׳. ומוסיף: ׳[ויש מוסיפים בה]׳. את כל הקטע הבא. 9. יוי. בסרס״ג אין. | ומרבה להטיב: **הוספה באותיות זעירות וכן** בסרע״ג ג. ובסרס״ג אין. 10. בתשובתם. ה־ם הסופית מחוקה. וכן בסרס״ג; בתשובת השבים. בסרע״ג ג ובאר״צ ׳רוצה אתה בתשובתן של רשעים׳. וברמב״ם: ׳ואתה אלוה סליחות טוב ומטיב חנון ורחום ארך אפים ורב חסד מרבה להשיב רוצה בתשובתן של רשעים׳. והשווה רומניא ג. ושינויי־נוסח שם. | ואי אתה. כן בסרס״ג. 12. אמר. הפסוק הזה, האחרון בפסוקי יחזקאל, נאמר הראשון. כך גם בסרע״ג ג. והרמב״ם מביא פסוק זה בלבד. 14. בשובו מדרכיו. במקום ׳בשוב רשע מדרכו׳. | ונאמר. באמצע פסוק. 16. במות. במקום מות.

שינויי נוסחאות

1. צום. בא אין. 2. דורותינו. כן בא. 3. ונשובה. בא ונשוב. | ולעבדיך. בא אין. 8. ואתה. בא כי אתה. 9. הסליחות... ייי. בא סליחות חנון ורחום ארך. | ומרבה להטיב. בא אין. 10. ורוצה... השבים. בא ורוצה בתשובת השבים. 11. במיתתם. בא במיתתן. 12. אמר אליהם. בא מובאים שלשת הפסוקים כפי סדרם ביחזקאל: יח, כג; שם, לב; לג, יא.

וחיה ׳׳ ונאמר כי לא אחפוץ במות
המת נאם ייי אלהים והשיבו וחיו
אלהינו ואלהי אבותינו מחול
לעונותינו ביום צום הכפורים וגו׳
תא מקדש ישראל ויום צום הכפורים
׳׳ רצה ומודים ושים שלום רחמ׳
אלהא עומ׳ יזמ׳ ותחתמנו בספר
חיים עומ׳ ואגב אמת כי דר שנ
שהחיינו וגויר ודר שב ברלמדן מבוד
על כי ייי בכואנר ומעריב גואורד
צון שב מוצאי מועד והבדלה מעב
ובל בוי בוש ברכה גויר

מעריב סוגד

אגר מועד דר שבת אעתר אם תשיב

1. יחזקאל יח לב 14. ישעיה נח יג

5. תא. עד מקדש וכו׳. 8. ואגב = וחובה היא בליל יום כיפור לומר שהחיינו. ברכת שהחיינו אינה נזכרת לפני תפילת ערבית רק כאן, משמע שלא ברכו שהחיינו לפני תפילת ערבית אלא אחריה. ראה סרס״ג, עמ׳ רסא: ׳בכל אופן צריך לברך שהחיינו וקיימנו אחרי עושה שלום מפני שאין לו קידוש׳. והשווה אוצר הגאונים, עירובין 80 וראה ארחות חיים פירנצי תק״י (ירושלים תשט״ז) בריש עמוד רלה. 9. ודר = ובליל מוצאי הכיפור יקרא ׳על פי ה׳׳ ויתפלל מעריב כמו בליל מוצאי מועד ויבדיל ולא יברך על בשמים. 14. אגר = אם מועד חל בשבת יקרא ׳אם תשיב׳.

בכואנד ואגר שבת נבאשד טוב
להודות בגויד · זכור רחמיך יי׳
וגו׳ מגן ומחיה והאל הקדוש אתה
בחרתנו וגו׳ תא בלבב שלם ·
ותתן לנו יי׳ אלהינו באהבה מועדי
לשמחה חגים וזמנים לששון ימים
טובים לישועה את יום טוב מקרא
קדש הזה ואת יום חג הסוכות הזה
זמן שמחתינו באהבה מקרא קדש
זכר ליציאת מצרים · אלהינו ואלהי
אבותינו יעלה ויבוא וגו׳ תא מקדש
ישראל והזמנים רצה יי׳ אלהינו וגו׳
צונאן כי דר צלותא פסח נושתים
מעריב ותמיד ומנחה יך סאן גוזארד
ודר נה רוז סוכה הלל תמאם בכואנד

מוסף סוכה

1. ואגר = ואם אינו שבת יאמר ׳טוב להודות׳. 4. בחרתנו. וגומר עד ׳בלבב שלם׳. 6. ימים טובים לישועה. כן ברומניא. 7. את יום טוב מקרא קדש הזה. ראה אבודרהם, עמ׳ ר״ב. וכן בנוסח ספרד ובתכלאל. 11. יעלה ויבוא. וגומר ׳עד מקדש׳ וכו׳. 13. צונאן = כפי שכתבנו בתפילת פסח. 14. מעריב ושחרית ומנחה יתפלל אותה התפילה. 15. ודר = ובתשעת ימי סוכות יקרא הלל שלם.

שינויי נוסחאות

6. ימים טובים לישועה. בש ובא אין. 7. את יום טוב מקרא קדש הזה ואת יום חג הסוכות הזה. בש אין ׳את יום טוב מקרא קדש הזה׳. בא את יום חג הסכות הזה יום טוב מקרא קדש הזה.

וזכור רחמיך וגומ׳ תא נספר תהלתיך
קדיש גויד והרצה לבניך וגומ׳ יוי
שפתי וגומ׳ תא האל הקדוש אתה
בחרתנו וגומ׳ תא זכר ליציאת
מצרים ו אלהינו ואלהי אבותינו מפני
חטאינו וגומ׳ תא את מוסף יום טוב
מקרא קדש הזה ואת יום חג הסכות
הזה נזכה נעשה ונקריב לפניך באהבה
כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו
בתורתיך על ידי משה עבדיך :
כאמור ובחמשה עשר יום לחדש
השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל
מלאכת עבודה לא תעשו וחגותם חג
ליוי שבעת ימים : והקרבתם עלה
אשה ריח ניחח ליוי פרים בני בקר
שלשה עשר אילים שנים כבשים בני
שנה ארבעה עשר תמימים יהיו :

II. במדבר כט יב–יג

1. ׳זכור רחמיך׳ וגומר עד ׳נספר תהלתך׳. לעיל, עמ׳ 3א. 2. וקדיש גויד = יאמר קדיש. 3. ׳שפתי׳ וגומר. עד ׳האל הקדוש׳. לעיל עמ׳ 7א–8א. 4. ׳בחרתנו׳ וגומר. עד ׳זכר ליציאת מצרים׳. 6. ׳חטאינו׳ וגומר. עד ׳את מוסף׳. 8. * נזכה * . 11. כאמור ובחמשה עשר. ראה לעיל, עמ׳ 138, הערה 10 בעניין אמירת פסוקי קרבן מוסף. 13. מלכת, בלי א.

ב96

ומנחתם ונסכהם כמדובר וגומ' עד
ושני תמידין כהלכתן . מלך רחמן
רחם עלינו וגומ' תא בא״ה מקדש
ישראל והזמנים . רצה ומודים ושים
שלום אשריך ישראל מי כמוך עם/
רוז' רום ביום השני וריז ג' ביום ה
השלישי המצונין בגויר הד רוז יק' כל
ודר חול מועד צלותא כואטר דל
חול אתה חונן גויר אמא ודר רצה
אלהינו יאד לכור' והלל תמאם
אמא מוסף דא צון מועד כמא ורד
אתה בחרתנו. המצון כו שרח כרום
ואגר אתכאלם אטר מועד ודשבת
גויר ותתן לנו יי' אלהינו באהבה
שבתות למנוחה מועדים לשמחה
וגומ' ודר אכיר מקדש השבת (וישראל)
והזמנים . ודר מועד שמיני גויר (ותתן לנו)

1. ונסכהם. בלי י. | וגומר. עד 'ושני תמידין כהלכתן'. | כהלכתן. ה־ה בצירי.
3. עלינו וגומר. עד 'ברוך אתה ה'' וכו'. 6. רוז = ביום השני יאמר ביום השני, וביום השלישי יאמר ביום השלישי. 7. המצונין = וכך ימשיך ויאמר כל יום פרק אחד. אין כאן ספיקא דיומא. 8. ודר = ובחול המועד יקרא את התפילה של חול ויאמר 'אתה חונן', אבל 'ברצה' יזכור 'אלהינו', 'יעלה ויבוא', ויקרא הלל שלם. *11.* אמא = אבל מוסף יתפלל כמו במועד <ביום טוב>.
12. המצון. כאשר הסברתי. 13. ואגר = ואם יחול מועד בשבת יאמר 'ותתן לנו'. 16. ודר = ובחתימה 'מקדש השבת וישראל והזמנים'. 17. ודר = ובמועד שמיני יאמר 'ותתן לנו'.

לנו יי אלהינו באהבה מועדים
לשמחה חגים וזמנים לששון ימים
טובים לישועה את יום טוב מקרא
קדש הזה ואת יום חג שמיני עצרת
הזה זמן שמחתינו וגומ׳ תא מקדש
ישראל והזמנים רצה ומודים ושים של׳

מוסף שמיני עצרת

זכור רחמיך וגומ׳ תהלה לדוד וגומ׳
תא נספר תהלתיך קדיש גו׳ ויתגדל
וגומ׳ יי שפתי וגומ׳ תא האל ה
הקדוש אתה בחרתנו וגומ׳ ומפני
חטאינו וגומ׳ את מוסף יום טוב
מקרא קדש הזה ואת יום חג שמיני

2. ימים... הזה. ראה לעיל, עמ׳ 95ב. 5. וגומר עד ׳מקדש... ושים שלום׳. 9. תא = עד ׳נספר תהלתיך׳ ויאמר קדיש. 11. תא = עד ׳האל הקדוש׳.

שינויי נוסחאות

2. ימים טובים לישועה. בש ובא אין.

עֲצֶרֶת הָיָה נִזְכֶּה נַעֲשֶׂה וְנַקְרִיב לְפָנֶיךָ
בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת רְצוֹנֶךָ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתָּ
עָלֵינוּ בְּתוֹרָתֶךָ עַל יְדֵי מֹשֶׁה עַבְדֶּךָ
כָּאָמוּר וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצֶרֶת תִּהְיֶה
לָכֶם כָּל מְלֶכֶת עֲבוֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ
וְהִקְרַבְתֶּם עֹלָה אִשֵּׁה רֵיחַ נִיחֹחַ לַיְיָ
פַּר אֶחָד אַיִל אֶחָד כְּבָשִׂים בְּנֵי שָׁנָה
שִׁבְעָה תְּמִימִים וּמִנְחָתָם וְנִסְכָּהֶם
כַּמְדֻבָּר וגומ׳ מֶלֶךְ רַחֲמָן וגומ׳ עד
בא״י מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים. תם

שרח סוכה

ואגיב אסת בר המה ישרא׳ סוכה
סאכתן דר כאנה׳ כיש זיר אסמן
אמא זיר דרכת יא זיר כאנה
רוא ניסת וסוכה רא בפושנד אז ביד

4. במדבר כט לה–לו

1. נזכה. ראה לעיל, עמ׳ 96א 5. מלכת. בלי א. 8. ונסכהם. בלי י. 9. וגומר. עד ׳ברוך אתה ה׳׳. 11. שרח = ביאור סוכה. 12. ואגיב = וחובה על כל אדם מישראל לבנות סוכה בדירה שלו מתחת השמים. 14. אמא = אבל אסור לבנותה תחת עץ ותחת הדירה. 15. וסוכה = ואת הסוכה מכסים בערבה (salix) או בדולב (platanus) או בצפצפה (populus)

2. והר = ויסגור את ארבעת צדדיה וצורת הבנייה ידועה, כדי שתהיה כשרה. 4. וז רוז = ושבעת ימי סוכות חובה היא לברך בכל עת שייכנס וישב בסוכה. יאמר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה'. 7–8. לישב. הניקוד ל בשווא, י ו־ש בצירי. | אוול = בלילה הראשון יברך שתים: אחת 'לישב בסוכה', ואחת 'שהחיינו' וגומר. 9. וצלותא. ומתפללים בסוכה. 10. שרח חנוכה = ביאור חנוכה. 11. ואגב = וחובה על כל אדם מישראל להדליק נרות חנוכה שמונה לילות. 12. אמא = אבל נרות חנוכה מנהגים שונים להם. ויש כאלה שבלילה הראשון [צ"ל אוול] מדליקים נר אחד, וכל לילה מוסיפים אחד.

יכי ג'אורה מי כונד וכסאן הסתנד
כי אוול שב ג' צראג' מי נהנד והר
שב יכי ג'אורה מיכונד וכסאן
הסתנד כי אוול שב ח' צראג' מי
נהנד והר שב ח' צראג' ג'אורה מי
כונד ואוול שב ג' ברכה גויד להדליק
אומה אוקבו להדליק נר של חנוכה
בא"י אמה שעשה נסים לאבותינו
בימים ההם ובזמן הזה בא"י אמ"ה
שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה
ז' שב דיגר ב' ברכה גויד וצראג'
חנוכה בר דסת' צב נהד ומזוזא
דסת ראסת ואגר מזוזא נבאשד
בר דסת ראסת נהד דר כאנה שדן
נה דר בראמדן או כאנה ודר צלות'
חנוכה על הנסים בכואנד דר ברכה
מודים ת'א ברסד והטוב כי לא כלו
רחמ

1. וכסאן = ויש אנשים שבלילה הראשון מדליקים שלושה נרות וכל לילה מוסיפים אחד. ויש אנשים שבלילה הראשון מדליקים שמונה נר:ת וכל לילה מוסיפים שמונה נרות. 6. ואוול = ובלילה הראשון מברכים שלוש ברכות. 11. ד׳ שב = בשבעת לילות האחרים יברך שתי ברכות. | וצראג = . ומנורת חנוכה ישים בצד שמאל ומזוזה מימין. 12. ומזוזא ב־א.
13. ואגר = ואם אין מזוזה, ישים בצד ימין בכניסה לבית, לא ביציאה מן הבית. 15. ובתפילת הנוכה יקרא ׳על הניסין׳ בברכת מודים, כאשר יגיע אל ׳והטוב כי לא כלו׳.

ועל הגבורות

רחמיך על הניסין ועל התשועות
ועל המלחמות ועל הפדות ועל ה
הפורקן ועל החסד שעשית עמנו.
ועם אבותינו בימים קדם ובזמן הזה
בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול
חשמני ובניו כשעמד עליהם מלכות
יון הרשעה על עמך לשכחם תורתך
ולהעבירם מחקי רצונך ואתה ברחמיך
הרבים עמדת להם בעת צרתם רבת
את ריבם ודנת את דינם ונקמת את
נקמתם ומסרת גבורים ביד חלשים
ורבים ביד מעטים וטמאים ביד
טהורים ורשעים ביד צדיקים וערלים
ביד מולים וזדים בכף עוסקי תורתיך
ולכך עשית שם גדול וקדוש בעולם
ועל עמך ישראל עשית תשועה גדולה
ופורקן ואחר כך באו עמיך לדביר

1. על הניסין. ב־נ סופית. וכן בסרס״ג. כאן סימן לתוספת ׳ועל הגבורות׳ שבשולי העמוד. | על הנסין... ועל הפורקן. כן הוא בסרע״ג ג. ושם ׳הנסים׳, וכן ברמב״ם ובכפא. ובסרס״ג: ׳על הנסין והגבורות והתשועות והמלחמות והפרקן׳.
3. * ועל החסד * | שעשית עמנו ועם אבותינו. כן בסרס״ג, ברמב״ם ובתימן.
4. ובזמן הזה. כן בסרע״ג ג., בסרס״ג ובכפא. 6. חשמני, בלי ו. ובסרס״ג: ׳חשמנאי׳. | כשעמד. חסרה ה בסוף. | עמיך. בסרע״ג ג.: ׳עמך ישראל׳. | עמיך. ב־י. 7. לשכחם מתורתך. כך בסרע״ג ג., באיטליאני ובכפא. ובסרס״ג: ׳לשכחם את תורתך׳. ברמב״ם: ׳לבטלם מתורתך׳. 9. ורבת. כך בסרס״ג וכן כולם ב־ו. וברמב״ם: ׳ודנת את דינם ורבת את ריבם׳. 13. * וערלים ביד מולים *. 14. וזדים בכף עוסקי תורתיך. בסרס״ג: ׳ומזידים בכף עושי תורה׳. וברמב״ם: ׳ופושעים ביד עושי תורתך׳. 15. ולכך. במקום ולך. בסרע״ג ג. ׳לך׳. | בעולם. בסרע״ג ג. בעולמך, וכן ברמב״ם. בסרס״ג אין. 16. ועל עמך. במקום ולעמך. 17. ואחר כך באו עמיך. בסרס״ג: ׳ואחר כך נכנסו עמך׳.

שינויי נוסחאות

2. ועל הפדות. בג על הפדות.

ביתיך וכנו את היכליך וטיהרו את
מקדשיך והדליקו נירות בחצרות
בית קדשיך וקבעו בהם שמונת ימי
חנוכה בהלל ובהודאה לשמיך כשם
שעשית ניסין לראשונים כן תעשה
ניסין ופורקן וישועות וגבורות ונפלאות
לאחרונים ותושיענו בימים האלו כבימים
ההם ועל כלם יתברך וגו' ודר
ח' ימ' חנוכה הלל רצו תמצום כוור
מזמור שיר חנוכת הבית לדוד
ארוממך יי כי דליתני
ולא שמחת אויבי לי יי אלהי שועתי
אליך ותרפאני יי העלית מן שאול
נפשי חייתני מיורדי בור זמרו
ליי חסידיו והודו לזכר קדשו כי
רגע באפו חיים ברצונו בערב ילין
בכי ולבקר רנה ואני אמרתי בשלוי

10. תהלים ל א–יג

1. ביתיך. ב־י. 3. * בית * | וקבעו... לשמך. בסרע"ג ג.: 'וקבעו שמונת ימים בהלל ובהודאה לשמך'. ובסרס"ג: 'ויש מוסיפים וקבעו שמונת ימים הלל והודאה לשמך'. 4. לשמיך. ב־י. | כשם... ההם. בסרע"ג ג.: 'כשם שעשית עמהם נס כן עשה עמנו ה' אלהינו נסים ונפלאות בעת הזאת, ונודה לשמך הגדול סלה'. ובסרס"ג וברומניא: 'כשם שעשית נסין לראשונים כן תעשה לאחרונים ותושיענו בימים האילו כבימים ההם'. וברמב"ם: 'כשם שעשית עמהם נסים וגבורות כך עשה עמנו נסים וגבורות בעת ובעונה הזאת'. והשווה אבודרהם השלום, עמ' רב: 'כשם שעשית עמהם פלא כן עשה עמנו' וכו'. כתב הר"מ מרוטנבורג שאין ראוי לומר כשם שעשית עמהם פלא ונס לפי שאין ראוי לומר תפילה בהודאה. ויש מפרשים כיון שהוא צורך רבים וגם רב עמרם ורבינו סעדיה והרמב"ם ז"ל כתבוהו ונהגו לאמרו'. 8. ודר = ובשמונת ימי חנוכה יגמור את ההלל השלם.

שינויי נוסחאות

6. ניסין... לאחרונים. בג נסין ונפלאות וישועות וגבורות. 7. ותושיענו בימים. בג ותושיענו מהרה בימים. המלה 'מהרה' כתובה בשוליים.

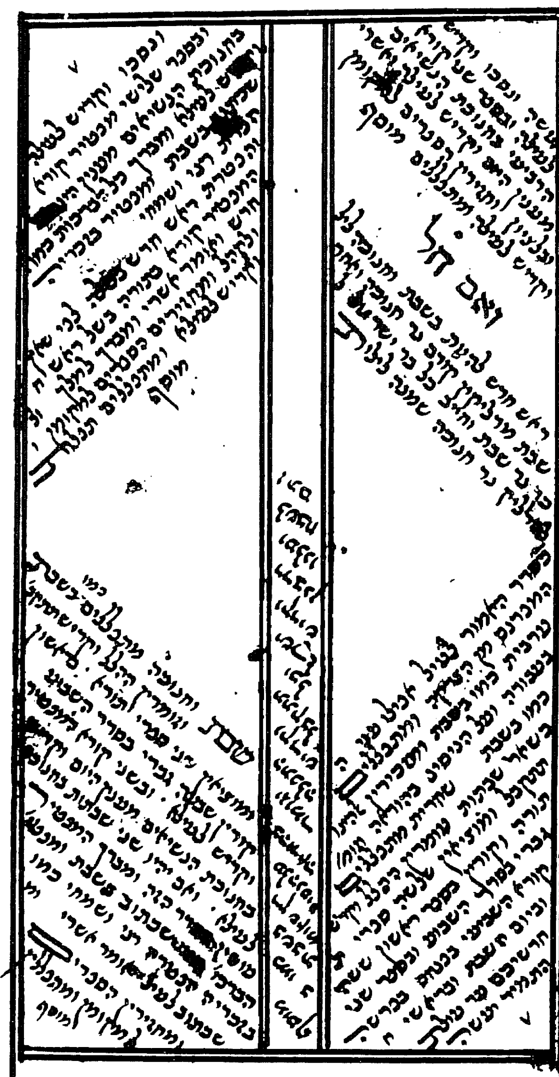
אמוט לעולם : יי ברצונך העמדת
להררי עז הסתרת פניך הייתי נבהל
אליך יי אקרא ואל יי אתחנן :
מה בצע בדמי ברדתי אל שחת
היודך עפר היגיד אמתך : שמע
יי וחנני יי היה עוזר לי : הפכת
מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני
שמחה : למען יזמרך כבוד ולא ידום
יי אלהי לעולם אודך :

ידסהלעולם לשריפחתדקש

1. בל. המלה הזאת כתובה בעמוד הקודם כ'שומר דף' בלבד וכאן הושמטה.
10. יד וכו'. שורה לא מובנת. אולי ראשי תיבות.

100ב

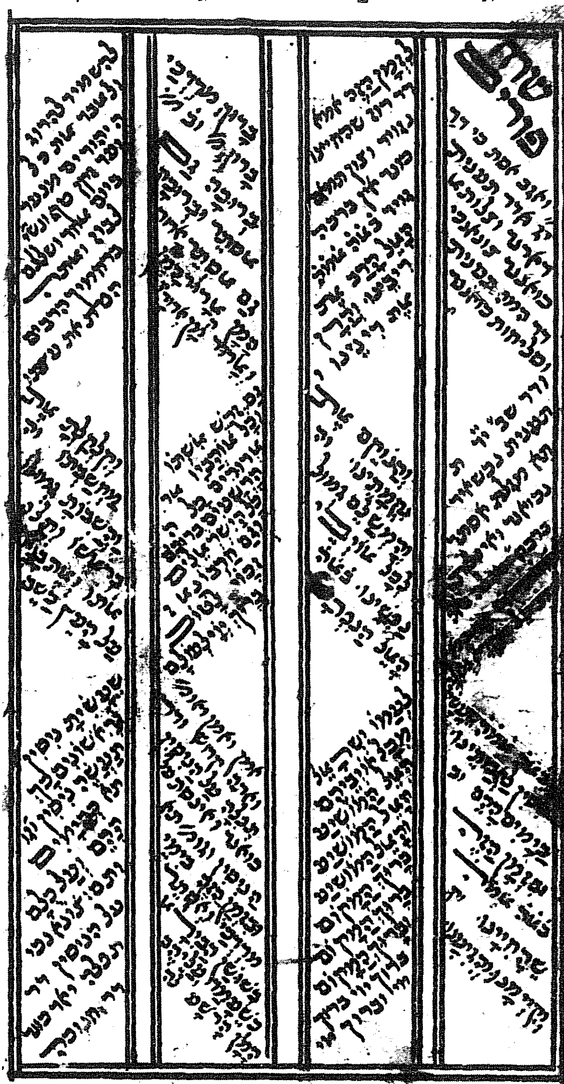
א. ליל אחת. במקום לילה אחד. | שבא. במקום שבאו. | חשמונאי. כאן ב־ו. השווה לעיל, עמ' 99א שורה 6. ב. שמואל. ב־ו. ראה רמב"ן בהתחלת פרשת בהעלותך, שמביא מדרש זה בשם מגילת סתרים לרבנו נסים. ג. על הנסים . . . הנחמות. בתכלאל: 'על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות'. | כדי להודות . . . נפלאותיך. בתכלאל: 'על נפלאותיך ועל נסיך ועל ישועותיך'. ד. מן 'ובראשי חדשיכם עד עלת התמיד יעשה ונסכו'. בפרשה הזאת יש רק חמישה פסוקים, וא"א לקרוא ג גברי בפרשה של חמישה פסוקים. כנראה יש כאן טעות סופר, וצריך להיות: 'מן וידבר ה' אל משה'. או שקראו שלוש פעמים אותה קריאה.

א. לעילה. ה. במקום א. וכן בהמשך. | ובלציון. במקום ובא לציון. ה. ומברך למלך. כנראה מה שהיה נהוג לברך את השליט, כגון בברכת 'הנותן תשועה', אבל בכתה"י איננה. | ולקהל. כנראה 'מי שברך' ואינו בכתה"י. ו. תורא. ב־א במקום ה. | ועלינו לשבח. בתוך טכּסט של התפילה לא נמצא 'עלינו לשבח' אחר התפילה בכתה"י הזה. כל ההוראות הן מועתקות מאיזה ספר בלתי־נודע לי. אין אף מילה פרסית אחת בכל ההוראות לחנוכה. וכל המונחים, כגון קדיש לעילא, קדיש תתקבל וקדיש דרבנן אינם רגילים בסידור פרסי.

101 ב

ד ג ב א

טור א. ואגב = וחובה לצום בי"ג באדר ויקראו את התפילה כבכל תענית ויקראו סליחות. | ודר שב = ובליל י"ד לא יפתח את הצום עד שלא קרא מגילת אסתר. | ואינסת = וזאת ברכת המגילה. | נסין. כן הוא בסרס"ג. | בימים ההם ובזמן הזה. כן במחזור ויטרי, עמ' 214, והשווה שם, סי' רלו הערה ה. בסרס"ג: רק 'בזמן הזה' בלי 'בימים ההם'.

טור ב. אמא = אבל ביום לא יאמר 'שהחיינו', | וצון = וכאשר יגמור <לקרוא את המגילה> יאמר ברכה זו. | האל. כך בסרס"ג. | נקמתינו. חסר 'והנפרע לנו מצרינו'. ישנו בסרס"ג, ברומניא ובכפא. | האל. כן הוא בתימן. | האל המושיע . . . והאל המושע. שלוש פעמים, ובשלישית ב־ו. וכן ברוך המקום, ברוך ה', ברוך מרדכי, כולם שלוש פעמים, ובשלישית ב־ו. ובכפא בנוסח זה: 'ברוך ה', ברוך ברוך ה', ברוך ברוך וברוך ה' '. וכן למרדכי, לאסתר וברוכים כל ישראל.

טור ג. ברוכה גם אסתר. רק פעמיים, ובפעם השניה ב־ו. | ארור המן. שלוש פעמים ובפעם השלישית ב־ו. | * ארורה גם זרש אשתו וכל אוהביו * . | ברוכים כל הישראלים. בכפא: 'ברוכים כל ישראל, ברוכים ברוכים כל ישראל, ברוכים ברוכים וברוכים כל ישראל'. | ודר = ובתוך התפילה יקרא על הנסין, וזאת היא: 'על הנסין' וגומר עד 'ובזמן הזה, בימי מרדכי'. | הבירא. א במקום ה.

טור ד. כשם שעשית. ראה לעיל, עמ' 99ב, הערה 4. | תעשה ניסין. וגומר עד 'כבימים ההם, ועל כלם' עד הסוף. | צונאנכי = כפי שמזכירים על הניסין בתפילה בחנוכה.

102 א

ד ג ב א

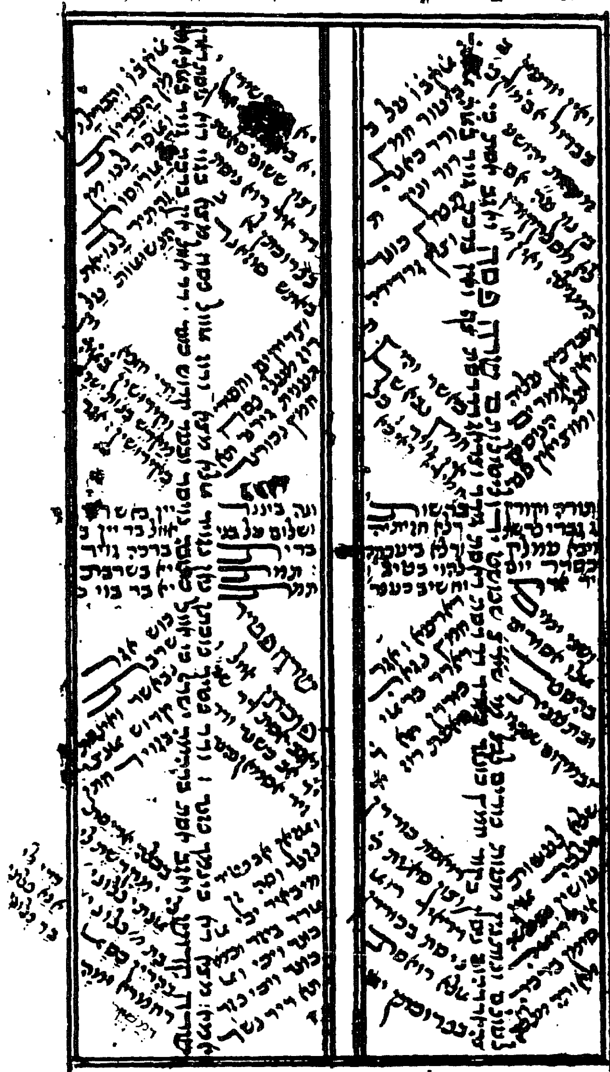
טור א. ודר = ובפורים יזכיר ׳על הנסים׳ וגומר גם בברכת המזון כאשר יאמר ׳בפי כל חי תמיד׳, ואחר־כך יאמר, כאמור, ׳ואכלת ושבעת׳.| ורח = והימים שמזכירים בהם ׳יעלה ויבוא׳ בברכת המזון אלה הם.| ודר = ובפורים אל יפול על אפיו ואל יקרא הלל.| ואם חל. מכאן ועד סוף ההוראות לפורים הועתק מספר על־פי מנהג ספרד.

טור ב. לעילה. ב־ה במקום א.| בלי שהחיינו. כמנהג הספרדים, רמב״ם, הלכות מגילה, פרק א הלכה ג. וראה אבודרהם, עמ׳ רז.

טור ג. וחוזרין, ומחזירים ספר תורה למקומה. אחרי קריאת המגילה וקדיש תתקבל. ראה אבודרהם, עמ׳ רמ.

102 ב

א ב ג ד ה ו

טור א. מלכה. במקום מלאכה.

טור ב. שרח פסח = הסבר לפסח. | ואגב = וחובה היא בי״ד בניסן לעשות ביקור חמץ. בקור. בקור חמץ פירושו כנראה בדיקת חמץ. | כארד = יקח סכין ביד ימין ומנורה ביד שמאל. ויברך את הברכה הזאת.

טור ג. ודר = יתהלך בבית ויחפש היטב. וצון = וכאשר יסתובב היטב ולא יהיה שום חמץ יאמר זאת ׳כל חמירא׳. | ואגר = ואם ישמור חמץ לאכלו למחרת מותר לו לאכלו עד ד שעות ביום. | וצון = וכאשר תגיע שעת ה אסור לאכול, אבל מותר למכור או לשרוף או להוציא החוצה, וכאשר תגיע שעה ו אסור למכור או לשרוף באש.

טור ד. וצדיקים וחסידים צמים בערב פסח כדי שלא יאכלו חמץ ולא יראו. השווה המאמר בפסחים קח ע״א: רב ששת הוא יתיב בתעניתא כל מעלי יומא דפסחא. ותוס׳ ד״ה רב ששת וד״ה נימא. | תמת. תם ונשלם. | שרח פטיר פוכתן = הסבר אפיית מצות. אדלר במאמרו JQR X עמ׳ 618, קרא ׳שרח פטיר פורים׳ ומוסיף: as to the eve of the 14th Adar, בגלל הקריאה המוטעית. | אוול = וחובה בליל י״ד לשאוב מים ולהעמידם תחת השמים. וממים אלה יאפה מצות. | וסה = ושלוש נשים צריך. אחת תנפה קמח, ותלוש, ואחת תפתח <כלומר תרדד> ואחת תאפה, כדי שלא יתאחר <כלומר יימשך>. והשווה אוצר הגאונים ג פסחים עמ׳ 62–63. | אמא = אבל את המצה יאפה בלי מלח.

טור ה. ודר = באפיית מצה לא יאמר לחם אלא מצה. | רוז = ביום ראשון של פסח אסור לתת מצה לגוי. | שרח קדוש = הסבר קידושין. | ואגב = חובה על כל ישראל שיכתוב תחילה כתובה ואחר־כך יקדש. | דר אוול = בראשונה יברך ברכה זאת.

טור ו. והבדילנו מן העריות. כן הוא ברמב״ם הלכות אישות, פ״ג הלכה כד, וכן בתימן. | * מן * . | חופא. ב־א. | * מקדש בנות ישראל בקידושין * . בסרס״ג: ׳מקדש ישראל׳. ובאשכול, עמ׳ 193: ׳מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין׳. וראה הערות הרב אסף בסרס״ג, עמ׳ צז, 3. | אגר = אם יש יין, יברך על יין תחילה, או על משקה או על ריח טוב אם אין שתייה. והשווה סרס״ג, עמ׳ 13: ׳ומקדש אותה בכוס יין והדס אם אפשר למצאם. ומברך בֹּ אֹ הֹ אֹ מֹ הע׳ בורא פרי הגפן ואחריה בורא עצי בשמים ואח״כ מברך׳. | ואינסת = ואלו הם הקידושין שיאמר החתן לכלה. | אריסת. וכן בסרס״ג: ׳אריסת לי ומקודשת לי אנתי פלוניתא בת פלוני לדילי אנא פלוני בר פלוני בהדין כסא ובמה דאית ביה ויהיה בו דבר מכסף ובהדא כתובה ובמה דכתיב בה׳. וראה שם, הערה 5. | אחרי המלים ׳בת מ׳ פלוני׳ יש סימן לתוספת הכתובה בשוליים, ׳הוי לי אנא פלוני בר פלוני׳.

3. כוב = וטוב שהזהב והכסף יהיו בכוס. השווה אוצר הגאונים, קידושין סי׳ כט, עמ׳ 11, ובהערה ג. 5. ואגר = ואם אין זהב או כסף מותר בפלוס אחד. 8. בעד = ואחר־כך יתן החתן את הכתובה בידי הכלה ויאמר.
9. סבי...בה. בסרס״ג: ׳אח״כ הוא לוקח את הכתובה בידו ומוסרה לאשה ואומר סבי כתובתיך בידיך דתיעלין בה לרשותי כדת משה וישראל׳. אולם בסדר קידושין שבסידור רס״ג אינו אומר החתן ׳כדת משה וישראל׳ בשעת מתן הקידושין אלא אחרי נתינת הכתובה. ואילו כאן אומר החתן ׳כדת משה וישראל׳ גם בשעת מתן הקידושין וגם אחרי נתינת הכתובה, כאילו הוא שטר אירוסין. ראה: האירוסין ושטרותיהם לר׳ חנוך אלבק, קובץ מדעי לזכר משה שור, ניו יורק תש״ה, עמ׳ 14. והשווה: הנישואין בימים קדומים, לנ״ל בחוברת תורה שבעל־פה, הרצאות בכינוס הארצי השלישי לתורה שבעל פה, תשכ״א, מעמ׳ יג והלאה. 14. וקדוש. וקידושין בשני עדים מספיק. 16. ואגר = ואם יהיו יותר — מוטב. | אמ׳ = אבל שבע ברכות עד שלא יהיו עשרה אין מברכים. 18. מוזר. המלה לא ברורה. 20. אגר = כאשר יש יין, יברך תחילה על היין. 15. ואגר = ואם אין יין, מברך על בשמים ויאמר. 32. קבוץ. במקום בקבוץ. 36. מקדם לגן עדן. בסרס״ג: ׳בגן עדן מקדם׳. בתימן: ׳מקדם בגן עדן׳. 37. משמח ציון ובונה ירושלים. בסרס״ג: ׳משמח עמו בירושלם׳. ועיין שם, בהערה 8, מביא אסף גירסת כת״י טש: H18 .32 ׳משמח עמו ובונה ירושלים׳. והשווה שם בעמוד תכז מילואים ותיקונים לעמוד קח. וראה אוצר הגאונים, כתובות, עמ׳ 26–27 והערות שם. וראה האשכול, אלבק, עמ׳ 193. 45. חופות... מנגינתם. בסרס״ג: ׳חפות חתנים ממשחה נערים ומנגינתם׳. ובאר״צ: ׳חופות חתנים ממשתה ונערים מנגינתם׳. 48. חתן עם כלה. בסרס״ג: ׳חתן וכלה׳. | **ואין = ואלה שבע** ברכות בברכת המזון יאמר בבית החתן, ואם מי שהוא יערוך סעודה לחתן עד שנה מותר לומר שבע ברכות. בגמרא: עד אימת, אמר רב פפי משמיה דרבא: עד תריסר ירחי שתא (כתובות ח ע״א). וראה שו״ע אבה״ע, סי׳ ס״ב, סעיף י״ג.

שינויי נוסחאות

32. קבוץ. בג בקיבוץ. 36. מקדם לגן עדן. בג מקדם בגן עדן.
37. משמח... ירושלים. בג משמח עמו ובונה ירושלים (על המלה ׳ציון׳ סימן למחיקה). 40. אהבה... וגילה. בג גילה ורינה אהבה אחווה שלוֹם ורֵעות. 41. מהרה ישמע. בג מהרה ישמע ה׳ א׳. 43. וקול. בג קול. 46. ומשתה נערים. בג ממשתה.

103 ב

דרגילינא למתני ליה במדינת פל׳ דעל נהר פל׳ איך אנא הבחור הבחור פל׳ בר פ׳ פל׳ אמר ליה לבתולתא פלנתא ואגר ליה באשר גויר פלונית ברת פ׳ פל׳ הואילי לאנתו ואנא במימרא דשמיא אפלח וסובר ואזין ואפרנס ואכלכל יתיכי כהלכת גוברין יהודאין ומסוברין ומוקרין וזנין ומפרנסין ומכלכלין ומכסין ית נשיהון ויהבנותא ומבעי למיתן ליכי מוהרי בתולתיכי כסף זוזי מאתן ואגר ארמלא באשר גויר כסף זוזי ד אינון עשרין וחמשה מזוזי כספא. ואגר ליה ובאשר תריסר ופלגא גויר כמא דחזאי ליכי מדאוריתא ומזוניכי וכסותיכי וספוקיכי ומיעל פל׳

אנא, כנראה טעות סופר היא, כי הכול כתוב בגוף שלישי. 3. ליה. במקום לה. 4. ואגר = ואם אלמנה תהיה יאמר. 5. הואילי. במלה אחת. וכנראה צ״ל הוא לי. 7. וסובר. במקום ואסובר, אשא בעול. אשר נשאך ה׳ א׳ כאשר ישא איש את בנו (דברים א לא), מתרגם אונקלוס: ׳די סוברך ה׳ א׳ כמא די מסובר גבר ית ברה׳. 12. ואגר = ואם תהיה אלמנה יאמר. 15. ואגר = ואם תהיה אלמנה יאמר תריסר ופלגא. והשווה סרס״ג: ׳כ״ה דרהם לבתולה וי״ב דרהם וחצי לחוזרת כלומר ללא בתולה׳.

עלי כי באורח כל ארעא ושמעת כלתא
רא וסביאת ברעות נפשיה והוית לה
לאנתו כדת משה וישראל : בעד
אגר גהיז אורד כלה בכאנה חתן אז
כאנה פדר צונין נויסד

הדא נדוניא דהנעלת כלתא
דא מבית אבוהא לבית
חתנא :

ובעד גהיז קימת כונד ובנויסד בהאי
גהיז גורא והמה רא גמע כונד ונויסד
כלל נדוניא כך וכך : ואגר חתן
מתנה ביאורד אז בראי כלה צונין נויסד

הדא מתנא די יהב חתן
לכלה

ומתנה קימת כונד וגמע נויסד כלל
מתנה כך וכך : תוספת צונין נויסד :
ורצה החתן והוסיף על כתובתה ראצ׳

2. וסביאת. במקום וצביאת. | נפשיה. במקום נפשה. 3. בעד = אחר־כך אם הביאה הכלה נדוניא לבית החתן מבית אביה, יכתוב כך. 9. ובעד = ואחר־כך יעריכו את הנדוניא ויכתוב את ערך הנדוניא בנפרד ויסכם הכל ויכתוב. 11. ואגר = ואם החתן יביא מתנה לכלה, יכתוב כך. 15. ויעריכו את המתנה וכך יכתוב. 16. תוספת, כך יכתוב.

3 [ובע]ד דונים כונד

1. ובעד = ואחר־כך יקבץ כל הדברים הללו וכך יכתוב. 3. ובעד = ואחר־כך ייחצה וכך יכתוב. 4. ... ון. אולי היה יחצון או לחצאין. | ובעד = ואחר־כך יראה משקל יחידת הכסף כמה הוא <כלומר, מה מחיר השקל> וכך יכתוב. 8. מעין. מעותיו. 9. נתקבל. במקום קיבל. וזה גם לשון הרמב"ם בפרק ד מהלכות ייבום וחליצה, הלכה לג. 11. ורשו. וחוב.

למקנא בין ממקרקעי ובין ממטלטלי
מטלטלי אגב מקרקעי כולהון יהון
אחראין וערבאין לכתובה דא כולה
עיקר ונדוניא ותוספת לאתפרעא
מנהון בחיי ובתר מותי ואפילו מגלימא
דעל כתפאי וקנינו קניין מן חתנא דא
גמור וחמור מעכשיו ועל כל מא
דכתיב ומפורש לעילא קנין שלם
דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי
אלא כחומר וכחוזק כל שטרי כתובות
הנהוגות בישראל וכהוגן וכתיקון
רבותינו זכרם לברכה וחתמנו על
שטר כתובה דא בזמן הנזכר למעלה
והכל בריר ושריר וקיים לעולם :
ואגר שבויה נוסף פלונית
השבויה . ׳ תא אלודה
נשואה דר בראשון או כהן תם

3. אחרין. במקום אחראין. 15. ואגר = ואם תהיה שבויה, יכתוב פלונית השבויה. 16. תא = כדי שכהן לא יטמא בצאצאיו. השווה רמב"ם, פרק ד מהלכות ייבום וחליצה, הלכה לד.

שרח מילה

צון פרזנד זכר ישראל הת רוז שוד
אורא טבילה דהנד ובגמאעת ברנד
ושלום כונד גמאעת בר פאי כיזנד
וחזן יך פצל אז הלל בכואנד ושיר
למעלות עושה שמים תא מעתה ועד
עולם ונאם כונד ובעד אזאן
אגר פדר פרזנד רא מילא כונד
אין ברכה גויד בא״ה אמ״ה אק״ב
במ׳ וצ׳ למול את הבן ובעד אין
ברכה גויד בא״ה אמ״ה אש״ק במ׳
וצ׳ להכניס בנינו בבריתו של אברהם
אבינו חזאן גויד כשם שהכנסתו
לברית כן תכניסהו לתורה ולחופה
ולמעשים טובים ואגר דיגרי [illegible]

2. צון = כאשר בן זכר ישראל יהיה בן שמונה ימים יטבילו אותו ויקחו אותו לקהל ויאמרו שלום. הכוונה לרחיצה. ׳מרחיצין את הקטן בין לפני המילה ובין לאחר המילה׳ (משנה שבת, פרק יט ג). 4. גמאעת = הקהל יעמדו על רגליהם. 5. וחזן = וחזן יקרא פרק אחד מהלל ושיר למעלות (תהלים קכא) עד ׳מעתה ועד עולם׳. | <מפי מר אהרן כהן: בעדה הפרסית בעיר יזד גם היום המנהג לאמור מזמור קיח, ה: ׳מן המצר׳ עד ׳הצליחה נא׳>. 7. ונאם כוננד = ויקראו לו בשם. | ובעד = ואחר־כך אם האב ימול את הבן יאמר את הברכה הזאת. 8. מילא. א במקום ה. 10. ובעד = ואחר־כך יאמר ברכה זאת. 12. להכניס בנינו. בסרס״ג: להכניס בבריתו. וראה גולדשמידט, קרית ספר יח, עמ׳ 338: ׳שגיאה (בלי נשוא)׳. וראה כרם חמד, ח״ב, 1836, עמ׳ 149. הסברת שי״ר, שבראשונה מל האב בעצמו, ואחרי שברך ׳למול את הבן׳, ברך אחר־כך ׳להכניסו׳, ואחר־כך שהתחילו המוהלים למול, קשה היה לשנות מן הנוסח. והשווה אוצה״ג שבת, עמ׳ 136–138. וראה מונאטסשריפט 70 (1926) עמ׳ 125; ו־71 (1927) עמ׳ 135. וראה נ׳ וידר, סיני עז, סיון־תמוז תשל״ה, עמ׳ קיט–קכב. 13. חזאן = חזן יאמר. 15. ואגר = ואם אחר ימול יאמר.

שינויי נוסחאות

14. לברית. בג בשוליים: לברית מילה.

מילה בוער גויר בשעה אומר אש׳ ה׳ בר׳ וצ׳ על המילה ״ בעד אין גויר בשעה אומר אשר קדש ידיד מבטן וחוק בשארו שם וצאצאיו באות ברית קדש על כן בשכר זאת המצוה יהא ה׳ חי חלקנו. לעד צורינו. צוה כצוית לקדושים להציל ידידות שאריתנו משחת. בשעה כורת הברית ואבי הבן אומ׳ שהחיינו. ובעד תשתלח ותיתי אסותא ורפואה לחיי ולרחמי מן קדם אלה שמיא על ידי רפאל המלאך ועל ידי דברו המלאך ולרחמא ית הנער הנמול בזה השעה כל בן כלן הרחמ׳ יסי יתיה כמא דאיתסיאו מי מרה על ידי משה ר׳ במדברא וכמיא דיריחו על ידי אלישע נביא וכנעמן מסרעתו

2. בעד = אחר־כך יאמר הברכה הזאת. 5. * המצוה ה... * . 6. יהא אל חי. בסרס״ג: ׳אל חי יהי׳. | * לעד * . 7. צוה כצוית לקדושים. בתימן: ׳צוה בצואת קדושים׳. השווה וידר, סיני נד, תשכ״ד, עמ׳ רפה–רפט. 8. משחת. חסר ׳למען בריתו אשר שם בבשרנו׳. וכן בסרס״ג, וראה הערת אסף שם, עמ׳ צ״ט, 1. 9. שהחיינו. האב מברך ׳שהחיינו׳ אחרי הברכה ׳כורת הברית׳. כן ברמב״ם, הלכות מילה, פ״ג, הלכה ג. | ובעד = ואחר־כך יאמר. | תשתלח... ולרחמי. בסרע״ג ג. ובסרס״ג ובתכלאל: ׳תשתלח אסותא דחיי ודרחמי׳. 11. אלה שמיא. בסרע״ג ג. ובסרס״ג תימן: ׳מימרא דשמיא׳. | * על ידי... המלאך * . 13. * ולרחמא... השעה * . 14. פל. בן פל. בסרס״ג: ׳לאסאה לפלוני בר פלוני׳. | * הרחמ׳ * | יסי... נביא. בסרע״ג ג.: ׳ויתסי כמה דאיתסיאו מי מרה על ידי משה וכמיא דיריחו על ידי אלישע כן יתסי בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן׳. בסרס״ג: ׳יסי יתיה מימרא דשמיא וירחם עליה ויתסי כמי מרה על ידי משה במדברא וכמיא דיריחו על ידי אלישע ותא קיצא לעקתיה ולרחמא עליה כן תקרב אסותיה בעגלא לחיים ואמרו אמן׳. כך גם בתימן בשינויים קלים. 16. ר׳ = רבינו. 17. מסערתו. במקום מצרעתו. | * וכנעמן מסרעתו * .

שינויי נוסחאות

5. המצוה הזאת. בג זאת המצוה. 6. לעד צורינו. בג אין. 8. שאריתנו. בג שארינו. 10. לחיי ולרחמי. בג דחיי ורחמי. 13. ולרחמא. בג אין. | הרחמ׳ ... כמא. הרחמן. בג הקב״ה. 15. דאיתסיאו. בג דתיסיאו. 16. ר[בינו]. בג אין. 17. מסרעתו. בג מסגירותי.

106ב

וכחזקיהו ממרעוהי כן תהוי קצה
לשורך ויעבר מינך כל [illegible]
כמא דאתעבר משה מסיני [illegible]
אל נא לאמר אל נא רפא נא לה
כן ירפא לך והסיר יי ממך כל חולי
וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת
לא ישימם בך ונתנם בכל שונאיך :
רפאות תהי לשוריך ושיקוי לעצמותיך
: כי אורך ימים ושנות חיים ושלום
יוסיפו לך : שדי ירפא לך מרה
רחמים ירחם עלך מלכא רחמים
עלך ישלח [illegible] וימלט
משחיתותיך כן תהוי אסותא [illegible]
עלך ועל כל בני ישראל וברת ישראל
[illegible] אסותא בקרוב לחיים ב
ברחמים ואמרו [illegible] אמן :

3. במדבר יב יג 5. דברים ז טו 8. משלי ג ח 9. שם שם ב

1. * וכחזקיהו... אמן * . 8. לשוריך. במקום לשרך. 14. וברת. במקום וּבְרַת.

שינויי נוסחאות

1. קצה. בג קצא. 4. אל... לה. בג הוכפל הפסוק, ובפעם השניה כתוב 'לך' במקום 'לה'. 5. כן ירפא לך. בג איך. | והסיר. בג בא לפני הפסוק הזה, הפסוק ממשלי ג, ח רפאות וגו', וכן הפסוק מדברים ד לא כי אל רחום וגו'. ואחר הפסוק והסיר, בא מתהלים טז, ח שויתי וגו'. תהלים מא ג ה' ישמרהו וגו'. ישעיה נז, יט בורא ניב וגו'. משלי ג, בארך ימים ושנות חיים וגו'. ומכאן חסר בכתב־היד.

פצל ברכות

אינסת ברכהא אנכי ואגב אסת
אגר כסי גאמה נו פושד יא כאנה
נו אבאדאן כונד יא הר צ'יזי נו כי
גויד בא"ה אמ"ה שהחיינו וקימנו והגיענו
לזמן הזה ואגר כסי כבר ניכו
שנוד גויד בא"ה אמ"ה הטוב והמטיב:
כבר בד שנוד גויד בא"ה אמ"ה דיין
האמת: ואגר קבורסתאן ישראל
בינד גויד בא"ה אמ"ה אשר
יצר אתכם בדין והחיה אתכם
וזן אתכם בדין ויודע מספר
כלכם והוא עתיד להחיותכם
ולהקימכם בדין בא"ה מחיה המתים

1. פצל ברכות. פרק ברכות. 2. אינסת = אלו הן הברכות מה שחייב. 3. אגר = אם אדם ילבש בגד חדש או יבנה בית חדש או כל דבר חדש שיראה (עירובין מ ע"ב). 5. גויד = יאמר 'שהחיינו'. (משנה ברכות פרק ט, ג). 6. ואגר = ואם ישמע בשורה טובה יאמר 'הטוב והמטיב' (שם ב). 7. ואגר = ואם ישמע בשורה רעה יאמר 'ברוך דיין האמת' (שם). 9. ואגר = ואם יראה בית הקברות ישראליים. 10. אין ברכה. יאמר ברכה זאת (ברכות נח ע"ב). 11. על־יד המלים 'והחיה אתכם בדין' יש הוספה בשוליים: 'והמית אתכם בדין'. וכן בסרס"ג. 12. וזן אתכם בדין. בסרע"ג ג.: 'וזן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין'. 13. והוא... בדין. בסרע"ג ג.: 'והוא עתיד להקימכם בדין ולהחיותכם אתכם לחיי העולם הבא'. ובסרס"ג: 'ועתיד להקימכם לחיי העולם הבא'.

שינויי נוסחאות

11. בדין. בג וכלכל אתכם בדין. 12. והמית... מספר כלכם. בג אין. במקום זה כתוב: והוא יגלה עפר מעיניכם. 13. והוא עתיד... בדין. בג והוא עתיד להקימכם מקברותיכם לתחית המתים.

ואגר קבוראתן אומות העולם
עובדי עבודה זרה ביני גויר בושה
אומכם וחרפה יולדתכם הנה אחרית
גוים ארץ ציה וערבה ושוחה :
ואגר מרדום אשת ביני יא פיל גויר
באוה אומר משנה הבריות : ואגר
מרדם כורידה יא נא בינא ביני
גויר באוה אומר דיין האמת : ואגר
ציזי ניכו וכוב צורת ביני גויר באוה
אומר שככה לו בעולמו : אן בירון
גויא בסיר וביר דרכת היא אנצי
בירון אוריאן שכוכה גויא באוה אומר
שככה שלא חסר בעולמו כלום
בו בריות טובות ואילנות טובות
ליהנות בני אדם : אגר פאדשאה
ישראל ביני גויר באוה אומר שחלק
ליריאיו : אגר פאדשאה גוים

17 [מכבודו] ליריאיו:

2. ירמיה נ יב

1. ואגר = ואם יראה קברי אומות העולם, עוע״ז יאמר ׳בושה׳ וכו׳. (ברכות נח ע״ב). 3. וחרפה. במקום ׳מאד חפרה׳. והשווה שו״ע, או״ח, סי׳ רכד, סעיף ה. 4. ארץ. במקום מדבר. | ושוחה. אין במקרא. 5. ואגר = ואם יראה אנשים מכוערים או פיל או קוף יאמר ׳משנה הבריות׳ (שם). 6. ואגר = ואם יראה גידם או עיוור יאמר ׳דיין האמת׳ (שם). 8. ואגר = ואם יראה דבר טוב ויפה יאמר ׳שככה לו בעולמו׳ (שם). 10. אן = היוצא לטיול בימי ניסן ורואה עצים שהוציאו ניצנים יאמר ׳שלא חסר׳. (ברכות מג ע״ב). 12. גויא במקום גויד. 13. שככה. מחוק ע״י ניקוד עליון. 15. אגר פאדשאה= אם יראה מלך ישראל יאמר ׳שחלק [מכבודו] ליריאיו׳ (שם נח ע״א). 17. אגר = אם יראה מלך גויים יאמר ׳שנתן מכבודו לבשר ודם׳ (שם).

17 פועל אמ[ת]

...שה גוים ביער גויר בא״ה אמ״ה
שנתן מכבודו לבשר ודם : ואגר
פי בשנור אוטו רער וביער כו ס
סתארה מירוור יא אוטו ואלואלה
גויר בא״ה אמ״ה שכחו מלא עולם
ואגר. בוביער כוה הא יא נקארהא
ומ׳ בא״ה אמ״ה עושה מעשה ב
ראשית : ואגר דריאי בזורק ביער
גויר בא״ה אמ״ה עושה הים הגדול
צון כמאן דר אבר ביער גויר
בא״ה אמ״ה זוכר הברית נאמן ב
בריתו וקיים במאמרו ... ואגר
מאה נו ביער אין גויר בא״ה אמ״ה
אשר במאמרו ברא שחקים וברוח
פיו כל צבאם חוק וזמן נתן להם שלא
ישנו את תפקידם ששים ושמחה
לעשות רצון קוניהם פועל אמ...

2. ואגר = ואם ישמע קול רעם ויראה כוכב עובר או קול של רעידת אדמה יאמר ׳שכחו מלא עולם׳ (משנה ברכות, פרק ט ד) בלי ׳וגבורתו׳, וכן בסרס״ג. 6. ואגר = ואם יראה הרים או פסגות הרים יאמר ׳עושה מעשה בראשית׳. (ברכות נח ע״א). ובשוליים: ׳ולא על כל הרים... גבורת הבורא בהם׳. לשון שו״ע, או״ח, סימן רכח, סעיף ג. 8. ואגר = ואם יראה ים גדול יאמר ׳עושה הים הגדול׳ (שם). ובסרס״ג: ׳שעשה את הים הגדול׳.| ובשוליים: ׳והוא הים שעוברים בו לארץ ישראל ולמצרים׳ לשון שו״ע, או״ח, שם, סעיף א. 10. צון = כאשר יראה קשת בענן יאמר ׳זוכר הברית׳ וגו׳ (ברכות נט ע״א). 12. ואגר = ואם יראה לבנה בחידושה יאמר ׳אשר במאמרו׳ וגו׳. (סנהדרין מב ע״א). 15. שלא. בסרס״ג: ׳כדי שלא׳. 16. * שמחה * . בסרס״ג: ׳ושמחים׳. 17. קוניהם. כן בסרע״ג ובסרע״ג ג; בסרס״ג: ׳בוראם׳.

שינויי נוסחאות

16. ושמחה. בג ושמחים. 17. פועל בג פועלין.

108 ב

שבפעולתו אמת ולפאר ליוצרם

עטרת תפארת לעמוסי בטן שהן

עתידין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרם

על שם כבוד מלכותו בא״י מחדש

החדשים. ואגר דר חותם רוד

אין גויר. יה״ר מלפ׳ יי׳ אלהי ואלהי אבותי

שתכניסני לשלום ותצילני מזה

וכיוצא בו לעתיד לבוא. וצון

איר גו׳ מודי אני לפניך יי׳ אלהי

שהא עוסק שהצלתני מן האור.

ואגר רג גער אין גו׳ יה״ר מלפ׳ יי׳ אלהי

שיהא עוסק זה לי לרפואה כי רופא

חיים אתה בא״י רופא חיים

ברכת המזון

אסת בר ישראל כי נטן כורך

15 [ואגב] אסת

3. ולפאר ליוצרם... מלכותו. בסרס״ג: ׳ולפאר ליוצרם על כל אשר ברא׳.
5. החדשים. בה.| ואגר = ואם ילך לבית המרחץ יאמר ׳יהיה רצון ורחמים מלפניך׳ וכו׳ (ברכות ס ע״א). ובסרע״ג ג.: ׳יהיה רצון מלפניך ה׳ אלהי שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום ותצילני מזו וכיוצא בה לעתיד לבא. ותצילני משריפת אש ומשקיעת מים וממפולת אבנים. ואל יארע בי דבר קלקלה ועון מעתה ועד עולם׳. ובסרס״ג: ׳יר״מ ה׳ אלהי שתצילני מזה ומכיוצא בו לעתיד לבוא׳.
8. וצון = וכאשר יצא יאמר ׳מודה אני׳ וכו׳ (שם). 9. מודי. במקום מודה.
10. שתהא עוסק. מחוק ע״י ניקוד עליון | שהצלתני מן האור (שם). וכן בסרע״ג ג. ובסרס״ג: ׳ואחרי צאתו ברוך אתה ה׳ א׳ מלך העולם שהוצאתני מן האור׳, בשם ומלכות. 11. ואגר = ואם מקיז דם יאמר זה יהיה רצון ורחמים . . . כי רופא של חיים אתה. ובסרע״ג ג. ׳שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי רופא חנם אתה׳. ובסרס״ג: ׳שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני רפואה שלימה לחיים כי אל רופא ורחמן אתה׳.
13. בֿ אֿ הֿ רופא של חיים. בסרע״ג ג.: ׳בא״ה רופא חנם׳. ובסרס״ג: ׳בא״ה רופא חיים׳. 15. ואגב = חייב אדם מישראל כשיאכל לחם.

שינויי נוסחאות

1. שפעולתו. בג שפעולתן. 2. עטרת. בג לעטרת. 4. שם. בש אין.
5. החדשים. בג חדשים.

אוול דסות בשויד וברכה גויר על
נטילת ידים ובעד כד נאן ברכה ג׳
נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו
באה׳ אמה׳ המוציא לחם מן הארץ
בשכנד ובכורר צון א׳ טעאם
פאריג שוור גו׳ אגר ג׳ כם כאשר
גו׳ נברך שאכלנו משלו ואגר רה
כם כאשר גויר נברך אלהינו שאכ׳
וגומ׳ והאורחין גואב גויד ברוך אלהינו
שאכלנו משלו ובטובו חיינו : ברוך
הוא ברוך שמו ברוך זכרו ג׳
ברוכה מתנתו בשני עד ולנצח
נצחים ולדורי דורים ולעולמי עולמי׳
באה׳ אמה׳ האל הזן אותנו ואת כל
העולם כלו בטוב בחן בחסד ברוח
וברחמים רבים נותן לחם לכל
כי לעולם חסדו וחסדו יהא

3. תהלים קלו כה   16. שם

1. אוול = בראשונה יטול ידיו ויברך. | על נטילת ידים (ברכות ס ע״א). 2. ובעד = ואחר־כך יברך: ׳נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו בׄ אׄ הׄ... המוציא׳ וכו׳ (ברכות לה ע״א). 5. בשכנד = יבצע ויאכל. | צון = **כאשר יסיים את** הסעודה, אם יהיו שלושה אנשים יאמר: ׳נברך שאכלנו משלו׳ (ברכות מט ע״ב). 7. ואגר = ואם יהיו עשרה אנשים יאמר: ׳נברך א׳ שאכלנו משלו׳. 9. וגומר. והנוכחים עונים: ׳ברוך׳ וכו׳. 11. ברוך זכרו... ולעולמי עולמים. ברומניא ובכפא: ׳ברוך הוא ברוך שמו ברוך זכרו ברוך כחו ברוכה לעד מתנתו׳. 14. האל... חסדו. כן הוא בספרד, ברומניא ובכפא: ׳הזננו הזן׳. | הזן... רבים. בסרס״ג: ׳הזן אותנו ואת העולם כלו בטוב בחן בחסד וברחמים ב׳ א׳ ייי הזן את הכל׳. ברומניא ובכפא: ׳בחן בחסד וברחמיו ובחסדיו הרבים כי הוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו׳. 17. וחסדו יהא... בצילום לא נראית המלה האחרונה. באיטליאני: ׳ובחסדו הגדול יהיה עמנו כי הוא אל זן׳ וכו׳. ברומניא ובכפא: ׳חסדו **לעד יהא עמנו ובטובו הגדול ימלא חסרוננו בעבור שמו הגדול׳. אולי אפשר לפי** זה לשחזר: ׳וחסדו יהא עמנו׳, או ׳יהא לעד׳, האל הגדול והקדוש.

109 ב

[illegible]

הגדול והקדוש כי הוא אל זן ומפרנס
לכל ושלחנו ערוך לנו לכל והתקין מ
מחיה ומזון לכל בריותיו ולכל אשר
ברא ברחמיו וברוב חסדיו לקיים
פותח את ידיך ומשביע לכל חי
רצון רצון תעטרנו ומזון תכלכלנו
והוא יכלכלנו והוא יפרנסנו בכבוד
ולא בבזוי ואברהם זקן בא בימים
וה׳ ברך את אברהם בכל ברוך
אתה ה׳ הזן ברחמיו את הכל
על ארצנו ועל נחלתינו נודה לך
ה׳ אלהינו כי הנחלתנו והנחלת את
אבותינו על ארץ חמדה טובה
ורחבה ברית ותורה חיים ומזון [illegible]
שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו
מבית עבדים ועל בריתך שחתמת
נו. ועל תורתך תורת משה רבינו

17 [בבשר]נו

5. תהלים קמה טז 8. בראשית כד א

שורה עליונה: בלתי מובנת, אולי תרגיל כתיבה.

1. זן... ברא. ברומניא ובכפא: ׳זן מרחם ומפרנס ומכלכל ומכין מחיה ומזון לכל בריותיו ולכל מעשי ידיו אשר ברא׳. ובאיטליאני: ׳זן ומפרנס ומכלכל את הכל ומכין מזון לכל בריותיו ולכל מעשה ידיו אשר ברא׳. 2. ושלחנו... חסדיו. בספרד: ׳ושלחנו ערוך לכל והתקין מחיה ומזון לכל בריותיו אשר ברא ברחמיו וברוב חסדיו׳. 6. * רצון תעטרנו... אברהם בכל * . 10. ברחמיו. כן בתימן. 11. על ארצנו... נודה לך. ברומניא ובכפא: ׳על ארצנו ועל נחלתנו נודה לך׳. ובגניזה, מאן, עמ׳ 336: ׳על ארצנו ועל נחלת אבותינו נודה לך׳. 12. כי הנחלתנו והנחלת את אבותינו. בגניזה, מאן, שם: שהנחלתנו וכו׳. 13. * על * . 15. שהוצאתנו במקום שהוצאתנו. 17. * תורת משה רבינו *

רתך. שלמדתנו. ועל חקי רצונך ש
שהודעתנו. ועל חן וחסד ורחמים
שאתה חונן אותנו. בכל רגע ובכל ז
זמן ועל הכל יי אלהינו. אנו מודים
לך ומברכים את שמך יתברך שמך
בפי כל חי תמיד לעולם ועד כאמור
ואכלת ושבעת וברכת את יי אלהיך
על הארץ הטובה אשר נתן לך ב
א יי על הארץ ועל המזון -
רחמנו רחם יי אלהינו עלינו על י
ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל
ציון משכן כבודך על היכלך ועל מ
מקדשך ועל מעונך ועל הבית הגדול
והקדוש שנקרא שמך עליו ומלכו
בית דוד עבדך משיחך תחזירה
למקומה בימינו. אגר שבת באומ[illegible]
גוור . אלהינו ואלהי אבותינו

17 אבותינו ר[צה]

7. דברים ח י

1. חקי רצונך... ובכל זמן. ברמב"ם: 'ועל חוקי רצונך'. בגניזה, מאן, שם: 'ועל חוקי בריתך'. ברומניא ובכפא: 'ועל חקי רצונך שהודעתנו ועל חיים חן וחסד ומזון שאתה חונן ומלוה אותנו בכל יום בכל שעה ובכל זמן'. באיטליאני: 'ועל חקי רצונך שהודעתנו ועל חיים ומזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה ובכל רגע'. 10. * רחמינו * | ברומניא ובכפא: 'נחמנו'. | רחם... בימינו. ראה האשכול 81, ז, בסרס"ג: 'רחם ה' א' עלינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל היכלך ועל מעונך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש אשר אתה שמך נקרא עליו ומלכות בית דוד תחזיר למקומה בימינו'. כן גם ברמב"ם, רק בלי 'על היכלך ועל מקדשך ועל מעונך'. ובתימן כמו ברמב"ם. וברומניא ובכפא: 'נחמנו ה' אלהינו בציון עירך ברנה ובשכלול בית מקדשך ורחם...'. 16. אגר = אם יהיה שבת יאמר א' וא' רצה וכו'. 17. אלהינו וא' אבותינו. בתכלאל מתחיל כך, אבל אין שָם שנית אחרי המלים 'רצה והחליצנו', כפי שכתוב כאן פעמיים.

110ב

והחליצנו יי אלהינו חזקנו ואמצנו בכל
מצותיך ובמצות יום השביעי השבת ה
גדול והקדוש שנקרא שמך עליו
כי יום גדול וקדוש הוא מלפניך לשבות
בו ולנוח בו ולהתענג בו כמצות חקי
רצונך וכרצונך הנחלנו יי אלהינו לא
תהי צרה ויגון ואנחה ביום מנוחתנו
ובני את ירושלם בקרוב
לתוכה ושמחנו בבנינה כי מקדם
בא"י הבונה ברחמיו את הכל עיר
ירושלם ואמרו אמן
בא"י אתה יתברך האל לעד
אבינו מלכנו מחסנו אדירנו
יוצרנו גומלנו קדושנו יעקב
ורוענו רועי ישראל האל המלך החי
הטוב והמטיב אל אשר בכל יום
הוא מרבה להטיב עמנו הוא

17 [ויום הו]א מרבה להטיב עמנו

1. * חזקנו ואמצנו * | בכל מצותיך. כן ברס"ג, בסידור תפילה קדמון של אסף, מספרות הגאונים, עמ' 82, באיטליאני, ברומניא ובכפא. 4. לשבות בו ולנוח בו. כך באיטליאני. ברסע"ג ג: 'ונשבות בו וננוח בו'. ובסרס"ג: 'ונשבות בו' בלבד. בסידור תפלה קדמון כרסע"ג ג.. בגניזה מאן עמ' 336: 'נשבת וננוח בו'. בתימן ובספרד כבסרע"ג ג. 5. ולהתענג בו. ברומניא ובכפא ובספרד: 'ונתענג בו'; | חקי רצוניך. כן בגניזה, מאן, שם. וכן בכפא ובספרד. 6. וכרצונך הנח לנו... בקרוב. בסרס"ג: 'כרצונך הנח לנו ואל יהיה צרה ויגון ביום מנוחתינו ובנה ירושלים בקרוב'. 8. ובני. י במקום ה. | והעלינו לתוכה... סלה. בסידור תפלה קדמון, שם: 'והעלנו בה ושמחנו בתוכה ותנחמנו בביניינה'. ונוסח זה נשאר במעין שלוש. 9. כי מקדם. במקום כמקדם. 10. הבונה... אמן. בגניזה, מאן, שם: 'הבונה ברחמיו את ירושלים'. | * עיר * . ברומניא: 'בונה עירו עיר ירושלים אמן'. בכפא: 'מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים אמן'. 11. * ואמרו * .
12. יתברך... ישראל. בגניזה, מאן, עמ' 337: 'תתברך לעד האל אבינו מלכנו מחסינו תוחלתנו קדושינו קדוש יעקב רוענו ורועה ישראל'. ובסדר התפלה מא"י, אסף, עמ' 131: 'אבינו מלכנו מחסינו אדירנו בוראינו גואלינו קודשינו' וכו' עד 'ישראל'. ובסדור תפלה קדמון, אסף, עמ' 82: 'אהי<= אלהי> אברהם אבינו מלכנו מחסנו כול', עד עושה שלום' וכו'. וכן באיטליאני: 'אלהי אברהם יתברך לעד האל אבינו מלכנו מחסנו אדירנו בוראינו גואלינו יוצרינו קדושינו... ישראל'. ברומניא ובכפא: 'תתברך האל לעד אבינו מלכנו מחסנו אדירנו בוראינו גואלינו קדשנו קדוש יעקב'. 13. * אבירנו * . 14. * גומלנו * .
15. רועי. י במקום ה. | המלך החי. כן הוא בסדר התפלה בארץ ישראל, אסף, עמ' 130, וראה שם הערה 2. 16. אל אשר בכל יום. בגניזה מאן, שם. 'המלך הרחמן הטוב והמטיב האל אשר בכל יום ויום הוא מרבה להיטיב לנו'. ובאיטליאני: 'אל שבכל יום ויום עמנו'.

גמלנו הוא גומלנו הוא עתיד לגמלנו
לעד לחן לחסד ולרחמים המלך כ (בשוליים: לרוח)
בהצלחה כל טוב ·· הרחמן הוא ימלוך
לעולם ועד · הרחמ׳ ישתבח שמו
יתפאר · הרחמ׳ יתעלה לדורי
דורים · הרחמ׳ יתנצח לנצח
נצחים · הרחמ׳ יפרנסנו בכבוד ·
הרחמ׳ יסמיכנו על הכבוד · הרחמ׳
יטע שלום בינינו · הרחמ׳ ירחם על
גלותנו · הרחמ׳ יטע תורתו ואהבתו
ויראתו ויחודו בלבנו · הרחמ׳ יסיר
כל מחלה מקרבנו · הרחמ׳ יקרבנו ולא
ירחקנו · הרחמ׳ ישבור עול גוים מעל
צוארנו · הרחמ׳ יהי לנו עוזר וסומך
הרחמ׳ ישלח לנו את אליהו הנביא
זכור לטוב ויברכנו בשמו כפירים
רשו ורעבו · ודורשי יי׳ לא יחסרו

16. תהלים לד יא

1. גמלנו... יגמלנו. כן הוא בגניזה, מאן, שם. בסרס״ג: ׳המלך הטוב והמטיב אשר בכל יום ויום הוא מרבה להיטיב עמנו והוא יגמלנו לעד לחן וחסד ורוח ורחמים וכל טוב׳. 2. לעד... טוב. בגניזה, מאן, שם: ׳לעד חן וחסד והצלחה וכל טוב׳. ובסדר התפלה בא״י, עמ׳ 130: ׳לעד חן וחסד ורוח ורחמים וכל טוב׳. ושם, בעמ׳ 131: ׳לעדי עד חן וחסד ורחמים בכל טוב בשמים ובארץ׳. וראה שם הערת אסף 2. | * המלך * . 3. הסלחה. במקום הצלחה. 4. * שמו * . 5. יתעלה לדורי דורים. כן הוא בגניזה, שם. ברומניא ובכפא: ׳יתפאר׳. | יתנצח. בסרע״ג ג., ברמב״ם, באיטליאני, בספרד: ׳יתפאר׳. ברומניא ובכפא: ׳יתהדר לעולמי עולמים׳. | * יסמיכנו על הכבוד * . 9. יטע שלום בינינו. בסרע״ג ג: ׳ישים עלינו שלום׳. בסדר תפלה בא״י, עמ׳ 130: ׳יזרע שלום בינינו׳. בכפא: ׳הוא ישים בינינו אהבה ושלום׳. | * ירחם על גלותנו * . 10. יטע... בלבנו. כן בכפא בלי המלים: ׳ואהבתו ויחודו׳. ובסדר התפלה בא״י, 130: ׳יפתח ליבינו לתורתו׳. ושם עמ׳ 131: ׳הרחמן הוא יפתח עינינו במאור תורתו׳. בסרע״ג ג: ׳יאיר עינינו. הרחמן הוא יפתח לבינו בתלמוד תורתו׳. ובאיטליאני: ׳יטע תורתו ואהבתו בלבנו לבלתי נחטא׳. 11. יסיר כל מחלה מקרבנו. בסרע״ג ג: ׳יצילנו מחליים רעים׳. 12. * יקרבנו ואל ירחקנו * . 14. יהיה לנו עוזר וסומך. ברומניא ובכפא: ׳הוא יהיה לנו עזר וסמך מעוז ומחסה׳. ובאיטליאני: ׳יהיה לנו עוזר וסומך בכל מקום׳. 16. * ויברכנו בשמו * .

כל טוב · הרחמן הוא יבטל כל גזירו׳
קשות קלות וחמורות ומחשבות מעלינו
ומכון ומקבל כל הברכות הללו לחיי׳
ברחמים ואמרו. אמן ברוך יי׳ יום
יום יעמוס לנו. האל ישועתנו. סלה
ברוך מאכילנו ברוך משביענו. מרו׳
משביענו נפש רעבים ברוך מרוה נפש
צמאים ברוך חי העולמים ברוך
משרתיך ישלח ברכה בכל מעשה
ידיך ומלא ברכת יי׳ ים ודרום ירשה
ברוך יי׳ לעולם אמן ואמן ימלוך יוי
שלום שלום כ[illegible] קישון
וברכות רבות כגיחון וכפישון ונהריבו׳
ימים כקדם הראשון וקבלו תמרו׳
בקרבן עשוא וכוח. וגבורה כשמשון
חן וחסד מלפני ראשון ואחרון לך
נכנו לך והדומים לזה ארוכים ומעט

4. תהלים סח כ 8. דברים כח ה 10. שם לג כג
11. תהלים פט נג

1. * הוא יבטל... אמן * . 5. יעמוס. במקום יעמַס. 6. * ברוך מאכילנו ...אמן ואמן * . 8. תנאך. ת במקום ט. 10. ידיך. הסופר טעה וכתב: בכל מעשה ידיך במקום ׳ידינו׳. אחרי שתיקנו והוסיפו ׳ידינו׳ התלויה בשורה 9, לא רשמו סימני מחיקה על ׳ידך׳ או שטושטשו. 11. בצד ימין בשוליים כתובות המלים: ׳ימלוך יוי׳. 17. והדומים. בשורוק במקום חולם.

שינויי נוסחאות

1. כל טוב. בג אחרי המלים ׳כל טוב׳ כתוב: מה שאכלנו יהיה לרפואה, ומה שהותרנו יהיה לברכה, ככתוב: כי כה אמר ה׳ אכל והותר ויתן לפניהם ויאכלו ויותירו כדבר ה׳. ברוך מאכילנו בֿ משביענו בֿ שלחננו בֿ משביע נפש רעבים בֿ מרוה נפש צמאים בֿ גוזר ומקיים. בֿ חַי עולמים, בֿ הטוב והמטיב בֿ המקום. בֿ הזן בֿ אשר לא עזב ולא יעזוב בֿ הֿ לעולם אמן ואמן.

אשר נבאו נביאים ואשר חזו חוזים
עם עושר כל הברכות החיצונות
הנעימות הקבועות בנ... ה
הפתוחות והסתומות הר...
והערוכות אשר במשרים וארבעה
ספרים ברורות כלם מעולה ועד
תו ברנה יבואו ויעלו ויגשו ויאתיו ויצברו
על ראש הטוב אגר כיר באשר גו׳
הזקן המתקן ואגר גואן באשר
הבחור הכשר היקר הצריך אגר תורה
כאן באשר החכם הנבון המתחכמן
מצא רעה ומזוה כרמוז וכו׳
כבוד כל בר מ׳ כל הקנה ויברך
וישמריך וינצריך ויבאריך ויחליים
עליך זה מקרא שכתוב כי אורך
ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך
אגר אברהם באשר אור ואברהם זקן

4 הפתוחות והסתומות הר[מוזו]ת

15. משלי ג ב   17. בראשית כד א

1. חוזים. שורוק במקום חולם. 7. ויצברו. תלויה. 8. אגר = אם יהיה <המארח> זקן, יאמר הזקן המתקן. 9. ואגר = ואם יהיה בחור, יאמר. 10. אגר תורה = אם יהיה תלמיד חכם. 17. אגר = ואם יהיה אברהם <שמו של המארח> יאמר 'ואברהם זקן' וגו'.

בא בימים ויי ברך את אברהם בכל
אגר יצחק באשר ויזרע יצחק בארץ
ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים
ויברכהו יי ״ אגר יעקב באש' גו'
ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי
אלהים ״ אג' משה באש' גו והאיש
משה ענו מאד מכל האדם אשר
על פני האדמה ואז בראוי הרכסי
לאיך או מקרא כואטר יעור הוא
יברך וישמור וינצור ויעזור את כל
גדולת קדושת כנת יקרת קהלת
על ראשי כלל היושבים במקום הזה
״ אגר גמאעת באש' על ראשי כלל
הקהל הקדוש הזה לגדוליכם ועדי
קטניכם זקניכם בחוריכם נשיכם
טפכם צור ישראל יברככם וישמריכם
וינצריכם ויעזריכם ויחיים עליכם

2. בראשית כו יב 5. שם לב א 6. במדבר יב ג

2. אגר = אם יצחק יהיה <המארח>. 4. אגר = אם יעקב יהיה יאמר. 6. אגר = אם משה יהיה. 8. ואז = ולכל אחד יקרא פסוק הראוי לו. 13. אגר = אם יהיו קהל.

זה מקרא שכתוב יי אלהי אבותיכם
יוסף עליכם ככם אלף פעמים
ויברך אתכם כאשר דבר לכם
ועוד לחיים זה מקרא שכתוב
ואתם הדבקים ביי אלהיכם
חיים כלכם היום : וכל בני ישראל
ממזרח וממערב מצפון ומים יקבלו
כל הברכות האלו לחיים ברחמים
ואמרו אמן — ברוך מאכילנו
וגומ׳ אגר מאש ארר מייל כור
דר אוול אין ברכה גויר באו׳ אומ׳
בורא מיני מזונות ודר אכיר אין
ברכה גויר באו׳ אומ׳ על הארץ
ועל המחיה ועל הכלכלה ועל ארץ
חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת
את אבותינו רחם יי אלהינו עלינו
על ישראל עמך ועל ירושלים עירך

1. דברים א יא 5. שם ד ד

4. עׂ זׂ. על זה. 10. אגר = אם יאכל תבשיל קמח בתחלה יאמר ברכה זאת, 'בורא מיני מזונות' (ברכות מד ע"א). 12. ודר = ולבסוף יאמר ברכה זאת, 'על המחיה' (שם). **16. את אבותינו. כן בסרס"ג. | רחם... עירך. בסרס"ג: 'רחם על עמך ועל עירך ועל מקדשך ובנה עיר קדשך במהרה בימינו ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה בקדושה ובטהרה'.**

שינויי נוסחאות

14. ועל ארץ חמדה. בג כתובה ברכת מעין שלוש פעמים: פעם לפירות ופעם למזונות. למזונות כנוסח כאן, לפירות 'ועל תנובת הארץ ועל ארץ חמדה'.

15. טובה. בג וטובה. | ורחבה. בג אין.

113 ב

ועל ציון משכן כבודך ונאכל מפריה
ונשבע מטובך ונברכך עליה בקדושה
ובטהרה בא״י על הארץ ועל המחיה
ועל הכלכלה ·· ואגר מ׳י דרכת
כורר אין גוי׳ בא״י אמ״ה בורא
פרי העץ ובר ברי זמין גוי׳ בא״י
אמ״ה בורא פרי האדמה ·· ודר
אכיר המיה אין ברכה גויר בא״י
אמ״ה בורא נפשות רבות וגו׳ אמא
בר אב ושרבת גויר בא״י אמ״ה
שהכל נהיה בדברו ודר אכיר
בורא נפשות וגו׳ אמא בר בורמא
ואנגיר ואנגיר ואנאור וזיתון ודר
אוול בורא פרי העץ וג׳ ודר אכ׳ר
גויר בא״י אמ״ה על העץ ועל פרי
העץ אגר שבת יא מועד באשר רר
ברכה אין ברכה זכר כרדן מועד

1. כבודך. על־יד כבודך יש סימן לתוספת שבראש העמוד 'ותכניסנו לתוכה' ועל־יד זה: 'B 9'. אולי הכוונה שהתוספת היא מתאימה לכת״י אחר המסומן ב־B9. הכתב שונה. וכתב זאת מי שהשווה את כתה״י אל כת״י א, או אחד הספרנים.
4. ואגר = ואם יאכל פרי עץ יאמר זאת, בורא פרי העץ (ברכות לה ע״א).
6. ובר = ועל פרי האדמה יאמר 'בורא פרי האדמה' (שם). 7. ודר = ואחרי כלם יאמר ברכה זאת 'בורא נפשות' (שם מד ע״א). 9. אמא = אבל על מים ומשקה יאמר 'שהכל' (שם). 11. ודר = ובסוף 'בורא נפשות' וגומר, (שם ע״ב). 12. אמא = אבל על תמרים וענבים ותאנים ורימונים וזיתים בתחלה יאמר 'בורא פרי העץ' (שם ע״א). 14. ודר = ובסוף יאמר 'על העץ' (שם ע״א). 16. אגר = אם שבת או מועד יהיה בכלם מן הברכות האלה חייב להזכיר מועד או שבת, (שם מח ע״ב). כנראה חסר כאן ההמשך שבדף הבא, ולכן היה צורך להוסיף בשוליים. העמוד שלאחריו מתחיל 'בת בבל השדודה', סוף מזמור קל״ז שבתהלים, בלי כל קשר לדף הקודם.

שינויי נוסחאות

1. כבודך. בג כבודיך ותכניסנו לתוכה. 2. מטובך. בג מטובה. | ונברכך... בטהרה. בג במעין שלוש על הפירות, ולא בעל המחיה. אבל ישנה כתוספת בשוליים, בכתב יד שונה. 4. ועל הכלכלה. בג על המחיה ועל הכלכלה. ובשוליים בכתב־יד שונה: על הארץ ועל המחיה. 15. העץ. בג העץ ועל תנובת השדה.

בת בבל השדודה אשר שישלם לך
את גמולך שגמלת לנו אשר שיאחז
ונפץ את עולליך אל הסלע :

נחמת אבלים

להגיד כי ישר יוי צורי ולא עולתה
בו : צדיק יוי בכל דרכיו וחסיד
בכל מעשיו : כי צדיק יוי צדקות
אהב [illegible] יחזו פנימו : צדיק אתה
יוי [illegible] משפטיך : וצדקתך אלהים
עד מרום אשר עשית גדולות אלהים
מי כמוך : צד[illegible] כהררי אל
משפטיך תהום רבה אדם ובהמה
תושיע יוי : צדקתך צדק לעולם
[illegible] אמת : הצור [illegible] פעלו
[illegible] אל אמונה

8 אהב י[שר] יחזו פנימו
9 יוי [וישר] משפטיך.
11 מי כמוך. צדק[תך] כהררי אל
14 [ותו]ר[תך] אמת. הצור [תמים] פעלו
15 [כי כל דרכיו משפט] אל אמונה

1. תהלים קלז ח–ט 5. שם צב טז 6. שם קמה יז
7. שם יא ז 8. שם קיט קלז 9. שם עא יט 11. שם לו ז 13. שם קיט קמב 14. דברים לב ד

2. אשר. במקום אשרי. 14. הצור וכו'. בסרע"ג ג מתחיל כאן צידוק הדין.

בשוליים: כתיבה מאוחרת בלתי מובנת.

ואין טוב צדיק וישר הוא. והצור
תמים פעלו כי כל דרכיו משפט
אל פעל ומי יאמר לו מה תפעל ה'
המשליט בתחת ובמעלה ממית ומחיה
מוריד שאול ויעל. ראו עתה
כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי
אני אמית ואחיה מחצתי ואני
ארפא ואין מידי מציל. כי אשא
אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעולם
כי את כל מעשה האלהים יביא
במשפט על כל נעלם אם טוב ואם
רע. באשר דבר מלך שלטון ומי
יאמר לו מה תעשה. הכל הולך
אל מקום אחד והכל היה מן העפר
והכל שב אל העפר. קטן וגדול
שם הוא ועבד חפשי מאדניו.
שבתי וראה תחת השמש כי לא

4. שמואל־א ב ו 5. דברים לב לט–מ 10. קהלת יב יד 12. שם ח ד 13. שם ג כ 15. איוב ג יט 17. קהלת ט יא

5. ויעל. עד כאן בסרע"ג ג. 14. והכל. במקום הכל.

לקלים המרוץ ולא לגבורים
המלחמה וגם לא לחכמים לחם ו
וגם לא לנבונים עשר וגם לא ליודעים
חן כי עת ופגע יקרה את כלם
ויקם איוב ויקרע את מעילו ויגז
את ראשו ויפול ארצה וישתחו :
ויאמר ערום יצאתי מבטן אמו
וערום אשוב שמה יי נתן ויי לקח
יהי שם יי מבורך ודוכרן טב
ונשמת [illegible] ומחול חובין
משבקין תהא ברביעת הצדיקים
ובמחיצת החסידים בגן עדן עם
אבהתנא ואבהת[illegible] ומיתנא
ומיתי כל עם יי צבאות [illegible]
ועבדו מן הדין עלמא יבוא עליהם
על [illegible] שלום ועל משכבם שלום
ועל מנוחתם שלום ועל קבורתם שלום

13 אהבתנא ואבהת[הון]

5. איוב א כ–כא

6 [מ פל׳] בן [פל׳]

2. ישעיה לב יח   17. ישעיה נח יא

4. אגר = אם יהיה זקן יאמר. 6. ואגר = ואם יהיה צעיר יאמר ׳הבחור׳. 7. ואגר = ואם יהיה תינוק ׳הנער הקטן׳. 8. ואגר = ואם תהיה אשה יאמר. 10. ואגר = ואם בתולה תהיה יאמר ׳הנערה׳. 11. אגר = ואם איש יהיה. 15. אגר מרד באשד. על־יד המלה אגר יש סימן v לתוספת בשוליים מימין למטה: ואגר זן בשאד גויד ישים מלונה מלון טוב וגומ׳ עם אמותינו שרה ורבקה רחל ולאה בגן עדן. = ואם תהיה אשה, יאמר ׳ישים מלונה... עדן׳.

שינויי נוסחאות

15. ולקיים. בג ויקיים. 16. הקדושה קרא. בג הקדושה ועל כל מיתי עם יוי צבאות קרא.

בצחצחות נפשיך ועצמותיך יחליץ והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו ׃ ולקיים על נשמת הטל ועל רוחו הקד׳ קר׳ אז כשחר אוריך וארוכתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כבוד י׳ יאספך ׃ ועוד קרי ק׳ דכ׳ בהתהלך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך ׃ ואגר זן באשר גויי ולקיים על נשמת הטל ועל רוחה הקד׳ קר׳ אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מ מכרה ׃ שקר החן והבל היופי אשה יראת יוי היא תתהלל תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה ׃ אגר נערה באשר אין מקרא בכואנד התנערי מעפר

17 מקרא בכואנד התנערי מעפר

4. ישעיה נח ח 7. משלי ו כב 11. שם לא י 13. שם ל–לא 17. ישעיה נב ב

4. קׄ דׄ. קרא דכתיב. 7. לקי׳ קׄ דכׄ. לקיים קרא דכתיב. 9. ואגר = ואם תהיה אשה יאמר. 11. הקד. הקדושה. | קׄ דׄ. קרא דכתיב. 16. אגר = אם תהיה נערה יקרא מקרא זה.

שינויי נוסחאות

3. ולקיים. בג ועוד לקיים 4. אז. בג יחיו מתיך וכו׳. ישעיה כו יט, ואחר־כך אז יבקע וגו׳.

4. ישעיה כו יט 8. יחזקאל לז יג-יד 14. ישעיה סו יג 16. שם מ א-ב

3. הט'. הטהורה. 7. והארץ. במקום וארץ. | לק' לקיים. 8. ז̇. זה. | מ"ש. מקרא שכתוב.

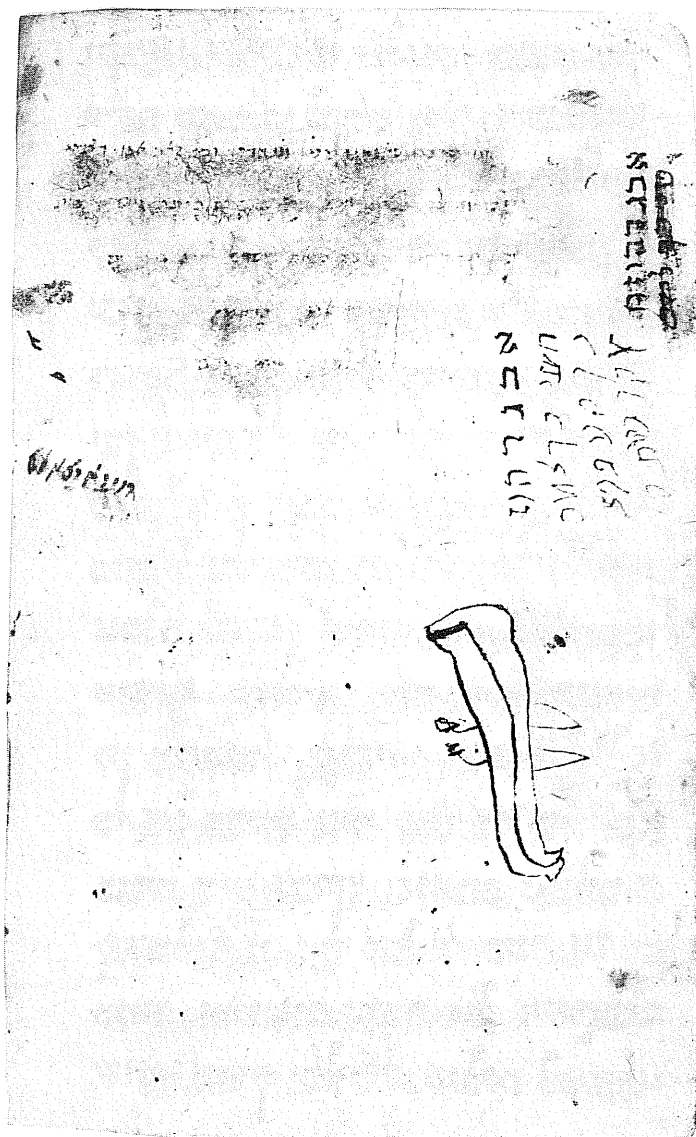
בשוליים מימין באמצע: בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי. ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם וידעתם כי אני יוי

וקראו אליה כי מלאה צבאה כי
נרצה עונה כי לקחה מיד יוי כפלים
בכל חטאתיה ו ועוד לקיים על ה׳
האבלים ז מ ש ופדויי יוי ישובון
ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על
ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו
יגון ואנחה ו ועוד לקיים על ה
האבלים ק דכת אז תשמח בתולה
במחול ובחורים וזקנים יחדיו והפכתי
אבלם לששון וניחמתים ושמחתים
מיגונם חאזראן גולב גויר ותנוחמו
מן השמים ו ופרמוד רב עמרם זצ״ל
כי בין ברכה גויר כפי דר בית אבלים
בגויר - נברך שמנחם אבלים
שאכלנו מ׳ ודר כבאב ד׳ בעד אן
הטוב והמטיב גויר אל אמת
שופט בצדק שליט בעולמו לעשות

4. ישעיה לה י 8. ירמיה לא יב

4. ז מ ש . זה מקרא שכתוב. 8. ק דכת. קרא דכתיב. 11. חאזראן = הנוכחים עונים ׳ותנוחמו׳. 12. ופרמוד רב עמרם זצ״ל. ואמר רב עמרם זכר צדיק לברכה. הרבה מובאות מסרע״ג ישנן בכתה״י, אבל זו הפעם הראשונה והיחידה שנזכר שמו. 13. כי = כאשר יברך מי שהוא ברכת המזון בבית אבלים יאמר: ׳נברך שמנחם אבלים שאכלנו משלו׳. ראה סרע״ג ג, עמ׳ קפז.

15. ודר = ובפרק ד לאחר ׳הטוב והמטיב׳ יאמר ׳אל אמת׳ וכו׳. הכוונה לברכה הרביעית של ברכת המזון. בסרע״ג ג, עמ׳ קפח: ׳הטוב והמטיב שבכל יום הוא מטיב עמנו. אל אמת דיין אמת שופט בצדק שליט במעשיו׳. 17. שליט בעולמו לעשות. בסרע״ג ג: ׳שליט במעשיו׳. וראה שם בשינויי־נוסח. אולם בסרס״ג: ׳שליט בעולמו לעשות בו כרצונו שופט בצדק לוקח נפשות במשפט הכל שלו ואנחנו עמו ועבדיו חייבין אנחנו להודות לו ולברכו בכל יהי רצון מלפניך יוי אלהינו שתכלה הרעה הזאת ממנו ומכל בית ישראל ומן האבלים שבתוכנו גודר פרצות בישראל הוא יגדור הפרצה הזאת לחיים ואמרו אמן עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על ישראל׳. ובכפא: ׳אל אמת דיין אמת שופט בצדק ושליט בעולמו ולוקח מעשיו במשפט שהכל שלו ואנחנו עמו ועבדיו וחייבין אנחנו להודות לו ולברכו גודר פרצות ישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת מעלינו ומעל כל ישראל ומעל האבלים האלה לחיים ולשלום׳.

נשארו עקבות של חמש שורות מטושטשות שאין כל אפשרות לשחזר אותן, וכנראה היה שם המשך ברכת ניחום אבלים, או כפי שהיא בסרס"ג או כפי שהיא בסרע"ג ג שם: 'שאנחנו עמו ועבדיו. וחייבים אנו בכל להודות לו ולברכו. גודר פרצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת מבית זה ומעלינו ומעל כל עמו ישראל לחיים ולשלום. והוא יגמלנו לעד חן וחסד ורחמים וכל טוב. הרחמן ישתבח' וכו'. בשוליים אותיות האלף־בית וציור.

א׳

שרח תורה
כואטרן

הר ויקת[illegible] דר גמאעת ספר תורה
בירון אורדר אול כהן כואנר ובעד
או כהן לוי ובעד או לוי ישראל ו
וכואנדה דוי תורה בגשאיד תא
גמע בוביעד ובד או דירן רוי תורה
משר וטלב כוער כסי רא כי וגיב
כאנן באשר [illegible] כהן יעמוד ויקרא
בתורה כוהן ביאיד ורוי[illegible]רה
בוצאיר צון [illegible]רי מקרא ביצבור
רבן ברכו את יי המבורך וגמאעת
אומר ברוך יי המבורך שמו וזכרו

3 הר וקת כי

1. שרח = הסבר קריאת התורה. 3. הר = כל פעם שמוציאים ספר תורה בציבור, יקרא כהן ראשון, ואחרי הכהן לוי, ואחרי הלוי ישראל.
6. וכואננדה = והקורא יגלה את התורה כדי שהקהל יראה. 7. ובעד = ואחרי שראו התורה יכסהו. 8. וטלב = יזמין מי שחייב לקרוא ויאמר: כהן יעמוד ויקרא בתורה. 10. כהן ביאיד = יבוא כהן ויגלה את התורה.
11. צון = כאשר יראה תחילת המקרא יאמר. השווה סרס״ג, עמ׳ שנט: ׳ולא יפתח בברכו עד שיראה את הפסוק שממנו יתחיל׳. 12. וגמאעת = והציבור יאמר.
13. שמו וזכרו. ראה לעיל, עמ׳ 3.

שינויי נוסחאות

13. שמו וזכרו תמיד. בג אין לפני קריאת התורה, אך יש ביוצר.

תמיד לעולם ועד ובעד גוי' בא"י
אומר אשר בחר בנו מכל העמים
ונתן לנו תורתו בא"י נותן התורה
וצון כי כתום לוטי דיי תורה
כושר ובריכה גויר בא"י אומר אשר
נתן לנו את תורתו תורת אמת חיי
עולם נטע בתוכנו על ידי משה רבינו
בא"י נותן התורה ובריך
כור תא ריגרי ביאיר ושלום
אמא כאערה פיש אז בירון אורדן
תורה אין מקרמה כואר
יי קנני ראשית דרכו קדם
מפעליו מאז ואהיה אצלו אמון
ואהיה שעשועים יום יום משחקת
לפניו בכל עת כי המצוה הזאת
אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת
היא ממך ולא רחוקה היא

12. משלי ח כב 13. שם ל 15. דברים ל יא

1. **ובעד גוי' = ואחר יאמר.** 4. **וצון = וכאשר יגמור יכסה פני התורה ויאמר** ברכה אחרונה. 6. את תורתו תורת אמת. כך נוסח ספרד. ברומניא: 'תורתו שהיא תורת אמת'. ובכפא: 'את תורתו שהיא תורת אמת'.| חיי. בלי ו החיבור, כך בסרס"ג. 7. * על ידי משה רבנו * ראה להלן, עמ' 121 ב הערה 1.
8. וברוד = וילך למקומו. 9. תא = כדי שיבוא אחר. 10. אמא = אבל הקורא יקרא לפני הוצאת התורה הקדמה הזאת.

שינויי נוסחאות

6. את. בג אין. ותורת אמת. בג תורת אמת נביא אמת. 7. נטע... רבינו. בג נטעה בתוכינו על ידי משה רבנו אב לחכמים וראש לנביאים.

בשמים היא לאמר מי יעלה לנו ד
השמימה ויקחה לנו וישמיענו
אותה ונעשנה : ולא מעבר לים הוא
לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים
ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה
: כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך
ובלבבך לעשותו : רוממו יי אלהינו
והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא :
משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי
שמו קוראים אל יי והוא יענם
בעמוד ענן ידבר אליהם שמרו עדותיו
וחק נתן למו יי אלהים אתה עניתם
אל נושא היית להם ונקם על עלילותם
: רוממו יי אלהינו והשתחוו להר
קדשו כי קדוש יי אלהינו
שמע ישראל יי אלהינו יי אחד :
דכירין לטב ועוד יהוי דוכרנהון

7. תהלים צט ה–ט 16. דברים ו ד

12. אלהים. במקום אלהינו.

לטב לשם טב לכון ולקרן זקופה
לבעלמות עברין טבין לכל קהלא
קדישא הדין למרבניכון ועד
זעיריכון ועד רבא שמרא דעלמא
יפתח עיניכון בחכמה מלא צרבנא
מלכא ושלמא יסיף יתכון עונש
ויסגי יומיכון ויעד להלעקיכון
וישיצי כל דחקיכון ויתפרקון
ותשתזבון מכל מרעין בישין
דבשמיא יהי בסעדיכון לחיים
ברחמים ואמרו אמן: ויפתח
עזרא הספר לעיני כל העם כי על
כל העם היה ובפתחו עמדו כל ה
העם: ויברך עזרא את יי האלהים
הגדול ויענו כל העם אמן אמן
במועל ידיהם ויקדו וישתחוו ליי
אפים ארצה: הכל הבו גודל ל

II. נחמיה ח ה–ו

1. לכון ולקרן זקופה. א. נויבאואר, JQR 8, 1896, עמ' 123–138, סוקר את כתבי־היד הסיניים, שנמצאו בקאי־פנג־פו, ומעתיק את ה'דיכרין לטב' שאמרו בשבת ראש חודש, שהוא זהה לזה שלפנינו ושם כתוב: 'לרוממה לקרן זקופה'.

לאלהינו תנו כבוד לתורה שהן [illegible]
ויקרא בתורה : תורת יי תמימה
משיבת נפש · עדות יי נאמנה מחכימת
פתי : פקודי יי ישרים משמחי לב
מצות יי ברא מאירת עינים : יראת
יי טהורה עומדת לעד : משפטי
יי אמת צדקו יחדיו : הנחמדים
מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש
ונפת צופים : גם עבדך נזהר בהם
בשמרם עקב רב : שגיאות מי
יבין מנסתרות נקני : גם מזדים
חשוך עבדך אל ימשלו בי אז איתם
ונקיתי מפשע רב : יהיו לרצון אמרי
פי והגיון לבי לפניך יי צורי :
צורי בעולם הזה וגואלי ומושיעי
לחיי העולם הבה : אלה החקים
והמשפטים והתורות אשר נתן יי

2. תהלים יט ח–טו   16. ויקרא כו מו

5. ברא. א במקום ה.   14. צורי. חסרה המלה 'וגואלי'. | צורי בעולם הזה וכו'. השווה מדרש תהלים, סוף פרק יט. הוצאת באבער, ווילנא תרנ"א.   16. הבה. ה במקום א.

2. דברים ד מד

2. אשם. במקום אשר. 3. צון = כאשר תסתיים בכג בתשרי קריאת נ״ג פרשיות התורה. והשווה סרס״ג, עמ׳ שסד: ׳וכבר אמרנו שהפרשות הן נ״ג׳. 4. דר = בספר תורה בציבור יאמר החזן ברכה זו. 6. ב א ה א מ ה. כן בסרע״ג ובסרע״ג ג, והערה שם. והשווה המנהיג הלכות החג סי׳ סא, עמ׳ 114. וראה נ. וידר, השלמות ותיקונים לסדר רב סעדיה גאון, ספר אסף, ירושלים תשי״ג, עמ׳ 250–256 וההערה 72 שם. ובצילום כת״י אוכספורד 2814, שהואיל פרופ׳ וידר למסור לי, כתוב: ׳ב א ה א מ ה אשר בגלל׳ וכו׳ והמלים ׳אשר נתן משמים... וחי בהם׳ אינם שם. 11. אשר בגלל אבות. השווה סרע״ג ג והמנהיג, שם. וכן בתימן. 12. נתן תורה. בכת״י או״פ: תורה נתן.

שינויי נוסחאות

6. נתן משמים. בג נתן תורה משמים.

על בני רוח ׃ ויצגו דברים מתוך האש ויתחוהו על לוחות האבן ׃ ונירות אומרו כל בני אלהים שופר תקע משוררי מרום ׃ חרדה לבשן כל צבא משיר כי משעיר יוי זרח ׃ טפחו כלם בישמעאל כי מפארן יוי הופיע ׃ וימין יוי טפחים בלוח וימין משה טפחים בלוחות ׃ בין הלוחות שני טפחים וטפח רש בין יד ליד ׃ לך משה שמח בגורלך כי אין כמוך בכל הנביאים ׃ מי עלה לתוך הענן ומי ראה תמונת אלהינו ׃ נשא בנשיאים ... רבנו אב לחכמים וראש לנביאים ׃ סוגר הים בתבנתו על יד שלוחו חרון אף השיב ׃ ענה יוי מתוך האש ואמר יוי מלך יוי מלך יוי ...

משה עלה לתוך הענן וגם הוא ראה תמונת אלהינו ׃

לעמו ישראל אנכי יוי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים ׃

פיהם פתחו כלם וצעקו

בשוליים: שמות כ ב

4. [תו]קע. בתימן תקעו. 9. וטפחי[ם] מפרש. ראה דברי וידר הנ״ל. 13. אלהינו. אחרי המלה הזאת יש סימן לתוספת שבשוליים.

16. מתוך האש. בכת״י אוכספורד חסר. 17. ואמר, כאן סימן להשמטה שבצד שמאל וכן קווים להשמטה אחרת שמתחת לטכסט. | ואמרו יוי מלך. בסרע״ג ובמנהיג: ׳ה׳ ימלוך לעולם ועד׳. ובכת״י אוכספורד פעמיים ׳יוי ימלך לעולם ועד׳. בתימן: ׳כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע׳. וראה המנהיג, עמ׳ 114: ׳ואלפ״א בית״א זו יש שמסיימים אותה, אך רבינו סעדיה אמר שאין נכון לגומרה שיש בה תוספת דברים שאינן ראויים לאומרם ולא ייתכן לומר ברכה זו ולא הזכרת השם ומלכות שלא הוזכרה ברכה זו בתלמוד ואין לקבוע ברכה אלא מה שקבעו הם, וכן מנהג כל ישראל לאומרו בלא ברכה כלל, (אב״ן).׳ והשווה דברי וידר כנ״ל.

121ב

ימלוך לעולם ועד ·· ברוך אתה
יוי אלהינו הבוחר באברהם ורצה ביצחק
הגדיל תורה לשבטי ישורון על ידי
משה רבינו . באה נותן התורה ··
וצונין קדיש אחר יתגדל ויתקדש
שמיה רבא דעתיד לחדתא עלמא
ולאחאה מיתיא ולמפרק חייא ולמבנא
קרתא רבתא דירושלם ולשכללא ית
היכלא קדישא ולמעקר פולחנא . מן
נוכראה מארענא ולכנשא גלותא
דעמיה ולאתיב פולחנא מן שמיא
לאתריה בזיו שמיה ובדיל יקריה
די גזר עם אבהתנא ודכר לנא
בטוביה עמנא כיומי קדמנא וימליך
[illegible] ויחיון מיתנא ויכנש גל
גלותנא ברחמותיה בחייכון וב
וביומיכון אמן

1. ברוך אתה ה׳ אמ״ה. ברכה בפתיחה ובחתימה, נוסף על הפתיחה הראשונה בעמוד 234 לעיל. יש אפוא לברכה שתי פתיחות. בסדר״ג: ׳ברוך נותן התורה׳, החתימה בלי שם ומלכות. ברומניא ג. ׳בא״י אמ״ה אשר בגלל אבות בנים גדל, עם החתימה, בא״י הבוחר בצדיקים ונותן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבנו׳; פתיחה וחתימה אחת. והשווה דברי וידר כנ״ל. | בכת״י אוכספורד: ׳בא״ה נותן התורה׳ בלבד. 5. וצונין = וכך יגיד קדיש. קדיש ׳הגדול׳. השווה סרס״ג שנח–שנט.

שרח ענין הא
ענין פסח

ריוז אוול משכו וקחו דר פרש ו׳
ביז אל פרעה תא באשר צוה יוי
את משה ואת אהרן כן עשו מפטיר
ובחדש הראשון דר פרש פנחס ..
ריוז ב׳ שור או כשב דר פרש אמור
תא וידבר משה את מעדי יוי אל
בני ישראל ה׳ כס מפטיר והקרבתם
.. ובחדש הראשון .. ריוז ג׳ קדש
לי דר פרש בא אל פרעה ג׳ כס
מפטיר והקרבתם .. ריוז ד׳ אם כסף
תלוה דר פרש ואלה המשפטים ג׳ כס

3. שמות יב כא 6. במדבר כח טז 7. ויקרא כב כו 9. במדבר כח יט 10. שמות יג א 12. שמות כב כד

1. שרח ענין הא = הסבר ענינים <קריאות>. וכן בספר העתים, עמ׳ 271 בשם ר׳ האי גאון: ׳ועדיין יש ספרי אפטרחא שיש בהם ענין למנחה לכל שנה׳. והשווה סנהדרין סז ע״ב: מפני שסמכו ענין לו, ענין, פרשה (רש״י שם). 2. ענין. <קריאות>. 3. רוז = ביום הראשון. 4. תא = עד. 6. דר פרש = שבפרשת. 7. רוז ב = ביום שני. 8. תא = עד. 9. ה כס = חמשה גברי. 10. רוז ג = יום ג. 13. ג׳ כס = שלשה גברי.

תא ל׳ תבשל גד בחלב אמו ·· רוז
ה׳ כה פסל לך דר מרש כי תשא ג׳
כם תא לא תבשל גדי בחלב אמו ··
רוז ו׳ במדבר סיני דר מרש בהעלתך
ג׳ כם תא ולגר ולאזרח הארץ ··
רוז ז׳ ויהי בשלח ה׳ כם תא כי אני
יוי רופאיך ·· רוז ח׳ כל הבכור ה׳
כם תא אביר מרש ·· אגר אתה
אומר שבת דר חול מועד ראה
אתה אומר אלי דר מרש כי תשא
תא לא תבשל גדי בחלב אמו ··
מפטיר וביום השבת עב והקרבתם
אפטר׳ היתה עלי יד יוי עד כוז סימנירין

משך תורה אקדש
בכספא פסח

2. שמות לד א 4. במדבר ט א 6. שמות יג יז
7. דברים טו יט 9. שמות לג יב 12. במדבר כח
טו־יט 13. יחזקאל לז א 14. מגילה לא ע״א

1. תא = עד לא תבשל.| גד. במקום גדי. 8. תא = עד סוף הפרשה.| אגר = אם יחול שבת בחול המועד. 12. וביום השבת. כך בסרס״ג, עמ׳ שע: ׳ואם יש שבת במשך חוה״מ של פסח קוראים ראה אתה אומר אלי ומפטירין וביום השבת והקרבתם. היתה עלי יד ה״. 14. תורה. במקום תורא; ואולי ה־׳א׳ לפני קדש צריכה להיות תיקון לאות ה שב׳תורה׳.

במדברא שלה
בוכרא

ענין עצרת רוז אול בחדש השלישי
רד מרש וישמע יתרו תא ומשה נגש
אל הערפל אשר שם האלהים ה
כס מנט וביום הבכורים רוז ב כל
הבכור תא אכיר מרש

ענין ט באב

כי תוליד בנים רד מרש ואתחנן
אשר יוי אלהיך נותן לך כל הימים
ב כס מפטיר אסוף א
סיפם ודר מעוה ויחל :

3. שמות יט א 6. במדבר כח כו ודברים טו יט
9. דברים ד כה 11. ירמיה ח יג 12. שמות לב יא

3. ענין עצרת. קריאות לשבועות. | רוז = ביום הראשון. 6. רוז ב = ביום השני. 7. תא = עד סוף הפרשה. 11. ב כס = תרי גברי. כנראה בטעות ב במקום ג. ואולי הכוונה ב גברי והמפטיר. גם ביום הכיפור כתוב כך, להלן בעמ׳ 124א. 12. ודר = ובמנחה ׳ויחל׳. **ובסרס״ג: ׳ובמנחה של ט׳ באב כי תוליד בנים. והשלישי מפטיר אסף אסיפם׳.**

ענין ראש השנה

רוז אול ויוי פקד את שרה תא ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים ה׳ כס מפטיר ובחדש השביעי דר מרש נחם ״ רוז ב׳ והאלהים נסה את אברהם תא אביר מרש

ענין כפור

כרש אחרי מות ו׳ כס תא כמעשה ארץ מצרים ג׳ כס מפטיר ובעשור לחדש השביעי דר מרש נחם אבט ואמר פנו ״ דר מנחה או כמעשה

3. בראשית כא א 5. במדבר כט א 6. בראשית כב א
9. ויקרא טז א 10. במדבר כט ז 12. ישעיה נז יד
ויקרא יח א

3. רוז = ביום הראשון 'וה' פקד את שרה' עד 'ויגר'. 6. רוז = ביום השני... עד סוף הפרשה. 9. ו כס = ששה גברי עד כמעשה. 10. ג כס. שלשה גברי. כנראה נשתרבבו המלים בטעות, בגלל 'כמעשה ארץ מצרים'. 12. דר. במנחה מן 'כמעשה'.

ארץ מצרים תא אוריר מפט ב כס
אפטרה ויהי דבר יי אל יונה ·· דר
נעילה בראשית תא לעשות

ענין סוכה

רוז אומ' שור או כשב דר מרש אחר
ב כס מפטיר ובחמשה עשר' רוז
ב שור או כשב ובחמשה עשר' רוז
ג כהן בכואנד ביום השמיני ולוי
ביום השלישי וישראל ביום השלישי ו
וצהארום ביום השני וביום השלישי
רוז ח ביום השמיני תא אכיר מרש אחר
אתגאגר אמר שבת בחוה"מ סוכה ראה
אומר לי בכואנד תא תבשל גדי בחלב
אמו מפט' וביום השבת מפט' גוג ומגוג :

2. יונה א א 3. בראשית א א 5. ויקרא כב כז 6. במדבר כט יב 8. שם כט יז 9. שם כ 11. שם לה 12. שמות לג יב 14. במדבר כח ט יחזקאל לח יח

1. תא = עד סוף הפרשה. | ב כס = תרי גברי, כמו לעיל בט' באב. 2. דר = בנעילה 'בראשית' עד 'לעשות'. השווה סרס"ג, עמ' שעא: 'ויש מוסיפים ומוציאים עוד ספר וקוראים לפני נעילה בראשית ומפטירים קומי אורי ואין לזה עיקר' ראה שם הערה 18. 5. רוז = ביום הראשון. 7. רוז = ביום ג כהן קורא ביום השני, ולוי ביום השלישי וישראל ביום השלישי. 8. השמיני, מ ו־י מחוקות. 10. וצהארום = והרביעי. 11. רוז = ביום ח ביום השמיני עד סוף הפרשה. | אגר = אם חל שבת בחוה"מ סוכות. 13. בכואנד = קוראים עד 'לא תבשל'. 14. מפט. מפטיר 'וביום השבת'.

124 ב

עִנְיַן עֲצֶרֶת

ריוז אוול כל הבכור מפט ביום השמיני
תא אכיר פרש מפט ויהי ככלות
שלמה · רוז ב׳ וזאת הברכה מפט
ויהי אחרי מות משה יקר תענית כי
כאשר ויחל משה בכואער :

עִנְיַן חֲנוּכָּה

ריון אוול בכואער או כה · תברכו תא
זה קרבן נחשון בן עמינדב הר כס
הר רוז יק כצע אל קרבנות בכואער
ח בכואער תא כן עשה את המנורה

2. דברים טו יט במדבר כט לה 3. מלכים־א ח נד
4. דברים לג א 5. יהושע א א 6. שמות לב יא
8. במדבר ו כב

1. ענין עצרת. קריאת שמיני עצרת. 2. רוז = ביום הראשון. 3. תא = עד סוף הפרשה. 5. ודר = ותענית כי יעשה יקרא ׳ויחל משה׳. השווה סרס״ג, עמ׳ שעג: ׳ומפטירים ביום השמיני ויהי אחרי מות משה, ובמנחה של כל צום קוראים ויחל משה׳. 8. רוז = ביום הראשון קורא מן ׳כה תברכו׳ עד ׳זה קרבן נחשון בן עמינדב׳. 10. הר = כל יום יקרא קטע אחד מן הקרבנות. ורוז = וביום ח יקרא עד ׳כן עשה את המנורה׳.

ענקפורה

ויבוא עמלק תא אביר תרשגכם:

שרח טל ו

ומטר:

דר מאה. כסליו מאכתר וע׳ז חסיבטר

ומטר בחקיקת אנת בשלשלתמח רא

בא מאל שטרות במע כוני מטלית

זם בגירי ואין באר יט יט טרח

אנצי באתי במאנר אוין יגדלך כו

יט סכן אסת הר כראם גוכתר

אג באסר ושלו ואינסת

יגדלך· כדרשך ומהר יונתך

3. שמות יז ח

1. תא = עד סוף הפרשה תלתא גברי. 5. דר = בחדש כסלו חל. וגם חישוב טל ומטר באמת כך הוא: 3448 תחבר לשנת השטרות, תקח מטלית <פתקה (?)> ואת זה תערוך לי״ט י״ט, מה שיישאר, מזה ׳יגדלך׳, שהוא י״ט מלים, היכן שיפול, זה הסימן. ושלום. <הפרק הזה מסביר את חשבון מחזור של תשע עשרה שנים, כדי לדעת אימתי חל יום הששים מתקופת תשרי, שהוא יום בו מתחילים בקהילות ישראל בגולה לומר טל ומטר. הפרק הזה נמצא גם בכתבי־יד אחרים, כפי שציין אדלר ב־JQR סדרה ישנה 10 עמ׳ 620 והערה 2, והוא נמצא גם בכת״י גסטר (בריטיש מוזיאום) Or. 10576, עמ׳ 117ב–118ב. הוא חלק מלוח ר׳ יאשיהו זצ״ל, שאדלר מזכירו במאמרו הנ״ל בעמ׳ 623, ושגם הוא נמצא בכת״י גסטר הנ״ל>. 8. ואִין = חלק את השנים לי״ט י״ט ותשע־עשרה מלים של ׳יגדלך׳ הן הסימנים לשנים.

12. יגדלך... גואלך. אלו הן תשע־עשרה מלים, שהאות הראשונה או שתי האותיות הראשונות של כל מלה הן בערכן המספרי העודף המצטבר כל שנה ושנה של כל אחת מהשנים במחזור של י״ט שנים, מתוך ניכוי חודש העיבור. ואלה הם המספרים מהשנה אשר בה מתחיל מתקן הלוח: יג, כד, ו (שנה מעוברת), יז, כז ח (שנה מעוברת), יט, ל, יב (שנה מעוברת), כב, ג (שנה מעוברת), יה כו, ו (שנה מעוברת), יז, כט, י (שנה מעוברת), כא, ג (שנה מעוברת). הרי שבע שנים מעוברות במחזור של י״ט שנים.

כי יהודה חנון יטע
לעמך יבחר
ככל אשה נודך
[illegible]
יו כשלך יקמך כ
כאמר נואלך

צון אין יט כלימה תמאס | שווך
כשג אנו פר גירעי הם ומפני מה אין
קובעין זה בימי אנו לפי שחשבון זו
לקבוץ הירח והשמש בהלוכם הם
הם אמצעי לנו במקומן האמתי לפי
עשו יום קביעה ויום דחייה כדי
לקבוע ביום הקבוץ אמתי ומפני
מה אמר לנו אנו ראש השנה [illegible]
יום כפור לא ג חנוכה לא בו י טבת
לא זכר פורים לא בדו פסח לא [illegible]
עצרת לא אנו תשרי לא אגו

7. צון = כאשר תשע־עשרה המלים ייגמרו, עוד פעם יתחילו. (דבר זה יכול להיות כפשוטו נכון, רק אם נתחשב בתקופת ר׳ אדא בר אהבה ולא בתקופת שמואל). 8. ומפני מה... הקבוץ אמתי. לשון הרמב״ם פרק ז מקידוש החודש, הלכה ז, בשינויים. 9. קובעין זה. ברמב״ם: ׳קובעים בחשבון זה׳. | שחשבון זו. ברמב״ם: ׳שהחשבון הזה׳. 10. בהלוכם. ברמב״ם: ׳בהלוכה׳. 11. במקומן האמתי. ברמב״ם: ׳במקום האמתי כמו שהודענו׳. 13. הקבוץ אמתי. ברמב״ם: ׳קיבוץ האמיתי׳.

בא[illegible] לא הזו טבת לא [illegible]
לא אגו אדר ראשון לא אגה אדר
אדר שני לא בדו ניסן לא [illegible]
אייר לא בהז סיון לא בד תמוז לא
אגה אב לא גהז אלול תשרי שב[illegible]
סיון אב לעולם ועד יך ר״ח באשנ[illegible]
וי תשנסא בוור אייר מרחשון תמוז
אלול אדר לעולם ב ר״ח באשנד [illegible]
וי אמתאא בוור מאנד כסליו וטבת [illegible]
וקת כי סאל שלימין בוור הר ב דו ר״ח [illegible]
והר וקת כי סאל חסירין בוור הר ב יך [illegible]
באשנד הר וקת כי כסדראן בוור יכ[illegible]
ר״ח וטבת ב ר״ח בוור וליכן אכ[illegible]
כה הסת מיאן אין ב מאה כסליו [illegible]
דר סדורהא יאפתים וליכן דר הלכה
קדוש החדש מרחשון וכסליו רא מ[illegible]
[illegible] צונך כי דר [illegible] שלום

2. לא א֗ג֗ו֗ אדר ראשון. (אמנם כן בשנה מעוברת, אבל בשנה פשוטה צ״ל לא א֗ג֗ה֗ אדר). 4. לא בד תמוז. (צ״ל לא ב֗ד֗ז֗ תמוז). 5. **תשרי... באשנד.** תשרי שבט ניסן סיון אב לעולם יום אחד (= ראש חדש) וסימנם תׂשׂנׂסׂאׂ. 7. **אייר... באשנד.** אייר מרחשון תמוז אלול אדר לעולם שני ימים (= ר״ח) וסימנם אׂמׂתׂאׂאׂ. 9. מאנד = נשאר כסלו וטבת בכל שנה שלימין, שני החדשים שני ימים (= ר״ח). 11. והר = אם שנה חסירין, שניהם יום אחד (= ר״ח). 12. הר = אם יהיו כסדרן אחד (= כסלו) יום אחד וטבת שני ימים (= ר״ח). 13. וליכן = אבל השינויים בין שני החדשים כסלו וטבת מצאנו בסידורים. 15. וליכן = אבל בהלכת קידוש החודש (יום בו חל ר״ח) הוא מחזיק את מרחשון וכסליו כשונים (משאר החדשים), כמו שכתבתי בבאור קידוש החדש ושלום.

מקדמה לא
בחסד

בשם אלהי
אברהם
אבטחה וכחר
יצחק אשוחתה
אביר יעקב בו
אבטחה כי לו
הרחמים והסליחה
אליך כפי
שוועה יבך נפשי

בטוחה גאלני
ממעמקי שוח
יוי שמעה יוי סלחה
בשם אלהי אברהם וגו
דובבתי לשניך
שיחה הקשיבה
לי שוכן טבוחה
ורבני כעולה
יוי שמעה יוי סלחה

1. מקדמה. פתיחה לסליחות. במסגרות לרוחב: בתוך המסגרות של שתי הדלתות כתובים הפסוקים שאומרים אותם לפני הפזמון: ׳יהי חסדך ה׳ עלינו כאשר יחלנו לך. אשרי יושבי ביתך׳ וגו׳ תא (= עד) כי שם יוי אקרא גו׳ תא (= עד) נספר תהלתך קדיש גויד (= יאמר) בעד (= ואחר־כך) לא בחסד אגאז כבוכנד (= יתחיל)׳.

במסגרת מימין לאורך: בשם. עד המלים ׳כי לו הרחמים והסליחה׳ זה הפזמון החוזר אחרי כל בית המסתיים במלים: ה׳ שמעה, יוי סלחה. במלים ׳אליך כפי׳ מתחילה הסליחה לפי א׳ ב׳, ראה דוידזון, אוצר השירה, אות ב׳, מס׳ 1857. הסליחה כתובה במחזור ארם צובא, ונציאה רפ״ז, עמ׳ שנה, לפרשת שופטים. וישנן במחזור ההוא סליחות אחדות שבראשן פזמון ׳בשם אלהי אברהם׳, והן שונות זו מזו. | אבטחה. באר״צ: אפתחה.

בשם אלהי אברהם ונו'
זכרתי את ימי
המנוחה חלחלתי
ועצמי אתה
טעם לך אנציחה
יוי שמו יוי סלח
בשם אלהי אברהם ונו'
יגעתי למצו
רוחה כשלתי
מרוב אתה
למענך אדוני ה'
יוי שמו יוי סלחה
בשם אלהי אברהם ונו'
מנורי היה
בארץ המנוחה

נמצאתי כשבה
בלא את שלוחה
שברתיך אדון
יוי שמו יוי סלח
בשם אלהי אברהם ונו'
ענה עם הבנים
שניתי כשעה
ועשה הדיחה
צעקה בקול מר
יוי שמו יוי סלח
בשם אלהי אברהם ונו'
קראתיך ל
למצוא רוחה
רחקתי מבית

29. מבית. המלה מטושטשת, אבל אפשר עדיין לפענחה לפי העקבות שנשארו. 30. המנוחה. מכאן עד הסוף הוסף ביד אחרת באלכסון. גם שם השם כתוב באותיות הוייה, מה שאין בכל כתב־היד. מכאן ואילך עד עמ' 221א כתובות הסליחות, והן אותן הסליחות המודפסות בסרס"ג, לפעמים בשינויי־מלים, ואותו מספר הסליחות המופיעות בסרס"ג, ביום הכיפור ובתעניות.

גוי לא יושיע ·· צדו צעדינו מלכת
ברחובותינו · קרב קצינו מלאו
ימינו כי בא קצינו ·· רוח אפינו מ
משיח יי' נלכד בשחיתותם · אשר

קלים היו רודפינו מנשרי שמים על ההרים דלקונו במדבר ארבו לנו

אמרנו בצלו נחיה בגוים ·· שישי
ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ
גם עליך תעבר כוס תשכרי ותתערי
· תם עונך בת ציון לא יוסיף ל
להגלותך פקד עונך בת אדום גלה
על חטאתיך ·

זכור יי' מה היה לנו ה
הביטה וראה
את חרפתנו · נחלתינו נהפכה לזרים
בתינו לנכרים · יתומים היינו ואין
אב אמותינו כאלמנות · מימינו
בכסף שתינו עצינו במחיר יבואו ·
על צוארינו נרדפנו יגענו לא הונח לנו

1. גוי. חלק ממגילת איכה, מפרק ד יז עד ה ה. חסרים איפוא דפים לפני הקטע ואחריו. גם הלוח בעמוד הבא 222א מתחיל באמצע.

באב ואתחנן
כ"ב באב והי'
עקב כ"ט באב
ראה אנכי
אלול א"ב
ו' באלול שפטי'
י"ג כי תצא כ'
והיה כי תבוא
כ"ז באלול נימ"
אתם נצבים

שנה שמונ
שלימין
ומעוברת

ראש השנה
סוכה ושמיני
ה' צום גדליה
א' ג' בתשרי
האזינו יכפור
ז' י' בתשרי
בראשית י'
מרחשון ו"ז
א' במרחשון ה'
תולדות נח ח' לך
לך ט"ו וירא
כ"ב ויחיי ש
שרה כ"ט אל
תולדות יצחק
כסליו א"ב

ארבעה עמודים 222א–223ב מכילים קטעים מלוח ר' יאשיהו זצ"ל, הנזכר למעלה בעמוד 125א הערה 5. רשומות בהם שבתות השנה, באלו ימים בחודש הן חלות וסדר קריאת התורה בהן. 5. אלול א֗ ב֗. ר"ח אלול בראשון ובשני בשבוע. 9. נימ" אתם ניצבים = חצי 'אתם נצבים'. 'נצבים וילך' נחשבת לפרשה אחת. וכאשר קראו 'נצבים' בלי 'וילך' קראו לזה 'חצי נצבים'. וראה סרס"ג, עמ' שסה: 'ומהן פרשה המתחלקת לשתים ונקראת בשתי שבתות אם יש צורך בכך, והיא אתם נצבים הנחלקת בוילך משה... שפרשת אתם נצבים אינה מחולקת אלא... כי אז מחלקים את הפרשה הזאת וקוראים חציה, מן וילך משה עד הסוף, שבין ר"ה ויה"כ'. 15. ושמיני ה֗. שמיני עצרת ביום חמישי בשבוע. 16. צום גדליה א֗. ביום ראשון בשבוע, נדחה. 18. כיפור ז֗. בשבת. 21. מרחשון ו ז. ר"ח מרחשון ביום שישי ובשבת. (בכל חדש צוינו הימים בשבוע בהם חל ראש חודש).

ו׳ ויצא י״ג כס׳
וישלח יט׳ כ׳
בכס׳ וישב יה׳
חנוכה כ״ו כס׳
ויהי מקץ
טבת ג׳ ד׳
בטבת ויגש יא׳
טב׳ ו׳ יי״ו בטב׳
ויחי י״ח שב׳
א׳ שמות כ״ה
וארא שבט
ה׳ י׳ בא אל ב׳
פרעה יי ויהי
בשלח י״ו וישמ׳
כ״ו ואלה המשפט׳

אדר ד׳ ג׳ [illegible]
ט׳ ע׳ ויקחו לי
ח׳ ואתה תצוה
ט״ו כי תשא כב׳
ויקהל כ״ט אלה
פקודי ושקלים
אדר שני א׳
ו׳ באדר שני ויקרא
י״ג צו ופורענות
עמ׳ צום מרס
ה׳ ויהי כ׳
ופרה אדומ׳
כ״ג באדר שני אשה
והחדש הזה
ניסן ג׳ ה׳ ניסן

7. צום טב׳ ו׳. צום (= עשירי) בטבת ביום שישי. 14. וישמ׳. וישמע יתרו. 24. ופורענות עמ (= עמלק). פרשת ׳זכור את אשר עשה לך עמלק׳. 25. צום. תענית אסתר יקדימו ליום חמישי. 26. ויהי. ׳ויהי ביום השמיני׳. 28. אשה. ׳אשה כי תזריע׳.

שמו׳ טז׳ וארא
שבט ג׳ ה׳
בא אל פרעה
יב ויהי בשלח
יט וישמע כו
ואלה המשפטי׳
אדר ראשון
רה ג ויקחו לי
י ואתה תצוה
יז כי תשא כד
ויקהל אדר
שני אלה פקוד
ושקלים חויקר
ופורענות טו
צו אל ספו כב

ויהי אל כרה
תרומה כט
אשה והחדש
הזה ניסן א
ז בניסן זאת
תהיה יד אחד
מות פסח א
כא בניסן ויהי
בשלח בחדש
אייר בא ד
אמור יב בהר
סיני יט אם
בחקתי כו ז
במדבר סיון
ד ו בסיון

1. שמות. (העמוד הזה אינו המשך מעמוד הקודם, אלא קטע השייך לשנה אחרת). 12. שני. בצד ימין יש תוספת אֹ אדֹ, כלומר יום א באדר שני (= שבת קוראים ׳אלה פקודי׳ ופרשת שקלים. 14. ופורענות. פרשת זכור.
15. ספו. ההפטרה ׳עלותיכם ספו על זבחיכם (ירמיה ז, כא).
16. ויהי. ׳ויהי ביום השמיני׳. 18. אשה. ׳אשה כי תזריע׳. 20. ׳זאת תהיה תורת המצורע׳. 22. פסח אֹ. יום א של פסח ביום ראשון. 24. קדשי. קדושים.

1. עצרת ב. שבועות ביום שני. 10. צום תמוז א. ביום ראשון. 11. ראשי ודברי. אלה ראשי המטות, וההפטרה דברי ירמיהו (ירמיה א). 12. אב ז. ר"ח אב בשבת. | א באב. בשבת ר"ח אב קוראים 'אלה מסעי' והפטרה 'חזון ישעיהו' (ישעיה א). רשומות כאן שתי הפטרות של פורענות: 'דברי' ו'חזון'. השלישי של פורענות אינה נזכרת כאן. השווה ע"צ מלמד, תרביץ כג (תשי"ב), על סדר ההפטרות בשני כתבי־יד, עמ' 124: 'באלה מסעות (!) תחלת ישעיה (= חזון) דאלה הדברים בישעיה. וזה מנהג פרס. ומנהג תימן: 'שבת ראשונה תחילת ירמיה (= דברי) שבת שנייה תחלת ישעיה (=חזון) שבת שלישית בישעיה'. אולם בכת"י גסטר Or. 10578 בלוח יאשיהו זצ"ל בעמ' 163: 'יט בתמוז, פינחס, אפטרה דברי. כו בתמוז אלה ראשי ואלה מסעי, אפטרה חזון. אב ד, ד באב אלה הדברים, אפטרה עמדו על דרכים'. (ירמיה ו טז). וכן בעמ' 174: 'כ ד בתמוז ראשי (= המטות) אפ דברי ירמיהו, אב מעלי (= ערב שבת) ב' באב אלה מסעי, אפ חזון. ט' באב אלה הדברים אפ עמדו'. וכן בכל השנים. וראה רמב"ם הלכות תפילה, פרק יג, הלכה יט. והשווה אנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ערך הפטרה, עמודה כ, והערה 353, וברשימת ההפטרות, עמ' תשיא. ומנהג תימן להוסיף בהפטרת תשעה באב, לפני 'אסף אסיפם', שני פסוקים הראשונים מהפטרת 'עמדו' (ירמיה ו טז–יז). ראה חומש כתר תורה, ירושלים תש"כ, סדר הפטרות, עמ' לא. ובאנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ברשימת ההפטרות. 23. נימה אתם נצבים. 'נצבים' בלי 'וילך'. ראה לעיל, עמ' 222א, הערה לשורה 9.

POINTING AND ORTHOGRAPHY

Most of the pointing comforms with the traditional mode; though there are many deviations. At times the same word is pointed differently even on the same page. At times the orthography is wholly *plene* while elsewhere it is defective, even in words derived from the Bible. Occasionally the consonants are omitted, thus the word for work מלאכה occurs as מלכה. Consonants of similar sounds are interchanged, וסביאת for וצביאת, and the like. Occasionally words are pointed in the way they were spoken, e.g. שְׁתִּהַא, אֵלא, לְתְחָיַת and the like. Though one should not infer from the Babylonian pronunciation of a few words that the text is Babylonian, it does seem to point to its origin.

THE RELIGIOUS CHARACTER OF PERSIAN JEWRY AS REFLECTED IN THE MSS

The religious character of Persian Jewry can be partially ascertained from the aforementioned MSS, particularly their orders of prayer. Certain *seliḥot* were recited verse by verse in Hebrew, followed by the Persian translation of each verse. The *Sheheḥiyyanu* blessing on the night of the Day of Atonement was said after the *'amidah*. Individual worshippers recited the confession of the Day of Atonement during the blessing hallowing the day, and not at the end of all seven blessing of the *'amidah*. Note should be taken of the following customs peculiar to the Jews of Persia: the fifth blessing of the *'amidah* on week-days was concluded during the ten days of penitence with the words: "Blessed art Thou O Lord who desires (*hafetz*) repentance" instead of: "who delights (*rotzeh*) in repentance"; in grace after meals the guests blessed their host with a verse appropriate to his name. Thus if he was called Abraham they added, "And the Lord blessed Abraham in all things" (Gen. 24:1), and similarly with other names. When comforting mourners they recited certain sentences suited to the status of the deceased depending on whether he was single or married, a boy or a girl, a maiden or a woman, an old man or an old woman, a schoolar or the like. When the child was brought to the circumcision those present recited, "Out of my straights" etc. (Ps. 118:5). On the night of Passover they said the abbreviated version of the Haggadah found in the prayer book of Saadiah Gaon. When baking unleavened cakes for Passover it was forbidden to mention bread and only the word *matzah* was used. On the first day of Passover is was forbidden to give *matzah* to a Gentile. During the intermediate days of Sukkot they recited a variety of *hosh'anot*, some in the form of *kerovot*, each day selecting different *piyyutim* of *kerovot-hosh'anot*. The number of lamps kindled each night of Ḥanukkah varied. Some kindled eight the first night (following the custom of Bet Shammai!) and added eight additional ones each following night, others kindled three lights the first night and added one more each successive night, while others kindled one light the first night adding one more each successive night. If the mezuzah was affixed to the outer door the Ḥanukkah lamp was kindled in the open, otherwise it was lit inside the house. During Purim, the words "O G-d, the Savior", "Blessed be Mordechai", "Accursed be Haman", were repeated three times, whereas "Blessed be Esther" was said twice only. (Though perhaps the copyist erred and forgot to write, "Blessed be Esther", the third time). When a man married, the seven blessings were said during the whole of the first year if one of his friends made a feast in his honour.

The fourth MS is also from the Sassoon library, numbered 1143(959) al-Jāmi' in the catalogue, *Ohel David.* This prayer book is complete and conforms with the Yemenite version of the prayer book. The differences between it and the Yemenite version are slight and of no importance. However it is noted in *Ohel David* as a Persian prayer book and I utilised it too, in order to examine variants.

GAONIC INFLUENCES ON THE PERSIAN VERSION

It is difficult to prove whether the text of Rav Amram Gaon's prayer book had a direct influence upon the Persian version. For since all prayer books are based in part upon the version of Rav Amram, it is not feasible to determine whether that influence is direct. However, of Saadiah Gaon's prayer book One can point directly to its influence on the Persian text. Furthermore, in some sections the words are literally the same as they appear in the text of Saadiah Gaon's prayer book as published by Assaf, Joel and Davidson. Moreover both the text of the prayers and the customs testify that we have before us an early Babylonian custom.

Persia was of those districts which during the gaonic era came under the leadership of the Exilarchs and the Geonim. One may therefore assume that both the Babylonian version of the prayers, and possibly that of Saadiah Gaon, were widespread in Persia. How long was this version in use among Persian Jewry? From the laws added in our text in connection with Ḥanukkah and which in the view of experts are in the same handwriting as that of the copyist, a *terminus post quem* can be set to the age of the MS. This addition is derived from the Shulḥan Arukh, Oraḥ Ḥayyim of Joseph Caro. Caro's Oraḥ Ḥayyim was first published in Venice 1565. It can therefore be stated that this MS could not have been written before that date. In the conditions prevailing at that time it may be assumed that from the first printing of the Shulḥan Arukh to its dissemination and influence in Persia at least 50 years must have passed. This implies that the Jews of Persia were still using the version given in our MS at the beginning of the 17th century. Since it is known that, influenced by the rabbinic emissary Joseph Maman, the Jews of Persia commenced in the 19th century to adopt the Spanish version of the Livorno prayer book, it may be assumed that the Persian version was abandoned then. It was subsequently forgotten even by the Persian Jews themselves. This MS, containing nearly all the prayers for the whole year, preserved the Persian text from oblivion.

CONTENTS OF THE MANUSCRIPT

The Persian version of the prayer book presented here comprises the following topics: prayers for the whole year; the Passover Haggadah: the order of reading the law and *haftarot*; grace after meals; comforting of mourners and the penitential payers (*seliḥot*). All these contain rare readings. Some of these may be found in the early prayer books of Rav Amram Gaon and Rav Saadiah Gaon, or in the Cairo Genizah MSS, whereas others are found in no other place.

MS ADLER 23 AND OTHER MSS

To collate the readings and variations of the Persian MS four MSS have been utilised. The text of the prayer book itself is that of MS Adler, ENA 23, which has never been published. Except for a few missing pages it is complete. The handwriting is clear and beautiful. Each full page contains 17 lines. In a few places the writing has been blurred through handling, while occasionally pages became attached to one another and when being separated the ink adhered to one page. It contains additions between lines, at the foot of the columns, in the margins, and occasionally both above and below the text. Whole pages are written so that the writing forms a geometrical pattern. The additions are sometimes in the handwriting of the copyist and at others in a different hand.

The second MS is also from the Adler collection, ENA 86, and is referred to as MS A. It is a Persian version of the prayer book but incomplete. It contains fragments of the *'amidot* for Rosh ha-Shanah, Yom Kippur and Sukkot, as well as many *seliḥot*, some of which are composed in the form of a verse in Hebrew followed by its Persian translation. This completes our knowledge of the mode of prayer customary among the Jews of Persia. This MS also contains rare *hosh'anot* in the form of *kerovot* for the intermediate days of Sukkot.

The third MS is from the Sassoon library, indicated in the catalogue, *Ohel David*, by 104(897) al-Jāmi'. Only 42 pages remain. These are partially badly damaged and blurred, while on some pages only individual words are left. They contain fragments of the prayer for the ten days of penitence, the *'amidot* for Rosh ha-Shanah, Yom Kippur, Sukkot and Shemini 'Azeret, and *reshuyot* (authorisations) for the reading of the law on Simḥat Torah.

Published with the aid of The Center for Integration of the
Oriental Jewish Heritage, Ministry of Education and Culture

Layout: Pini

Printed in Israel, Jerusalem, 1980

ISBN 965–235–000–1

THE PERSIAN JEWISH PRAYER BOOK

A Facsimile Edition of MS ADLER ENA 23
In the Jewish Theological Seminary Library

Introduction and Notes by SHLOMOH TAL

Ben-Zvi Institute
For the Study of Jewish Communities in the East
Jerusalem 1980

Yad Izhak Ben-Zvi and the Hebrew University of Jerusalem

THE PERSIAN JEWISH PRAYER BOOK